

Juraj Mesík

Obor a trpaslík

Slováci, Česi
a perspektívy Afriky

Obor a trpaslík

© Juraj Mesík

Vydala Nadácia Pontis, Bratislava 2012

Vydanie 1.

Všetky práva vyhradené.

ISBN 978-80-968229-7-3

Táto publikácia vznikla v rámci projektu Knowledge Makes Change!, ktorý podporuje Európska únia.
Názory autora uvedené v publikácii nemusia odrážať oficiálne názory Európskej únie.

Môjmu otcovi
(1933 – 2011)

Obsah

Predhovor	7
Na úvod: Prečo by nás vôbec mala Afrika zaujímať?	9

PRVÁ ČASŤ: KONTINENT GIGANTICKÝCH PROBLÉMOV

Populačný rast: slon v africkom porceláne	14
Mohol mať Malthus pravdu? Memento z ostrova St. Matthew	23
Keď nad rozumom a citom vládne ideológia	30
Prvý odskok z trópov: Južná Afrika – krehký prvý svet vo svete treťom	34
Druhý odskok z trópov: Populácia, ropa a zmena klímy alebo keď nad Arábiou sadne prach	44
Tretí odskok z trópov: Čína, Afrika a pakistanské memento	53
Nigéria: Disaster waiting to happen	60
Južný Sudán alebo „Dávajte si pozor, aby vám bohovia nesplnili vaše prania!“	75
Damoklov meč potravinovej krízy: klíma, ropa, voda, fosfor a perspektívy Afriky	84

DRUHÁ ČASŤ: OD DIAGNÓZY PROBLÉMOV K NÁPRAVE

Bremeno bieleho muža: Európania na ceste k rozvojovej pomoci	100
Vanitas vanitatum?	102
Temné dejiny Európanov v Afrike: otrokárstvo a otroci	104
Od kolonializmu k miléniovým rozvojovým cieľom	110
Miléniové rozvojové ciele	115
Prečo zostáva Afrika v biede: Collierova miliarda na dne a jeho 4 rozvojové pasce	121
Ako dostať Afriku z rozvojových pascí	136
Vojenská intervencia ako rozvojová pomoc?	152
Kto pomáha viac?	161
Schweitzerov sen	167
Zastavte pomoc! Radikálna kritika rozvojovej pomoci	171

**TRETIA ČASŤ: NÍZKO VISIACE OVOCIE.
STREDNÁ EURÓPA A ROZVOJOVÁ POMOC AFRIKE**

Stredná Európa, Slováci, Česi a rozvojová pomoc: naozaj novinka?.....	182
Jednotlivec tvárou v tvár veľkému svetu: pasívny divák, alebo aktér rozvoja?	185
Primum non nocere - v prvom rade neškodí. Keď nad rozumom a citom vládne ideológia II	188
Peniaze nie sú všetko	192
Odovzdávanie toho čo vieme: Zachráň ho, biely doktor! O lekároch a ženách v Afrike	195
Ateizmus, sexualita a homosexualita alebo o kultúrnych vojnách a rozdieloch	206
Urobiť z mála veľa a keď je vojak v poli sám	211
Od angažovaných jednotlivcov k angažovaným mestám a komunitám	217
Domáca scéna mimovládnych rozvojových organizácií	223
Oficiálna rozvojová pomoc	227
Ako urobiť SlovakAid účinnejšou	235
Niekoľko slov na záver	244
Biografická poznámka	247
Fotodokumentácia	248

Predhovor

V čase, keď som začal písať túto knihu, bola východná Afrika znovu na titulných stránkach novín. Ako sme si pri novinkách z Afriky už zvykli, neboli to dobré správy. V lete 2011 titulky hlásali, že v krajinách východnej Afriky, predovšetkým v Somálsku, Etiópii a Keni hladomor ohrozil 10 až 12 miliónov ľudí. Noviny a dokonca aj bulvárne televízie prinášali obrázky slnkom spálenej krajiny pokrytej kostrami uhynutého dobytku a zábery vychudnutých žien a detí vlečúcich sa púšťou do zaslúbenej zeme. Mala podobu utečeneckých táborov v Keni a Etiópii – v nich bola šanca aspoň na vodu a jedno jedlo denne. Do sveta sa šírili príbehy žien, ktoré museli zanechať svoje najslabšie deti pri ceste v buši, aby aspoň tie silnejšie mali šancu prežiť, príbeh matky, ktorej cestou zomreli štyri deti, príbehy rodín, ktoré prišli o všetok dobytok – ich jediný majetok. V Keni neďaleko hranice so Somálskom – fiktívnym štátom, ktorý už roky neexistuje, a tam, kde kedysi bol, panujú chaos, bieda, násilie a beznádej – sa nachádza najväčší utečenecký tábor na svete. Volá sa Dadaab a bol postavený pre 90 000 ľudí, ale v roku 2011 bolo v tomto stanovom meste v polopúšti údajne až 440 000 utečencov. Dvoje Košice zo stanov a chatrčí. V lete 2011 do neho denne pribúdalo 1 300 ľudí, najmenej 800 z nich boli deti¹. Hladuje aj Eritrea, ale v nej je taký prísny vojenský režim, že z krajiny informácie presakujú len nepatrne²...

1 Somalia: Increase in refugees fleeing to Kenya. BBC, 2011-06-28.
<http://www.bbc.co.uk/news/world-africa-13937486>.

2 Drought in Eritrea: hunger despite government denial. BBC, 2011-09-04.
<http://www.bbc.co.uk/news/world-africa-14779344>.

Iná správa, ktorá prenikla v lete 2011 na titulky, hovorila o rozdelení Sudánu, donedávna najväčšej africkej krajiny, na dve časti. Toto rozdelenie je výsledok najdlhšej občianskej vojny v dejinách Afriky, počas ktorej si násilie medzi severom a juhom od roku 1955 vyžiadalo približne 2 milióny obetí. Nový štát, ktorý vznikol odštiepením južnej časti krajiny, si zvolil názov Južný Sudán. Má 620 000 km² – skoro toľko, ako Nemecko a Poľsko dohromady. Má len 8 miliónov obyvateľov, ale 200 národov a etnických skupín, alebo ako hovoria Afričania, kmeňov. Hneď ako vznikol, zaradil sa medzi najchudobnejšie krajiny sveta: 90 % jeho obyvateľov žije z menej ako jedného dolára za deň. Ešte nedoznali fanfáry, keď kmeň Murle napadol kmeň Lou Nuer. Pri útoku zahynulo 600 ľudí, 1 000 bolo zranených a víťazní Murle si odohnali 38 000 kusov dobytky.³ Do jari 2012 sa k etnickým bojom pridala pohraničná vojna so Sudánom – bombardovanie, prerušenie dodávok ropy, prudký pád celej novej krajiny.

V slovenskej tlači by ste v uplynulých rokoch našli z východnej Afriky najmä správy o luppežoch somálskych pirátov a turistické reportáže z Kene a Tanzánie. A dávnejšie predtým správy o povolebnom násilí v Keni, genocíde v Rwande, epidémii AIDS v Ugande...

Afričania nemajú radi, keď sa o ich kontinente píše ako o svete biedy, chudoby, násilia, korupcie a zaostalosti. Veľmi radi by sa týchto negatívnych stereotypov zbavili a videli, že svet oceňuje ich pozitívne stránky – úžasnú prírodu afrických saván, riek, hôr a pobreží, ich hudbu, vitalitu, schopnosť tešiť sa zo života. Pokúsim sa neprehliadať ani tieto krásne stránky Afriky, ale bolo by na hony vzdialené od reality zakrývať si oči pred mnohými problémami, ktorým tento kontinent čelí a bude čeliť aj v nasledujúcich desaťročiach. Moja manželka ich pri svojej prvej návšteve východnej Afriky vystihla týmito slovami: „Toto je kolíska ľudstva, z ktorej ľudia nikdy nevyrástli.“

Môj záujem o Afriku sa zrodil dávno predtým, ako som prvý raz položil nohu na pôdu čierneho kontinentu. Práca pre Svetovú banku vo Washingtone ma v prvom desaťročí 21. storočia mnohokrát priviedla do viacerých krajín západnej, južnej aj východnej Afriky, od ropou zamorených brehov delty Nigeru, cez púšte Namíbie až po savany Kene a Tanzánie. Táto kniha je mojím pokusom podeliť sa s čitateľmi na Slovensku a v Česku aspoň o niektoré postrehy a úvahy o tom, čo môžeme pre našich ďalekých blížnych reálne robiť, čo je nereálne, čo nemá zmysel a prečo by nám nemali byť krajiny a ľudia čierneho kontinentu ľahostajní.

Banská Bystrica – Bratislava, máj 2012

3 South Sudan attacks leave 600 dead. BBC, 2011-08-23.
<http://www.bbc.co.uk/news/world-africa-14595368>.

Na úvod: Prečo by nás vôbec mala Afrika zaujímať?

Všetci sme Afričania. Migrácia ľudí z Afriky. Veľká fauna. Suroviny a obchod. Schweitzerova vízia solidárneho, humánneho sveta.

V lete 1963 povedal prezident Kennedy pred 450 000 Západoberlínčanmi zhromaždenými v obliehanom Berlíne svoje slávne slová: „Pred dvetisíc rokmi bolo tým najhrdším vyhlásením *civis Romanus sum* – som rímsky občan. Dnes je v slobodnom svete najhrdšie zvolanie *Ich bin ein Berliner!*“

Kým Kennedyho výrok bol metaforou vyjadrujúcou morálnu podporu občanom Berlína, keď hovorím „som Afričan“, nejde o žiadnu metaforu. Z antropologických a genetických štúdií dnes takmer isto vieme, že všetci sme naozaj Afričania. Náš druh vznikol pred asi 200 000 rokmi niekde v oblasti Východoafrickej priekopovej prepadliny: najstaršie kostrové pozostatky *Homo sapiens* boli vykopané v južnej Etiópii pri rieke Omo, ktorá sa na hranici s Keňou vlieva do jazera Turkana. Odtiaľ sa dlho šíril len po Afrike. Dlhodobá prítomnosť nášho druhu v Afrike má mnoho zaujímavých a vážnych dôsledkov, napríklad ten, že genetická, ale aj jazyková rôznorodosť ľudí v Afrike je podstatne väčšia ako rôznorodosť ľudí na všetkých ostatných kontinentoch. My všetci, ktorí žijeme mimo Afriky, sme totiž potomkami malých skupiniek afrických mužov a žien, ktorí pred asi 60 000 – 70 000 rokmi prekročili Adenský úžinu a o niečo neskôr aj šiju spájajúcu Egypt so Sinajským polostrovom. Potomkovia týchto malých skupiniek potom postupne kolonizovali južnú a strednú Áziu, Austráliu, Oceániu, ľadom zovretú Európu a nakoniec aj východnú a severnú Áziu a z nej obe Ameriky.

Pre úplnosť treba dodať, že prekročenie Adenskej úžiny pred 60 – 70 000 rokmi nebol prvý pokus Afričanov o opustenie Afriky. Viac ako milión rokov pred našim druhom z Afriky úspešne migrovali iní hominidi, ktorých poznáme pod menami ako človek pekínsky, človek jávsky, heidelberský či neandertálsky. Žiadny z nich však nepatrí medzi našich priamych

predkov.⁴ Nešlo dokonca ani o prvý pokus nášho vlastného druhu opustiť Afriku: v oblasti Mount Carmel v Izraeli boli nájdené stotisíc rokov staré pozostatky moderného človeka. Táto skupina ale nedokázala expandovať na ďalšie územia a ich archeologická vrstva je prekrytá novšou – neandertálskou. Vyzerá to teda tak, že prví moderní ľudia mimo Afriky podľahli svojim odolnejším bratrancom – neandertálcom. Až ďalšia expanzia „*out of Africa*“ – tá pred 60 – 70 000 rokmi – sa stretla s úspechom. Nanešťastie pre neandertálcov, ktorí v konkurencii s modernými ľuďmi na druhý pokus podľahli a vyhynuli.

Možno vám napadne aj iná otázka: ako dokázali naši predkovia pred 60 – 70 000 rokmi prekonať viac ako 30 km širokú morskú úžinu? Odpoveď poznáme z paleoklimatológie: počas úspešnej migrácie našich predkov sa Zem nachádzala v dobe ľadovej a hladiny morí a oceánov boli až o 110 metrov nižšie ako dnes. Ostrovy v Adensej úžine boli spojené s pevninou a samotná úžina bola omnoho užšia ako dnes. Prekonať ju si však zrejme aj tak vyžadovalo schopnosť postaviť ako-tak pevné plavidlo. A zrejme aj veľkú dávku šťastia. Ďalšiu migráciu Afričanov po Ázii a Európe sa vedcom v posledných rokoch podarilo zmapovať najmä vďaka stopám, ktoré si nesieme v sebe, presnejšie v našej mitochondriálnej a jadrovej DNA.⁵ A samozrejme aj vďaka archeologickým nálezom, hoci stopy možno najväčšej migračnej trasy po pobrežných plážach Ázie a Európy sú dnes pochované viac ako 100 metrov pod hladinou morí.

Pomerne neskorý odchod našich prapredkov z Afriky znamená aj to, že práve v Afrike zostala zachovaná najväčšia genetická pestrosť ľudí: Európan, Číňan, Ind, domorodý Austráľčan a Indián z Amazonského pralesa si tak môžu byť geneticky bližší ako príslušníci dvoch afrických kmeňov žijúci niekoľko sto kilometrov od seba.

Afrika mnohých ľudí zaujíma najmä vďaka úžasnej prírode, najmä zvieratám. Na žiadnom inom kontinente neprežila taká pestrá a početná fauna veľkých druhov pripomínajúcich megafaunu pleistocénu ako práve v Afrike. Ešte pred 10 až 15 000 rokmi na pláňach Európy a severnej Ameriky kralovali stáda mamutov sprevádzané srstnatými nosorožcami, jaskynnými levmi a medveďmi, šablózubými tigrami, gigantickými pozemnými leňochodmi a ďalšími úžasnými zvieratami, ktoré poznáme už len z kostrových pozostatkov. Zato v Afrike mnohé veľké cicavce – slony, hrochy, nosorožce, žirafy, byvoly, okapie a ďalšie – prežili a niektoré druhy, napríklad pakone a zebry, po nej dodnes migrujú v obrovských divokých stádach. Popri týchto druhoch v Afrike prežili aj veľké predátory – levy, leopardy a gepardy – a tiež tri druhy našich najbližších druhov ľudoopov – gorily, šimpanzy a bonobovia.

4 Toto tvrdenie nemusí mať úplne kategorickú platnosť: na jar 2010 vedci z Inštitútu Maxa Plancka v Lipsku uverejnili štúdiu, podľa ktorej vo svojich genómoch nesieme aj malé stopy po neandertálcoch. Predpokladajú teda, že niekedy v období pred 50 až 100 000 rokmi prišlo ku kríženiu moderných ľudí s neandertálcami a niektoré z neandertálskych génov si nesieme v sebe. <http://www.telegraph.co.uk/science/7685610/Humans-share-Neanderthal-genes-from-interbreeding-50000-years-ago.html>.

5 Záujemcom o túto problematiku je prístupných viacero vynikajúcich kníh preložených do češtiny, napríklad Adam a jeho rod – Genetická odysea človeka od Spencera Wellsa (Dokořán a Argo, 2005) alebo Sedm dcer Eviných od Bryana Sykesa (Paseka, 2004).

Vymretie pleistocénnej megafauny v Európe a Ázii, v Austrálii a v oboch Amerikách dodnes nebolo uspokojivo vysvetlené. Časovo však v mnohých prípadoch korešponduje s časom príchodu a expanzie ľudského druhu na týchto kontinentoch. To vytvára dobrú pôdu na predpoklad, že príchod človeka a vyhynutie megafauny spolu súvisia. Zatiaľ neexistujú presvedčivé dôkazy o tom, že by ľudia úspešne a vo veľkom poľovali povedzme na mamuty, ale je možné, že človek bol minimálne jedným z faktorov, ktoré viedli k vymretiu týchto veľkolepých zvierat.

Prečo ale megafauna nevyhynula aj v Afrike? Je možné, že dôvodom je práve skutočnosť, že v Afrike sa človek vyvíjal najdlhšie, takže živočíchy mali čas postupne získať pred týmto malým, holým a zdanlivo bezbranným dvojnohým primátom a jeho čoraz dokonalejšími zbraňami zdravý rešpekt. Zvieratá mimo Afriku naopak prišli do kontaktu nepripravené s už „hotovým“ človekom, disponujúcim ostrými kamennými nástrojmi, oštepami a ich vrhačmi, lukmi a, samozrejme, ohňom a intelektom. Bez náležitého rešpektu sa potom stávali ľahkou korisťou ľudí, ktorých populácia mohla vďaka dostatku potravy pomerne rýchlo rásť.

Iný dôvod, prečo možno Afričania nevybili veľkú africkú faunu, bola relatívna nepočetnosť ľudí v Afrike. Kým počet ľudí mimo Afriky pomerne rýchlo stúpil, limitovaný rozvoj poľnohospodárstva a veľký počet patogénov a tropických chorôb, napríklad malárie a parazitických červov, držali ľudskú populáciu v Afrike až do 20. storočia na uzde. To mohlo prispieť k prežitiu mnohých druhov veľkých zvierat, ktoré inde tlaku ľudí podľahli.

Záujem o Afriku, samozrejme, môže vychádzať aj zo záujmu o jej prírodné zdroje – drevo, minerály, ropu, poľnohospodárske produkty. A v minulosti o otrokov a slonovinu. Práve záujem Európanov a Arabov o zdroje Afriky viedol k zakladaniu prístavov, oporných základní, miest a kolónií popri pobrežiach na západe (Európania) aj východe (Arabi) a na sklonku 19. storočia k rozparcelovaniu celého kontinentu (s výnimkou Etiópie a Libérie) medzi európske mocnosti. Taký istý záujem o čierny kontinent motivuje na začiatku 21. storočia aj Číňanov a mnohých iných podnikateľov a firmy z Európy, Ameriky aj Ázie. Na tomto záujme nemusí byť nič apriórne negatívne: tak ako slovenská alebo česká, aj africké ekonomiky a ľudia môžu zo zahraničných investícií do priemyslu a poľnohospodárstva profitovať. Legitímna otázka samozrejme je, ako sa zahraničné firmy správajú v prostredí, ktoré má spravidla slabo vyvinuté a málo rešpektované ekologické a sociálne zákonodarstvo a často tradíciu extrémne skorumpovaných politikov. Lákadlo aplikovať dvojaké štandardy a tak dosahovať neúmerne vysoké zisky môže byť pre firmy veľké, ale dôsledky takého podnikania budú pre krajinu negatívne. Vďaka dvojakým štandardom ropné giganty v Nigérii – menujme za všetky aspoň najvyuklejší prípad firmy Shell – spôsobili v delte Nigeru ropné zamorenie, aké by bolo v dnešnej v Európe alebo USA nemysliteľné. Prispeli ku zhoršeniu sociálnej a politickej situácie v regióne a k neuveriteľnému nárastu korupcie. Naopak, firma De Beers ťažiacca diamanty po rozporuplných začiatkoch svojím zodpovedným správaním prispela k tomu, že sa predtým veľmi chudobné krajiny, ako Botswana a Namíbia dostali z najhoršej chudoby a žijú v mieri a relatívnej prosperite.

Záujem mnohých ďalších ľudí o Afriku však pramení aj z iných pohnútok, z pohnútok ľudskej solidarity a čistej humánosti. Myslím si, že tieto pohnútky pred skoro

100 rokmi najlepšie vystihol lekár, organový virtuóz, protestantský teológ a humanista Albert Schweitzer vo svojej knihe *Ľudia v pralese*. Dovoľte mi zacitovať:

„Tí, ktorí na sebe spoznali čo je to úzkosť a telesná bolesť, spolunáležia k sebe na celom svete. Viaže ich tajomné puto... Kto bol oslobodený od bolesti, nesmie si myslieť, že je teraz zase voľný, a že sa môže spokojne vrátiť do života ako predtým. Keď sám spoznal čo je bolesť a úzkosť, musí pomáhať v boji proti bolesti a úzkosti, pokiaľ ľudská moc proti ním niečo zmôže... Kto bol vyslobodený z ťažkej choroby, musí pomáhať, aby sa tým, ktorí by inak lekára nemali, dostalo rovnakej pomoci, akú mal on.“ Ale popri hlbokej ľudskej empatii Schweitzer apeluje aj na zodpovednosť nás, Európanov: *„Čo napáchali belosi všetkých národov na farebných ľuďoch od čias, čo boli objavené vzdialené krajiny? Čo znamenajú už len to, že toľko a toľko národov tam, kam prišlo európske ľudstvo, ozdobujúce sa menom Ježišovým, vymrelo alebo je na vymretie alebo počtom stále klesá! ... Kto sa odváži odhadnúť, koľko biedy medzi nimi zaviniť pálenka a zlé choroby, ktoré sme im priniesli! ... Veľká je vina, ktorá spočíva na nás všetkých a na našej kultúre... Aj keby sme robili všetko, čo je v našich silách, nezmyli by sme ani tisícinu viny. To je základ každej filantropickej práce konanej vo vzdialených krajinách.“*

Ako človek, ktorý vyštudoval medicínu s cieľom ísť pomáhať trpiacim do Afriky, a ako lekár, ktorý dlhé roky pomáhal trpiacim Afričanom v nemocnici v Lambaréné na rieke Ogooué v dnešnom Gabone, videl Schweitzer priamu lekársku pomoc trpiacim a vysielanie lekárov – financované „z darov vďačnosti“ v Európe vyliečených pacientov – ako tú najdôležitejšiu a najnaliehavejšiu formu pomoci Afričanom. V závere svojej knihy *Ľudia v pralese* v roku 1920 v Štrasburgu napísal slová: *„Skôr či neskôr si idea, ktorú vyslovujem, získa svet, pretože neúprosnou logikou ovládne myslenie i srdce.“*⁶

Deväťdesiat rokov po napísaní týchto vizionárskych slov vieme, že sa stále nenaplnili. V Afrike stále zomierajú každoročne bez pomoci milióny ľudí, predovšetkým detí, na choroby, ktorým dokážeme v bohatom svete úspešne predchádzať alebo ich liečiť. Ďalšie milióny trpia a umierajú od hladu, podvýživy a násillia. Schweitzerova vízia solidárneho, humánneho sveta sa do začiatku 21. storočia nenaplnila a možno sa ani nikdy nenaplní. Napriek tomu ale ľudskosť stále inšpiruje mnohých ľudí, vrátane lekárov a zdravotníkov z krajín, ktoré nikdy nemali kolónie, aby opúšťali bezpečie a pohodlie svojich nemocníc a domovov a odchádzali pomáhať tým najbiednejším do Kene, Sudánu, Rwandy a mnohých iných krajín čiernej Afriky.

6 Albert Schweitzer, *Ľudia v pralese*. Vydanie ÚMSK, 1993. s. 109.

PRVÁ ČASŤ:
Kontinent gigantických
problémov

Populačný rast: slon v africkom porceláne

Od populačnej depresie k preľudneniu – základné čísla. Prečo do Európy nepricválali na zebách a obrnených nosorožcoch po zuby ozbrojení africkí bojovníci? Zradná geografia čierneho kontinentu: klimatické pásma, neprekonateľné púšte, krátke pobrežie, vysoká nadmorská výška kontinentu, prudko klesajúce rieky. Malária, tropické choroby, detská úmrtnosť a kulty plodnosti. Obchod s otrokmi.

Ak Albert Schweitzer a mnohí jeho súčasníci na začiatku 20. storočia písali o epidémiách a vymieraní celých afrických národov, súčasní analytici upozorňujú na to, ako sa z populačnej explózie stal na sklonku 20. a na prahu 21. storočia kľúčový problém Afriky. Udierajú priamo klinec priamo po hlavičke – pre dnešný stav a ďalšie perspektívy Afriky je otázka populácie úplne zásadná. Mýlil sa teda Schweitzer?

Na túto otázku sa musíme pozrieť cez prizmu času a čísiel. Čitateľom a čitateľkám, ktorí nemajú radi čísla, odporúčam preskočiť niekoľko nasledujúcich odstavcov. Pre tých ostatných sa jazda časom a číslami začína.

Trvalo 200 000 rokov, kým počet ľudí na Zemi dosiahol 1 miliardu. Stalo sa to približne v roku 1800. Uplynulo však len ďalších 120 rokov, kým v roku 1927 stúpol počet príslušníkov nášho druhu na dve miliardy. Približne v roku 1960 – v období, keď sa Afrika rýchlo dekolonizovala – žili na Zemi už 3 miliardy ľudí. Do roku 2000 nás bolo 6 miliárd a v roku 2012 dosiahol počet ľudí na zemeguli 7 miliárd.

Afrika spočiatku v populačnom raste za svetom zaostávala. Hoci o reálnom počte jej obyvateľov v uplynulých storočiach vieme len pomerne málo, odhaduje sa, že v rokoch 1500 až 1850 žilo v Afrike len približne 90 až 110 miliónov obyvateľov. Počet Afričanov začal stúpať až po roku 1850, teda – zdanlivo paradoxne – počas kolonizácie Afriky európskymi mocnosťami. Bolo to však aj obdobie, keď loďstvo jej britského kráľovského veličenstva začalo energicky zasahovať proti obchodu s otrokmi, ktorý nepochybne tiež prispieval k pomalému populačnému rastu Afriky.

Do roku 1900 stúpol počet Afričanov skoro o jednu tretinu na 133 miliónov a do roku 1950 dokonca o dve tretiny – na 220 miliónov.⁷ Až približne do polovice 20. storočia rast populácie v Afrike viac-menej držal krok s celkovým rastom počtu ľudí na Zemi – v roku 1900 predstavovali Afričania 8 % ľudstva, v roku 1950 to bolo 9 %. Skutočne explozívny rast nastal až v druhej polovici storočia, teda v období po dekolonizácii Afriky. Do roku 2000 stúpol počet Afričanov na asi 800 miliónov a v roku 2011 dosiahol približne jednu miliardu. V Afrike teda dnes žije toľko ľudí, koľko ich žilo pred 200 rokmi na celej planéte. Počet obyvateľov Afriky vrátane jej arabskej časti stúpol za 60 rokov skoro päťnásobne!

Pozrime sa teraz bližšie, ako sa vyvíjal počet obyvateľov troch krajín východnej Afriky, ktoré si v tejto knihe budeme všímať podrobnejšie. V roku 1900 mala britská kolónia Uganda 1,8 milióna obyvateľov a Keňa 1,7 milióna, kým počet obyvateľov celej Nemeckej východnej Afriky, ktorej súčasťou bola Tanzánia spolu s dnešnou Rwandou a Burundi, bol 3,5 milióna.⁸ Celé obrovské územie s rozlohou viac ako 1,8 milióna km² v roku 1900 obývalo len 7 miliónov ľudí. Na porovnanie, Dánsko a Nórsko mali v tom istom čase po 2,2 milióna obyvateľov, teda viac ako Keňa či Uganda. O 50 rokov neskôr žilo v koloniálnej Keni už 6,1 milióna, v Ugande 5,5 milióna a v Tanzánii 7,9 milióna⁹, spolu teda 19,5 milióna ľudí. Slávni československí cestovatelia Jiří Hanzelka a Miroslav Zikmund precestovali v roku 1948 Britskú východnú Afriku – jej súčasťou sa po porážke Nemecka v I. svetovej vojne stala aj Tanzánia, vtedy známa ako Tanganika – a vo svojom fascinujúcom cestopise „Afrika snů a skutečnosti“ uvádzajú, že v celej kolónii v čase ich cesty žilo trinásť a pol milióna obyvateľov. Ich údaj sa však nevyhnutne opiera o trochu staršie dáta, takže 19,5 milióna obyvateľov v týchto troch krajinách v roku 1950 možno považovať za solídny údaj. Znamená to, že za 50 rokov od roku 1900 do roku 1950 sa počet obyvateľov na danom území skoro strojnásobil. Porovnajme to s už zmieneným Dánskom a Nórskom: počet Dánov dosiahol v roku 1950 4,3 milióna a počet Nórov 3,3 milióna, stúpol teda o 50 % až takmer 100 %. Znamená to, že rast počtu obyvateľov v západnej Európe bol už v prvej polovici 20. storočia podstatne pomalší ako vo východnej Afrike.

Skutočná populačná dráma však Afriku ešte len čakala. Ale skôr, ako sa k nej dostaneme, pozrime sa na dávnejšiu históriu zaľudnenia Afriky.

Hoci dnes je tomu ťažké uveriť, väčšina ľudskej histórie Afriky bola po celé tisícročia pred príchodom bielych kolonizátorov dlhým a tvrdým zápasom o zaľudnenie kontinentu. Afrika, kolíska nášho druhu, je obrovská. S 30 miliónmi kilometrov štvorcových je po Ázii druhým najväčším kontinentom, jej zaľudnenie však bolo až do 20. storočia veľmi riedke. Erudovaný americký autor Jared Diamond vo svojej Pulitzerovou cenou odmenenej knihe „Zbrane, mikróby a ocel“ s podtitulom „Osudy ľudských spoločností“ vynikajúco vystihol,

7 Všetky uvádzané čísla sa vzťahujú na celý africký kontinent, teda zahrňujú aj arabské štáty severnej Afriky. http://en.wikipedia.org/wiki/World_population.

8 http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_population_in_1900.

9 [http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_past_population_\(United_Nations\)](http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_past_population_(United_Nations)).

že historicky riedke zaľudnenie Afriky má viacero zásadných príčin, ktoré vyplývajú predovšetkým z polohy a geografie kontinentu.

Pre každého, kto má snahu pochopiť, prečo je ľudský svet taký aký je, je kniha „Zbrane, mikróby a ocel“ povinným čítaním. Jared Diamond hneď v jej úvode kladie otázku, ktorú mu kedysi ako mladému vedcovi v džungliach Papuy-Novej Guiney položil jeho domorodý sprievodca Yali, človek, ktorý sa narodil v dobe kamennej, hoci žil v 20. storočí. „Ako je možné, že bieli ľudia majú toľko karga?“, znela Yaliho fundamentálna otázka. Prečo sú to belosi, kto zasypal svet záplavou tovarov, a nie príslušníci iných národov a rás? Diamond túto zásadnú otázku rozviedol do rozličných mutácií, z ktorých jedna je:

„Prečo do Európy nepricváľali na obrnených nosorožcoch a zebkách po zuby ozbrojení africkí bojovníci a nepodrobili si Európanov, ale stal sa pravý opak: Európania si podmanili Afriku a – až na malé výnimky – aj zvyšok sveta?“

Diamondova odpoveď je jasná: Nestalo sa tak preto, lebo na prípadnú inváziu do Európy Afričania nikdy nemali a ani nemohli mať ľudské ani materiálne zdroje. Ale prečo ich nemali?

Odpoveď na túto otázku treba začať pohľadom na mapu. Porovnajme mapu Afriky s jej najbližším susedom, Európou, a rozdiel vám udrie do očí. Severnú tretinu Afriky pokrýva púšť – ekosystém v Európe takmer neznámy. Sahara je súčasne takmer neprekonateľnou geografickou bariérou, ktorá rozdeľuje africký kontinent na severnú, dnes arabskú časť a na južnú (subsaharskú) časť obývanú ľuďmi tmavej pleti. Až do zdomácnenia tiav a skonštruovania ťavieho sedla ľudia Saharu – s výnimkou uzučkého pruhu okolo rieky Nílu – nedokázali prekonať, mohli ju len oboplávať.¹⁰ To je dôvod, prečo sa subsaharská Afrika dlho vyvíjala viac-menej izolovaná od zvyšku Európy a Ázie.

Dlhá os Afriky je orientovaná severo-južne: kontinent pretína niekoľko klimatických pásiem, každé z nich si vyžaduje špecifickú adaptáciu ekosystémov aj ľudí vrátane poľnohospodárskych kultúr. Napriek intuitívnemu názoru mnohých ľudí, ktorý vyplýva z obrazu bujných tropických pralesov, tropické ekosystémy sú veľmi krehké a ich pôda je zväčša plytká a neúrodná. Naproti tomu takmer celá Európa leží v jedinom miernom klimatickom pásme bez veľkých výkyvov počasia a jej územie sa vyznačuje kvalitnými pôdami. Podmienky Európanov na rozvoj poľnohospodárstva – a nakrmenie väčšieho počtu ľudí – boli podstatne lepšie ako v Afrike.

V porovnaní s Afrikou – a vlastne s celým zvyškom sveta – dostala Európa, respektíve Euro-Ázia, do vienka podstatne viac druhov rastlín a živočíchov, ktoré sa ukázali ako vhodné na kultiváciu a domestikáciu. Z troch hlavných plodín živiacich ľudstvo v modernej dobe – pšenice, ryže a kukurice – ani jedna nepochádza z Afriky. Podobná, ak nie ešte výraznejšia, je situácia s domestikáciou veľkých cicavcov, ktoré sú základom živočíšnej výroby. Zo 14 druhov veľkých domestikovaných zvierat pochádza z Euro-Ázie 13 – ten jeden zvyšný

¹⁰ Táto téza platí najmenej o období posledných 7000 rokov, odkedy sa rozsiahla časť dnešnej Sahary opäť premenila na púšť. Z archeologických pozostatkov a nástenných kresieb vo viacerých lokalitách dnes neobývateľných častí Sahary vieme, že pred viac ako 7000 rokmi boli na mnohých miestach dnešnej púšte rieky, jazerá a savany, na ktorých v blízkosti vody spoločne žili ľudia a veľká fauna.

je juhoamerická lama alpaka. Divokí predkovia všetkých druhov takzvanej „veľkej päťky“ sú dnes – na rozdiel napríklad od tiav, sobov, lám alebo vodných byvolov – rozšírené po celom svete. Ovce, kozy, ošípané, kravy a kone – pochádzajú práve z Euro-Ázie, prípadne zo severnej Afriky. V čase ich zdomácnenia bola už Euro-Ázia od subsaharskej časti kontinentu nepriestupne oddelená Saharou. Z hľadiska populácie a moci sú najvýznamnejšie dva z týchto druhov kravy, ktoré produkciou mlieka a ťažnou silou umožnili dovtedy nebývalý rast počtu ľudí, a kone, ktoré boli vďaka svojej ťažnej sile a rýchlosti až do 19. storočia hlavným dopravným prostriedkom a jadrom mobility armád.

Paradoxom je, že v subsaharskej Afrike žije až 51 druhov cicavcov ťažších ako 45 kilogramov (v Euro-Ázii ich bolo 72). Na škodu Afričanov sa však ukázalo, že žiadny z nich nebol a dodnes nie je spoľahlivo domestikovateľný. Afriku napríklad obývajú štyri druhy zebier, blízkych príbuzných koňa: zebry žiaľ majú jednu chybičku krásy či presnejšie povahy, ktorá africkým národom znemožnila vybudovať pruhované jazdecké vojská: na rozdiel od väčšiny koní zebry hryzú a sú veľmi agresívne. To znemožnilo ich zdomácnenie, o ktoré sa Afričania určite pokúšali. Napokon nielen Afričania – domestikovať zebry sa pokúšali aj Európania, a to s použitím najmodernejších techník, ale s rovnako žalostným výsledkom. V Afrike žijú aj tri druhy divokých prasieč, ale žiadne sa nepodarilo zdomáčniť. Bylinožravý hroch by so svojimi dvomi-tromi tonami mäsa mohol byť ideálny kandidát na domáci chov, nebyť tej istej vlastnosti: je neovládateľný a agresívny. V Afrike hrochy každoročne zabijú viac ľudí ako levy. Podobne sa skončili pokusy o domestikáciu afrických slonov: Hannibalove armády síce prekročili Alpy na slonoch pochádzajúcich z Afriky, ale nie je vylúčená možnosť, že išlo o severoafrický, dnes už voľne nežijúci poddruh slonov, ktorý mal na chov a výcvik v zajatí lepšie predpoklady ako slony subsaharskej Afriky. Faktom je, že kým v Indii alebo Thajsku môžete bežne vidieť slony poslúchajúce ľudí, v Afrike sa s niečím podobným stretnete len veľmi vzácnne.

Nechajme však faunu a flóru bokom a pozrime sa znovu na mapu. Keď si pozorne všimneme obrysy Afriky, uvedomíme si, aké málo členité je jej pobrežie: v pomere k rozlohe kontinentu (30 miliónov km²) je veľmi krátke – meria iba 30 500 km. Európa má trikrát menšiu rozlohu ako Afrika, ale takmer trikrát dlhšie pobrežie, ktoré meria 89 000 km. To má vážny dosah na možnosť využívať morské zdroje a morské dopravné cesty: v porovnaní s Afričanmi malo v dejinách omnoho väčšie percento Európanov prístup k proteínom z rýb a iných plodov mora a mohlo výraznejšie profitovať z možnosti prepravovať po mori ťažké a objemné náklady (napríklad zrná) na veľké vzdialenosti.

Okrem veľmi krátkeho pobrežia je Afrika v porovnaní s Európou aj kontinent s dvojnásobne vyššou priemernou nadmorskou výškou a zložitým reliéfom. Väčšinu Európy od Normandie cez celé Francúzsko, Nemecko, Poľsko, Ukrajinu a Rusko až po Ural pokrýva jedna obrovská úrodná nížina. Hory síce v Európe máme, ale túto veľkú nížinu neprerušujú a, ako dokumentuje aj slávna Hannibalova výprava cez Alpy, ani tie najvyššie nepredstavujú neprekročiteľnú bariéru. Významným dôsledkom vysokej nadmorskej výšky veľkej časti Afriky sú okrem iného aj prudko klesajúce rieky s peryami. Kým Níl alebo Kongo nedovolili ľuďom

penikajú hlboko do srdca kontinentu, po Rýne, Dunaji, Volge a ďalších riekach mohli Európania odjakživa cestovať a obchodovať naprieč celým kontinentom.

Iný dôvod veľmi nízkeho zaľudnenia Afriky, ktoré trvalo až do polovice 20. storočia, spočíva v samotnej evolúcii nášho druhu. Po väčšinu dejín sa vývoj ľudského druhu a ďalších hominidov odohrával práve v Afrike a bola to práve Afrika, z ktorej sa do veľkého sveta vypravili príslušníci druhu *Homo erectus* aj dávni predkovia neandertálcov. Najstaršie nálezy pozostatkov nášho vlastného druhu *Homo sapiens* pochádzajú od rieky Omo v južnej Etiópii nie ďaleko od kenských hraníc. Sú staré 200 000 rokov (ďalší dvaja kandidáti na toto prvenstvo sú z Južnej Afriky). Prevláda názor, že náš druh sa začal z Afriky úspešne šíriť asi pred 70 000 rokmi, hoci najnovšie nálezy nástrojov v Spojených arabských emirátoch naznačujú, že to mohlo byť už pred 100 000 rokmi. Podľa genetických štúdií skupina ľudí, ktorá opustila Afriku, pozostávala len z niekoľkých stoviek jedincov, možno len stopäťdesiatich. Z hľadiska pomalého populačného rastu Afriky do polovice 20. storočia je zásadné to, že tam ako druh žijeme mnohonásobne dlhšie ako na iných kontinentoch. To je aj dôvod, prečo sú Afričania geneticky najpestrejšia ľudská populácia.

V Afrike však mali dosť času na vývoj aj patogénne mikroorganizmy parazitujúce na ľudskom druhu a na príbuzných primátoch. Výsledkom je zamorenie kontinentu mnohými patogénmi, ako sú malária, spavá choroba, žltá zimnica, ochorenia spôsobované parazitickými červami, alebo z novších napríklad AIDS... a tiež ich živočíšnymi prenášačmi: komármi, slimákmi, muchami. Aj kontakt s Európanmi prinášal od 16. storočia do Afriky mnohé nové infekčné choroby. Tie našťastie penikali na kontinent pomalšie ako to bolo v prípade Amerík, kde spôsobili devastujúce epidémie, no aj tak mali na africkú populáciu vážny vplyv. Popri nedostatočnej produkcii potravín a opakujúcich sa hladomoroch zapríčiňovali tropické aj importované choroby vysokú úmrtnosť afrických detí a dospelých.

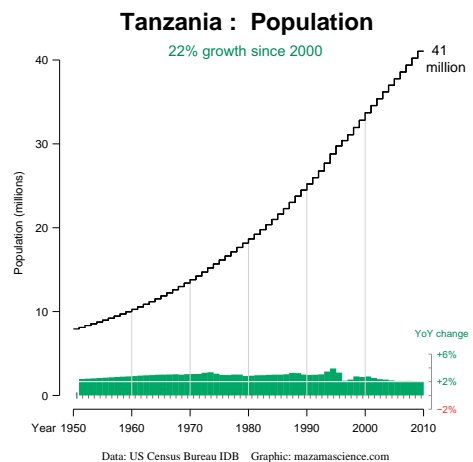
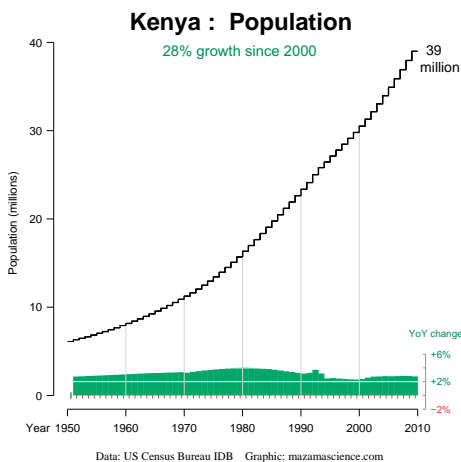
Sol' do tejto rany nasypali arabskí a európski obchodníci s otrokmi a ich domáci obchodní partneri, ktorí po niekoľko storočí lovili ľudí na pobrežiach aj vo vnútrozemí kontinentu a vyvážali ich ako otrokov do Arábie, Indie, Európy a Ameriky.

O pôrodnosti a detskej úmrtnosti v tradičných afrických spoločnostiach v minulých storočiach máme len kusé informácie, ale podľa kvalifikovaných odhadov asi tretina detí v mnohých častiach čiernej Afriky zomierala do 1. roka života a veľa ďalších sa nedožilo piatich rokov. Podľa dochovaných správ z jednej etnickej skupiny žijúcej na území dnešného Pobrežia slonoviny mala žena právo obradne pochovať až svoje štvrté dieťa: pri vysokej detskej úmrtnosti by obradné – teda drahé – pochovávanie všetkých zomretých detí bolo ekonomicky neúnosné. Odhady demografov aj najstaršie koloniálne doklady naznačujú, že ženy počas svojho života rodili v priemere len 6 až 7-krát, čo má pri nedostupnosti účinnej antikoncepcie pravdepodobne príčinu v dlhom kojení detí. Dlhé kojenie v podmienkach zlej výživy, mizernej hygieny a premorenia prostredia patogénmi na jednej strane zvyšovalo šancu detí na prežitie, na druhej strane ale dlhá laktácia potláčala ďalšiu ovuláciu a pravdepodobnosť otehotnenia. K tomu sa pridávali aj rozličné sociálne tabu zakazujúce sex kocajúcim ženám, hoci o ich účinnosti sa dá špekulovať. Pokiaľ ale dieťa predčasne nezomrelo, aj v ranej koloniálnej dobe boli medzi jednotlivými pôrodmi časté troj- až štvorročné intervaly.

Donosiť a vychovať v týchto podmienkach deti bolo mimoriadne ťažké, čo v mnohých oblastiach Afriky prirodzene viedlo k rozšíreniu kultov oslavujúcich plodnosť a deti. Schopnosť plodiť deti upevňovala mužskú hrdosť, plodné ženy si spoločnosť vysoko vážila, neplodnými pohrdala. Cambridgeský profesor John Iliffe v knihe *Afrika a Afričania – Dejiny kontinentu* konštatuje: „Dôležitým cieľom vojen bolo zajať ľudí. Dôležitou témou umenia bola plodnosť žien. Liečiteľstvo a rituály sa sústreďovali na starostlivosť o tehotné ženy a novorodencov. Táto africká posadnutosť reprodukciu neskôr prekvapila antropológov, ktorí dobre poznali oblasti, kde sú prírodné podmienky priaznivejšie.“¹¹

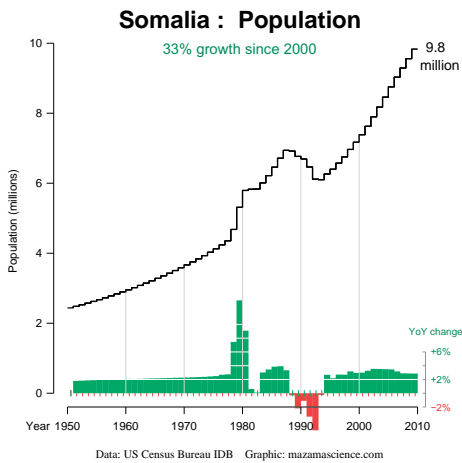
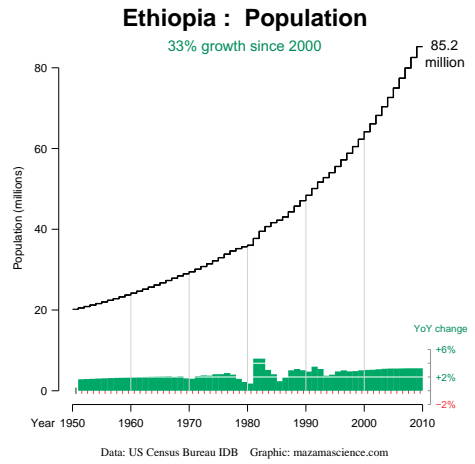
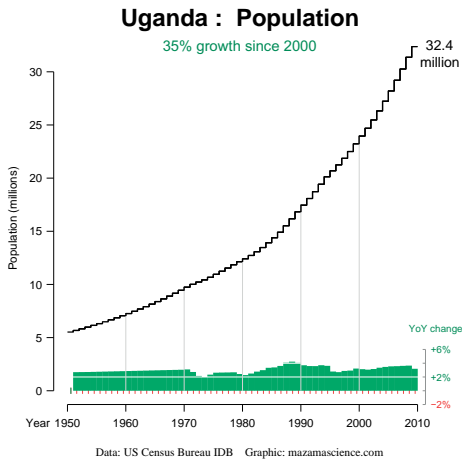
Práve tento kultúrny vzťah k plodnosti a potomstvu, táto „posadnutosť reprodukciu“ sa po kolonizácii Afriky európskymi mocnosťami, ale najmä v druhej polovici 20. storočia stretol s výdobytkami západnej civilizácie. Európski kolonizátori v 20. storočí drancovali africké prírodné zdroje, ale mnohé zdroje a poznatky do Afriky aj priniesli. Z hľadiska rastu populácie boli najvýznamnejšie moderná epidemiológia, vakcíny, vyššie hygienické štandardy, prístavy a cesty umožňujúce nielen vyvážať africké drevo a nerasty, ale v prípade potreby prepravovať aj potravinovú pomoc. A neskôr to bola, samozrejme, zelená revolúcia, ktorá umožnila zvyšovať produkciu potravín aj v Afrike.

Táto súhra domácich kultúrnych faktorov a západných vplyvov a technológií viedla v druhej polovici 20. a na začiatku 21. storočia k africkej populačnej explózii. Vývoj počtu obyvateľov Kene, Tanzánie, Ugandy, Etiópie a hladomorom postihnutého Somálska za posledných 60 rokov dokumentujú nasledujúce grafy¹²:

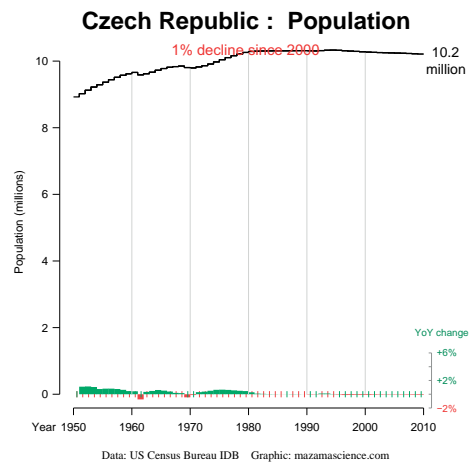
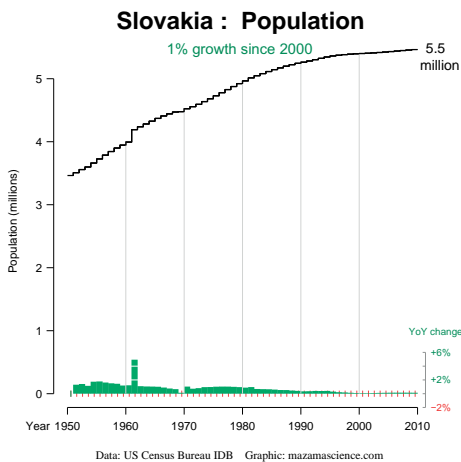
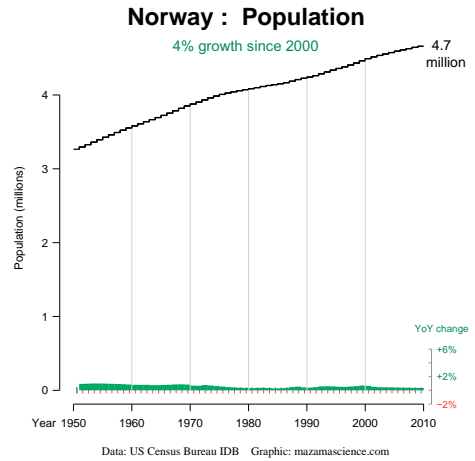
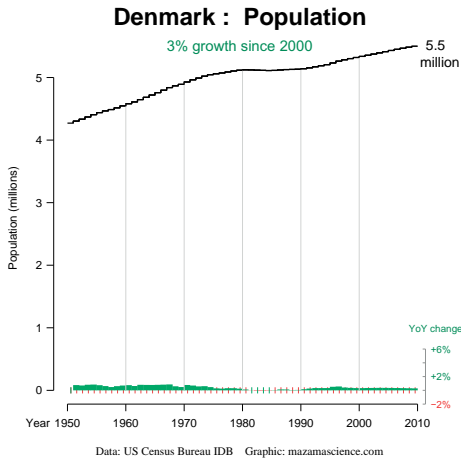

11 John Iliffe, *Afrika a Afričania – dejiny kontinentu*. Praha : Vyšehrad, 2001. s. 91. Kniha profesora Iliffa je našim čitateľom dostupná v českom preklade a každému záujemcovi o africké dejiny ju môžem len vrelo odporučiť.

12 Všetky grafy pochádzajú z portálu <http://mazamascience.com/Population/IDB/>.

Porovnajme si tieto údaje s populačným vývojom v tom istom období v Dánsku, Nórsku, v Česku a na Slovensku, teda v krajinách, ktoré mali v roku 1950 len o málo nižší respektíve porovnateľný počet obyvateľov ako Keňa, Tanzánia a Uganda a výrazne vyšší ako Somálsko.

Vysoká pôrodnosť, vysoká detská úmrtnosť, perinatálna úmrtnosť matiek a prudký populačný rast vo všeobecnosti sú procesy, za ktoré spoločnosť nevyhnutne platí veľkú cenu. Ak dáme bokom elementárnu ľudskosť a použijeme jazyk ekonómov, každé dieťa, ktoré zomrie skôr ako sa stalo ekonomicky aktívnym človekom, je čistou ekonomickou stratou. Konzumovalo potraviny, vodu, energiu, viazalo na seba pracovný čas svojej matky a ďalších príbuzných, zaberalo miesto v školskej lavici – a to všetko bez akéhokoľvek následného ekonomického benefitu pre spoločnosť. Veľa detí znamená, že spoločnosť – pokiaľ stojí o prosperitu a slušný život svojich občanov – musí stavať veľa škôl, vyškoliť a platiť veľa učiteľov, vybudovať množstvo pôrodníc a detských kliník a platiť pôrodníkov, pediatrov, detské sestry alebo aspoň pôrodné babice. Príveľa mladých ľudí na trhu práce v krajinách, kde nie

je prudký rast ekonomiky, znamená masu posedávajúcich frustrovaných mladých mužov a žien, striehnucich na akúkoľvek zárobkovú príležitosť.

Obrubníky ciest v Nairobi, Dar es Salaame, Kampale a vo všetkých ďalších afrických mestách sú takýchto mladých ľudí plné. Časť z nich neodolá lákaniu kriminálnych gangov, časť žien sa z núdze začne živiť prostitúciou a stane sa vektorom šírenia pohlavných chorôb, časť sa môže začať búriť a revoltovať – stačí malý podnet alebo zámienka a vzbĺknu iskry, ktoré je ťažké uhasiť. Tak či tak frustrovaná masa mladých stojí spoločnosť ďalšie prostriedky: čo ušetrí na školstve, dá na bezpečnosť a armádu potláčajúcu nepokoje a vzbury. A medzitým krajiny strácajú prírodné zdroje: aby krajina uživila veľa hladných krkov, kľučujú sa lesy, vyčerpávajú chudobné pôdy, rieky, jazerá a pobrežné moria trpia nadmerným rybolovom, klesajú hladiny podzemných vôd...

Žiadny rast populácie nie je trvalo udržateľný¹³ a rýchly rast nie je udržateľný ani krátko. Skôr či neskôr narazí na svoje limity, ako to môžeme vidieť v širokom páse Sahelu od Mauritánie a Mali na západe až po Somálsko na východe kontinentu. Afrika – jej ľudia ani ekosystémy – bez kontroly rastu populácie prosperovať nemôžu. Platí to nielen o Afrike, ale o celom svete. Odráža sa to v stratégiách rozvojovej pomoci? To uvidíme v ďalších kapitolách knihy.

13 Anglicky rozumejúcim čitateľom odporúčam pozrieť si prednášku profesora Alberta Bartletta z University of Colorado „Aritmetika, populácia a energia“ (<http://www.youtube.com/watch?v=F-QA2rkpBSY>). Prednáška bola označená za „to najdôležitejšie video, aké ste kedy videli“ a ide snád o najznámejšiu prednášku o matematike, ktorú v čase, keď vznikala táto kniha, na internete videli viac ako 3 milióny ľudí.

Mohol mať Malthus pravdu? Memento z ostrova St. Matthew

Leonardov 400 ročný omyl. Mýtus apokalypsy a mýtus večného pokroku. Príbeh 29 sobov v raji bez predátorov. Kolaps Rapa Nui a Severanov v Grónsku. Sofiine voľby vo východnej Afrike. Ľudské, ekonomické a ekologické dôsledky preľudnenia. Politika jedného dieťaťa a 400 miliónov chýbajúcich Číňanov. Problém formovania a presadenia politik v slabých štátoch. Etnické a náboženské preteky v populačnom raste.

Približne pred dvesto rokmi Thomas Malthus napísal svoje Eseje o princípoch populácie. Postuloval v nich, že ľudská populácia nemôže rásť donekonečna, pretože narazí na nedostatok potravín a surovín. Na svete vtedy žila v dejinách dovtedy nevídaná 1 miliarda ľudí. Keď som sa narodil, boli nás 3 miliardy. V roku 2012 počet ľudí na Zemi dosiahol 7 miliárd. „Potrebujeme ešte iný dôkaz toho, že sa Malthus mýlil?“ pýtajú sa dnes mnohí.

„Hmmm...“, takto nejako sa mohli zamýšľať okolo roku 1900 aj ľudia pozerajúci sa na 400 rokov staré nákresy lietajúcich strojov Leonarda da Vinciho. Treba viac než 400 rokov na dôkaz, že sa veľký Leonardo mýlil a človek lietať nemôže? V decembri 1903 však konečne preletel prvých 60 metrov lietajúci stroj bratov Wrightovcov. O krátkych 5 rokov neskôr už piloti dokázali udržať lietadlá vo vzduchu viac ako hodinu a preleteli na nich desiatky kilometrov. Onedlho prvé lietadlo preletelo kanál La Manche: 20. storočie sa stalo (aj) storočím lietadiel a lietania.

Úspech bratov Wrightovcov, ako aj mnohé iné úspechy vedy a techniky len posilnili ľudské presvedčenie o tom, že schopnosť ľudí riešiť problémy je neobmedzená. Keby to tak bolo, potom sa zrejme mýlil aj Thomas Malthus, pretože aj ním postulovaný problém preľudnenia napokon nejako vyriešime. John Michael Greer vo svojej knihe Dlhý zostup (Long Descent) charakterizuje dve základné a protichodné tendencie v pohľade ľudí na perspektívy sveta: nazýva ich mýtus apokalypsy a mýtus večného pokroku. Biblický mýtus apokalypsy sprevádza ľudí prinajmenšom v posledných tisícročiach našej histórie, kým mýtus večného pokroku začal v západnej spoločnosti dominovať až pomerne nedávno. Bez ohľadu na ich

vek sú oba mýty pre dnešné ľudstvo nebezpečné: ten prvý naznačuje, že ľudia s globálnymi problémami nemusia nič robiť, lebo aj tak príde apokalypsa. Ten druhý vedie k tomu istému záveru, ale inou cestou: ľudia nemusia nič riešiť, lebo technologický pokrok a voľný trh vyriešia všetky problémy za nás. Ocitli sme sa v mentálnej pasci, odsúdení čakať, kam poryvy vetra našu krehkú bárku zanesú?

Presuňme sa v mysli na chvíľu z Afriky o mnoho tisíc kilometrov na ďaleký sever a západnú pologuľu, do severného Pacifiku. V roku 1944 vysadila americká pobrežná stráž na malom ostrove St. Matthew v Beringovom mori medzi Aljaškou a Ruskom 29 sobov. Soby mali slúžiť ako núdzový zdroj potravín v prípade stroskotania námorníkov a letcov pri vojenských operáciách proti Japonsku. Vojna sa skončila a o niekoľko rokov neskôr pobrežná stráž ostrov opustila zanechajúc soby ich osudu. Na ostrove bez prirodzených predátorov sa sobom darilo a v roku 1963 ich počet dosiahol 6000. O rok neskôr však výskumníci našli ostrov posiaty belejúcimi sa kostrami sobov, medzi ktorými sa páslo iba 43 zúbožených vychudnutých zvierat, väčšinou samíc. V roku 1980 už na ostrove nežil ani jeden sob. Vedci neskôr vysvetlili kolaps sobej populácie obmedzenými zásobami potravy v interakcii s mimoriadne krutou zimou 1963 – 1964. Extrémna zima zvýšila energetickú spotrebu sobích tiel a súčasne znížila dostupnosť potravy. Tam, kde sa vďaka predátorom soby nepremnožili soby prežili, ale na St. Matthew vyhynuli. Málo pastvy rozdelenej medzi 6 000 zvierat na ich prežitie nestačilo: výsledkom bolo 6 000 podvyživených a nakoniec mŕtvych sobov. Keby ich bolo v kritickom roku na ostrove 500 alebo 1 000, zimu a hlad by možno mnohé prežili a ich druh by sa na ostrove udržal.

Môže sa niečo podobné stať aj ľuďom?

Už spomínaný Jared Diamond v inej svojej knihe *Kolaps: Proč společnosti přežívají či zanikají*¹⁴ opisuje viacero príkladov úplného vymretia ľudí na niektorých ostrovoch preto, že vyčerpali prírodné zdroje alebo sa zmenila klíma. Klasickým príkladom je zrútenie Rapa Nui, spoločnosti, ktorá dokázala postaviť obrovské kamenné postavy moa na Veľkonočnom ostrove. Keď ľudia Rapa Nui na svojich člnoch doplávali z Polynézie na Veľkonočný ostrov, našli na ňom lesy veľkých paliem a v hlbokých vodách okolo ostrova bohaté loviská rýb a delfinov. Analýzy peľových zrníek dokumentujú, že približne v roku 1650 boli už všetky palmy na ostrove vyrúbané, ich drevo ostrovania použili na stavbu člnov, ktoré im umožňovali loviť ďaleko od brehov ostrova a lámanie, prepravu a vztyčovanie kameňov moa. Stavba moa mala pre ľud Rapa Nui rituálny význam, ale bola tiež spôsobom, ktorým medzi sebou jednotlivé klany na ostrove súťažili o prestíž a moc. Keď neprezieravo vyrúbali posledný strom, začal sa dlhý úpadok spoločnosti zbavenej možnosti loviť ryby a dopestovať dostatok potravín na pôde vystavenej bez ochrany stromov zrýchlenej erózii. Potom, čo vydrancovali svoje prírodné zdroje, upadli obyvatelia Rapa Nui do stavu absolútnej biedy. Dostali sa na hranicu

14 Jarred Diamond, *Kolaps: Proč společnosti přežívají či zanikají*. Praha, Academia, 2008.

vymretia a do klanových vojen, sprevádzaných rúcaním moa porazených. Aby získali aspoň nejaké živočíšne bielkoviny, nakoniec začali praktizovať kanibalizmus.

Iným trpkým príkladom podobného vývoja je príbeh kolónií Vikingov v Grónsku. Severanov priviedol do Nórska Erik Červený v roku 986 z Islandu. Prvých osadníkov Grónska neskôr posilnili noví prišelci z Nórska. Dve hlavné kolónie Severanov – Východná a Západná osada – dlho udržiavali obchodné, spoločenské a náboženské styky so svojou pravlastou v Škandinávii, ku ktorej aj politicky, aj nábožensky patrili. Ich hlavným exportným tovarom boli mrožie kly, dopyt po nich však v Európe klesol po otvorení obchodných ciest na dovoz slonoviny z Afriky a Ázie. Bez zaujímavého tovaru prichádzalo do Grónska čoraz menej lodí, až nakoniec vyplávala posledná, po ktorej už neprišla žiadna ďalšia. Súčasne sa postupne menila aj klíma, keď teplé obdobie známe ako „stredoveké tepelné optimum“ (okrem iného mu vďačíme za nadprodukciu potravín, ktorá umožnila Európanom stavať katedrály vrcholného stredoveku a iné úžasné stavby) nahradilo ochladenie známe ako „malá doba ľadová“. Názov malá doba ľadová je zavádzajúci. Oproti skutočnej dobe ľadovej išlo len o malé ochladenie, stačilo však na to, aby sa Európa dostala do opakovaných hladomorov a kríz. Pre Severanov v Grónsku bola rozsudkom smrti: približne v roku 1350 zaniká Západná osada a posledný písomný dokument z Východnej osady je záznam o svadbe v roku 1408.

Niekedy v rokoch 1480 – 1500 prichádza zima, v ktorej zomierajú poslední potomkovia Vikingov v Grónsku. Z archeologických analýz vieme, že pred svojou smrťou zabili a zjedli svoj posledný zakrpatený dobytok a zjedli ho vrátane kopýt. Po nasledujúce storočia boli jedinými ľuďmi v Grónsku rodinné skupiny inuitských lovcov dokonale prispôbených na prežitie v tvrdých arktických podmienkach. Jared Diamond píše, že pred svojim zánikom Severania sporadicky prichádzali s Inuitmi do kontaktu, ale v pocite bohorovnej kultúrnej nadradenosti od nich neprebrali žiadne kľúčové technológie (napríklad kajaky), ani stratégie (napríklad techniku lovu tuleňov), čo nakoniec rozhodlo o ich vyhľadovaní a smrti.

Môžete namietajúť, že v oboch prípadoch išlo o malé, svetom zabudnuté ostrovné populácie, izolované od sveta obrovskými vzdialenosťami. To je pravda. Práve relatívna nepočítanost' populácií Rapa Nui a Severanov im ale dávala aj podstatne väčšiu šancu na prežitie: dnešné premnoženie nášho druhu radikálne zvyšuje riziko kolapsu spoločností, ktoré nie sú ani úplne zabudnuté, ani úplne izolované od zvyšku sveta.

V čase vzniku tejto knihy sa najprv vo východnej a neskôr v západnej Afrike odvíjali drámy, ktoré sú varovaním pred tým, čo môže ľudstvo v neďalekej budúcnosti čakať. V roku 2011 veľké časti Somálska, Etiópie a Kene zasiahlo najhoršie sucho za posledných 60 rokov. Výsledkom bolo, že v lete 2011 hlad vážne ohrozil 12 miliónov ľudí, týždeň po týždni rástol počet oblastí uznaných OSN za oblasti hladomoru a táto situácia trvala dlhé mesiace až do konca roka. V auguste 2011 oznámila agentúra Reuters, že len za posledných 90 dní zomrelo v oblasti zasiahnutej suchom 29 000 detí do 5 rokov. Na Slovensku sa v poslednom období rodí asi 60 000 detí ročne: 29 000 je akoby zomrela polovica z nich. Nie jedna matka, ale tisícky somálskych, etiópskych, kenských matiek museli denno-denne – tak ako Sofia v Styronovom románe – podstupovať jej tragickú voľbu: ktoré zo svojich detí zachrániť

a ktorému už ďalší kúsok jedla alebo vody nepodať? Ktoré z nich odložiť kdesi pri prašnej ceste na dlhom pochode vyprahnutou savanou?

Hoci bezprostrednou príčinou hladomoru vo východnej Afrike v roku 2011 bolo mimoriadne sucho, situáciu najmä v Somálsku a v Južnom Sudáne dramaticky zhoršilo mnoho ďalších faktorov: kolaps štátu, občianska vojna, násilie kriminálnych gangov a náboženských fanatikov, ale aj rozpadnuté cesty, po ktorých sa ani to málo medzinárodnej pomoci, čo svet ešte posielal, k hladujúcim a umierajúcim nedostávalo včas. Ale jedna z najzásadnejších príčin tejto katastrofy bolo preľudnenie: keby žili v Somálsku 4 milióny, v Keni 15 miliónov a v Etiópii 35 miliónov ľudí ako tomu bolo v roku 1980, a nie 140 miliónov ako dnes, dôsledky sucha by neboli ani zďaleka také tragické.

V rozvojových krajinách neexistuje problém, ktorý by populačný rast ešte nezhoršoval. Či už ide o nedostatok škôl a slabé vzdelanie, nedostatočnú zdravotnú starostlivosť o obyvateľov, vysokú úmrtnosť detí, extrémnu chudobu, kľčovanie a eróziu lesov, nadmerné spásanie saván a šírenie púští alebo dopravné zápchy v preľudnenom Nairobi, Dar es Salaame či Kampale, každý z týchto problémov sa s nárastom populácie výrazne zhoršuje a stáva sa neovládnuteľným.

Kľúčovou súčasťou trvalo účinnej pomoci Afrike a Afričanom pri vymanení sa z biedy a bezperspektívnosti preto musí byť úsilie o zastavenie rastu počtu obyvateľstva a jeho postupné zníženie. Bez tohto kroku je každá rozvojová pomoc odsúdená na neúspech. Ak to s pomocou západných darcov cieľavedome neurobia africké vlády, urobí to príroda svojimi brutálnymi nástrojmi – hladomormi a epidémiami. Rodenie detí do podmienok, v ktorých nemajú perspektívu na vzdelanie a aký-taký slušný život je nielen neľudské, ale je to aj strašné plytvanie zdrojmi, je to železná guľa na nohách snáh o sociálny pokrok. Každé dieťa, ktoré umrie skôr ako dosiahne dospelosť a naplní aspoň časť svojho ľudského potenciálu, je nielen emočnou, ale aj obrovskou ekonomickou stratou. Extrémne chudobné prostredie afrických krajín si takéto straty nemôže dovoliť. Voda, drevo, matkin čas či potraviny spotrebované každým dieťaťom, ktoré neprežilo, chýbajú tým, ktoré síce prežili, ale sú podvyživené, oslabené, choré a bez vzdelania.

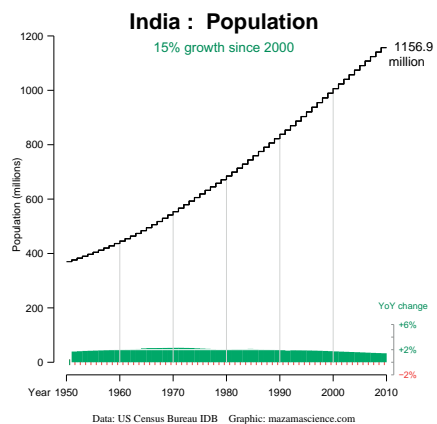
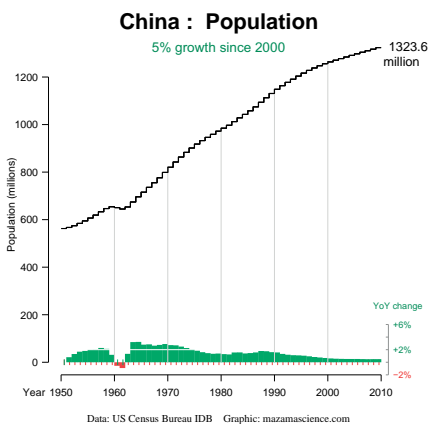
Historici raz možno budú komunizmus v Číne hodnotiť nie cez prizmu politickej neslobody a nerešpektovania ľudských práv, ako ich chápeme na Západe, ale cez jedinú kľúčovú politiku: čínsku politiku jedného dieťaťa. Čínska vláda ju zaviedla v roku 1978 ako nástroj na zmiernenie sociálnych, ekonomických a environmentálnych problémov krajiny. Odhaduje sa, že vďaka nej sa do roku 2011 v Číne narodilo o 400 miliónov ľudí menej, a to aj napriek tomu, že sa táto politika vzťahuje len asi na jednu tretinu obyvateľstva, prevažne mestského. Keď si pripomenieme, že celá Európska únia má dnes asi 500 miliónov obyvateľov, celá Severná Amerika, USA a Kanada dohromady približne 340 miliónov, uvedomíme si, čo to znamená.

Bolo by naivné myslieť si, že akýkoľvek veľký výkyv v dynamike rastu ľudskej populácie – či už smerom hore, alebo (ako v prípade Číny) smerom dole – sa môže zaobísť bez ťažkostí. Kritici čínskej populačnej politiky poukazujú okrem ľudskoprávneho aspektu aj na jej praktické dôsledky. Čína bude už v blízkej budúcnosti čeliť zostarnutiu svojho obyvateľstva. To bude mať vážne sociálne dôsledky na rastúci počet dôchodcov, na ktorých dôchodky

bude pracovať menší počet ľudí v produktívnom veku. Kým v minulosti na jedného starého človeka pracovalo jeho 5 – 6 potomkov, v blízkej budúcnosti bude, obrazne povedané, na dvoch starnúcich rodičov pracovať už len ich jediný syn alebo dcéra. Ekonomické dôsledky demografického starnutia v dôsledku politiky jedného dieťaťa vyznejú ešte vážnejšie, keď si uvedomíme, že ešte nedávno sa aj v Číne dôchodkového veku dožívalo podstatne menej ľudí a dôchodok si užívali oveľa kratšie ako dnes.

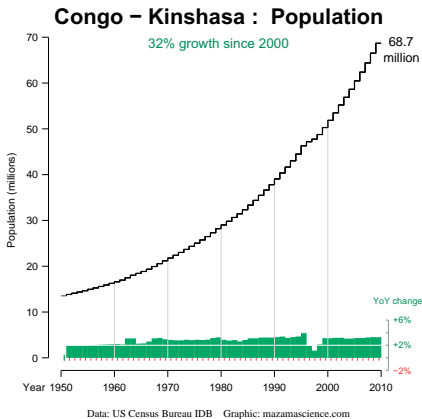
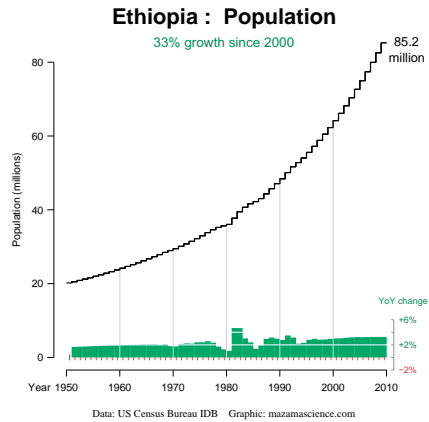
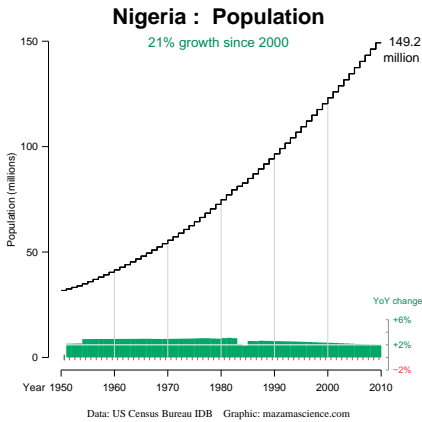
Politika jedného dieťaťa pritom nepredstavuje problém len pre staršiu generáciu: kultúrna preferencia Číňanov (aj Indov a iných kultúr) uprednostňujúca chlapcov pred dievčatami vedie k pomerne rozšíreným selektívnym potratom dievčenských plodov. Štúdia Avrahama Ebensteina¹⁵ uvádza, že len od roku 1980 do roku 2000 sa v Číne narodilo o 22 miliónov viac chlapcov ako dievčat a odhaduje, že viac ako 10 % týchto „prebytočných“ chlapcov si v živote nenájde partnerku. Medzi predpokladané dôsledky tohto stavu môžeme v budúcnosti v Číne zaradiť napríklad aj rast prostitúcie a riziko vyššieho výskytu sexuálne prenosných chorôb.

Inú perspektívu ale získame, ak si predstavíme, že by rovnakú politiku v rovnakom čase zaviedla India alebo tri najľudnatejšie štáty subsaharskej Afriky – Nigéria s jej 155 miliónmi ľudí, Etiópia s 91 miliónmi a Kongo so 72 miliónmi.¹⁶ Aká by bola perspektíva obyvateľov a detí Nigérie, Etiópie a Konga, keby počet hladných krkov v nich za jediné desaťročie od roku 2000 stúpol tak ako v Číne len o 5 %, a nie o 21 % (Nigéria), 33 % (Etiópia) a 32 % (Demokratická republika Kongo)?

15 Ebenstein, Avraham Y. and Sharygin, Ethan Jennings, The Consequences of „Missing Girls“ of China (Dôsledky „chýbajúcich dievčat“ v Číne), 2009. The World Bank Economic Review, 2009. Vol. 33, issue 3, pp. 299 – 425.

16 Údaje sú z júla 2011 a sú prebraté z databázy CIA, The World Factbook: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>.

Zdroj: <http://mazamascience.com/Population/IDB/>

Samozrejme, táto úvaha predpokladá, že by Nigéria, Etiópia a Kongo mali vlády nielen schopné racionálne politiky koncipovať, ale ich aj presadiť medzi obyvateľmi. Predpokladá to vlády dostatočne oslobodené od náboženských ideológií, etnických šampionátov v disciplíne „ktorý kmeň je početnejší“ a samozrejme aj dostatočne silné na to, aby ľudí dokázali k vyžadovanému správaniu motivovať – či už stimulmi, alebo trestami. Čínska vláda toto všetko mala. Africké vlády – ale ani indická – takýto vplyv a moc nad vlastným obyvateľstvom nemajú, a to napriek tomu, že v niektorých prípadoch ide o štáty s dlhou históriou vojenských diktatúr (Nigéria, Etiópia).

Žiaľ, nechýba im len schopnosť realizovať zvolenú politiku – často im chýba aj samotná racionálna politika. V Nigérii napríklad 80 % všetkých štátnych príjmov pochádza z predaja ropy. Prostriedky sa rozdeľujú medzi 36 federálnych štátov podľa kľúča, ktorý sa opiera o počet obyvateľov: čím má štát viac ľudí, tým viac peňazí dostanú štátni úradníci od federálnej

vlády. To samozrejme vedie k pretekom štátov vo vykazovaní počtu obyvateľstva a nemožno sa čudovať, že ich predstavitelia nemajú na poklese pôrodnosti žiadny záujem. Do toho vstupuje dlhodobé napätie medzi moslimským severom a kresťanským juhom a vzájomný strach oboch náboženských skupín, ktorých pomer je dnes približne 50 : 50, aby ich tá druhá neprerástla. Skutočne zhubný kokteil.

Keď nad rozumom a citom vládne ideológia

Rozporuplné pôsobenie katolíckej cirkvi v Afrike: pravá ruka pomáha, ľavá škodí. Pápežova návšteva a kázanie o kondómoch v Kamerune a Angole: kondómy sú hriechy a nechránia pred AIDS. Polemika na Slovensku. Žehlenie prs ako domorodá „antikoncepčná metóda“ v Kamerune.

Podpora kontroly populačného rastu vzdelávaním predovšetkým dievčat a žien o sexuálnej a reprodukčnej a široké sprístupnenie antikoncepčných prostriedkov by nepochybne mali patriť k základnej stratégii účinnej rozvojovej pomoci Afrike. Táto skutočnosť však v niektorých afrických, ale aj vo viacerých donorských štátoch naráža na ideologické bariéry determinované učením niektorých náboženstiev. Vzhľadom na početnosť katolíckej cirkvi a politický vplyv Vatikánu v mnohých krajinách je pre zlepšenie ľudskej mizérie v Afrike mimoriadnym problémom predovšetkým katolícka sexuálna doktrína. Je to smutný paradox, ak vezmeme do úvahy, že skoro po celej Afrike robí veľmi dobrú humanitárnu a rozvojovú prácu mnoho ľudí, napríklad lekárov, sestier a sociálnych pracovníkov, ktorých k pomoci najbiednejším inšpiruje práve kresťanská viera, a ktorým na túto ušľachtilú, náročnú a obetavú prácu spoluvytvára inštitucionálne zázemie práve katolícka cirkev.

S vedomím, že sa dotknem aj tejto vzácnej a ušľachtilej skupiny ľudí, som v apríli 2009 uverejnil článok „Keď diabol nosí tiaru“.¹⁷ Reagoval na tragické vystúpenia pápeža počas jeho cesty do Kamerunu a Angoly v marci 2009. Obe tieto krajiny patria aj v rámci afrických pomerov k tým, kde je úmrtnosť batoliat najhoršia: v Kamerune sa v poslednom desaťročí nedožilo jedného roka 96 z tisíce narodených detí, v Angole ich zomrelo až 119 z tisíciky. To sú údaje OSN do jedného roka života¹⁸. Čísla uvádzajúce úmrtnosť detí do 5 rokov sú ešte tragickejšie. Podľa WHO sa v roku 2003 (posledné dostupné údaje) v Angole piatich rokov nedožilo 260 detí z tisíce, v Kamerune ich z každej tisíciky zomrelo 166.¹⁹ Obe krajiny tiež

17 Text bol uverejnený na portáli changenet, <http://www.changenet.sk/?autor=370572&x=417614>

18 http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_infant_mortality_rate

19 <http://www.who.int/healthinfo/statistics/mortchildmortality/en/index.html>

majú stovky tisíc ľudí nakazených vírusom HIV a desiatky tisíc každý rok na AIDS zomrie. Ťažko vybrať nevhodnejšie krajiny, kam ísť a kázať nevzdelaným a sugestibilným ľuďom o tom, že sú kondómy hriechne a pred AIDS nechránia. Tu je spomínaný článok, uvádzame ho bez úprav a v plnom znení:

Keď diabol nosí tiaru

Kresťania, moslimovia, hinduisti, budhisti, veriaci dnes už dávno zabudnutých bohov aj ateisti sa dokážu celkom dobre zhodnúť na tom, čo je zlo a čo je dobro. Pre všetkých je dobro stelesnené v zdravých, nehladujúcich, šťastných ľuďoch, v radostnom džavote detí, v krásne, v mieri a harmónii, v nádeji na budúcnosť.

Zlo u všetkých stelesňuje choroby, bieda, utrpenie, vojny, smrť, samota, beznádej. Mnohí maliari stredoveku a renesancie veľmi jasne zobrazili túto univerzálnu predstavu zla. Môj výpočet črt dobrá a zla pritom neašpiruje na úplnosť, len zachytáva tie zásadné.

V posledných rokoch som mal pri svojej práci možnosť opakovane vidieť mnohé tváre bytostného zla ľudskej existencie na africkom kontinente. Videl som v nekonečných bolestiach a beznádeji umierajúce mladé ženy a mužov v Južnej Afrike, videl som rady obchodov s rakvami pri brehoch Viktóriinho jazera, videl som ženy predávajúce svoje vychudnuté telá za jedlo pre seba a svoje deti, slumy plné biedy okolo Johannesburgu, Nairobi a ďalších miest, vypálené budovy a čerstvé hroby kmeňovej vojny v západnej Keni, videl som podvyživené deti s ich nafúknutými prázdnyimi bruškami, nabité sirotince... Zlo má pre mňa veľmi jasnú a konkrétnu tvár.

Prvá tvár zla v Afrike sa volá bieda, hlad a podvýživa. Jej prapríčinou je explozívny rast populácie. V roku 1900 žilo v subsaharskej Afrike okolo 100 miliónov ľudí. Do roku 2005 sa ich počet priblížil k 800 miliónom. Pri tomto raste by v roku 2050 žili na juh od Sahary dve miliardy ľudí – na celom svete je nás dnes asi 6,7 miliardy. V roku 1960 malo jedno mesto v Afrike viac ako 1 milión obyvateľov. Dnes ich je 40. Výsledkom populačnej explózie je chronické hladovanie a podvýživa desiatok miliónov detí a v časoch pravidelne sa opakujúcich hladomorov smrť miliónov. Afrika už dnes produkuje o tretinu menej potravín ako potrebuje na výživu svojho obyvateľstva a situácia sa rok za rokom zhoršuje. Milióny Afričanov prežívajú každý rok len vďaka potravinovej pomoci. Zatiaľ. Hladomory sú v Afrike bežné. S každým novým miliónom hladných úst sa však k Afrike blíži čas mega-hladomorov, dni zla, hnevu a smútku.

Druhá tvár zla sa v Afrike volá AIDS. Odkedy sa vírus HIV zjavil a rozšíril medzi ľuďmi, smrť kosí najmä na africkom kontinente. Minulý rok žilo v Afrike 22 miliónov dospelých a detí nakazených vírusom AIDS a odhaduje sa, že naň zomrelo 1,5 milióna Afričanov. Epidémia za sebou zatiaľ zanechala 11,6 milióna malých afrických sirôt. V Kamerune je HIV nainfikovaných 540 000 ľudí a AIDS tam zatiaľ zanechal 300 000 sirôt. V Angole je nainfikovaných "len" 190 000 ľudí a AIDS sirôt tam je "len" 50 000. V Keni zanechala epidémia zatiaľ podľa odhadov 990 000 až 1,4 milióna sirôt. V Tanzánii 1 200 000. V Juhoafrickej republike 1 400 000...

Prísť do Afriky masakrovanej populačným rastom a epidémiou AIDS a rečniť tam davom o nemravnosti a neprípustnosti antikoncepcie a kondómov zvlášť – je ako dávať deťom do rúk samopaly a napalm. Keď v Afrike v marci 2009 popieral účinnosť kondómov pri prevencii AIDS Jozef Ratzinger, Vatikán sa jeho ústami postavil – Galileo, koľko krát sa ešte budú dejiny opakovať?! – proti vede a vedeckému poznaniu.

Obchodníci so smrťou, predávajúci zbrane v Afrike, sú zločinci, ale aspoň sa na nič nehrajú. Ratzingerova cirkev však šíri po Afrike smrť, a pritom sa pokrytecky sama pasuje do role predstaviteľky „kultúry života“. Vehementne – našťastie márne – bojuje proti výskumu embryonálnych kmeňových buniek, proti antikoncepcii (tých zavraždených spermii v jednom použitom kondóme!) a, samozrejme, proti právu žien rozhodovať o svojom tele a o tom či a kedy budú mať deti. V modernej Európe sa nad týmito recidívami stredoveku môžeme pousmiať a všetky ich dopriať tým, čo im veria. V Afrike je to ale tragédia nepredstaviteľných rozmerov. Zdravie, životy a detstvo ďalších miliónov a miliónov nevinných krásnych ľudí tam padne za obeť hlbokej sexuálnej traume, ktorú v sebe nosí a infikuje ňou svet katolícka cirkevná hierarchia a jej ideológia.

Keby existoval aj iný diabol ako ten, ktorého v podobe ignorancie, ľahostajnosti, zloby a arogancie nosíme v sebe, potom v marci 2009 chodil v tiare po Afrike.

PS: Účelom tohto článku je upozorniť na tragédiu páchanú katolíckou a inými cirkvami v mene náboženskej ideológie. Úprimne ma mrzí ma, ak som sa v záujme tohto cieľa dotkol náboženského čítania niektorých mojich priateľov.

Článok bol uverejnený na portáli www.changenet.sk, do mája 2012 naň kliklo cez 44 000 ľudí a ako sa dalo očakávať, vyvolal veľkú nevoľu medzi časťou slovenských katolíkov a katolíckym klérom.

Bizarným paradoxom je, že o škodlivosti kondómov vykladal pápež davom v Kamerune, v krajine, kde je rozšírená brutálna prax „žehlenia“ prs dievčat žeravými predmetmi. Matky kamerunských dievčat sa týmto traumatizujúcim spôsobom snažia bolestivo docieľiť zastavenie rastu a zohavenie prs svojich dospievajúcich dcér, aby ich urobili pre mužov neatraktívnymi a oddialili tak ich predčasné otehotnenie.²⁰ Nedávna štúdia odhalila, že toto mučenie v Kamerune podstúpi každé štvrté dievča, a že žehlenie prs sa praktizuje vo všetkých z viac ako 200 etnických skupín v krajine. U.S. State Department v správe z roku 2010 konštatuje, že žehlenie prs utrpelo v krajine „mnoho dievčat“ a v niektorých prípadoch viedlo k vážnym popáleninám, deformitám a psychickým problémom.

Čo sa stalo? Lekári sa domnievajú, že zlepšenie výživy spôsobilo, že aj u dievčat v Kamerune nastupuje puberta skôr. Tieto dievčatá predčasne otehotnejú bez poznatkov o ľudskej reprodukcii, bez prístupu k antikoncepcii, v spoločnosti, ktorá nerešpektuje práva žien na rozhodovanie o vlastnom tele. Matky, ktoré chcú, aby ich dcéry najprv ukončili školu a až potom sa stali matkami teda siahli po tejto drastickej – a samozrejme neúčinnnej metóde

²⁰ Cameroon girls battle breast ironing. BBC, 2006-06-23. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/5107360.stm>.

prevencie nechcených tehotenstiev. Čo si môže uvažujúci človek myslieť o tých, ktorí tým istým matkám a dcéram rozprávajú o hriechnosti kondómov, sexuálneho vzdelávania a modernej antikoncepcie?

Nie som ani zďaleka jediný, kto považuje za ľudskejšie a zodpovednejšie predchádzať rodeniu detí, ktoré nevieme uživiť, a ktorým nedokážeme dať reálnu šancu na dôstojný život, než ich rodiť ako na bežiacom páse do biedy, podvýživy, utrpenia a veľmi často do predčasnej smrti. Veď v niektorých krajinách subsaharskej Afriky sa jedného roka nedožije 10 % detí.

Prvý odskok z tróпов: Južná Afrika – krehký prvý svet vo svete treťom

Prvý dojem z afrických miest. Subtropická klíma známa Európanom. História kolonizácie južnej Afriky – Portugalci, Holanďania, Angličania a domorodci. Búri a veľký trek. Africký Attila a zrážka s národom Zulu. Zázračné víťazstvo v bitke na Blood River a zrod národnej mytológie Búrov. Búrske republiky a vojny s Britmi. Pád britskej nadvlády. Vznik a pád apartheidu. Ekonomický, sociálny a politický vývoj po roku 1994. Fenomén Malema. Kam po smrti Nelsona Mandelu: neistá budúcnosť krajiny a jej bielej menšiny.

Hoci primárnym objektom nášho záujmu v tejto knihe sú krajiny tropickej východnej Afriky, obraz kontinentu by nebol celistvý bez niekoľkých „odskokov“ ďalej od rovníka, respektíve do západnej časti kontinentu. Najprv zamierime do južných subtropov, potom na sever Afriky ku Stredozemnému moru a napokon nakrátko zabľúdime mimo Afriky.

S niekoľkými nepatrnými výnimkami majú všetky africké mestá a krajiny mnoho spoločných črt. Stačí, aby ste navštívili Nairobi, Arušu alebo Dar es Salaam a dokážete tieto spoločné črty identifikovať. Vo väčšej alebo menšej miere ich totiž nájdete skoro vo všetkých afrických mestách: úzke a rozbité asfaltky na hlavných trasách, ulice bez chodníkov, cesty preplnené čmudiacimi starými mikrobusedmi, bočné ulice s prašnými cestami plnými hlbokých výmoľov, rozsiahle udupané plochy trhovísk a parkovísk, všade prítomný červenkastý prach alebo blato. Na túto dopravnú kostru sa chaoticky napájajú predmestia chudobnejších a menej chudobných slumov postavených z plechových a drevených búd, lepšie štvrte murovaných prízemných domčekov, zóny poschodových viliek s oplotenými trávnikmi a okrasnými záhradami a centrum mesta s väčším alebo menším počtom poschodových a niekoľkými výškovými budovami hotelov a úradov.

Toto všetko sa ako mravenisko hemží ľuďmi hľadajúcimi akúkoľvek možnosť zarobiť si na jedlo, deťmi v školských uniformách tiahnucimi do alebo zo školy, ženami nesúcimi na hlavách drevo alebo vodu na prípravu večerného jedla. Po zotmení sa typické africké mesto

ponorí do tmy, ktorú prerušujú svetlá budov s vlastným generátorom elektriny a magická žiara a dym z nespočetných ohňov, na ktorých ženy a stánkoví predajcovia pripravujú jedlá.

Jedinou väčšou výnimkou z tohto stereotypu veľkých afrických miest sú mestá Južnej Afriky a niekoľko miest v Namíbii a Botswane. Juhoafrické veľkomestá – Johannesburg, Pretória, Kapské mesto, Durban a ďalšie – svojimi cestami a rozťahanými predmestiami viac ako Afriku pripomínajú Spojené štáty americké a vilovými štvrtami s alejami stromov zase mediteránnu Európu. Juhoafrické veľkomestá, samozrejme, tiež majú svoje slumy – spo-meňme len johannesburské Soweto, preslávené bojmi proti apartheidu, alebo slum s hr-dým menom Alexandria – ale rozdiel oproti ostatným africkým mestám priam bije do očí.

Podstatou tohto rozdielu sú bohatstvo, rozvinutá infraštruktúra a vysoká miera po-riadku a organizácie priestoru. Prečo a ako sa Juhoafrická republika, a najmä jej mestské aglomerácie stali ostrovom prvého bohatého a vyspelého sveta subsaharskej Afriky, to sú otázky, ktoré si vyžadujú menšie odbočenie do histórie regiónu.

Začnime túto exkurziu pohľadom na mapu kontinentu. Pozorný čitateľ si iste spomenie na kapitolu o vplyve geografických a klimatických faktorov na rozvoj civilizácií. Južný cíp Afriky sa od zvyšku subsaharskej Afriky líši – a to zásadne – práve podnebným pásmom, v ktorom sa nachádza. Väčšina územia dnešnej Juhoafrickej republiky leží v subtropickom klimatickom pásme podobnom oblasti Stredozemného mora, tie najjužnejšie oblasti kra-jiny dokonca majú prvky mierneho pásma. Práve toto je klíma, ktorú Európania dôverne poznali, a na ktorú boli adaptované európske plodiny a hospodárske zvieratá. Vďaka klíme nebol najjužnejší cíp kontinentu premorený maláriou a ďalšími chorobami, ktoré tak deci-movali Európanov vo vlhkých trópoch bližšie k rovníku.

Paradoxne o oblasť, kde dnes stojí triapolmiliónové Kapské mesto, nemali prví európski cestovatelia a kolonisti veľký záujem: Vasco da Gama oboplával Mys dobrej nádeje už v roku 1498, Portugalci však neprejavili záujem založiť tu kolóniu a radšej sa usadzovali ďalej na severovýchod, na pobreží dnešného Mozambiku. Na európskych osadníkov si tak tento per-spektívny región počkal ešte ďalších 150 rokov, kým v roku 1652 Holandská východoindická spoločnosť nezaložila v oblasti dnešného Kapského mesta prvú permanentnú európsku osadu. Holanďania postupne rozširovali zázemie svojej kolónie a v jej širšom okolí zakla-dali farmy. Slobodní holandsky hovoriaci farmári zásobení plodinami dovezenými z Európy tu dopestovali prebytky ovocia, zeleniny, hrozna, obilia aj mäsa, čo vytvorilo predpoklad na etablovanie a rast stabilnej bielej populácie. Z nej sa postupne sformoval biely africký národ – Afrikánci. Holanďania do kolónie tiež privádzali otrokov z Madagaskaru a Indoné-zie, teda ďalších prišielcov inej ako čiernej pleti. Ako farmy a kolónia expandovali na sever a východ, dostávali sa bieli osadníci do opakovaných konfliktov s pôvodnými Afričanmi zo starobylej etnickej skupiny Khoikhoi.

Trvalo ďalších 150 rokov, kým o oblasť prejavila záujem nová námorná supervelmoc, Briti. Tí Kapskú kolóniu obsadili v roku 1795. Vtedy ju už obývalo asi 20 000 Afrikáncov, podobný počet otrokov a asi 15 000 Khoisanov. Ako v kolónii pribúdali Briti, stupňovalo sa napätie medzi nimi a „domorodými“ Afrikáncami – dvomi bielymi, ale jazykovo a kultúrne veľmi

odlišnými skupinami. Keď v roku 1833 britský parlament zrušil otrokárstvo, stretlo sa to s veľkou nevôľou afrikánskych farmárov, známych pod názvom Búri (*boer* v afrikánčine znamená farmár). Búri už mali Britov plné zuby. V roku 1835 sa začal veľký exodus Búrov, ktorý vošiel do dejín pod názvom „*Great Trek*“ – veľký pochod. V niekoľkých vlnách sa naň na vozoch ťahaných volskými záprahmi, so ženami, deťmi, služobníctvom a otrokmi vydalo okolo 12 000 Búrov – „*voortrekkerov*“.

Great Trek je jednou z monumentálnych udalostí histórie Európanov v Afrike – a je tiež zdrojom kontroverzií a sporov o interpretáciu, ktoré prežívajú dodnes. Prečo? Dôvod je historická súhra náhod.

V tom istom čase, keď sa v Kapsku stupňovalo napätie medzi Búrimi a Britmi, vznikol niekoľko stoviek kilometrov na severovýchod militaristický štát bantuského kmeňa Zuluov.

O to, že sa vyvinul na silné kráľovstvo, sa zaslúžil mimoriadne zdatný a brutálny náčelník Šaka. Podobne ako dávno pred ním Džingischán, aj Šaka pochádzal z malého asi 2000-členného klanu a postupne pod svojou nadvládou zjednotil ostatných štvrt až pol milióna Zuluov obývajúcich štát približne o tretinu menší ako Slovensko. Vytvoril tiež hrozivú armádu a jej bojové útvary známe ako „*impi*“ tvorili tisíce bojovníkov. V 20-tych rokoch 19. storočia s týmito jednotkami podnikal brutálne výpady do vnútrozemia Južnej Afriky, za čo si vyslúžil prímene „africký Attila“. Pôvodní obyvatelia Južnej Afriky buď zahynuli pod kopijami *impi*, alebo, tí čo mali šťastie a vyhli sa zmasakovaniu, ušli hlboko do vnútrozemia. Samotní Sothovia nazývajú toto krvavé obdobie výrazom *difagane* (čo znamená „vyhnanie“) a Zuluovia pre zmenu *mfecane* („rozdrvenie“): oba výrazy môžu len ťažko nechať niekoho na pochybách o povahe expanzie Zuluov. V dôsledku Šakových vojenských výprav sa počas „veľkého treku“ rozsiahla časť vnútrozemia dnešnej Juhoafrickej republiky vyludnila a nemožno sa čudovať, že Búri dodnes argumentujú tým, že oni nikomu zem nezobrali, len kolonizovali prevažne ľudoprázdne územia.

Zrážky Búrov s bojovníkmi Zuluov sa stali neodvratnými najmä potom, čo sa niektoré kolóny Búrov vydali naprieč cez Dračie hory, najvyššie horstvo Južnej Afriky, smerom k územiu kontrolovanému Zuluami v dnešnom Natile. Po vyvraždení 70 mužov jednej z týchto skupín na hostine usporiadanej na ich počesť kráľom Dingane nasledovalo v neďalekom búrskom tábore zmasakovanie približne 500 žien, detí a mužov, ktorí sa na zradnej hostine nezúčastnili. Táto zrada tragicky prispela k prehĺbeniu nedôvery Búrov voči čiernemu obyvateľstvu a stala sa formujúcou súčasťou búrskej národnej mytológie. Bezprostredne viedla k odvetnej výprave Búrov proti Zuluom.

16. decembra 1838 sa v bitke na rieke Ncome 470 *voortrekkerov*, vyzbrojených niekoľkými kanónmi a puškami, stretlo na starostlivo vybranom bojisku s asi 10-tisíc bojovníkmi Zuluov. Zuluovia utrpeli zdruvujúcu porážku – v bitke boli zranení traja Búri a padlo asi 3 000 Zuluov. Ich krv vraj sfarbila vodu rieky do červena, a tak bitka vošla do dejín ako *Battle of Blood River* – bitka na Krvavej rieke. Z hľadiska našej histórie je zaujímavé, že viac ako 400 rokov po husitoch Búri ako súčasť svojej taktiky použili vozovú hradbu. Pre mnohých Afrikáncov je 16. december dodnes významným sviatkom a plastiky 64 vozov, ktoré pri Blood

River tvorili vozovú hradbu – *laager* – sú súčasťou *Voortrekker monumentu* na pahorku nad Pretóriou. Je to snáď najväčšia monumentálna stavba v subsaharskej Afrike. Hlboko religiózni *voortrekkeri* videli vo víťazstve na Krvavej rieke Boží zázrak, ktorý v nich upevnil vieru, že majú oprávnený nárok na túto krajinu.

Búri sa nakoniec z Natalu stiahli a toto pobrežné územie anektovali päť rokov po bitke na Krvavej rieke Briti ako svoju kolóniu s hlavným mestom Durban. Briti neskôr tiež absolvovali boje s armádami Zuluov, vrátane známej porážky Britov pri Isandlwane.²¹ Takisto spustili aj ďalší proces, ktorý vtisol trvalú pečať do tváre Južnej Afriky: v roku 1860 priviezli do Natalu prvých Indov. Do konca 19. storočia počet Indov v Južnej Afrike prekročil počet belochov.²²

Búri ďalej žili svoj život na planinách juhoafrického vnútrozemia, kde v roku 1852 vyhlásili Transvaalsku republiku a v roku 1854 Oranžský slobodný štát. Obe búrské republiky prežili nasledujúce polstoročie v ťažkých zápasoch o existenciu s Britmi. Až v roku 1902 v heroickom zápase počas druhej búrskej vojny podľahli mnohonásobnej britskej presile. Z 500 000 britských vojakov asi 45 000 padlo v boji proti 80 000 búrskeho bojovníkov. Briti zlomili odpor partizánskych oddielov Búrov až vypalovaním dedín a miest a masovým nasadením koncentračných táborov, do ktorých 40 rokov pred Hitlerom nahnali búrské ženy a deti. 26 000 ich v britských koncentrákoch zahynulo od hladu, chorôb a biedy.

Búrské vojny, najmä druhá v rokoch 1889 – 1902 – sú zaujímavé nielen z pohľadu histórie Južnej Afriky, ale aj z perspektívy „veľkej“ histórie: hoci v nich nakoniec Veľká Británia vojensky zvíťazila, straty, ktoré utrpela, definitívne ukončili jej postavenie svetovej superveľmoci. Britské straty na životoch v druhej búrskej vojne možno porovnať so stratami, ktoré Briti utrhli za viac ako osem rokov vojny za nezávislosť USA! Vojna viedla k enormnému nárastu zadlženia britského štátu. Použitie koncentračných táborov a taktiky spálenej zeme proti civilnému obyvateľstvu znamenalo hlbokú morálnu porážku Británie v očiach celého sveta. Búrski partizáni tak svojím spôsobom dali bodku za stáročiami, keď mala Británia postavenie svetovej superveľmoci.

Cieľom tejto knihy nie je rekapitulovať zložité a dlhé dejiny Juhoafrickej republiky, o ktorej majú slovenskí a českí čitatelia k dispozícii ucelené monografie. Táto malá exkurzia do jej histórie má ambíciu pomôcť čitateľovi pochopiť historické zápasy, ktoré v konečnom dôsledku viedli k tomu, čo je z hľadiska Afriky a rozvojovej pomoci podstatné: ku vzniku modernej a prosperujúcej krajiny v subsaharskej Afrike.

Naliehavo sa totiž natiška otázka, prečo prosperujúcu civilizáciu na klimaticky priaznivom najjužnejšom okraji kontinentu nedokázali vybudovať sami Afričania. Odpoveď nemusí byť taká zložitá, ako by sa mohlo zdať. Stačí si uvedomiť, že plodiny zo severnejších tropických

21 Táto udalosť – jedinečná porážka modernej európskej armády „divochmi“, pri ktorej padlo približne 1 300 Britov – je sugestívne spracovaná vo filme *Svitanie Zuluov*, natočenom v roku 1979 pri príležitosti stého výročia bitky s hviezdny obsadením (Peter O'Toole, Burt Lancaster a iní).

22 Jeden z nich bol človek, ktorý sa nezabudnuteľne zapísal do dejín ľudstva – Mahátmá Mohandas Karamčand Gándhí. V Južnej Afrike žil v rokoch 1893 až 1915. Práve v zápase o rasové práva Indov v tejto krajine sformuloval základy filozofie a praxe satjagráhy – nenásilnej oddanosti pravde.

oblastí Afriky, odkiaľ prišli Sanovia, Khoikoi aj roľníci jazykovej skupiny Bantú, neboli vhodné na pestovanie v subtropickej a miernej klíme. Pôvodní Juhoafričania nemali k dispozícii plodiny, ani domestikované zvieratá severného mierneho a subtropického pásma. Preto nemali ani primeranú potravinovú bázu na vybudovanie dostatočne veľkých populácií, ktoré by dokázali akumulovať prebytočné bohatstvo, vytvoriť mestskú spoločnosť a odolať tlaku Európanov, keď sa na juhu kontinentu objavili. Z tých istých dôvodov nedokázali ani objaviť a začať intenzívne využívať veľké nerastné bohatstvo Južnej Afriky – diamanty, zlato, platínu a iné zdroje, ktoré z nej pomohli urobiť bohatú krajinu.

To isté klimatické pásmo skombinované s plodinami dovezenými z Európy však vytvorilo vynikajúce podmienky na usadenie sa a rast počtu Európanov. Búri napokon na juhu Afriky vybuodovali niekoľko v podstate európskych štátov. Tie nakoniec podľahli Britom, ktorých prilákali diamanty a zlato objavené v druhej polovici 19. storočia v Oranžskom slobodnom štáte a v Transvaale. Búri sa však stali súčasťou britskej koloniálnej ríše len za cenu neúnosne veľkých obetí a vynútených ústupkov zo strany Britov. Žiadne iné africké národy a kmene nedokázali odolávať svojim kolonizátorom tak vytrvalo a tvrdojšie a nedokázali si teda ani vybojovať podobné postavenie ako Búri. Už v roku 1909, keď sa sformovala Únia Južnej Afriky, získali v nej Búri právo samosprávy a holandčina bola popri angličtine uznaná za druhý oficiálny jazyk únie. V roku 1925 získala toto postavenie afrikánčina, teda juhoafrický dialekt odvodený z holandčiny. Z historického pohľadu bol však systém rasového útlaku a segregácie, ktorý Búri a Briti postupne v Južnej Afrike zaviedli, veľkým nešťastím.

Pozrime sa teraz na demografický vývoj krajiny. V roku 1910 žilo na území dnešnej Juhoafrickej republiky 6 miliónov ľudí, v roku 1980 ich bolo 24 miliónov a v roku 2010 už 50 miliónov. Tak ako rástol celkový počet obyvateľov, klesal podiel bieleho obyvateľstva: v roku 1910 bolo belochov 22 %, v roku 1980 ich bolo 16 % a v roku 2010 už len 9 %. Tento relatívny pokles je výsledkom jednak vyššej populačnej dynamiky čierneho obyvateľstva, jednak rozsiahlej a len slabo zmapovanej imigrácie z iných afrických krajín, pre ktoré je Južná Afrika – aj napriek všetkým jej sociálnym problémom – stále zasľúbenou krajinou. Ku zmene rasového zloženia obyvateľstva prispeli aj emigračné vlny bielych potom, čo sa v roku 1994 skončil systém apartheidu a po slobodných voľbách prešla moc do rúk čiernej väčšiny. Odhaduje sa, že po roku 1994 krajinu natrvalo opustilo až 450 000 bielych Juhoafričanov. V posledných rokoch sa však tento trend obrátil. Do Južnej Afriky začali migrovať väčšie počty Britov a bielych farmárov, ktorých zo Zimbabwe vyhnala politika tamojšieho diktátora Roberta Mugabeho a hospodárska katastrofa, ktorú táto politika spôsobila.

Preskočme teraz z minulosti do súčasnosti. Na jeseň roku 2011 som bol na konferencii v Južnej Afrike svedkom vystúpenia, ktoré ma zastihlo nepripraveného. Ako človek s veľkým záujmom o dianie v Afrike som samozrejme vedel o prehľbujúcich sa sociálnych a ekonomických problémoch, raste kriminality a obavách mnohých o budúcnosť krajiny potom, keď raz zomrie Nelson Mandela. Prejav, ktorého som bol svedkom, ma napriek tomu zaskočil. Pred asi 150 poslucháčmi ju totiž predniesla vysokopostavená pani čiernej pleti, výkonná

riaditeľka Národného departmentu pre sociálny rozvoj. Tu sú výňatky zo záznamu, ktorý som si urobil z jej prejavu:

„Kedysi sme sa v škole učili, že sú tri zásadné parametre, ktoré nám hovoria o stave ekonomiky a spoločnosti: vývoj chudoby, nezamestnanosti a vývoj sociálnej nerovnosti. Ak v krajine zrazu rastú chudoba, nezamestnanosť a sociálna nerovnosť, je zjavné, že niečo robíme zle! A presne taký je vývoj našej krajiny po roku 1994! Nepodarilo sa nám ani znížiť chudobu, ani zvýšiť sociálnu spravodlivosť, ani dať prácu mladým ľuďom. Naopak – vytvorili sme tu systém sociálnej závislosti. Naučili sme ľudí čakať na vládu, že im všetko poskytne, naučili sme ľudí „dojiť“ systém. Niektorí to dokážu majstrovsky a využívajú podporu od rozličných vládnych štruktúr, ktoré medzi sebou nekomunikujú. Z ľudí, ktorí kedysi dokázali spolupracovať a tvrdo pracovali na zlepšení svojich podmienok, sme urobili pasívnych prijímateľov sociálnych dávok. Nemáme už viac občanov, máme sociálne prípady!

Naše chudobné komunity na tom boli pred rokom 1994 lepšie ako dnes – boli vnútorne súdržné, dokázali sa užiť svojou prácou. Od roku 1994 vidíme drastickú zmenu, úplnú eróziu komunít. Naši ľudia dnes poznajú len svoje práva – o svojej zodpovednosti nevedia nič!“

Keby som si takúto spršku tvrdej kritiky vypočul z úst bieleho Juhoafričana pri osobnej debata, nebol by som príliš prekvapený. Asi by som si pomyslel, že z neho hovorí sklamanie z vývoja a možno trochu preháňa. Toto však bola úplne iná situácia, toto nehovoril biely Afrikánc v súkromí, ale čierna vysokopostavená Juhoafričanka na veľkom verejnom fóre! Ako predsedajúci panelu som vo svojom komentári netajil údiv nad odvahou štátnej zamestnankyne takto otvorene kritizovať vývoj po páde apartheidu. Očakával som, že tento príspevok určite vyvolá búrlivú diskusiu.

Ukázalo sa, že som sa veľmi mylil. Práve k tejto prednáške nebola žiadna diskusia. Neskôr som si overoval, či to bolo zo strachu. Organizátori konferencie ma ubezpečili, že v žiadnom prípade nie: ľudia nediskutovali preto, lebo prednášajúca vyjadrila všeobecne známy a široko akceptovaný názor na vývoj a stav, v ktorom sa juhoafrická spoločnosť na sklonku roku 2011 nachádzala. Keby prednášajúca tvrdila niečo, s čím sa poslucháči nestotožňujú, nasledovala by vraj ostrá debata a polemika.

Prečo sa veci od roku 1994, keď sa režim apartheidu skončil, vyvíjali tak ako sa vyvíjali, je zložitá otázka. Faktom je, že sa mohli vyvíjať aj oveľa horšie. Rozhodujúcu zásluhu na tom, že sa Juhoafrická republika nevydala cestou násilia, rasového konfliktu, občianskej vojny a hlbokého hospodárskeho a sociálneho úpadku, má mimoriadna osobnosť Nelsona Mandelu a prezieravá politika juhoafrického prezidenta Frederika de Klerka. Po porážke Juhoafrickej armády kubánskymi vojskami pri Quito Cuanavale v juhozápadnej Angole (o tejto pre nás málo známej epizóde afrických dejín z prelomu rokov 1988 a 1989 sa dočítate v inej kapitole tejto knihy) afrikánske politické elity spoznali ďalšiu neudržateľnosť apartheidu. Už začiatkom roku 1990 prezident de Klerk nariadil prepustiť Nelsona Mandelu z väzenia na Robbenovom ostrove, legalizovať Africký národný kongres (ANC) a takisto zastaviť a kompletne demontovať juhoafrický program vývoja jadrových zbraní. V marci 1992 v referende 68 % bielych Juhoafričanov – Juhoafričania čiernej pleti ešte nemali hlasovacie

právo – odsúhlasilo rokovania o ukončení systému apartheidu. V apríli 1994 v prvých všera-
sových voľbách v Južnej Afrike zvíťazil Africký národný kongres a v máji bol Nelson Mandela
inaugurovaný za prezidenta krajiny. Za zásluhy o zachovanie mieru a nenásilnú zmenu
režimu boli Nelson Mandela a Frederik de Klerk v roku 1993 spoločne ocenení Nobelovou
cenou.

Keby Nelson Mandela po prevzatí moci nevyvinul mimoriadne úsilie o dosiahnutie
zmierenia medzi čiernymi a bielymi Juhoafričanmi²³ a začal by sa správať podobne ako jeho
sused v Zimbabwe, veci sa mohli vyvíjať omnoho horšie. Negatívne sentimenty na oboch
stranách však nedokázala úplne odstrániť ani Mandelova výnimočne charizmatická osob-
nosť. Hospodárska a sociálna stagnácia v Juhoafrickej republike po roku 1994 a zhoršujúca
sa situácia v posledných rokoch podporujú narastanie obáv, že po Mandelovej smrti sa si-
tuácia v krajine môže dramaticky zhoršiť. Pokiaľ by sa tak stalo a do nepokojov a úpadku by
sa ponorila najväčšia²⁴ a najprosperujúcejšia ekonomika subsaharskej Afriky, bola by to pre
celý kontinent katastrofa s dôsledkami vymykajúcimi sa bežnej predstavivosti.

Asi najvýraznejším zosobením hrozby budúcej destabilizácie Juhoafrickej republiky sa
v rokoch 2010 – 2011 stal vodca Ligy mládeže Afrického národného kongresu Julius Malema.
Tento mladý populista (narodený v roku 1981) sa okrem iného „preslávil“ verejným spevom
piesne z čias boja proti apartheidu „Zastreľ Búra“. Jej text hovorí sám za seba:

Ayasab' amagwala	Zbabelci sa boja,
dubula dubula ayeah	zastreľ, zastreľ, hej,
dubula dubula	zastreľ, zastreľ,
ayasab ,a magwala	zbabelci sa boja.
Dubula dubula	Zastreľ, zastreľ,
dubula dubula	zastreľ, zastreľ,
aw dubul'ibhunu	zastreľ Búra,
dubula dubula	zastreľ, zastreľ,
aw dubul'ibhunu	zastreľ Búra,
dubula dubula.	zastreľ, zastreľ.
Aw dubul'ibhunu	Zastreľ Búra...

23 Epizódu z Mandelovo úsilia o budovanie jednotného juhoafrického politického národa skvele zachytáva
film *Invictus* z roku 2009. Film režíroval Clint Eastwood a postavu Nelsona Mandelu v ňom sugestívne
zahral americký herec Morgan Freeman.

24 V roku 2009 predstavoval nominálny hrubý domáci produkt Juhoafrickej republiky 287 miliárd ame-
rických dolárov, čiže 5 823 dolárov na obyvateľa. V prepočte na paritnú kúpnu silu bol juhoafrický HDP
až 505 miliárd dolárov, alebo 10 240 dolárov na obyvateľa. Veľkosťou ekonomiky sa krajina zaradila na
26. až 28. miesto na svete. Je rádovo desaťkrát väčšia ako sú ekonomiky Kene, Tanzánie alebo Etiópie.
Výnimočné postavenie ekonomiky Južnej Afriky sa odráža aj v jej medzinárodnom zaradení do skupiny
BRICS – Brazília, Rusko, India, Čína, Južná Afrika.

„Boer“ – Búr – je afrikánsky výraz pre farmára, ale hanlivo sa používa aj ako označenie akéhokoľvek belocha. Súd provincie Gauteng v marci 2010 konštatoval, že verejné spievanie tejto piesne je neústavné a protizákonné, a každú osobu, ktorá ju spieva, by mali súdiť za navádzanie na vraždu. ANC však oznámil, že sa proti rozsudku odvolá. Koncom augusta 2011 zvolali Malemovi podporovatelia do Johannesburgu zhromaždenie, ktoré sa zvrhlo na najväčšie pouličné nepokoje a násilnosti od čias bojov proti apartheidu. Niektorí demonštranti niesli heslá „Južná Afrika len pre čiernych“. V septembri 2011 bol Malema uznaný vinným za šírenie nenávisťi (v angličtine sa používa výraz „hate speech“).

Výzvy na zabíjanie Búrov pritom v krajine s extrémne vysokou kriminalitou nemusia byť – a zdá sa, že ani nie sú – len prázdne slová. Novinárka Adriana Stuijtová nedávno napísala: „Prečo sa stal juhoafrický farmár najohrozenejším druhom na svete?... Na 100 000 ľudí pripadá 264 našich zabitých farmárov. To je najviac na svete! Keby sa takéto vraždenie farmárov dialo v Zimbabwe, písalo by sa o tom vo svetových správach...“²⁵ Ak má pani Stuijtová k dispozícii presné čísla, potom je počet zavraždených farmárov skutočne obľudný: priemerný počet vrážd na 100 000 obyvateľov v Juhoafrickej republike je totiž 8-krát nižší a dosahuje „iba“ 32 zavraždených na 100 000 ľudí (na porovnanie: na Slovensku bolo v roku 2010 1,54 a v Česku 1,74 úmyselných zabití na 100 000 obyvateľov). Číslo 32 zaraďuje Južnú Afriku v smutnom rebríčku krajín podľa počtu zavraždených na 10. miesto na svete – všetky krajiny s vyšším počtom vrážd sú v Strednej Amerike a Karibiku.²⁶

Výzvy mladého čierneho populistu Malemu nezostali vo svete bez povšimnutia. Organizácia „Genocide Watch“ – medzinárodná aliancia bojujúca za ukončenie genocíd – v dôsledku Malemových výziev šíriacich nenávisť posunula Juhoafrickú republiku na zozname krajín s rizikom genocídy do kategórie 6 – prípravy na genocídu, teda len jeden stupeň pred skutočným začiatkom genocídy. Tomuto stupňu predchádza piaty stupeň – polarizácia – počas ktorého extrémisti šíria polarizujúcu propagandu, zastrášujú a umlčujú „mlčiacu väčšinu“ v strede spoločnosti. V šiestom štádiu stúpajúceho rizika genocídy extrémisti identifikujú a vyčleňujú budúce obeť (v tomto prípade pomenúvajú Búrov), zostavujú zoznamy ľudí na zavraždenie, privlastňujú si majetok obetí a budúce obeť sa snažia koncentrovať v getách.

Podľa Genocide Watch je v tomto štádiu nutné formálne vyhlásiť hrozbu genocídy, je potrebné mobilizovať medzinárodné spoločenstvo vrátane Bezpečnostnej rady OSN a pripravovať sily na ozbrojenú medzinárodnú intervenciu, akej sme boli svedkami napríklad v roku 2011 v Líbyi. Alebo poskytovať ohrozeným skupinám výzbroj a humanitárnu pomoc tak, aby sa dokázali sami brániť. V prípade medzinárodnej nečinnosti alebo bezbrannosti označovaných obetí totiž po šiestej fáze nasledujú už len dve: Prvá je fáza exterminácie a masového vraždenia známa ako genocída – spomeňme si na Rwandu alebo Srebrenicu

25 Kill the Boer: a brief history (Zabi Búra: krátka história). Daily Maverick, 2010-03-29. <http://dailymaverick.co.za/article/2010-03-29-kill-the-boer-a-brief-history>.

26 http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_intentional_homicide_rate

a iné lokality v bývalej Juhoslávii. Po nej nasleduje posledná fáza – fáza popierania. Tá prichádza po každej genocíde a páchatelia v nej tvrdia, že sa vlastne nič nestalo, že správy o vraždení sú prehnané, a ak nejaké vraždy boli, tak len ako obrana proti agresii obetí.²⁷

ANC nakoniec začal proti Malemovi disciplinárne konanie za štiepenie strany a poškodzovanie jej povesti. Nakoniec na jar 2012 Malemu vylúčili zo strany a prišiel aj o stoličku lídra mládežníckej organizácie ANC. Zostal však beztrestne na slobode a ďalej môže šíriť svoje predstavy a rasovú nenávisť. Aspoň zatiaľ: Malemov nákladný životný štýl už dlho vyvolával otázky, odkiaľ naň berie prostriedky. Dá sa očakávať, že po jeho vylúčení zo strany sa o neho môžu začať zaujímať aj vyšetrovatelia a prokurátori.

Vo svojej kampani Malema obratne využíval to, čo všetci populistu pred ním – zhoršujúcu sa sociálnu situáciu chudobných vrstiev. Akcie, ktoré Liga mládeže v lete 2011 poriadala v Johannesburgu, sa vymkli spod kontroly – lietali kamene a fľaše, napadnutí a zranení boli aj novinári a polícia musela použiť vodné delá a slzotvorný plyn. V októbri 2011 Malema viedol do Pretórie pochod nezamestnanej a „podzamestnanej“ (*underemployed*) mládeže, bezzemkov, bezdomovcov, obyvateľov slumov a ďalších bedárov tmavej pleti. A bolo koho viesť: oficiálne bola v roku 2011 v Juhoafrickej republike 26 % nezamestnanosť a nezamestnanosť mladých ľudí dosiahla 51 %. Priemerná životnosť pracovných miest, ktoré sa snaží pre masu nezamestnaných vytvárať vláda, je pritom 46 dní...

Otázka je, kam by asi mohol Malema nespokojnú masu chudobných a nezamestnaných doviesť. Verejne vyjadroval svoj obdiv vodcom Zimbabwe, ktorí vyvlastnili farmy a podniky bielych obyvateľov, a vyzýval čiernych Juhoafričanov, aby si privlastnili zem, ktorá im „bola ukradnutá bielymi kriminálnikmi“. To, že Mugabe svojou politikou Zimbabwe úplne zruinoval, takže dnes milióny zimbabwianskych utečencov živia práve v slumoch Južnej Afriky, už jeho pozornosti akosi uniklo.²⁸ Volá tiež po znárodnení baní – vláda Afrického národného kongresu síce oficiálne takúto politiku odmieta, lebo si uvedomuje jej riziko, súčasne ale začala skúmať, ako by sa dala uskutočniť. Prezident banskej komory Bheki Sibiyi pritom upozorňuje, že „znárodniť bane je ako zabiť hus znášajúcu zlaté vajcia“.

27 Current Countries at Risk of Genocide, Politicide, or Mass Atrocities.
<http://www.genocidewatch.org/aboutgenocide/countriesatrisk2011.html>.

28 Nekontrolované množstvo imigrantov zo Zimbabwe, Mozambiku, Somálska a ďalších krajín neušlo pozornosti a hnevu domácich obyvateľov Južnej Afriky. V roku 2008 sa v krajine rozpútala vlna xenofóbneho násillia, ktorá vyhnala asi 100 000 imigrantov z ich domovov, stovky cudzincami vlastnených obchodov ľahlo popolom a takmer 60 cudzincov bolo zavraždených, niektorých zaživa upálili formou takzvaného „necklacing“ (necklace = náhrdelník). Necklacing – aj v Nigérii „populárny“ ľudový trest pre zločincov – znamená, že sa na obeť navlečie pneumatika, poleje sa benzínom a zapáli. Pozri napríklad „Zimbabwe exodus to South Africa continues“. BBC, 2009-12-10. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/8403701.stm>, alebo „South Africa: No safe haven for Somalis“, BBC, 2011-01-10. <http://www.bbc.co.uk/news/world-africa-15076486>.

Malema a jeho Liga mládeže v roku 2009 pomohla Jacobovi Zumovi ku zvoleniu za prezidenta (vzhľadom na Zumov polygamizmus tak Južná Afrika získala hneď šesť alebo sedem prvých dám!), ale rýchlo sa stal Zumovým ostrým kritikom. Obviňoval ho, že sa bojí pohnevať si bielych ekonomických lídrov. Takto sa podľa Malemu ekonomika nikdy nepretransformuje a biela nadradenosť, rasizmus a podriadenosť väčšiny budú pokračovať navždy. Popri obdive k Robertovi Mugabemu, diktátorovi, ktorý zruinoval prosperujúcu ekonomiku Zimbabwe a dohnal jej ľud ku hladu, emigrácii a na prah občianskej vojny, majú Malemovi obdivovatelia aj iné pozoruhodné vzory, ktoré neveštia pre krajinu nič dobré. Krátko po zabití dlhoročného líbyjského diktátora Kaddáfího líbyjskými povstalcami sa aktivisti ligy predviedli v tričkách s jeho podobizňou s kalašnikovom v ruke. Pre Malemu a spol. je Kaddáfí hrdinom boja proti kolonializmu, ktorého zavraždili „západní imperialisti“ a „agenti-provokatéri“. Skorumpovaný režim swazijského kráľa presláveného luxusným životom jeho 13 manželiek, zákazom politických strán a úplným zruinovaním ekonomiky 1,2-miliónového štátika o veľkosti tretiny Slovenska Malemovi neprekáža.²⁹ Zato susedná Botswana – jedna z najprosperujúcejších a pokojných krajín Afriky – je pre Malemu takým trňom v oku, že otvorene vyzýval ku „zmene režimu“ v Botswane. Až pri tejto Malemovej výtržnosti stratilo vedenie ANC trpezlivosť a Malemu zo strany aj z pozície lídra mládeže ANC vylúčili...

Juhoafrická republika by si určite zaslúžila samostatnú knihu, to však nie je naším cieľom. No písať o Afrike a nezmieniť sa o jedinom ostrove vyspelého sveta na čiernom kontinente by bolo neúplné. Prípad Južnej Afriky je ilustráciou toho, že aj africké spoločnosti môžu byť za určitých okolností relatívne prosperujúce, ale aj toho, aká krehká táto prosperita a mier sú. Čitateľ, ktorý sa k tejto knihe dostane s odstupom niekoľkých rokov po smrti Nelsona Mandelu, bude vedieť lepšie posúdiť, aká významná bola úloha tohto výnimočného muža pri udržaní mieru a relatívnej prosperity v najvyspelejšej krajine kontinentu. Alebo aj to, či je neustále rastúci počet kubánskych lekárov a učiteľov v krajine len humanitárnou pomocou, alebo, ako sa domnievajú niektorí Juhoafričania, predzvesťou budúcej revolúcie, popri ktorej je fenomén Malema len málo významná epizóda. Na jar 2012 si môžeme len želať, aby Južná Afrika našla nielen svoju mladícku mutáciu Mugabeho – ktorú už očividne má – ale aj rovnocenného pokračovateľa Nelsona Mandelu. A tiež, ak sa situácia začne dramaticky zhoršovať ako varuje Genocide Watch, aby nečinnosť medzinárodného spoločenstva nedovolila zdevastovať túto krásnu a pre budúcnosť kontinentu takú dôležitú krajinu.

29 Swazijský kráľ sa musí vzdať moci, hovorí biskup Mabuza. BBC, 2011-11-14.
<http://www.bbc.co.uk/news/world-africa-15718890>.

Druhý odskok z trópov: Populácia, ropa a zmena klímy alebo keď nad Arábiou sadne prach

Arabská jar 2011. Populačný rast arabského sveta. Môže púšť uživiť stovky miliónov ľudí? Ropný zlom: keď produkcia ropy dosiahne vrchol a začne klesať. Potravinová sebestačnosť verzus závislosť od dovozu potravín. Ruská tepelná vlna 2010. Food Price Index FAO. Hospodárska kríza v Európe, ceny ropy a šance turistického ruchu. Kde nájdú seberealizáciu a dôstojnosť nezamestnaní mladí muži bez šance založiť rodinu? Prognózy ďalšieho vysychania oblasti Stredomoria a Stredného východu. Dôsledky pre čiernu Afriku.

Presuňme sa teraz z najjužnejšieho cípu kontinentu na sever od Sahary, na jeho severné pobrežie, do krajín severnej Afriky a Blízkeho východu. Začiatkom roku 2011 toto územie zasiahla vlna nepokojov, ktorú jej protagonisti nazvali „arabskou jarou“. Mnohí analytici sa ponáhľali s vysvetlením arabskej revolty ako plodu mobilných telefónov a počítačových sietí. Tento výklad kľže po povrchu: nedáva odpoveď na otázku „prečo?“ a hlavne na kardinálnu otázku „čo bude nasledovať?“. Odpoveď na ňu bude mať vážne dôsledky aj pre Afriku južne od Sahary.

Pred niekoľkými rokmi líbyjský exvodca Kaddáfí v stane rozloženom symbolicky v Ríme rozprával vyvoleným európskym ženám o tom, ako islam za jednu generáciu dobyje Európu. Jeho recept bol zázračne prostý a sugestívny. Podľa neho v duchu biblického „milujte sa a množte sa“ pokorné a plodné islamské ženy populačným rastom „prebijú“ skazené a neplodné ženy Západu. Ako budú Európania vymierať, ich *lebensraum* obsadia rozrastajúcou sa populáciou plodní imigranti z islamského sveta.

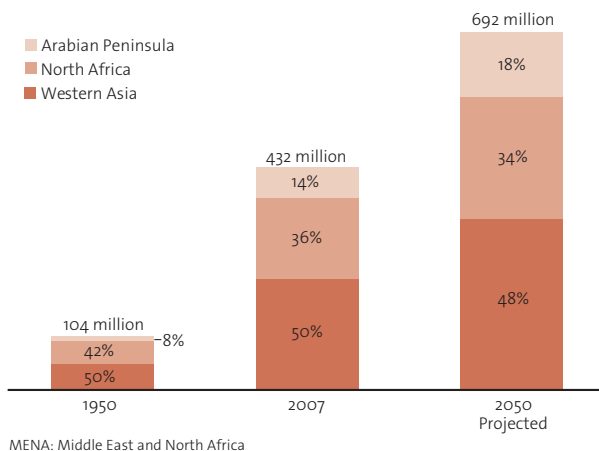
Bizarný líbyjský plukovník nezostal s touto vidinou jediný. Možno to pôvodne dokonca ani nebola jeho idea, len si ju osvojil od frustrovaných džihádistov. Ich vízie islamskej Európy a sveta v žiadnom prípade nepadli na jalovú zem. Úrodnú pôdu našli nielen v islamskom svete, ale aj v hlavách amerických novokresťanov a európskych xenofóbov. Tí splodili

hrôzostrašný názov „Eurábia“ a internet zaplavili vízie takej európskej budúcnosti, akú namaľovali Kaddáfí a muftiovia. Príkladom je video „Imigrácia – Svet sa mení!“³⁰ – tento pologramotný produkt americko-republikánskeho pôvodu za rezkej hudby desí sugestibilných Európanov hrôzou zo zániku „kultúry“.

Apokalyptické vízie Európy a sveta ovládnutého Arabmi a šarijú sa opierajú predovšetkým o skutočne extrémne vysoký populačný rast arabského sveta v uplynulých desaťročiach. Pozrime sa na konkrétne čísla:

V roku 1950 žilo v severnej Afrike **44** a na Arabskom polostrove **8,3** milióna ľudí. V roku 2007 ich žilo v severnej Afrike **157** miliónov, teda 3,6-krát viac. Na Arabskom polostrove dokonca 7-násobne viac – **58** miliónov. Na porovnanie: V roku 1800 mala Európa 200 miliónov obyvateľov, o sto rokov neskôr, v roku 1900 o málo viac ako dvojnásobok – 420 miliónov. Dnes má celá Európa vrátane európskej časti Ruska, Ukrajiny, Bieloruska a Balkánu približne 700 miliónov ľudí – počas posledných 110 rokov teda počet Európanov nestúpol ani dvojnásobne.

Podľa prognóz populačnej divízie OSN by mal počet obyvateľstva severnej Afriky a Arabského polostrova aj ďalej narastať, aj keď pomalšie. Počet obyvateľov Arabského polostrova by mal podľa projekcií OSN do roku 2050 stúpnuť ešte 2,1-násobne na 124 miliónov a počet Severoafričanov 1,5-násobne na 236 miliónov.

Graf: Populačný rast v regióne Stredného Východu a Severnej Afriky (MENA) od 1950 do 2050.

Zdroj: <http://www.prb.org/publications/populationbulletins/2007/challengesopportunitiesinmena.aspx>

Čitateľ tejto knihy vie, že počet obyvateľov mnohých krajín subsaharskej Afriky rástol podobným a v niektorých prípadoch rýchlejšim tempom ako počty Arabov. Subsaharskú Afriku však nepokrýva Sahara. Ako môže púšť užiť 220 miliónov ľudí – a v budúcnosti vraj

30 V češtine tento produkt nájdete na <http://www.youtube.com/watch?v=b7akU2R3RwY>.

skoro dvakrát viac? Odpoveď je jednoduchá: nemôže. Nemohla v minulosti, nedokáže to dnes a už vôbec to nebude môcť v budúcnosti. Arabský svet dožíva svoju populačnú bublinu. Tá v roku 2011 začala pukať, ale skutočné prasknutie ju čaká až v nasledujúcich rokoch.

Arabský populačný rast nadobudol svoje obľudné rozmery vďaka dvom zdrojom: ropu a plynu. Oba tieto zdroje sú konečné a vyčerpatelné. Vďaka ropu počet Líbyjcov za dve generácie stúpol 6-násobne, Saudskoarabov 8-násobne, Kuvajťanov 19-násobne a obyvateľov Spojených arabských emirátov dokonca 63-násobne.

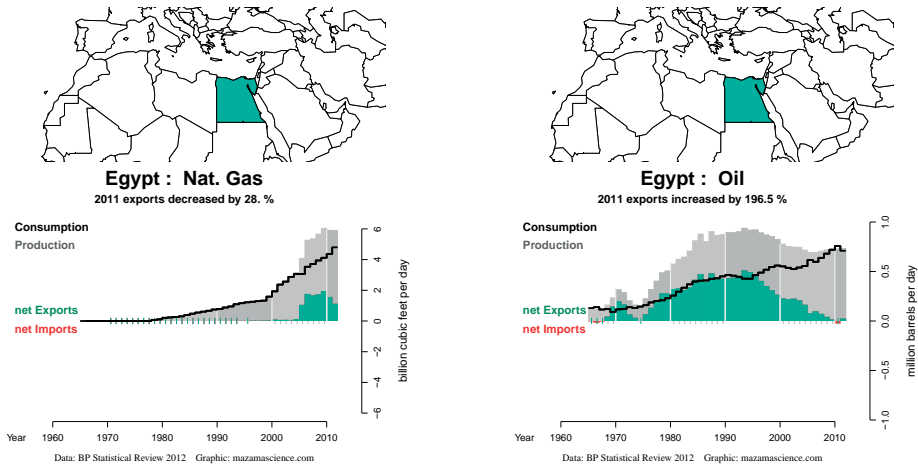
Takýto enormný populačný rast je zaťažený obrovskou cenou. Arabský svet je dnes plný chudobných mladých mužov a žien bez najmenej perspektívy na zlepšenie ich situácie. V 80-miliónovom Egypte bolo v čase „arabskej jari“ 33 % obyvateľov mladších ako 14 rokov.

40 % Egypťanov údajne trpelo hladom, 30 % boli analfabeti. Z 23-miliónov obyvateľov Jemenu malo 40 % na živobytie menej ako dva doláre denne. 10 miliónov Jemenčanov – 44 % obyvateľov – čelilo chronickému hladu: v rokoch 2009 až 2012 sa ich počet zdvojnásobil.³¹ A v Iraku, s jeho demokraciou importovanou na krídlach bombardérov a na pásoch tankov priamo z USA, bolo začiatkom marca 2011 stanné právo. Jeho cieľom bolo zabrániť masovým protestom Iračanov. Celé týždne aj tam – vo formálnej demokracii – protestovali demonštranti proti nezamestnanosti, biednym základným službám, korupcii a neslobode. Pri protestoch 25. februára 2011 tam zahynulo 13 ľudí. To, samozrejme, nie je veľa, najmä v porovnaní s tisíckami zabitými v rokoch 2011 a 2012 v Líbyi alebo v Sýrii.

Problémom krajín severnej Afriky a arabského sveta však nie sú krvavé udalosti roku 2011: skutočným problémom je ich budúcnosť. Aj keby všetky jazmínové revolúcie arabského sveta v nastolení akej-takej demokracie uspeli (po 20 rokoch skúseností s demagógmi, magormi a veľkozlodejmi pri moci a korytách už niečo o problémoch budovania demokracie vieme aj u nás, na Slovensku a v Česku), samotné nastolenie formálnej demokracie nie je žiadnou zárukou, že sa situácia biednych máš zlepši. Najmä ak na zlepšenie sociálnej a ekonomickej situácie chýbajú základné predpoklady.

Populačnú explóziu v arabskom svete v poslednom polstoročí umožnili obrovské príjmy z ropy a plynu. Ropa je ale neobnoviteľný zdroj a nenásytné ľudstvo dokáže vysať aj obrovské zdroje. Čo sa stane s krajinou, ktorá svoje zdroje ropy vyčerpá, ilustruje graf vývoja produkcie, spotreby a vývozu ropy v najľudnatejšej arabskej krajine. Tak ako v podstate vo všetkých ropných krajinách, aj v Egypte si režim kupoval podporu svojich poddaných nízkymi cenami palív. Spolu s explozívnym rastom obyvateľstva viedli lacné palivá k rýchlo rastúcej domácej spotrebe. Popri klesajúcej ťažbe ropy v dôsledku vyťaženia čoraz väčšieho počtu ložísk viedla táto politika k tomu, že Egyptu zostávalo na vývoz čoraz menej suroviny. Nakoniec v roku 2010 príjmy štátu z vývozu ropy úplne vyschli. Lenže práve príjmy z ropy umožňovali Egyptu nakupovať na svetových trhoch pšenicu a živiť ňou rýchlo sa množiaci národ.

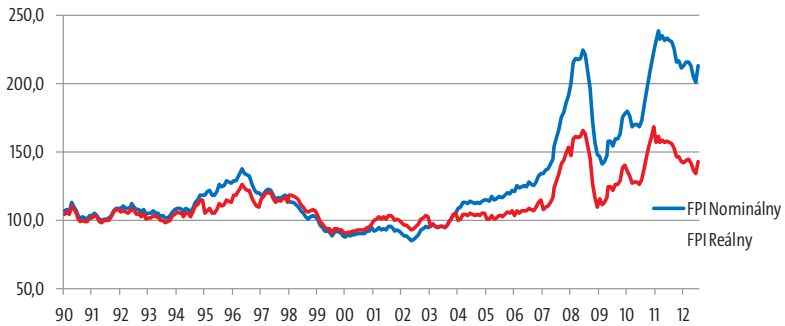
31 Yemen on the brink of food crisis, say aid groups (Jemen na hranici potravinovej krízy, hovoria humanitárne organizácie). BBC, 2012-05-02. <http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-18169322>.

Dva grafy vyššie³² zachytávajú produkciu ropy a zemného plynu v krajine (šedá plocha), jej domácu spotrebu (čierna krivka), ich vývoz (zelená plocha), prípadne dovoz (červená plocha). Z grafu vyplýva, že do konca 60-tych rokov 20. storočia bol Egypt dovozcom ropy. Potom sa jej ťažba zvýšila a v časoch maxima ťažby krajina vyvážala až približne okolo pol milióna barelov ropy denne. V polovici 90-tych rokov začal vývoz egyptskej ropy klesať, pretože spolu s prudkým rastom obyvateľstva stúpala aj jej domáca spotreba. V roku 2010 Egypt začal ropu opäť dovážať: štátne príjmy z vývozu nahradili náklady na jej dovoz. V tom istom roku klesla aj produkcia zemného plynu, ale jeho domáca spotreba ďalej stúpala: následne sa vývoz zemného plynu z Egypta prepadol o 19 %. Bolo prestreté na revolúciu.

Pozrime sa teraz na to, bez čoho väčšina ľudí nevydrží dlhšie ako dva týždne: na potraviny. V roku 2005 – keď mal ešte stále aspoň nejaké príjmy z exportu ropy – Egypt dovážal 40 % a Alžírsko dokonca viac ako 50 % svojej spotreby obilia. Odvtedy v Egypte pribudlo viac ako jedno Slovensko hladných krkov a v roku 2010 už dovoz pokrýval až 55 % egyptskej spotreby potravín. V lete 2010 však Rusko, ktoré bolo ešte rok predtým druhý najväčší exportér pšenice na svete, zasiahla tepelná vlna. Zničila 40 % úrody pšenice a Rusko vymazala z celosvetového zoznamu jej vývozcov. Od leta 2010 začali ceny obilnín a postupne všetkých ostatných potravín rásť. Ešte skôr ako sa začiatkom roka 2011 začali najprv v Tunisku a potom po celom regióne upaľovať bedári a vypukli jazmínové revolúcie, prekonalí ceny potravín na svetových trhoch všetky doterajšie rekordy. 22-ročnú históriu vývoja svetových cien potravín zachytáva graf Svetovej organizácie pre potraviny a poľnohospodárstvo FAO.

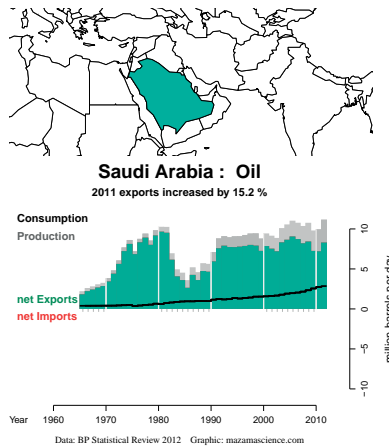
32 Grafy pochádzajú z portálu <http://mazamascience.com/OilExport/>. Na tomto portáli nájde záujemca aktualizované grafy o vývoji ťažby, spotreby a exporte ropy, plynu, uhlia a ďalších surovín z celého sveta.

Graf: Globálny index cien potravín.

Zdroj: Food and Agriculture Organization. OSN, máj 2012³³

Egypt nie je zďaleka jedinou arabskou krajinou, ktorá narazila na svoj ropný zlom – na moment, po ktorom už nedokázala zvyšovať, a ani udržať produkciu ropy. Produkcia ropy začala klesať skoro vo všetkých arabských krajinách. Ľudnatý a populačne prudko rastúci Jemen, v ktorom skoro polovica obyvateľov hladuje, je inou ilustráciou toho istého trendu. OSN už v decembri 2011 varovala pred hrozbou hladomoru³⁴ v tejto krajine a pýtala od sveta skoro pol miliardy dolárov na jeho odvrátenie. A nožnice medzi klesajúcou ťažbou, rastúcou domácou spotrebou, a teda ešte rýchlejšie klesajúcim vývozom ropy sa zatvárajú aj priamo v korunnom šperku arabských ropných polí, v Saudskej Arábii...

Zdroj: <http://mazamascience.com/OilExport/>

33 Aktuálny vývoj svetových cien potravín a ich cenového indexu nájdete na <http://www.fao.org/worldfoodsituation/wfs-home/foodpricesindex/en/>.

34 Bez pomoci Jemenu hrozí hladomor. Sme podľa agentúry Reuters, 2011-12-19. <http://www.sme.sk/c/6187178/bez-pomoci-jemenu-hrozi-hladomor.html#ixzz1gxifAzbe>.

Možnosti adaptácie arabských krajín na rýchlo klesajúce ropné príjmy a prudko stúpajúci počet hladných krkov by boli mimoriadne obmedzené aj v prípade, že by tieto krajiny mali neskorumpované a profesionálne zdatné vlády (čo nemajú) a usilovali by o diverzifikáciu svojich ekonomík. V rámci snáh o zníženie závislosti na ropu sa niektorým, napríklad Alžírsku, relatívne podarilo zvýšiť príjmy z vývozu inej energetickej komodity – zemného plynu. V prípade Egypta sme však boli po celý čas od zvrhnutia režimu Husního Mubaraka svedkami opakovaných útokov islamistov na plynovod vedúci do Jordánska, Sýrie a Izraela. To neveští pre egyptskú ekonomiku nič dobré. Egypt a Tunisko sa tiež stali významnými turistickými destináciami pre milióny Európanov a Američanov. Hospodárska kríza, na prahu ktorej sa v rokoch 2011 a 2012 potácali Európa aj Spojené štáty, a ropný zlom s jeho dôsledkami na ceny leteckej dopravy, však predstavujú pre turistický ruch ešte väčšiu a trvalejšiu hrozbu ako nepokoje arabskej jari³⁵ či nápady islamistov zakázať v egyptských prímorských letoviskách bikini³⁶ a alkohol. Udržanie príjmov a zamestnanosti v turistickom ruchu závisí od cien ropy: čoraz drahšia ropa spôsobí, že bude klesať počet tých, ktorí si letecké dovolenky budú môcť dovoliť – nielen Slovákov a Čechov, ale časom aj bohatších Európanov.

Okrem vysychajúcich ropných vrtov a rastúcich cien potravín bude ďalší vývoj arabských krajín – či už z jazmínového virvaru vyjdú ako formálne demokracie, vojenské režimy alebo božie diktatúry – trvale destabilizovať veľký počet mladých ľudí v populácii. Predovšetkým vysoký podiel mladých mužov bez perspektívy práce a zárobku predstavuje pre celú oblasť od Maroka na západe až po Omán na východe mimoriadne vážny problém. Aj bez ďalších fatálnych trendov by bol sám osebe dostatočným príslubom dlhodobej nestability regiónu.

Masa mladých nezamestnaných a chudobných mužov napríklad nemá v tradičných arabských spoločnostiach šancu získať manželku a založiť rodinu. Sú tak odsúdení na frustrujúce poneveranie sa v mladíckych gangoch. Prudérny svet vylučujúci neformálne styky so ženami im garantuje jednak hromadenie (a)sexuálnej frustrácie a agresivity, jednak ich zbavuje kultivujúceho vplyvu žien. Bez možnosti sebarealizácie v práci a v rodine budú mladí muži hľadať iné spôsoby, ako v spoločnosti niečo znamenať. Bez zodpovednosti za rodiny a deti majú široko otvorenú možnosť správať sa nerozvážne a riskantne. Takáto generačná psyché je eldorádom pre tých, ktorí môžu mladým mužom ponúknuť alternatívny pocit významu a sebaúcty, napríklad v podobe násilných ideológií. Keď máte 20 rokov, žiadne záväzky a žiadnu perspektívu, umiera sa ľahko. Pre mnohých môže byť smrť „v akcii“ jedinou cestou, ako nadobudnúť úctu okolia. Keď môže človek stratiť len okovy a získať všetko – ale naozaj všetko – voľba vyzerá jednoducho.

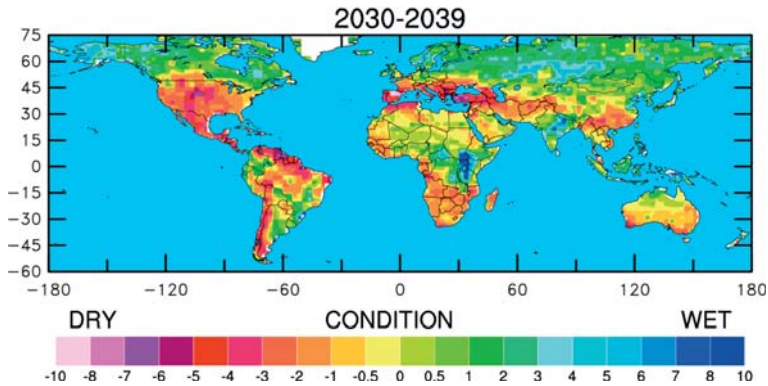
Príliš veľký počet mladých nerozvážnych mužov bude zvyšovať riziko násillia a znížiť šance arabského sveta na pokojný vývoj. Rozhodujúcu ranu mu však dá neschopnosť

35 V roku 2011 len v dôsledku udalostí „arabskej jari“ klesol počet turistov v Tunisku o 45 % a v Egypte najmenej o 30 %. Stalo sa tak ešte skôr, ako naplnlo vypukla finančná kríza v Európe – pozri Arab nations aim to win back tourists. BBC, 2011-01-10. <http://www.bbc.co.uk/news/business-15651730>.

36 Islamistom pritom, samozrejme, nejde o celoplošné presadenie nudistických pláží...

púštnych ekosystémov severnej Afriky a Arabského polostrova uživiť 200 miliónov ľudí a enormná závislosť obyvateľstva tohto regiónu od dovážaných potravín.

Obrázok nižšie ilustruje, ako sa budú podľa klimatických prognóz s postupujúcim otepľovaním po celej Zemi zintenzívňovať suchá. V použitej farebnej škále predstavuje stupeň – 2 oproti súčasnosti mierne suchá, stupeň – 3 vážne suchá a stupeň – 4 extrémne suchá. Pohľad na farebné tóny mapy hovorí, že od Maroka cez Alžírsko, Tunisko, Líbyu, Egypt, Saudskú Arábiu, Sýriu a Jordánsko až po Irak a Irán bude celá, už dnes prevažne púštna oblasť o štyri a niekde až osem stupňov suchšia. Preklad do zrozumiteľnej reči je takýto: Ak dnes dokážu tieto krajiny dopestovať necelú polovicu potravín, ktoré potrebujú na aspoň biedne prežívanie, v nasledujúcich rokoch a desaťročiach bude ich produkčná schopnosť ďalej rýchlo klesať. Úmerne k tomu bude ich závislosť od dovozu potravín prudko stúpať.

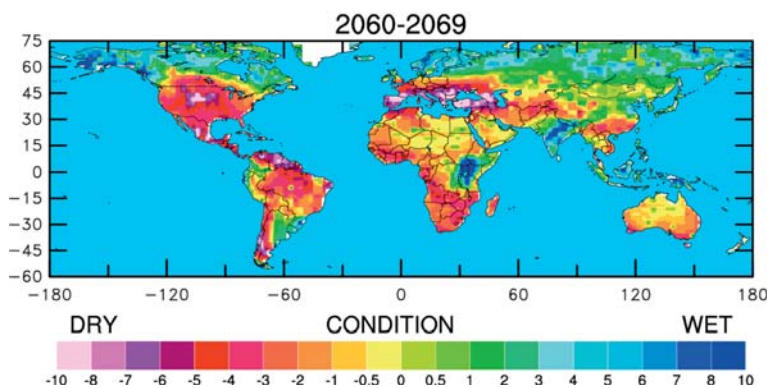
Obrázok: Palmerov index intenzity sucha (Palmer Drought Severity Index) – prognóza vysychania regiónov sveta pre dekádu 2030 – 2039³⁷

Tie arabské krajiny, ktoré budú mať ešte aj o 10 – 20 rokov stále na vývoz väčšie množstvá ropy a plynu, budú istý čas aspoň čiastočne schopné kompenzovať svoju klesajúcu produkciu potravín zvyšovaním ich dovozu. Tie ostatné – vrátane preľudneného Egypta s viac ako 80 miliónmi obyvateľov – začnú ostatným chudobným krajinám sveta vrátane subsaharskej Afriky ujetať čoraz väčší diel zo scvrkávajúceho sa koláča rozvojovej a potravinovej pomoci. Keďže Západ bude kvôli zostávajúcej ropе a plynu tento región považovať za dôležitejší ako iné časti sveta, bude mať potreba udržať v arabskom svete aspoň akú-takú stabilitu prednosť pred rozvojovou a humanitárnou pomocou subsaharskej Afriky. Mimochodom, najväčším poberateľom americkej zahraničnej pomoci je po Izraeli už dávno Egypt (hoci v posledných rokoch tečie viac amerických peňazí do Afganistanu, Iraku a Pakistanu).

37 Mapa pochádza z webovej stránky medziuniverzitného pracoviska University Corporation for Atmospheric Research sídliaceho v Boulder, Colorado, USA. <https://www2.ucar.edu/atmosnews/news/2904/climate-change-drought-may-threaten-much-globe-within-decades>

Skutočná tragédia nastane v severnej Afrike a na Blízkom východe až vtedy, keď suchá začnú ničiť úrody aj v najväčších poľnohospodárskych oblastiach sveta. Takými produkčnými oblasťami sú predovšetkým stred USA a južná Kanada, Austrália, Argentína, južné Rusko a, samozrejme, veľké časti Európy, najmä Francúzsko a Nemecko. Pohľad na tú istú mapu vnucuje otázku: Ako dlho budú Spojené štáty, Kanada, Austrália alebo Európa schopné a ochotné vyvážať potraviny? A kým ešte budú, tak aké množstvá a za aké ceny? Americký analytik Lester Brown prepočítal, že pokiaľ by podobná tepelná vlna, aká zničila 40 % ruskej úrody pšenice v lete 2010, zasiahla americké prémie, svetová úroda zrnín by klesla o 140 miliónov ton³⁸. Celý svetový obchod s pšenicou pritom predstavuje ročne 100 až 120 miliónov ton. Z USA zvyčajne pochádza asi 30 %.

Keď také suchá – a možno série po sebe nasledujúcich such – zasiahnu centrálnu USA alebo Európu, medzinárodný obchod s obilninami v lepšom prípade výrazne klesne. V tom horšom sa v dôsledku obmedzenia exportu úplne zastaví. Zastavenie vývozu je pritom celkom legitímne opatrenie na ochranu vlastného obyvateľstva. Ako sme už spomenuli, Rusko ho urobilo po vlne horúčav, sucha a požiarov v lete 2010. Keď k tomu príde – a ono sa to určite stane, len nevieme presne kedy – ani tie arabské krajiny, ktoré ešte budú mať ropu na vývoz, za ňu nebudú schopné svojim obyvateľom kúpiť potraviny. V arabskom svete vypuknú hladomory a populačný bublifuk postavený na piesku a rope praskne.

Obrázok: Palmerov index intenzity sucha (Palmer Drought Severity Index) – prognóza vysychania regiónov sveta pre dekádu 2060 – 2069. Obrázok ukazuje, že intenzívnymi suchami budú ešte za života dnešnej mladej generácie zasiahnuté najvýznamnejšie poľnohospodárske oblasti sveta – územie centrálnych Spojených štátov amerických a južnej Kanady, veľká časť Európskej Únie, Ukrajina, juhozápadné Rusko, juhovýchodná Ázia a ďalšie kľúčové oblasti produkcie potravín.

Zdroj: <https://www2.ucar.edu/atmosnews/news/2904/climate-change-drought-may-threaten-much-globe-within-decades>

38 Lester R. Brown, Svet na hrane – World on the Edge.
<http://www.populationpress.org/publication/2011-1-brown.html>.

Aridizácia a šírenie púští neušetria o polstoročie ani Európu. Je veľmi pravdepodobné, že ešte za života dnešnej mladej generácie Sahara prekoná Stredozemné more a púšť začne postupne pohlcovať Španielsko, Taliansko a krajiny Balkánu. Tvár Európy sa skutočne výrazne zmení. Nebude to však „Eurábia“, o akej v Ríme kázal plukovník Kaddáfí a akou desia Európanov americkí kresťanskí fanatici.

Ešte skôr než sa to stane, islam už z Afriky a Blízkeho východu nebude mať kto šíriť. To, čo malo byť zdrojom veľkosti a moci arabského sveta – rast počtu obyvateľov – sa stane jedným z jeho hrobárov. Tí Arabi, ktorí okolo Stredozemného mora o 50 rokov ešte stále budú, budú prežívať v nevelkých pobrežných komunitách a oázach pri Níle, Eufrate a Tigriše a ich prežívanie bude visieť na vlásku. Stopäťdesiat, možno dvesto miliónov ľudí bude len prchavou spomienkou na krátke obdobie, keď pod pieskom bublala ropa a na arabskú zem aspoň občas padal dážď. Nestane sa tak zajtra ani o rok, ale mnohí z dnes žijúcich budú svedkami tejto premeny sveta.

Z pohľadu subsaharskej Afriky je však dôležité to, že ešte skôr, ako sa tento vývoj v severnej Afrike naplno pretaví do skutočnosti, jeho dôsledky naplno pocítia tie krajiny, ktoré sú už dnes závislé od rozvojovej a humanitárnej pomoci. Zhoršujúca sa ekonomická situácia v Európe a v USA už dnes stupňuje politický tlak na okresávanie rozvojovej pomoci: viete si predstaviť, ako v nej budú pokračovať skrachované Grécko, Portugalsko, Taliansko či iné krízou postihnuté krajiny? „*Donor fatigue*“ – vyčerpanie donorov – je na scéne už dlho a bude sa len zhoršovať. „Koláč“ rozvojovej a humanitárnej pomoci sa bude scvrkávať a podiel pre Západ politicky málo významnej subsaharskej Afriky na ňom bude klesať ešte rýchlejšie, úmerne s tým, ako budú čoraz viac pýtať hladujúce a preludnené krajiny arabského sveta smerujúce do kolapsu. Pre rozvojovú pomoc, ktorú Európska únia a iní darcovia poskytujú čiernej Afrike, z tohto poznania vyplývajú veľmi zásadné dôsledky. Napríklad aj pre výber prioritných tematických oblastí, do ktorých by mala pomoc začať plynúť. Dotkneme sa ich neskôr.

Tretí odskok z trópov: Čína, Afrika a pakistanské memento

Čínska expanzia v Afrike. Trochu histórie. Pakistanské povodne v rokoch 2010 a 2011: únava darcov. Čínska rozvojová pomoc je iná. Hlad po surovinách a pôde. Milión Číňanov v Afrike: nie všetci sú vítaní. Limity čínskeho ekonomického rastu: stavebná bublina, dlhy a dopyt Európy a USA.

Na jar 2011 usporiadala Poľská humanitárna akcia v spolupráci s ďalšími organizáciami vo Varšave konferenciu na tému „Globálny rozvoj a nové členské štáty EU – čas na nový štart?“ V paneli s názvom „*Beyond development*“ (čo možno voľne preložiť ako „Po rozvoji“ – alebo „Za rozvojom“) som mal možnosť polemizovať s pánom Oyvindom Eggenom z Nórskeho inštitútu pre rozvojové záležitosti (NUPI). Pán Eggen argumentoval, že vstup Číny na scénu zásadným spôsobom mení celú „hru“ rozvojovej pomoci, ktorú doteraz režírovali krajiny EÚ a USA. Vyslovil názor, že vývoj povedie k tomu, že rozvojové krajiny už nebudú nútené plniť podmienky donorov. V budúcnosti budú môcť medzi darcami „nakupovať“ a vyberať si tých, ktorí budú k ich záujmom – a aj k „záujmom“ – najústretovejší.

Tí, ktorí ste venovali čas kapitole o perspektívach arabského sveta, nebudete prekvapení, že som pánovi Eggenovi oponoval tvrdením, že fenomén Číny ako nového hráča rozvojovej pomoci bude mať len krátky život a veľmi skoro sa zdroje rozvojovej a humanitárnej pomoci čiernej Afrike tak radikálne zmenšia, že politikom chudobných krajín zostane na špekulovanie len veľmi malý priestor, ak vôbec nejaký. V zásade sa zredukuje na otázku: Chceme ponúkané zdroje aj s podmienkami, ktoré donor kladie, alebo ich donor poskytne niekomu inému?

Tie africké vlády, ktoré si dnes ešte myslia, že sa veci budú vyvíjať inak, by sa mali pripraviť na tvrdé pristátie. Zdroje, ktoré budú Američania a Európania ochotní a najmä schopní vyčleňovať na rozvojovú pomoc nielenže neporastú, ale začnú pod vplyvom dlhej hospodárskej krízy, na prahu ktorej svet v roku 2012 stojí, rýchlo klesať. Dopyt po pomoci naopak prudko porastie aj v dôsledku krízy arabského sveta – ale nielen jeho.

Ako to môžem s takou istotou tvrdiť? V prvej polovici roku 2012 už skutočne nešlo o žiadne veštenie z krištáľovej gule – úplne stačí sledovať dianie v niekoľkých kritických bodoch planéty. Jedným z takých kritických miest je Pakistan – šiesty najľudnatejší štát na svete, ktorého populácia sa v roku 2012 rýchlo priblížila k 180 miliónom. Len kvôli kontextu – v roku 1950 bolo Pakistancov 34 miliónov, v roku 1990 už 108 miliónov. A aby sme sa držali aj iného dôležitého kontextu, ide o krajinu, ktorá vlastní jadrové zbrane, je v dlhodobom ozbrojenom konflikte s inou lokálnou veľmocou vlastnícou jadrové zbrane (Indiou) a jej stabilita je teda v zozname priorít svetového spoločenstva kdesi pri úplnom vrchole. Omnoho vyššie ako osud ktorejkoľvek krajiny subsaharskej Afriky.

V lete roku 2010 zasiahli Pakistan extrémne monzúnové dažde, ktoré spôsobili rekordné povodne skoro v celej krajine. Povodne priamo zasiahli do života 20 miliónov ľudí, zničili alebo poškodili 1,2 milióna obydľí, mosty, cesty a ďalšiu infraštruktúru, zaplavili polia.³⁹ Svetová banka odhadla celkové ekonomické straty na 25 až 40 miliárd dolárov – obrovskú sumu aj pre bohaté krajiny Západu, nieto pre rozvojovú krajinu akou je Pakistan. Na povodne odpovedali rozvojové agentúry rozsiahlym programom potravinovej, zdravotnej a ďalšej pomoci, na ktoré dokázali v roku 2010 zmobilizovať asi 1 miliardu dolárov.

Takáto rana by ktorejkoľvek krajine stačila aj raz za storočie, ale po extrémnom monzúne 2010 prišli ďalšie rekordné monzúnové dažde aj v auguste 2011. Tie síce zasiahli len provinciu Sindh v južnej časti krajiny, ale tam spôsobili gigantické škody: poškodili alebo zničili 1,5 milióna domov a na území väčšom ako polovica provincie (provincia má rozlohu vyše 140 000 km²) zničili 70 % úrody. V novembri 2011, tri mesiace po začiatku záplav charakterizovali rozvojové agentúry situáciu týmito slovami „*Chorobnosť stúpa, zásoby potravín klesajú a životy najmenej dvoch miliónov dospelých a troch miliónov detí sú ohrozené. Očakávali sme, že sa situácia bude stabilizovať, ale podmienky sa menia zo zlých na ešte horšie. Každým dňom sa čoraz viac detí dostáva do rizika infekčnej nákazy,*“ hovorí riaditeľ organizácie Zachráňte deti (Save Children) v Pakistane David Wright.

Ako na tieto milióny ohrozených životov zareagoval bohatý svet? Práve v tom je varovanie a hrozba pre subsaharskú Afriku: program Save Children získal len 35 % zo zdrojov, ktoré plánoval zmobilizovať. Organizácia Care len 9 %. Programy agentúr OSN, ktoré žiadali členské krajiny o pomoc pre Pakistan vo výške 357 miliónov dolárov, dostali 96,5 milióna dolárov. „*Odpoveď na výzvu na pomoc pri povodniach 2011 zostáva znepokojivo slabá, chýba 73 % potrebných zdrojov. Ak nedostaneme viac prostriedkov, zásoby na pomoc sa minú za niekoľko týždňov,*“ citovala BBC hovorkyňu OSN Stacey Wilsonovú.⁴⁰

39 Situáciu v Pakistane koncom augusta 2010 dobre ilustruje článok BBC „Pakistanské povodne: škody a výzvy“ na <http://www.bbc.co.uk/news/world-south-asia-11104310>.

40 Agentúry varujú pred akútnym nedostatkom zdrojov na pomoc pri povodniach v Pakistane. BBC, 2011-11-09. <http://www.bbc.co.uk/news/world-asia-15643468>.

Toľko snáď stačí na margo „hrozby“ prebytkov rozvojovej pomoci v dôsledku vstupu Číny na „trh rozvojovej pomoci“ v Afrike. Vlastne kdekoľvek na svete – veď Pakistan je nielen šiesta najľudnatejšia krajina sveta, ale pre Čínu je – na rozdiel od všetkých afrických krajín – aj geografickým susedom v strategicky horúcom regióne.

Napriek môjmu presvedčeniu, že význam, a najmä perspektívy Číny ako veľkého rozvojového hráča v Afrike sa dnes preceňujú, myslím si, že venovať pôsobeniu Číňanov v Afrike niekoľko stránok určite nie je strata času. Je zaujímavé uvedomiť si, že do kontaktu s rovníkovou Afrikou prišli Číňania skoro o storočie skôr ako Európania. Začiatkom 15. storočia bola Čína v porovnaní s rozdrobenou a náboženskými spormi drvenou Európou skutočnou technologickou a ekonomickou veľmocou. Jej technická prevaha sa prejavila okrem iného vybudovaním najväčšej flotily najdokonalejších lodí, ktoré neboli technologicky prekonané až do 19. storočia. *Treasure ships* – deväťšťazňové „lode pokladov“ flotily dynastie Ming – boli zrejme dlhé až 120 metrov, široké 50 metrov a pred potopením ich chránil systém vodotesne oddelených priestorov vnútri trupu lode. O skoro 90 rokov neskôr slávna Santa Maria Krištofa Kolumba merala na dĺžku 30 metrov a na šírku 10. Veľké výskumné expedície pod vedením admirála Čeng Che mali až 27 000 námorníkov a vojakov, ktorí sa plavili na viac ako 300 lodiach.⁴¹ Prvá Kolumbova výprava viezla na troch škrupinkách len vyše 100 Európanov.

V rokoch 1405 až 1433 – teda v časoch, keď v nábožensky excitovanej Európe upálili majstra Jána Husa a Johanku z Arku, keď Poliaci a Litvania pri Grunwalde porazili križákov Rádu nemeckých rytierov a husiti odrážali jednu krížovú výpravu za druhou – Číňania usporiadali sedem veľkých výprav na západ. Cez Indický oceán sa doplavili až k brehom Červeného mora, do prístavov v dnešnom Somálsku a Keni a súdiac podľa archeologických nálezov čínskej keramiky a porcelánu, možno aj ďalej na juh, ku brehom dnešnej Tanzánie a Mozambiku. Na rozdiel od Európanov sa však Číňania po tejto veľkolepej demonštrácii technologickej prevahy a moci nepodujali v Afrike ani v južnej Ázii zakladať kolónie. Uspokojili sa s tým, že na cisársky dvor priviezli z Afriky dary a nevídané tvory – žirafy, zebry, pštrosy, levy, leopardy. Je jedna z veľkých záhad histórie, prečo sa Číňania ani len nepokúsili zakladať na pobrežiach Indie a Afriky prístavy a kolónie. Vysvetlenie sa hľadá v intrigách vnútornej politiky cisárskeho dvora, v arogantnom presvedčení Číňanov tej doby o tom, že mimo Číny neexistuje svet hodný ich trvalejšieho záujmu, ale aj v pragmatických dôvodoch: rásťlo ohrozenie Číny hordami nájazdníkov zo stepí vnútrozemia Ázie.

Nech už boli dôvody na ukončenie grandióznych námorných výprav, a dokonca na zničenie flotily akékoľvek, skutočnosťou zostáva, že až donedávna sa väčší počet Číňanov do Afriky nevrátil. Na ich návrat vo veľkom štýle si Afrika počkala šesť storočí: dnes sa ale počet Číňanov v Afrike odhaduje už na jeden milión. Človek na nich narazí skoro na každom

41 Záujemcom o túto stránku histórie sveta a technológií môžem odporučiť knihu Gavina Mendeza „1421: Rok, kedy Čína objavila svet“, jej český preklad vyšiel vo vydavateľstve Mladá fronta v roku 2004.

väčšom letisku snád' v každej africkej krajine. Niekedy sú to skromní a úslužní majitelia malých čínskych reštaurácií a penziónov, inokedy stavební robotníci budujúci africké cesty, letiská, prístavy a bane, čínski banskí inžinieri alebo diplomati a biznismeni s čerstvo nadobudnutým sebedovomím vyplývajúcim z rýchleho hospodárskeho rastu Číny v posledných dvoch desaťročiach.

Čínsky obchod s Afrikou v roku 2011 dosiahol 120 miliárd dolárov⁴² a za prvé desaťročie 21. storočia stúpol viac ako desaťnásobne. Novým zďaleka viditeľným symbolom čínskej prítomnosti v Afrike sa stal komplex Africkej únie, ktorý v januári 2012 slávnostne otvorili v etiópskej Addis Abebe. Stometrový mrakodrap vežiaci sa nad ďalšími sklobetónovými budovami stál 200 miliónov dolárov a Africkej únii ho darovala práve Čína. Komplex postavilo 1200 čínskych a etiópskych robotníkov za tri roky. Čínsky delegát pri príležitosti jeho otvorenia povedal: „*Týčiaci sa komplex hovorí za všetko. Vypovedá o našom priateľstve k ľudu Afriky a je svedectvom nášho silného odhodlania podporovať rozvoj Afriky.*“⁴³

Čína sa nesporne stala pre mnohé africké štáty významným partnerom, ale hovoriť o rozvojovej pomoci je aj tak pomerne ťažké. Áno, Číňania financujú stavbu ciest, železníc, potrubí či letísk, ale s veľmi úzkym zameraním na vlastné záujmy. Nestavajú cesty na africkom vidieku s cieľom zlepšiť prístup afrických dedinčanov na miestne trhy. Stavajú cesty spájajúce bane a ropné polia s prístavmi, v ktorých sa dajú suroviny naložiť na lode a odviezť do Číny. Alebo stavajú cesty, ktoré sú dôležité z hľadiská publicity. Braňo Tichý, ktorý pracoval ako analytik pre Rozvojový program OSN (UNDP), uviedol na seminári na pôde Partners for Democratic Change ako príklad takéhoto správania Číňanmi financovaný projekt rozšírenia cesty medzi Nairobi a mestečkom Tika, takzvanú Tika Road. Jej rozšírenie zo 4 na 8 pruhov má stáť 330 miliónov dolárov. Ide o 50-kilometrový úsek v krajine s rozlohou 580 000 km², ktorej na väčšine územia chýbajú základné asfaltky – a aj tie, čo existujú, sú často v dezolátnom stave. Samozrejme, že 50 km „*superhighway*“ pri Nairobi je – rovnako ako mrakodrap v Addis Abebe – omnoho prestížnejšia záležitosť ako 5 000 kilometrov cesty niekde ďaleko od politikov a žiary reflektorov a kamier hlavného mesta. Číňanom to neprekáža. Naopak, taká Svetová banka by mala s pôžičkou na takýto projekt vážne problémy – pýtala by sa, ako takáto cesta pomôže obyvateľom chudobného vidieka, aké budú jej environmentálne dôsledky, dozerala by na férovú súťaž pri výbere dodávateľov. Skrátka, robila by to kenskej vláde mnohokrát zložitejšie. Nečudo, že čínske banky poskytli od roku 2006 Afrike viac pôžičiek ako Svetová banka.

42 Na porovnanie, podľa World Factbook americkej CIA predstavoval v roku 2011 zahraničný export Českej republiky 147 miliárd dolárov, Slovenska 75 miliárd.

43 Africká únia otvára svoje Číňanmi financované ústredie v Etiópii – African Union opens Chinese-funded HQ in Ethiopia. BBC, 2012-01-28. <http://www.bbc.co.uk/news/world-africa-16770932>.

Ľný problematický aspekt čínskych investičných projektov v Afrike je, že na ich výstavbu neprinášajú z Číny len peniaze, ale aj robotníkov. Prečo to Číňania robia, je pochopiteľné. Faktom ale je, že nevytvárajú ani len dočasné pracovné príležitosti pre Afričanov a nepomáhajú mobilizovať domáce kapacity afrických krajín na budovanie svojej krajiny bez cudzích pracovníkov. Import Číňanov na stavby vedie k negatívnym reakciám nezamestnaných Afričanov. V niektorých afrických krajinách prišlo k nepokojom domácich obchodníkov, ktorí protestovali proti čínskym obviňujúc ich, že „podkopávajú trhy“. Prezidentský kandidát v Zambii dokonca hral vo volebnej kampani na protičínske emócie voličov: samozrejme, len čo ho zvolili, túto rétoriku utlmil. Afričania obviňujú Číňanov z podporovania korupcie, čoraz viac ich hnevá množstvo čínskych robotníkov v baniach, na stavbách ciest, na ropných poliach či v pobočkách bánk domorodcov.

Ďalšia problematická stránka čínskej – ale nielen čínskej – prítomnosti v subsaharskej Afrike je kupovanie alebo dlhodobý prenájom poľnohospodárskej pôdy. Odhaduje sa, že počas uplynulého desaťročia cudzie firmy a vlády kúpili, alebo si na dlhú dobu prenajali až 60 miliónov hektárov pôdy – to je približne rozloha celého Poľska, Česka, Slovenska, Maďarska a Rakúska dohromady. V roku 2009 len investori zo Saudskej Arábie minuli asi 100 miliónov dolárov na pestovanie ryže, pšenice a jačmeňa na pôde, ktorú im prenajala vláda hladujúcej Etiópie. Po zaplatení minimálnych daní im umožnila vyviezť celú úrodu.⁴⁴ Etiópia je krajina, ktorá v rokoch 2007 až 2011 potrebovala viac ako 200 000 ton medzinárodnej potravinovej pomoci, aby mohla nakrmiť 4 až 5 miliónov svojich hladujúcich a podvyživených obyvateľov... Iné africké krajiny trpiace nedostatkom vody a potravín prenajímali svoju zem Kuvajtu, Indii, Južnej Kórei, Číne, ale aj severoafrickému Egyptu či Líbyi. Ako dlho potrvá, kým takáto angažovanosť Číňanov v Afrike vyvolá obviňovania z neokolonialistických praktík? Je dosť pravdepodobné, že raz k tomu príde.

Milión Číňanov na africkom kontinente a pocity, ktoré medzi domácimi títo novoprišielci vyvolávajú, vedú niektorých analytikov k úvahám o perspektívach vojenskej neangažovanosti Číny vo vzdialenom svete. Keď na jar 2011 vypukli nepokoje v Tunisku a Egypte a neskôr vojna v Líbyi, Čína musela poslať do Stredomoria vojnovú loď, aby evakuovala 15 000 Číňanov z Egypta a ďalších 36 000 z Líbye. Aj tak sa ale musela spoľahnúť na dobrú vôľu vlád Malty a Grécka a na ich lode. Čínske vojnové lode sa už v Indickom oceáne a Adenskom zálive podieľajú na operáciách proti somálskym pirátom a ohrozenie čínskych záujmov pri ťažbe ropy v Sudáne môže viesť k tomu, že Čína bude nútená vyslať do Sudánu svojich vojakov. V januári 2012 uniesli povstalci v štáte Južný Kordofan v Sudáne asi 70 stavbárov, väčšinou Číňanov. Časť z nich sa podarilo sudánskej armáde pomerne rýchlo oslobodiť, ale signál pre Číňanov pracujúcich v tomto nebezpečnom, no na ropu bohatom regióne je jasný... Na rozdiel od Tuniska a Egypta čínskych robotníkov určite nebudú zo Sudánu zachraňovať

44 Andreas Spath, Ďalšia bitka o Afriku – Another Scramble for Africa. Prístup: 2011-12-21. <http://www.africa-businesscommunities.com/component/content/article/1-latest-news/1393-another-scramble-for-africa>.

žiadne západné jednotky. Čína je pritom hlavný obchodný partner Sudánu, ktorý je zase jeden z najväčších dodávateľov ropy do Číny. Len v rokoch 2009 a 2010 stúpol vzájomný obchod týchto dvoch krajín o 35 %.⁴⁵ Chris Alden z London School of Economics situáciu zhŕňa týmito slovami: „*Ludia vravia, že Čína mení Afriku. Je to ale naopak – Afrika mení Čínu. Číňania sa zaprisahali, že nebudú nijako zasahovať do domácich záležitostí Afriky, a tak sa mohli sústrediť na hlavnú úlohu – zabezpečiť si prístup ku surovinám bez toho, aby ich zaťažovalo bremeno kolonializmu.*“⁴⁶ Ale Čína je už tam a musí sa vysporiadať s komplexnou realitou Afriky.

Hoci hlad Číny po surovinách bude trvať, nad jej schopnosťou výraznejšie v Afrike investovať visí rovnaký, ak nie ešte väčší otáznik ako ten, čo visí nad kapacitou Západu podporovať na čiernom kontinente rozvojové projekty. Aj keď Čína prešla v prvom desaťročí 21. storočia obdobím mimoriadne rýchleho hospodárskeho rastu, kvalita tohto rastu a jeho perspektívy do budúcnosti vyvolávajú veľa pochybností.

V prvom rade išlo o rast ťahaný predovšetkým lacným čínskym exportom do bohatých regiónov sveta, predovšetkým do Európy a USA. Neexistuje ani teoretická možnosť, že by hospodárska kríza Západu neotriasla aj čínskou ekonomikou: zníženie dovozu do USA či Európy nevyhnutne znamená stratu kúpyschopného dopytu po čínskych produktoch, a teda pokles, prípadne rovno pád ich výroby. To spomalí rast čínskej ekonomiky. Čínsky domáci trh je príliš chudobný, aby „uživil“ tamojšie výrobné kapacity: v záplave údajov o dvojcifernom ekonomickom raste Číny ľahko zabúdame, že aj so supermodernou železnicou, s mrakodrapmi vo veľkých mestách a s vesmírnym programom je Čína stále rozvojová krajina, v ktorej najmä na vidieku žijú stovky miliónov ľudí v podmienkach takej chudoby, akú si väčšina Slovákov stále nevie predstaviť. A ani kúpna sila tých šťastnejších, ktorí v uplynulom desaťročí migrovali z čínskeho vnútrozemia do miest vo východnej polovici krajiny, nie je v porovnaní s kúpnu silou priemerných Európanov alebo Američanov nijako veľká. Prosperita a ekonomika Číny bytostne závisí od prosperity Európy a USA. Ak tie budú stagnovať alebo klesať, možnosti Číny – vrátane možnosti angažovať sa výraznejšie v Afrike – budú klesať. Zrejme ešte rýchlejším tempom.

Čína má okrem toho sama osebe veľa vlastných vnútorných problémov. Veľká časť impozantného ekonomického rastu Číny je výsledkom obrovskej výstavby v čínskych mestách. Menej známy – aspoň v čase písania tejto knihy – je fakt, že množstvo postavených bytov, obchodných centier a kancelárskych budov zostáva v Číne prázdnych. Vznikajú tam celé „mestá duchov“⁴⁷. Niektoré sú prázdne aj niekoľko rokov. Takéto špekulatívne bubliny sa síce

45 Sudán: Rebeli zajali 70 robotníkov, vrátane občanov Číny – Sudan: Rebels kidnap 70 workers, including Chinese nationals. CNN, 2012-01-30.
http://edition.cnn.com/2012/01/29/world/africa/sudan-missing-workers/index.html?hpt=hp_t2.

46 Armáda Pekingu bude do Afriky nasledovať obchodníkov, hovoria analytici – Beijing’s army will follow traders to Africa, say analysts, The Times, 2011-10-17.

47 V lete 2011 priniesol portál Business Insider zaujímavú sériu troch desiatok satelitných snímok čínskych „miest duchov“. Čitateľ ich môže nájsť na <http://www.businessinsider.com/chinese-ghost-cities-2011-5#>.

štatisticky prejavujú ako hospodársky rast, v skutočnosti sú však pre ekonomiku a spoločnosť len záťažou. Stoja ako nemá svedkovia plytvania vzácnymi prírodnými a energetickými zdrojmi na prahu 21. storočia. Profesor financií Hongkongskej univerzity Harry Lang narážajúc na zbankrotovanú grécku ekonomiku zhodnotil v novembri 2011 situáciu čínskej ekonomiky veľmi lakonicky: „Každá provincia v Číne je Gréckom.“⁴⁸ Analýza profesora Langa pritom abstrahuje od iných trendov, ktoré môžu mať pre Čínu omnoho ďalekosiahlejšie následky ako eventuálny ekonomický kolaps. Napríklad od problému rýchlo klesajúcich hladín podzemných vôd a tisícok vysychajúcich jazier v agrárnych oblastiach Číny: nedostatku vody už dnes čelia dve tretiny zo 660 veľkých miest Číny. Nie je otázka či, ale kedy sa premietne do poklesu úrody.⁴⁹

Africkí politici, ktorí v uplynulých rokoch nadobudli pocit, že o spoluprácu s rozvojovými agentúrami Západu nemusia usilovať, lebo je tu Čína, sa môžu prekvapujúco rýchlo prebudiť do neprijemného rána. Napríklad do takého, akému po povodniach v rokoch 2010 a 2011 čelí Pakistan a jeho obyvatelia.

48 Alexander Ač, Každá provincia v Číne je Gréckom. 2011-01-16.

http://finweb.hnonline.sk/c3-53686660-kP0000_d-cina-je-na-pokraj-bankrotu.

49 Čína čelí kríze nedostatku podzemnej vody – China faces up to groundwater crisis. Nature. Prístup : 2012-01-09.<http://www.nature.com/news/2010/100713/full/466308a.html>.

Nigéria: Disaster waiting to happen

Čierny rasizmus, alebo len každodenná hrubosť? Krajina, ktorá nestojí o turistov. Ak si hlúpy, použi platobnú kartu! Prezamestnanosť v štátnej správe. Ropné požehnanie zmenené na kliatbu. Korupcia. Poslanci zarábajúci trikrát viac ako americký prezident – 84 % obyvateľov menej ako dva doláre denne. Od nezávislosti k vojne a hladomoru v Biafre, 33 rokov vojenských diktatúr a vratkej demokracie. Sever proti juhu – presnejšie: moslimovia proti kresťanom a naopak. Ako nigérijskí muftiovia zabránili celosvetovej likvidácii detskej mozgovej obrny. Západné vzdelanie je zakázané! Benzínová revolta a perpektíva „nigérijskej jari“.

Po Keni koluje mnoho vtipov. Jeden z nich je tento:

Otec štyroch detí hovorí otcovi šiestich detí: „My už ďalšie dieťa neplánujeme.“

„A to už prečo?“

„Áááale, moja kdesi počula, že každý piaty Afričan je Nigérijčan.“

Aj takto humorne sa dá spracovať postavenie nigérijského obra na hlinených nohách. Stav tejto krajiny a jej 155 miliónov obyvateľov (odhad CIA v júli 2011)⁵⁰ žijúcich na ploche 924 000 km² je však dôvod na čokoľvek iné, len nie na vtipkovanie. Aj keď hlavnou témou tejto knihy je východná Afrika, venovať jednu kapitolu Nigérii má význam. Poslúži nám ako ilustrácia toho, kam môžu veci zájsť aj v krajine, ktorá dostala do vienka obrovské prírodné bohatstvo. Najľudnatejšiu krajinu Afriky asi nič nevystihuje presnejšie ako charakteristika, že je to „katastrofa, ktorá čaká na to, aby sa stala“.

Väčšina Stredoeurópanov vníma Nigériu cez sporadicky sa objavujúce správy o Nigérijčanoch zatknutých na letiskách s balíkmi pašovaného kokaínu v konečníku, alebo si spomenie na záplavu spamov s historkou o tom, ako pani tá či oná zdedila po ktoromsi z nigérijských generálov milióny dolárov a chce sa o ne s vami podeliť. Tie pred niekoľkými

50 Kniha faktov o svete – The World Factbook. Ústredná spravodajská služba USA CIA. Prístup : 2012-01-11. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ni.html>.

rokmí zaplavovali e-mailové schránky tak, ako dnes turecké mydlové seriály zaplavujú televízne obrazovky v strednej Európe. Stačilo, aby ste poslali svoje bankové údaje a 100 dolárov na bankové poplatky a boli ste v balíku. Alebo skôr nie.

Veľmi láskavý opis svojich zážitkov z Nigérie spracovala v knihe *Najdža hvězdy v srdci*⁵¹ česká cestovateľka a spisovateľka Iva Pekárková. V Prahe sa vydala za omnoho mladšieho Nigérijčana, s ktorým sa potom vybrala navštíviť jeho rodinu do Nigérie. Pobyť jej umožnil nazrieť pod pokrievku toho, čo môže v Nigérii zažiť bežný návštevník. Popri ľudských a humorných situáciách kniha zachytáva aj tie vážnejšie stránky života Nigérijčanov – napríklad zážitky so skorumpovanými policajtmi vyberajúcimi od automobilistov poplatky za prejazd „ich“ strážnymi miestami, alebo kriminalitu „youth“ a večný strach matiek, aby sa ich syn nedostal do rúk obávanéj mobilnej polície, smutne preslávenej svojou brutalitou a beztrnosťou. Pojem „youth“ (mládež) sa pritom v Nigérii – tak ako vo väčšine Afriky – vzťahuje na všetkých mladých mužov, ktorí zatiaľ nezaložili rodinu. Súvisí teda skôr s postavením mladého muža v spoločnosti, ako s jeho vekom. Niektorí „mládežníci“ majú aj 40 rokov – a matky sa o nich stále musia strachovať.

Ako špecialista Svetovej banky som neprišiel s Nigériou do takého intímneho styku ako pani Pekárková, ale moja práca na rozvojovom projekte v delte rieky Niger mi poskytla dostatok negatívnych zážitkov, takže môj vzťah k Nigérii je veľmi kritický. Celkom iste nepoznám inú krajinu v Afrike, kam by som cestoval tak nerád ako práve do Nigérie. Súvisí to s mnohými vecami, jednou z nich je, zdá sa, že v Nigérii všeobecne rozšírená nezdvorilosť voči ľuďom. Nevie, odkiaľ sa medzi Nigérijčanmi vzala, ale stretol som sa s tým, že ju niektorí Európania interpretovali ako prejav rasizmu voči belochom. Netrúfam si súdiť, či je taký rasizmus medzi Nigérijčanmi rozšírený, ale viem si predstaviť, že v niektorých prípadoch sa môže ako rasistické správanie interpretovať nezdvorilosť a hrubosť, ktorú niektorí Nigérijčania bežne prejavujú aj voči čiernym spoluobčanom.

Samozrejme, že ako jednotlivci sú mnohí Nigérijčania milí ľudia. Aj ja som v tejto krajine spoznal veľa sympatických a obdivuhodných ľudí. Problém je v tom, ako funguje spoločnosť ako celok. Uvedomíte si to hneď pri prúde do krajiny: vystúpíte z lietadla a čaká vás dlhé státie v pomaličky sa hýbucich radoch, pričom sa počas celého čakania okolo vás motá množstvo uniformovaných ľudí nadväzujúcich konverzáciu, vypytujúcich sa na všetko možné a nemožné. Nemusia byť nepríjemní, ale je úplne evidentné, že tí ľudia nemajú nič iné na práci. Prezamestnanosť vo verejných úradoch v afrických krajinách občas vyráza dych. Môžete tiež nadobudnúť pocit – často správny – že vám naznačujú, že za úplatok by ste v rade mohli stáť kratšie a colníci by sa vo vašej batožine nemuseli prehrabávať. Situácia pri odchode z krajiny môže byť ešte horšia. Úplatky z vás niektorí colníci a hraniční policajti priam žmýkajú. Niektorí sa spoza priehradky otvorene spýtajú: „*Don't you have something for officers?*“ (voľne preložené „Nemáte niečo pre nás?“). Po tejto otázke si môžete vybrať, či sa budete nechápavo tváriť (čím predĺžite svoje čakanie – lebo veď keď vy nechápate, na čo čaká „pasovák“, prečo by mal on chápať, že vy čakáte na výstupnú pečiatku do pasu?),

51 Iva Pekárková, *Najdža hvězdy v srdci*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2003. 301 s.

či odpoviete jasné „nie“ (čo otvára možnosti ďalšieho zdržiavania alebo šikanovania neskôr v procese ďalších kontrol, lebo správa o vašej nevďačnosti sa skoro iste rýchlo rozšíri). Ďalšia možnosť je (a robia to, žiaľ, mnohí ľudia, ktorí do Nigérie cestujú často pracovne) s chápaným úsmevom im posunúť bankovku. Po tomto geste dobrej vôle sa všetko rýchlo vybaví.

Iní „oficieri“ vás môžu pristaviť hocikde na letisku, vypýtať si váš pas a dlho ho sústredene študovať. Vážny výraz v ich tvári a prívolanie ďalšieho kolegu, aby sa do vášho pasu tiež pozrel, naznačujú, že vaše obvinenie z niečoho strašne nelegálneho je už-už na spadnutie a že lietadlo poletí domov bez vás. S modrým pasom OSN sa hra nervov hrá ľahšie. Je krajne nepravdepodobné, že by sa colníci chceli ňahať s niekým z medzinárodnej inštitúcie – na to im je lukratívny a určite nie lacno získaný džob letiskového vymáhača úplatkov príliš vzácny. So slovenským pasom je to o niečo ťažšie, aj keď nápis Európska únia na ňom pomáha.

Pri mojom poslednom odlete z mesta Port Harcourt, ropného centra na juhu Nigérie, potom čo som zdvorilo ale jasne odmietol dať úplatok za výstupnú pečiatku do pasu, policajt pri osobnej prehliadke nahmatal v mojom vrecku malý zväzok bankoviek. Na otázku čo to je, hovorím:

„Peniaze.“ „Môžem ich vidieť?“

„Môžete ich vidieť, ale nemôžete ich mať.“

„Načo vám budú nigérijské peniaze?“

„Keď prídem nabudúce, budem ich potrebovať.“

Samozrejme, že po tomto finančne nevýnosnom rozhovore si znovu vypýtal môj pas, hoci pasová kontrola už bola za nami. Chvíľu ho študoval a potom ho odniesol do miestnosti plnej ďalších uniformovaných úradníkov. Kým tam pas skúmali, moja palubná batožina prešla podrobnou prehliadkou a potom sme už len ďalších 15 minút stáli vedľa seba a čakali. Nakoniec sa vynoril starší úradník s mojím pasom v ruke a odovzdal mi ho so slovami: „Máte v pase pečiatku z Thajska, odtiaľ sa pašujú drogy, tak sme vás museli starostlivejšie prehliadnuť...“

Nikdy som žiadnemu z nigérijských letiskových ani iných úradníkov nedal žiadny úplatok tvrdiac, že ako pracovník Svetovej banky to nesmiem. Považujem za nešťastie, že mnohí cudzinci, ktorí do Nigérie cestujú, nemajú na hru nervov s nigérijskými letiskovými úradníkmi vôľu alebo žalúdok a úplatky im dávajú. Udržujú tak celý korupčný systém v chode. Nemôžem sa im však čudovať – ako pracovník Svetovej banky som mal pri mojich cestách do tejto krajiny za chrbtom vplyvnú inštitúciu a vo vrecku vizitky vysokopostavených Nigérijčanov s ich telefónnymi číslami. S takouto výbavou má človek diametrálne inú pozíciu ako drobný obchodný cestujúci alebo pracovník nejakej rozvojovej mimovládky.

Nikde inde v Afrike som sa s podobným nepokrytým vydieraním cestujúcich cudzincov nestretol. Dôvod, prečo si zamestnanci nigérijskej hraničnej kontroly a colníci – a predovšetkým ich šéfovia na príslušných ministerstvách – môžu dovoliť takto otvorene kašľať na mienku cudzincov prichádzajúcich do ich krajiny je jediný. Kým Keňania, Tanzánci, Namíbijčania, Botswančania a mnohí ďalší potrebujú a chcú zahraničných turistov, do Nigérie skoro žiadni turisti nechodia. Keby iba niekoľko turistov cestujúcich napríklad do Nairobi zažilo na letisku podobné zaobchádzanie aké je bežné v Lagose, Abudži či Kane, imidž Kene

ako turistickej destinácie by sa otriasol a krajina by rýchlo pocítila ekonomické straty. Ale ani keby o praxi na nigérijských letiskách písali New York Times a vysielali BBC a CNN, pre vládcov Nigérie by to nič neznamenalo.

Rovnako ako pre nich – aspoň zdanlivo – nič neznamená, že v krajine nemôžete platiť kartami, ale zásadne len hotovosťou. Teda pardon – samozrejme, môžete aj kartami. Ja som to dokonca pri svojej prvej ceste do Nigérie urobil a masťný účet za drahý hotel v Abudži (všetky slušnejšie hotely sú v Nigérii neuveriteľne drahé) som zaplatil svojou kartou. Neuplynul ani mesiac a po návrate do Washingtonu sa na mojom účte začali objavovať nenápadné platby robené mojou kreditkou v Lagose. Nasledovalo rušenie karty a všetky administratívne opletačky, ktorým by som sa vyhol, keby som kolegom uveril, že karta je v Nigérii proste tabu. Človek, ktorý je tam pracovne povedzme mesiac, musí pri sebe vláčiť tisíce dolárov.

To, že ľudí cestujúcich do a z Nigérie môžu na letiskách úradníci a policajti šikanovať, alebo že vám pracovníci recepcie medzinárodného hotela odkopírujú kreditku a predajú ju niekomu, kto vám bude vykrádať účet, je daň za nezáujem o príjmy z turistického ruchu. Ten pramení zo skutočnosti, že vyše 80 percent federálneho rozpočtu Nigérie pochádza z jediného zdroja a o ten svet stojí viac ako o slušnosť. Volá sa ropa.

Nigéria je najväčší producent ropy v Afrike a jej 8. až 10. najväčší svetový exportér. Pred objavením ropy bola nigérijská ekonomika diverzifikovaná, mala rozvinuté poľnohospodárstvo, ropa však tento stabilný a perspektívny stav zmenila. Nigéria upadla do toho, čo odborníci nazývajú „oil curse“, respektíve „*mineral wealth curse*“ – teda ropná, či surovínová kliatba. Tento výraz označuje stav, keď sa krajina stane závislou od jednej exportnej komodity, ktorá prílevom zahraničných peňazí zdeformuje miestnu ekonomiku (napríklad zničí poľnohospodársku výrobu, lebo potraviny je lacnejšie dovážať) a sústredí pozornosť celej elity krajiny na možnosti obchodovať – a obohacovať sa – práve výnosmi z exportu nerastného bohatstva. V Nigérii sa v súvislosti s ropou rozmohla obrovská korupcia a snaha jednotlivých politikov a skupín udržať sa pri ropnom válove viedla k množstvu konfliktov.

Vďaka ropе je Nigéria po Juhoafrickej republike druhou najväčšou ekonomikou Afriky, ale obraz, ktorý získate pri návšteve Nigérie, sa od obrazu Južnej Afriky diametrálne líši. Južná Afrika vizuálne pôsobí ako oáza európskeho Stredomoria alebo Kalifornie na africkom kontinente, ale veľké a drahé budovy postavené za ropné miliardy v hlavnom meste Nigérie Abudži alebo v jej obchodnom centre Lagose sa topia v špine, chudobe a chaose, takých typických pre omnoho chudobnejšie krajiny Afriky – tých bez ropy.

Netrúfam si hodnotiť, či ropa viedla k povestnej nigérijskej korupcii, alebo či korupcia medzi Nigérijčanmi – pod týmto označením sa skrývajú príslušníci asi 250 rozličných etnických skupín – prekvitala už pred ropou. Možno svet nie je celkom spravodlivý, keď Nigériu vníma ako jednu z najskorumpovanejších krajín sveta. Podľa Indexu vnímania korupcie, ktorý každoročne uverejňuje Transparency International, bola Nigéria v roku 2011 spomedzi 182 krajín “len” na 143. mieste a horšie alebo rovnako ako ona skončilo viac ako 30 krajín – vrátane Ugandy a Kene, ale aj Ruska či Ukrajiny.⁵² Ropa však iste prispela k tomu, že nigérijská

52 Podrobnosti nájdete na stránke <http://cpi.transparency.org/cpi2011/results/#CountryResults>.

korupcia je vo svete taká „preslávená“ a v samotnej krajine tak otvorene prítomná, či už ide o policajtov, zamestnancov letísk, vrcholových politikov, alebo ľudí, ktorí prichádzajú do styku s ropnými firmami. Že pri privlastňovaní si verejného majetku dávajú policajtom, úradníkom a ostatným občanom Nigérie príklad ich najvyšší, demokraticky zvolení politickí lídri, ilustrujú aj informácie, podľa ktorých zarába priemerný nigérijský senátor 1,4 milióna dolárov ročne – teda viac ako 100 000 dolárov mesačne. To je osemkrát viac ako zarába americký senátor a trikrát viac ako prezident USA.⁵³ Pritom podľa údajov MMF priemerný hrubý domáci produkt v roku 2011 bol v Nigérii 1 500 dolárov na obyvateľa, kým v USA to bolo 48 000 dolárov.⁵⁴ Ale 64 % Nigérijčanov žije v hlbokkej chudobe za menej ako 1,25 dolára na deň a až 84 % ich žije za menej ako 2 doláre denne.⁵⁵ Viac ako štvrtina nigérijských detí do 5 rokov je podvyživených.

Pôvabnú ukážku nedostatku škrupulí pri rozkrádaní verejných peňazí v Nigérii som zažil ako svedok rokovania komisie pre rozdeľovanie grantov Rozvojovej komisie delty Nigeru (Niger Delta Development Commission), vládnej inštitúcie rozdeľujúcej v oblasti delty Nigeru peniaze, ktoré do nej vkladajú Shell, Total, Chevron, Exxon Mobil a ďalšie ropné firmy. Jeden z predložených projektov si kládol ambicióznou úlohu – umožniť, aby guvernér štátu Rivers mohol cez internet komunikovať so šéfmi každého z 23 okresov a viesť s nimi konferenčné hovory cez počítač. Na tento ušľachtilý zámer žiadal predkladateľ projektu asi štvrt milióna dolárov. Možno by ich bol dostal, keby sme sa s kolegyňou zo Svetovej banky neboli na rokovaní komisie spýtali, prečo si guvernér a šéfovia okresov nestiahnu z internetu voľne šíriteľný software a nedebatujú cezeň. Keďže predkladateľ na túto nečakanú otázku nevedel odpovedať, grant v ten deň schválený nebol.

Odhliadnuc od toho, že tunelovanie verejných peňazí na predražené počítače a nepotrebný software nie je ani na Slovensku neznámy jav, v Nigérii situáciu okoreňuje aj nespoľahlivosť tamojších dodávok elektriny. Aspoň aký-taký prístup k elektrickej sieti má menej ako 40 % obyvateľstva a na vidieku je to len približne 10 %.⁵⁶ Firmy, hotely a bohatšie domácnosti si – tak ako aj v iných krajinách Afriky – zabezpečujú trvalý prísun elektriny drahými naftovými generátormi. Tie naskakujú pri každom výpadku prúdu v sieti, čo v praxi znamená mnohokrát denne. National Electricity Power Authority (Národná agentúra pre elektrickú energiu – NEPA) sa stala svojou notorickou nespoľahlivosťou terčom trpkkej ironie Nigérijčanov. Skratka NEPA podľa nich znamená „*Never Expect Power Always*“ – teda „nikdy neočakávaj, že elektrina bude stále“. Štát NEPA pred časom premenoval, ale na spoľahlivosti

53 Nigérijský senátor zarába viac ako Barack Obama a David Cameron. Prístup : 2012-01-10.

<http://www.nigerianelitesforum.com/ng/presidency-judiciary-legislative-and-policies/2748-a-nigerian-senator-earns-more-in-salary-than-barack-obama-and-david-cameron.html>.

54 [http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_\(nominal\)_per_capita](http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_(nominal)_per_capita)

55 http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_percentage_of_population_living_in_poverty. Guvernér Nigérijskej centrálnej banky dokonca v januári 2012 vyhlásil, že za menej ako 2 doláre denne žije 90 % obyvateľov Nigérie.

Pozri napríklad http://edition.cnn.com/2012/01/10/opinion/seun-kuti-opinion/index.html?hpt=hp_t1.

56 Podrobnejšie informácie možno nájsť napríklad na <http://www.mbendi.com/indy/powr/af/ng/p0005.html>.

dodávok prúdu sa tým nič nezmenilo, a tak za luxus stabilnej elektrickej energie Nigérijčania platia drahými záložnými generátormi a naftou. Pre spravodlivosť treba dodať, že nestabilita elektrickej siete a jej časté výpadky sa v tropickej Afrike zďaleka neobmedzujú len na Nigériu. Človek si ich užije požehnané aj inde – vrátane Kene, Tanzánie a Ugandy.

Vráťme sa ale k ropе, požehnanu súkromných vreciek úzkej skupiny vyvolených Nigérijčanov a prekliatiu mnohých iných. Ropa je dnes zdrojom až 80 % rozpočtu krajiny, a tak nečudo, že ten, kto kontroluje ropu, kontroluje Nigériu. Ale nebolo to vždy tak. Okolo roku 1960 bohatstvo Nigérie – umelo vytvorenej krajiny pozostávajúcej z 250 až 300 rozličných etnických skupín, ktorá vtedy získala svoju nezávislosť od Britov – pochádzalo z poľnohospodárskej produkcie juhu a z nerastných ložísk na severe krajiny. V prvých rokoch nezávislosti sa na severe z času na čas ozývalo volanie po odtrhnutí sa od kresťanského juhu, približne v roku 1965 si však elity severu uvedomili význam ropy. Volania po odtrhnutí od juhu rýchlo zmĺkli a na severe ich vystriedala silná vôľa udržať Britmi umelo vytvorenú Nigériu ako jeden štát. Na juhu sa však vystupňovali obavy z toho, že podstatou celého veľkého, etnicky veľmi rôznorodého štátu, rozdeleného na kresťanský juh a moslimský sever, je snaha kmeňov zo severu, najmä dominantného etnika Hausa–Fulani (to aj dnes predstavuje asi 29 % obyvateľstva Nigérie) profitovať z ropného bohatstva juhu.

V januári 1966, len päť rokov po získaní nezávislosti, vypukol v Nigérii prvý vojenský prevrat, po ktorom nasledovalo mnoho ďalších. Viedli ich dôstojníci rozličného etnického a náboženského pôvodu. Túto zložitú časť histórie preskočíme, ale je užitočné vedieť, že už prvé vojenské puče mali svoje etnické a náboženské kontexty. Okrem iných násilností ich v roku 1966 sprevádzali aj pogromy na príslušníkov kmeňa Igbo, ktorého domovské územie je práve nad ropnými náleziskami juhovýchodnej Nigérie. Odhaduje sa, že pogromom padlo za obeť okolo 30 000 ľudí. Kmeň Igbo (niekedy uvádzaný ako Ibo) je s 18 % obyvateľstva tretím najpočetnejším etnikom Nigérie. Keď začali zo severu posilať vlaky naložené bezhlavými telami zmasakrovaných Igbov – tí dovtedy žili aj rozptýlení medzi Hausami a inými moslimami na severe – nálady podporujúce odtrhnutie sa od Nigérie prepukli na juhovýchode krajiny naplno. Juhovýchodná oblasť Nigérie, pokrývajúca územie asi desiatich z dnešných 36 federatívnych štátov a obývaná prevažne Igbami, vyhlásila 30. mája 1967 nezávislosť pod názvom Republika Biafra.

Nasledovala dva a pol roka trvajúca občianska vojna známa tiež ako vojna v Biafre. Igbovia v nej nakoniec podľahli presile zvyšku Nigérie podporovanej napríklad aj koloniálnou „matkou“ Veľkou Britániou, arabsko-islamskými štátmi severnej Afriky, egyptským letectvom vyzbrojeným sovietskymi lietadlami aj Sovietskym zväzom samotným. Vojne a hladomoru, ktorý vypukol v obliehanej Biafre, padli za obeť jeden až tri milióny ľudí: tak ako v prípade iných afrických vojen a tragédií, presné čísla sa nikdy nepodarí zistiť. Ak sa o bývalom Sovietskom zväze a jeho prístupe k ľudským životom hovorilo „strana boľšaja, ľudej mnoho“ (krajina je veľká a ľudí mnoho), o mnohých afrických krajinách to platí dodnes. Zahraniční lekári, medzi nimi aj neskorší viacnásobný francúzsky minister zdravotníctva a zahraničných vecí Bernard Kouchner, podali množstvo svedectiev o masakrách civilistov a ďalších zverstvách vojny v Biafre. Prispeli k tomu, že napríklad Francúzsko vo vojne podporovalo Biafru. Tamojšia

skúsenosť inšpirovala Kouchnera a ďalších zahraničných lekárov k tomu, aby krátko po skončení vojny v roku 1971 založili dodnes snád' najznámejšiu lekársku humanitárnu organizáciu Médecins sans Frontières – Lekári bez hraníc. Roky 1968 a 1969 boli v Nigérii rokmi krvavých útokov a protiútokov, v ktorých sa vojnové šťastie prikláňalo striedavo na jednu a na druhú stranu, až nakoniec veľkej presile Biafra podľahla. V pamäti Čechov a Slovákov však tieto udalosti prekryla tragédia sovietskej invázie a okupácia našej vlasti.

V januári 1970 bolo po Biafre. Jej vojnou zničená infraštruktúra sa pomerne rýchlo obnovila vďaka prílevu ropných peňazí, ktorý nasledoval potom, čo arabské ropné embargo vystrelilo ceny čierneho zlata do nevidanej výšky. Hmota sa opraviť dala; etnické a náboženské spory a napätie sa však spolu s absolútnou závislosťou štátu od ropy stali trvalou a rozhodujúcou črtou ďalšieho politického vývoja Nigérie.

Celých 33 rokov až do roku 1999 krajinu ako vojenskú diktatúru riadili generáli: návrat k formálnej demokracii nebol výsledkom demokratickej revolúcie, ale najmä medzinárodného tlaku po skončení studenej vojny. Po záhadnej smrti posledného vojenského vládcu Nigérie generála Saniho Abachu v exotickej spoločnosti šiestich indických prostitútok v jeho vile v Abudži⁵⁷ sa v roku 1998 otvorila príležitosť na slobodné voľby a prechod k demokracii. Vo voľbách v roku 1999 paradoxne zvíťazil jeden z predošlých vojenských diktátorov Nigérie generál Obasanjo, ktorý si vyslúžil vojenské ostrohy aj ako veliteľ jedného z posledných útokov nigérijských síl na Biafru.

Formálna demokracia však nepriniesla Nigérii vytúženú prosperitu a pokoj, nevedla ku zníženiu všadeprítomnej a obrovskej korupcie ani k zastaveniu náboženských a etnických konfliktov. Aj keď sa môže zdať, že vojenská diktatúra dokázala aspoň niektoré z týchto problémov potláčať a držať pod pokrievkou, počas prvej dekády 21. storočia prebiehali v oblasti delty rieky Niger, teda v ekonomickom centre krajiny, krvavé nepokoje. Odtiaľ tečú ropné miliardy do hlavného mesta a časť z nich do všetkých štátov Nigérie. V delte Nigeru vzniklo mnoho skupín militantných mladíkov, ktorých jedinou – riskantnou, ale výnosnou – prácou sa stalo zapalovať a vyhadzovať do vzduchu ropné potrubia a ďalšie zariadenia a unášať kvôli výkupnému pracovníkov ropných firiem.⁵⁸ Medzinárodné ropné firmy na tieto útoky reagovali jednak opevnením svojich zariadení a celých mestečiek,⁵⁹ v ktorých bývajú ich

57 Odhaduje sa, že Sani Abacha priamo z Centrálnej banky Nigérie ukradol peniaze v hodnote asi piatich miliárd dolárov, uložil ich na mnohých zahraničných kontách a zdedila ich jeho rodina. Nigérijskej vláde sa neskôr podarilo dostať späť len časť z týchto prostriedkov, zvyšok si dodnes na slobode užívajú Abachovi potomkovia a príbuzní. Viac na http://en.wikipedia.org/wiki/Sani_Abacha#Recovery_of_stolen_funds.

58 Chronológiu zaznamenaných útokov na ropné zariadenia a únosov ich pracovníkov v delte Nigeru v rokoch 2006 – 2008 môžete nájsť na: <http://www.africamasterweb.com/AdSense/NigerianMilitants07Chronology.html>.

59 Bezpečnosť sa stala v delte Nigeru takým vážnym problémom, že projekt, na ktorom som tam pracoval, začal s asi dvojiročným meškaním: asi dva roky po iniciálnej pracovnej návšteve, ktorej výsledkom bolo rozhodnutie miestnych partnerov pokúsiť sa v štáte Rivers vybudovať komunitnú nadáciu, bezpečnostná služba Svetovej banky nedala žiadnemu pracovníkovi banky povolenie cestovať do tejto oblasti. Keď sme nakoniec do Port Harcourtu vycestovali, amerických kolegov prevádzali na pancierových autách, riadených

zahraniční aj domáci manažéri a technickí pracovníci, jednak podplácaním náčelníkov a príslušníkov dedín, na ktorých území sa firemné infraštruktúry nachádzajú. Motivácia týchto skupín – najznámejšou sa stal MEND (Movement for Emancipation of Niger Delta – Hnutie za emancipáciu delty Nigeru) – je zmesou „*grievances and greed*“, čiže ponôš a chamtivosti.

Lídri MENDu oprávnene ukazujú na zaostalosť a chudobu regiónu, ktorý produkuje skoro celý štátny rozpočet Nigérie, dostáva nazad málo a platí za ťažbu ropy ekologickou devastáciou a zamoreným prostredím. Deti sa tam hrajú a kúpu v mútnej vode, po ktorej plávajú ropné škvryny, takúto vodu aj pijú, jedia z nej ulovené ryby (pokiaľ v nej ryby ešte prežívajú) a polievajú ňou svoje záhradky. Viac ako 50 rokov ťažby ropy bez environmentálnej legislatívy v štáte, kde sa dá za úplatok získať akékoľvek povolenie, urobilo z delty Nigeru ropou najviac znečistené riečne územie na svete. V auguste 2011 sa na verejnosť dostala dlho očakávaná štúdia vypracovaná pre OSN, ktorá hodnotila mieru zamorenia len malej časti delty Nigeru známu ako Ogoniland. Správa konštatuje, že vo vode používanej miestnymi ľuďmi na pitie boli namerané až 900-násobné prekročenia koncentrácie niektorých karcinogénnych látok, že uvedenie len tohto malého územia do prijateľného stavu si vyžiada jednu miliardu dolárov a potrvá 25 až 30 rokov a mnoho ďalších šokujúcich faktov.⁶⁰

Táto správa je významná nielen svojím obsahom, ale aj preto, že dáva isté morálne zadostučinenie lídrom kmeňa Ogoni, ktorých za zápas proti znečisťovaniu ich územia firmou Shell prenasledovali, mnohých mučili a popravili. Tragickou súčasťou tohto zápasu bolo Hnutie za prežitie ľudu Ogoni (Movement for the Survival of the Ogoni People). Jeho deviatich lídrov vojenská chunta krivo obvinila a po sérii falošných výpovedí podplatených svedkov odsúdila v zinscenovanom procese na smrť. 10. novembra 1995 ich obesili. Údajne posledným popraveným, ktorý bol svedkom smrti svojich ôsmich druhov, bol známy nigérijský spisovateľ Ken Saro-Wiwa, aktivista a veľký symbol boja za životné prostredie a ľudské práva nielen v Afrike. Jeho životopis⁶¹ tvrdí, že viacerí kriví svedkovia v procese proti nemu a jeho spolupracovníkom podplatila ropná firma Shell – ten Shell, na ktorého pumpách aj mnohí Slováci a Česi tankujú nádrže svojich automobilov.⁶²

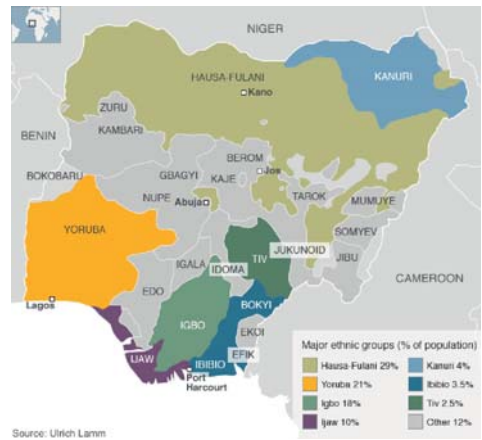
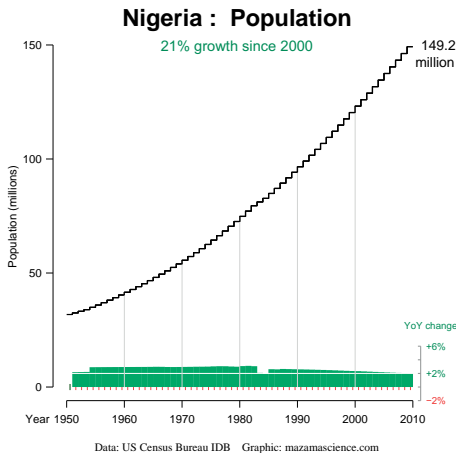
vlastnými bezpečnostnými pracovníkmi. My ostatní – teda Neameričania – sme dobre strážený hotel mohli opustiť len v sprievode policajtov ozbrojených samopalmi a aspoň jedného policajného auta. Kým byť belochom je v Port Harcourt ako volanie „poďte ma uniesť“, vlna únosov pre výkupné sa nevyhla ani bohatším Nigérijčanom. Jeden z našich miestnych partnerov, distingvovaný profesor gynekológie a pôrodnictva, zažil prepadnutie a únos priamo vo svojom dome. Iný partner, pracovník jednej z ropných firiem, ma pozval na návštevu do miestne slávneho „Shell compound“, vďaka čomu som mal možnosť na vlastné oči vidieť malý svet manažérov a technikov v bezpečí niekoľkých línií plotov s ostnatými drôťmi a betónových vstupných brán. Vitajte vo svete ropy a sociálnych priepastí!

60 Vyčistenie územia Ogoniland v Nigérii by mohlo trvať 30 rokov – Nigeria Ogoniland oil clean up „could take 30 years“. BBC, 2011-08-04. Prístup 2012-01-12. <http://www.bbc.co.uk/news/world-africa-14398659>.

61 http://en.wikipedia.org/wiki/Ken_Saro-Wiwa

62 V júni 2009 firma Shell zaplatila mimosúdne vyrovnanie 15,5 milióna dolárov za svoju účasť na pošliapávaní ľudských práv Ogoniov v 80-tych a 90-tych rokoch 20. storočia. Pozri „Semená NGO aktivizmu: Shell kapituluje v prípade Saro-Wiwu“. Dostupné na http://www.globalgovernancewatch.org/ngo_watch/seeds-of-ngo-activism-shell-capitulates-in-sarowiwa-case.

Ponosy MEND-u a ďalších teda určite nie sú bezpredmetné. Iná vec sú samozrejme metódy, ktoré MEND zvolil na dosiahnutie nápravy, a otázka, do akej miery sa pod oprávnenými motívmi skrýva menej ušľachtilý motív chamtivosti. Nechať sa zverbovať do polovojen-ských bánd, získať si postavenie a rešpekt okolia mávaním kalašnikovom a prehánaním sa v rýchlych člnoch po ramenách Nigeru je pre neustále pribúdajúci počet mladých mužov bez práce a bez akejkoľvek zmysluplnej životnej perspektívy alternatíva, ktorú sa oplatí skúsiť. Riziko smrti je síce pomerne veľké, ale za padlých sa v prostredí nabitom mladostou a tes-tosterónom noví bojovníci hľadajú ľahko. Pri neustálom explozívnom raste populácie je až 21 % Nigérijčanov mladších ako 10 rokov (graf nižšie). Polovica z nich sú chlapi. O dorast pre akékoľvek militantné skupiny sa teda v Nigérii netreba báť. Ani zbrane nechýbajú – za peniaze získané vydieraním alebo krádežami ropy, dokonca celých menších ropných tanker-ov, sa dá nakúpiť veľa zbraní. Podľa informácií amerických bezpečnostných kruhov sa do krajiny už aj pred pádom Líbye pašovali cez Saharu dokonca aj moderné zbrane, použiteľné napríklad v boji proti helikoptéram, pokiaľ by sa nigérijská armáda pokúsila použiť ich. Po páde Muammara Kaddáfího tok moderných zbraní do Nigérie mohol len zmohtnieť.

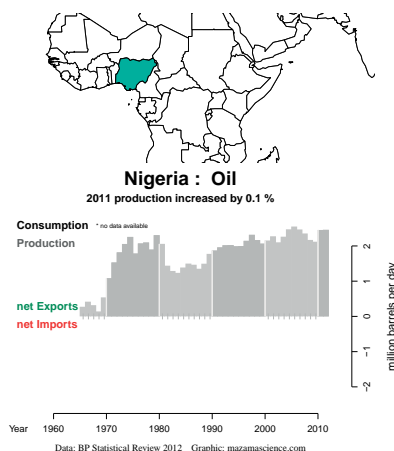

Graf a mapa: Explozívny populačný rast Nigérie pokračuje: O nových bojovníkov militantné skupiny v Nigérii nemusia mať strach. Zdroj: <http://mazamascience.com/> Etnická a náboženská diverzita s dostatočným zastúpením veľkých etnických skupín vytvára pre ďalší rast násillia ideálne podmienky.

Zdroj: <http://www.bbc.co.uk/news/world-africa-12893448>

Ako možno vidieť nižšie na grafe ilustrujúcom vývoj ťažby ropy v Nigérii, MEND-u a ďalším podobným skupinám sa v určitých obdobiach podarilo znížiť ťažbu ropy v Nigérii o stovky tisíc barelov, respektíve o desiatky percent produkcie. To bol pre štát, ktorý je úplne závislý od príjmov z jej predaja, veľmi nebezpečný stav. Vláda sa preto pokúšala nájsť mierové riešenie a konflikt neeskalovať, čo sa jej – aspoň to tak zatiaľ vyzerá – na nejaký čas podarilo.

Jedným z dôvodov, prečo MEND utlmil aktivity, je pravdepodobne aj skutočnosť, že sa na rozhodujúci post prezidenta Nigérie dostal „človek z juhu“, bývalý guvernér ropného štátu Bayelsa a v rokoch 2007 až 2010 viceprezident Nigérie Goodluck Jonathan. Počas vážnej choroby prezidenta Yar'Adua sa Jonathan už ako viceprezident stal v roku 2010 výkonným prezidentom Nigérie. Po predčasnej smrti svojho predchodcu sa vo voľbách začiatkom roku 2011 stal regulárnym prezidentom. Nástup Jonathana na prezidentské kreslo vyvolal obrovské očakávania na juhu krajiny. Pochádza totiž z piatej najväčšej, asi 15-miliónovej etnickej skupiny Nigérie Ijaw, ktorá je blízka Igbom a obýva územie delty Nigeru. Obyvatelia delty Nigeru a priľahlých krajov od svojho rodáka, bývalého governéra štátu Bayelsa poznajúceho problémy na ropu bohatého, a predsa takého chudobného juhu Nigérie očakávajú, že sa v pozícii prezidenta bude angažovať za záujmy juhu. MEND a jemu podobné skupiny dali novému prezidentovi čas, aby im vyšiel v ústrety.

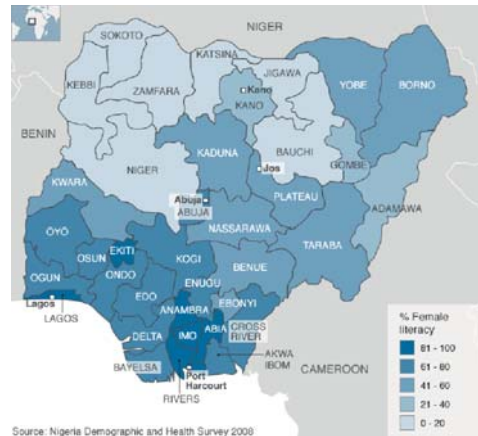
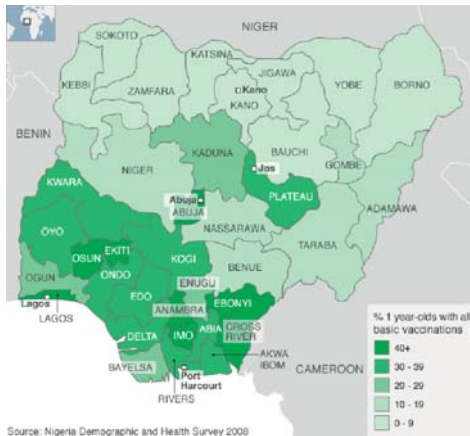
Ťažba ropy v Nigérii napriek vysokým svetovým cenám v posledných rokoch stagnuje: útokmi MEND-u na ropné zariadenia a personál sa ju podarilo výrazne znížiť, čo malo pre Nigériu, úplne závislú od exportu ropy, vážne ekonomické dôsledky. Zdroj: <http://mazamascience.com/OilExport/>

Zvolenie kresťana z juhu ale zaktivizovalo nespokojnosť a zvýšilo podozrenia na islamskom severe krajiny. Relatívny pokoj na juhu v roku 2011 vystriedalo nábožensky motivované násilie na severe krajiny. Stelesnením novej vlny násilia v Nigérii sa stala islamská sekta Boko Haram bojujúca o zavedenie šarije v severnej Nigérii. Boko Haram znamená v preklade čosi ako „západné vzdelanie je zakázané“, čo samo osebe hovorí o povahe tohto hnutia. Protizápadné postoje majú na severe Nigérie dlhé korene a nie sú pre ostatný svet tak irelevantné, ako sa nám v Európe môže občas zdať. Islamským lídrom v severnej Nigérii „vďačí“ ľudstvo napríklad za to, že sa nám po kiahňach nepodarilo vykoreniť aj ďalšiu smrteľnú infekčnú chorobu – detskú mozgovú obrnu.

Práve severná Nigéria zostala začiatkom tohto storočia jedným z najväčších ohnísk nákazy vírusom spôsobujúcim túto vážnu chorobu⁶³ – tú, ktorá napríklad pripútala na invalidný vozík prezidenta USA F. D. Roosevelta. Roosevelt samozrejme nemal možnosť, ktorú máme my všetci, teda chrániť sa pred nákazou vakcínou. Vakcíny proti poliomyelitíde boli totiž vyvinuté až po druhej svetovej vojne. Len na doplnenie: československí epidemiológovia a lekári patrili k priekopníkom eliminácie poliomyelitídy doma i v zahraničí.⁶⁴ Deti v severnej Nigérii nemajú k vakcinácii prístup nie preto, že by vakcíny neboli, ale preto, že niektorí náboženský lídri v severnej Nigérii o vakcinácii začali medzi svojimi veriacimi šíriť bludy, vrátane toho, že ich skutočným cieľom je znížiť plodnosť moslimských žien. Výsledok je, že ešte pred niekoľkými rokmi nebolo v niektorých oblastiach severnej Nigérie 20 % detí zaočkovaných. To bohato stačí, aby si medzi sebou vírus odovzdávali a príležitostne ho exportovali aj do susedných krajín. Okolo roku 2000 stálo ľudstvo na dosah od eradikácie infekčnej choroby, ktorá v dejinách zabila milióny a milióny detí: dosiahnuť tento cieľ znemožnila skupina náboženských fanatikov a masa ich nevzdelaných nasledovateľov.

63 Pozri napr. <http://www.fitcom.sk/sk/aktuality/epidemia-prenosnej-detskej-obrny-v-severnej-nigerii-85.htm>.

64 Vo svojich cenných poznámkach k prekladu práce „Konečné štádium celosvetovej eradikácie poliomyelitídy“ píše už nežijúci významný slovenský epidemiológ profesor MUDr. Juraj Červenka napríklad o tom, ako bolo v Československu na jar roku 1960 prakticky za 10 dní podaných vyše 4 miliónov očkovacích dávok a ako úspech očkovacej kampane v Československu prispel k tomu, že koncom roka 1960 Sabínova vakcína dostala licenciu aj v USA. Podrobnosti nájde čitateľ na <http://www.sea.host.sk/profesor/aven0600.htm>. Na tomto mieste je snáď vhodné pripomenúť aj podiel slovenských lekárov-epidemiológov na možno najväčšom historickom úspechu modernej medicíny, eradikácii pravých kiahní. Ide o zatiaľ jedinú smrteľnú ľudskú chorobu, ktorú sa ľudstvu podarilo vykoreniť v celoplanetárnom rozsahu. Popri už spomenutom profesorovi Jurajovi Červenkovi to boli môj vážený učiteľ profesor MUDr. Štefan Straka (India, Somálsko), MUDr. Ivan Ferencei (Bangladéš), MUDr. Bedrich Bagar (India), MUDr. Ivan Masár (India, Somálsko) a MUDr. Viktor Príkazský (Zair, India). Ich účasť na Globálnom programe eradikácie varioly Svetovej zdravotníckej organizácie je jednou zo zabudnutých stránok našej vlastnej histórie, na ktorú by mohli byť občania Slovenska plným právom hrdí. Je to aj príklad možno najzmyslupnejšej a svojimi výsledkami najtrvalejšej angažovanosti našich občanov v pomoci rozvojovým krajinám. Aj vďaka nim mohol generálny tajomník Svetovej zdravotníckej organizácie Halfan Mahler pri podpise Deklarácie o dosiahnutí celosvetovej likvidácie pravých kiahní v deň výročia konca druhej svetovej vojny 8. mája 1980 v Ženeve predniesť nasledovné slová: „Toto je jedinečný historický okamih: doteraz vždy lekári podpísali úmrtný list ľuďom. Dnes prvýkrát lekár podpisuje úmrtný list chorobe – tej najzákernejšej.“

Boj proti očkovaniu a nevzdelanosť sú dve vlastné a nerozlučne späté sestry. Mapy zachytávajú mieru zaočkovanosťi detí do 1 roka a percento gramotnosti žien v jednotlivých oblastiach Nigérie. Korelácia medzi vzdelanosťou žien a mierou vakcinácie detí nepotrebuje komentár.

Zdroj: <http://www.bbc.co.uk/news/world-africa-12893448>

Približne v tom istom čase, keď nigérijskí moslimskí lídri úspešne torpédovali celosvetové úsilie o vyhubenie vražednej a mrzaciacej detskej obrny, vznikla v severnej Nigérii aj sekta Boko Haram nadväzujúca na dlhú tradíciu obyvateľov severnej Nigérie v odpore k západnému vzdelaniu a modernej spoločnosti. Túto „tradíciu“, ako už bolo vyššie naznačené, dokonale vystihuje sám názov Boko Haram – „západné vzdelanie je zakázané“. Boko Haram založil jeden z miestnych klerikov v roku 2002 v Maiduguri, vyše miliónovom meste v severovýchodnom cípe Nigérie asi 100 km od vysychajúceho Čadského jazera. Okrem alternatívy k západnému vzdelaniu v podobe islamských madrás, má Boko Haram aj svoj politický cieľ – vytvoriť na severe dnešnej Nigérie islamský štát podriadený islamskému zákonodarstvu šarija. Táto sekta považovala Nigériu za bezbožný štát aj vtedy, keď bol v rokoch 2007 až 2010 prezidentom moslim. Odvtedy, čo sa jej prezidentom stal kresťan, je bezbožnosť Nigérie zrejme priam neznesiteľná.

Ako nástroj na nastolenie toho správneho štátu si Boko Haram vybrala násilie. V roku 2009 podnikli jej členovia v Maiduguri rad útokov na policajné stanice, ktoré si vyžiadali stovky mŕtvych. O rok neskôr vzala útokom väznicu v Maiduguri a oslobodila z nej stovky väzňov a v auguste 2011 sa jej podarilo dosiahnuť „zlatý štandard“ fanatikov a teroristov – pomocou samovražedného atentátnika vyhodiť do vzduchu úrad OSN v hlavnom meste Abudži. Útok si vyžiadala 25 ľudských životov⁶⁵ a určite prispel k tomu, že sebedovomie

65 Pracovník OSN zomrel v dôsledku poranení po samovražednom útoku na budovu OSN v Abudži, UN Staff Dies of Injuries From UN Abuja Building Suicide Attack. Nigeria Masterweb Daily News, 2012-01-01. <http://nigeriamasterweb.com/blog/index.php/2012/01/01/un-staff-dies-of-injuries-from-un-abuja-building-suicide-attack>.

Boko Haram stúplo – veď aký lepší príklad priazne Allaha si môžete vymyslieť, než prijatie obete zbožného samovraha a úspech takého náročného podujatia? Takto povzbudená Boko Haram na Vianoce 2011 zaútočila na kresťanské kostoly vo viacerých nigérijských mestách: na rozpútavanie náboženskej vojny predsa nemôže byť vhodnejší čas ako obdobie náboženských sviatkov.⁶⁶ Priamo v kostoloch zomreli desiatky ľudí a Boko Haram urobila ďalší krok, potrebný na dosiahnutie svojich politických cieľov. Netrvalo dlho a kresťania na juhu zaútočili na niekoľko mešít, vypálili ich a pre zmenu zavraždili niekoľkých moslimov. Predstavitelia kresťanských cirkví na severe verejne vyhlásili, že keď ich nedokáže chrániť štát, budú sa pred útokmi brániť sami. Mnohí kresťania na severe si začali baliť kufre, aby sa v januári 2012 vydali na dlhú cestu domov. Začiatkom roku 2012 sa zdalo, že kolesá náboženskej a etnickej vojny v Nigérii sú dobre namazané, keď vtom štátom otriasla udalosť, ktorá na nejaký čas vytlačila Boko Haram z centra pozornosti.

Ako skoro vo všetkých ropných štátoch, aj v Nigérii si vládnuca trieda kupuje priazeň ovládanej masy lacným benzínom a naftou. Vedie to k vážnym ekonomickým dôsledkom, medzi nimi napríklad k vysokej spotrebe a plytvaniu palivami, keďže ich ceny sa udržiavajú na umelo nízkych úrovniach: ako sme už spomenuli inde, Saudská Arábia, ktorá má asi 27 miliónov obyvateľov a okrem ropy a plynu neexportuje do sveta skoro nič, má rovnakú spotrebu ropy, ako 80-miliónové Nemecko, ktoré je spolu s Čínou najväčším svetovým exportérom. Prvého januára 2012 prezident Goodluck Jonathan rozhodol skúsiť svoje „dobré šťastie“ a zrušil dotácie na benzín a naftu. Oznámil, že ušetrené peniaze – asi 8 miliárd dolárov ročne – investuje do budovania potrebnej infraštruktúry. Ceny palív na pumpách zo dňa na deň stúpili na dvojnásobok – z asi 40 na takmer 80 amerických centov za liter⁶⁷ – a na čiernom trhu s palivami ešte viac. Na takéto zdraženie zareagovala spoločnosť masívnymi protestmi, ktoré prekvapili nielen vládu, ale aj samotných Nigérijčanov. Faktom je, že zdvojnásobenie cien benzínu a nafty v krajine, kde 80 až 90 % obyvateľov prežíva zo dňa na deň za menej ako dva doláre denne, by ku hladovaniu posunulo ďalšie desiatky miliónov ľudí. Masovosť protestov teda nebola nepredvídateľná. Začiatkom januára sa krajina doslova zastavila. Ulice Lagosu, Kana, Abudže a ďalších miest, inokedy neuveriteľne preplnených chaotickou tlačenicou áut a ľudí, sa vyprázdnil. Teda s výnimkou tých ulíc, kde sa konali protestné pochody a zhromaždenia. Kresťania a moslimovia sa prestali napadať a obrátili sa proti spoločnému nepriateľovi – vláde, ktorá ich chcela obrať o podľa nich poslednú a jedinú výhodu života v krajine produkujúcej najviac ropy v Afrike, o lacné palivá.

Fakt, že nigérijská vláda nakoniec ustúpila a zrušila len polovicu dotácií na palivá, nie celé – takže ceny palív stúpili „len“ o 50 % a nie o 100 – oslavovali v januári 2012 niektorí Nigérijčania ako svoje veľké víťazstvo, triumf „*people power*“. Nigérijčania majú sklony

66 Zoznam aktov náboženského a etnického násillia v súčasnej Nigérii by bol dlhý, len o útokoch Boko Haram raz určite niekto napíše hrubú knihu. My sa uspokojíme s odkazom na článok BBC „Kto sú nigérijskí islamisti Boko Haram?“, ktorý poskytuje aspoň stručný prehľad. Who are Nigeria's Boko Haram Islamists? BBC, 2012-01-11. <http://www.bbc.co.uk/news/world-africa-13809501>.

67 V tom istom čase sa ceny benzínu super 95 na čerpadlách v SR pohybovali na úrovni 1,45 až 1,5 eura za liter.

oslavovať a tešiť sa, tieto oslavy však môžu byť rovnako predčasné, ako aj neopodstatnené. V prvom rade, zvýšenie ceny palív o 50 % v krajine, kde väčšina ľudí žije v biede alebo na jej hranici, prinesie samo osebe strašné sociálne dôsledky. V Nigérii sa bieda obrovskej masy ľudí prehĺbi a to nebude nahrávať politickej stabilite ani bezpečnosti v krajine. Druhá pochybnosť vyplýva z otázky, do akej miery išlo skutočne o úspech protestujúcich a do akej miery o kalkulovaný výsledok. Vláda predsa mohla zvoliť postupné rušenie dotácií o 20 % alebo 30 % každý rok (presne tak by sa to dialo v demokratických krajinách) a nie zrušiť 100 % dotácií v jednom kroku. Kalkulácia vlády zrejme bola presne taká, ako sa napokon situácia vyvinula: oznámime úplné zrušenie dotácií a potom ustúpime. Takto dosiahla to, čo chcela, a navyše dala obyvateľstvu ilúziu demokracie a sebe imidž zodpovednej a voči občanom ústretovej vlády.

Konečne je tu ešte jedna pochybnosť: čomu vlastne vláda ustúpila? Masovým protestom na uliciach, alebo hrozbe odborových organizácií v ropnom priemysle, že zastavia ťažbu ropy? Bolo by krásne veriť, že rozhodla moc ľudových protestov, ale oveľa pravdepodobnejšie je, že rozhodla práve hrozba zastavenia ťažby ropy. Keby k nemu totiž prišlo, neznamenalo by to len zníženie príjmov pre nigérijskú vládu. Vypadnutie nigérijskej produkcie z globálneho trhu by vystrelilo svetové ceny ropy do neznámych výšok, čo by malo veľmi vážne dôsledky pre celú globálnu ekonomiku, ktorá už aj tak na začiatku roku 2012 balansovala na hrane svetovej ekonomickej recesie. Poznajúc, ako fungujú diplomatické intervencie, si možno veľmi dobre predstaviť, že o výsledku sporu mohol skôr než davy v uliciach rozhodnúť jeden telefonát medzi prezidentom Jonathanom a povedzme americkým alebo britským veľvyslancom, prezidentom či premiérom.

Viacerí prominentní Nigérijčania, vrátane prezidenta Jonathana a nositeľa Nobelovej ceny za literatúru Wole Soyinku, začali hovoriť o paralelách medzi situáciou v krajine začiatkom roku 2012 a situáciou na prahu vypuknutia vojny v roku 1967. „*Situácia, ktorej čelíme, je ešte horšia ako občianska vojna, ktorú sme viedli,*“ povedal prezident Jonathan súčasne s tvrdením, že členovia Boko Haram prenikli dokonca aj do jeho vlády.⁶⁸ Kresťanskí predstavitelia vyhlásili, že urobia čokoľvek, aby sa ochránili pred systematickým etnickým a náboženským vraždením. Asi by bolo naivné predpokladať, že moslimskí predstavitelia sa v prípade útokov na moslimov zachovajú inak...

Nigérijčania aj ďalší Afričania dnes patria medzi tých najreligióznejších ľudí na svete. Podľa prieskumu urobeného na objednávku BBC v roku 2004, 100 % Nigérijčanov verí v existenciu Boha (z toho 98 % „verilo vždy“), 95 % sa pravidelne modlí, 91 % chodí pravidelne na omše alebo modlitby, 94 % verí, že Boh by zastavil ľudské utrpenie, keby chcel. K tomu navyše 94 % Nigérijčanov verí, že „môj Boh (viera) je jediný pravý Boh (viera)“ a rovných 95 % je ochotných za svojho Boha a vieru zomrieť.⁶⁹ S takouto pevnou a odhodlanou vierou

68 Je Nigéria po severo-južných zrážkach na pokraji? – Is Nigeria on the brink after north-south clashes? BBC, 2012-01-13. <http://www.bbc.co.uk/news/world-africa-16544410>.

69 Odpovede na mnoho ďalších otázok položených v tomto prieskume, ako aj porovnanie s niekoľkými ďalšími krajinami čitateľ nájde na <http://news.bbc.co.uk/2/shared/spl/hi/programmes/wtwtgod/pdf/wtwtgod.pdf>.

možno v Nigérii očakávať čokoľvek.⁷⁰ My Európania preto nemusíme na Nigérijčanov pozeráť zvrchu – stačí sa začítať do našich vlastných dejín a rýchlo sa dozvieme, že počas 30-ročnej vojny v okolí Prahy, Drážďan a mnohých iných miest Svätej ríše rímskej zahynula aj viac ako polovica obyvateľstva. Niektorí z nich padli ohňom a mečom, mnohí ďalší v dôsledku hladomorov a epidémií, ktorým sa vo vojnách vždy darilo. V 30-ročnej vojne pritom išlo „len“ o vnútronáboženské masakry medzi katolíkmi a protestantmi, teda z teologického hľadiska vyznávačmi viac-menej toho istého Boha a jeho zvestovateľa. V Nigérii máme dočinenia s dvomi Bohmi, jedným Božím synom a s jedným prorokom, ktorí sa navzájom omnoho viac líšia. Situácia je, samozrejme, ešte zložitejšia. Profesor Kyari Mohammed, ktorého citovala BBC, poznamenáva: „*Pre priemerného severana je dnešný stav dvojnásobná šlamastika. Boko Haram ho ohrozuje, pretože on neverí v jej verziu islamu. A na juhu ho ohrozujú tí, ktorí veria, že útoky Boko Haram sú útoky všetkých moslimov.*“

Keď v roku 2011 vypukla v severnej Afrike „arabská jar“, Nigérijčania si kladli otázku: Môže sa toto stať aj u nás? Otázka vraj bola mienená čisto rétoricky, predpokladaná odpoveď bola: „Jasné, že nie – toho my schopní nie sme, my znesieme všetko, aj keď budú na nás orať.“ Práve v kontexte tejto mentality benzínová revolta v Nigérii prekvapila obyvateľov aj vládnucu vrstvu. Protesty boli inšpirované arabskou revoltou aj globálnym hnutím „Occupy“, pre ktoré je charakteristické okupovanie verejných priestranstiev v amerických a európskych mestách na znak protestu proti sociálnej polarizácii spoločností na 99 % chudobných a 1 % superbohatých. Niektorí – možno mnohí – si začali klásť otázku, či to nie je začiatok „nigérijskej jari“.

V čase, keď sa k tejto knihe dostanú prví čitatelia, bude už odpoveď čiastočne známa. Čo je rok po vypuknutí „arabskej jari“ úplne evidentné je to, že po nej bude nasledovať „arabská zima“. Keby som bol Nigérijčan, bál by som sa nigérijskej jari práve preto, že ani po nej nemôže prísť nič iné ako zima. Žiadna revolúcia, akokoľvek veľké je nadšenie más na námestiach a akokoľvek veľké sú ich nádeje a očakávania v revolučnom ošiali, nedokáže zmeniť základné ekonomické, environmentálne a – v prípade krajín ako je Nigéria a mnohé ďalšie v Afrike – aj populačné, religiózne a vzdelanostné predpoklady, na ktorých spoločnosť stojí.

Žiadna revolúcia nenahradí evolúciu.

70 Aj v delte Nigeru som zažil úprimný šok miestnych partnerov, keď som na ich priamu otázku, kam chodím do kostola, poctivo odpovedal, že nikam, lebo som ateista. Nasledovalo obvyklé zdesenie a potom úprimné snahy konvertovať ma a zachrániť moju dušu pred večným utrpením v pekle, ktoré vystriedalo veľké sklamanie z nedostatku môjho záujmu znovu prijať vieru. Faktom je, že odkedy vyšla táto škvrna na mojom morálnom profile najavo, už ma do Nigérie na konzultácie nepozvali a mám isté podozrenie, že hlavný dôvod je práve v probléme, ktorý pre takých silne religióznych ľudí v krajinách ako je Nigéria, predstavuje samotná existencia ateistov.

Južný Sudán alebo „Dávajte si pozor, aby vám bohovia nesplnili vaše prania!“

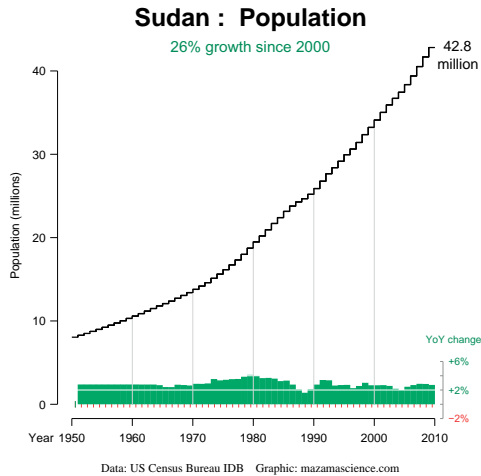
Najdlhšia občianska vojna v Afrike a jej najmladší a najchudobnejší štát (na jar 2012). Archaická forma občianskej vojny: dobytčia vendeta viažuca polovicu síl OSN v krajine. Rozdelenie ropných ložísk a ropovodov: odsúdený na vzájomnú závislosť. Dilemy Číny v oboch Sudánoch. Ropná vojna?

Ak Nigéria, najľudnatejšia krajina Afriky možno stojí na prahu svojho rozpadu, Sudán, donedávna najväčšia krajina Afriky ho po polstoročí etnicky a nábožensky motivovaných vojen už má za sebou. V júli roku 2011 po občianskej vojne trvajúcej celú generáciu sa Sudán s rozlohou 2,5 milióna kilometrov štvorcových (na porovnanie, rozloha celej Európskej únie je 4,3 milióna km²), rozdelil na dve časti. Z menšej južnej časti vznikol nový nezávislý štát Južný Sudán o rozlohe 620 000 km² a s približne 8,3 milióna obyvateľov.

Osamostatnením Južného Sudánu sa naplnil sen mnohých obyvateľov tohto rozľahlého územia. Počas koloniálnej nadvlády spravovala severný a južný Sudán Veľká Británia, a pretože medzi oboma časťami boli veľké etnické a náboženské rozdiely, spravovala ich ako dve v zásade samostatné jednotky. Keď Sudán získal od Británie nezávislosť, objavili sa aj úvahy o možnom pričlenení južného Sudánu – vtedajšej kolónie Equatória – k Ugande. Ukázalo sa, že obavy, ktoré viedli k týmto úvahám, boli opodstatnené – arabizovaný a ekonomicky vyspelejší sever po vzniku nezávislého Sudánu v roku 1956 zaviedol nad prevažne kresťanskými nilotskými kmeňmi na juhu nadvládu, ktorá viedla k nespokojnosti a ku dvom dlhým občianskym vojnám. 17 rokov trvajúca prvá sudánska vojna si v rokoch 1955 až 1972 vyžiadala asi pol milióna životov, z nich asi 400 000 boli civilni. Druhá sudánska vojna trvala ešte dlhšie – 22 rokov (1983 až 2005) – a životom za ňu zaplatili až 2 milióny ľudí.

Spolu si teda nekonečná občianska vojna v Sudáne vyžiadala okolo dva a pol milióna ľudských životov, ďalších päť miliónov sa ocitlo v role utečencov. Ani to, ani viac ako desať-percentná detská úmrtnosť nezastavili prudký rast populácie Sudánu. Isté je, že nekonečná vojna zabránila rozvoju čo i len minimálnej infraštruktúry, akú človek vidí na kenskom alebo

tanzánijskom vidieku. Miera negramotnosti je aj na africké pomery vysoká: písať a čítať nevedia tri štvrtiny obyvateľov a až približne 85 % žien.⁷¹

Graf: Ani desaťročia občianskej vojny na juhu krajiny, ani genocída v Darfúre na západe Sudánu nedokázali spomaliť explozívny rast populácie: viac ako štvrtina Sudáncov má menej ako 10 rokov.

Zdroj: <http://mazamascience.com/databrowsers.html>

Po nekonečnej vojne so severom sa určite nemožno čudovať, že v referende o tom, či by mal Južný Sudán vyhlásiť nezávislosť, v januári 2011 hlasovalo za odtrhnutie skoro 99 % obyvateľov. A to aj napriek tomu, že Južný Sudán obývajú príslušníci desiatok etnických skupín a v novej krajine sa vraj hovorí 60 rozličnými jazykmi. K najpočetnejšej etnickej skupine Dinka pritom patrí len asi 15 % obyvateľov, k druhej najväčšej Nuer asi 10 % a ďalšie sú výrazne menšie. Silná dominancia jednej – dvoch etnických skupín nad veľkým množstvom menších v kombinácii s biedou a nedostatkom zdrojov vytvára neprehľadné množstvo vzťahov, sporov a potenciálnych konfliktov. Konflikt, ktorý hneď po vzniku nezávislého Južného Sudánu zaujal svetové médiá, bol krvavý spor medzi kmeňom Murle a kmeňom Lou Nuer v provincii Jonglei. Prischol mu názov „dobyčcia vendeta“.

Tento krvavý spor má svoj pôvod kdesi vo vzdialenej histórii oboch kmeňov. V bludnom kruhu násilia a lúpeží sa v ňom striedajú nájazdy bojovníkov jedného pastierskeho kmeňa na územie druhého, vraždenie zajatých mužov, znásilnenia a únosy žien a detí, a samozrejme, kradnutie dobytky. Dobytok je v celej „hre“ zásadný nielen ako zdroj obživy, ale aj ako nutný predpoklad na to, aby mladí muži v oboch znepriatelených kmeňoch mohli získať

⁷¹ Mnoho ďalších aktualizovaných údajov o Južnom Sudáne možno nájsť v „Knihe faktov o svete“ – The World Factbook, z ktorej v tejto knihe opakovane čerpáme. Je verejne prístupná na webovej stránke americkej Central Intelligence Agency <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/od.html>.

manželky. Veno pre nevestu môže byť aj niekoľko desiatok kráv. Keďže je hlad po nevestách v týchto veľmi mladých populáciách väčší ako schopnosť dobytka množiť sa a dorastať, zostáva láskychtivým mladým mužom len jedna možnosť – kravy kradnúť. Krádeže kráv sa dejú aj vnútri kmeňov, a tak aby sa predišlo vnútrokmeňovému násiliu, starešinovia kmeňov radšej požehnávajú krádežiam dobytka od susedov. Samozrejme, že existuje aj iná možnosť – ukradnúť si rovno ženu. Odvliekanie ľudí do otroctva v Sudáne nikdy neprestalo byť súčasťou života. Odplata spravidla nedáva na seba dlho čakať a bojovníci prepadnutého kmeňa podniknú odvetnú výpravu na nechránené osady predošlého útočníka. V duchu najtvrdších zákonov vendety, popri ktorej je aj tá sicílska len zriedený odvar, potom zlodejom všetko vráti. A život – samozrejme len tých, ktorí prežili – ide ďalej. Štát Jonglei s rozlohou niekdajšieho Československa poskytuje na potrebné manévre dosť priestoru. Večný boj tak môže pokračovať.

Už v auguste 2011 správy o slávnostnom vyhlásení nezávislosti Južného Sudánu prekryli zvesti o zmasakrovaní najmenej 600 a zranení tisícky príslušníkov kmeňa Nuer pri nájazdoch „mládeže“ kmeňa Murle na mestečko Pieri a dediny v jeho okolí. Mestečko bolo vypálené a víťazní Murle domov prihnali 38 000 (!) ukoristených kráv.⁷² Odveta na seba nechala čakať niekoľko mesiacov. V januári 2012 vypochoďovalo 6 000 ozbrojených mládežníkov kmeňa Lou Nuer na mesto Pibor, hlavné centrum kmeňa Murle: zabili okolo 3 000 príslušníkov kmeňa Murle. Do Piboru narychlo zvolali vojenské posily a Misia OSN v Južnom Sudáne (United Nation Mission in South Sudan – UNMISS) bola posilnená na 1 000 mierotvorcov: toto malé mesto viazalo polovicu síl UNMISS. Pibor aj napriek tomu vydrancovali a časť ľahla popolom, vrátane široko-ďaleko jedinej kliniky. Viedli ju tam Lekári bez hraníc, o ktorých sme sa zmienili v kapitole o Nigérii.⁷³ O niekoľko dní zaútočila skupina Muerle na oslabené dediny kmeňa Lou Nuer, ktorých mladíci práve lúpili a vraždili pri Pibore. Zavraždili 57 žien a detí, ďalšiu polstovku zranili, osem detí uniesli a odohnali množstvo dobytka...

Obraz Južného Sudánu je obraz štátu v rozpade, hoci len teraz vznikol. Novovzniknutý štát nie je schopný plniť ani tie najzákladnejšie funkcie, medzi ktoré patrí zabezpečenie aspoň elementárnej bezpečnosti a práva. Na zložitejšie úkony mu úplne chýbajú kapacity, čo výstižne ilustruje aj návšteva niekdajšieho ministra zahraničných vecí SR v Južnom Sudáne. Keďže sú spolu s Keňou prioritnými krajinami Slovenska na poskytovanie rozvojovej pomoci, prišiel minister v decembri 2011 osobne do Juby podpísať dohodu o nadviazaní diplomatických vzťahov. Až v Jube sa ukázalo, že partnerský minister „nie je doma“, aj keď návšteva a podpis dohody boli samozrejme dlho vopred naplánované a dohodnuté. Nakoniec všetko dobre dopadlo a v Jube sa podarilo niekoho na podpis dohody zohnať – ale príbeh výstižne ilustruje stav v krajine.

Čo možno robiť v rámci rozvojovej pomoci v krajine ako je Južný Sudán? Má to vôbec zmysel? Ako uvidíme neskôr, jedna z najzmysluplnejších foriem intervencie by bola neposlať

72 Útoky v Južnom Sudáne zanechali 600 mŕtvych – South Sudan attacks leave 600 dead. BBC, 2011-08-23. <http://www.bbc.co.uk/news/world-africa-14595368>.

73 Horor sprevádza dobytčiu vendetu v Južnom Sudáne – South Sudan horror at deadly cattle vendetta. BBC, 2012-01-16. <http://www.bbc.co.uk/news/world-africa-16575153>.

tam ako prvé lieky a peniaze na školy, ale – vojakov. Nie aby krajinu okupovali a nahradili tam políciu, a určite nie bez pozvania legitímnej vlády. V prípade pozvania by však vojenská pomoc mohla odzbrojiť mládežníkov z pastierskych kmeňov. Aj keď vzájomné kradnutie dobytká a žien má dlhú tradíciu, také krvavé začalo byť až s rozšírením kalašnikovov a ďalších strelných zbraní medzi pastiermi. Ako názorne ukázala genocída v Rwande v roku 1994, státisíce ľudí sa dajú zabiť aj mačetami,⁷⁴ nie sú na to potrebné ani strelné zbrane. Niet však pochyb, že strelné zbrane účinnosť a pravdepodobnosť zabíjania zvyšujú. Iná zmysluplná pomoc môže spočívať napríklad vo vrtaní studní a budovaní napájadiel pre dobytok: práve nutnosť napájať dobytok koncentruje pastierov a ich stáda počas sucha okolo toho mála napájadiel, ktoré ešte majú vodu. To prudko zvyšuje riziko konfliktov a násilia. Gramotnosť je iste potrebná – ale v krajine, kde 95 % obyvateľstva nemá ukončené ani základné vzdelanie (pozri mapku nižšie), je investovanie do škôl a učiteľov beh na veľmi dlhé trate. V kultúre sústredenej okolo dobytká môže byť aj pre poskytovateľov rozvojovej pomoci rozumnejšie rešpektovať pravidlo „kravy nadovšetko“.

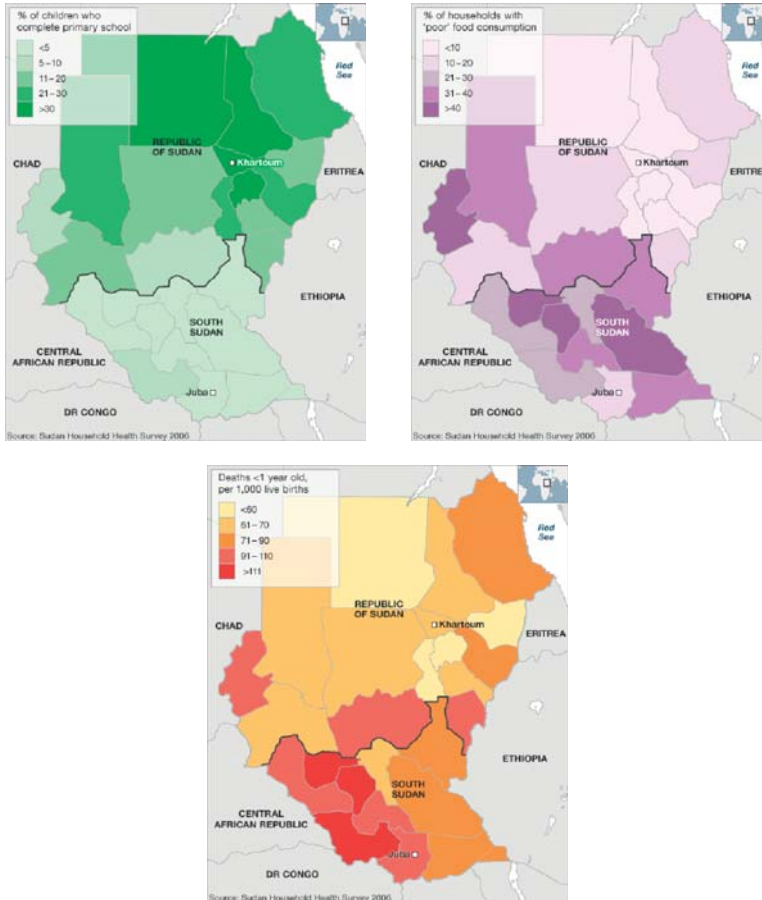
Tak ako Nigéria aj Južný Sudán je potenciálne bohatá krajina. Na rozdiel od zvyšku Sudánu, ktorý pokrýva prevažne púšť, Južný Sudán je zelený – pokrývajú ho rozsiahle savany, močariská a v niektorých oblastiach pralesy. Znamená to, že ide o potenciálne poľnohospodársky produktívnu oblasť – čomu, žiaľ, nezodpovedá počet ľudí trpiacich hladom. V spomínanom štáte Jonglei ich je viac ako 40 % a ako ukazuje mapa nižšie, nie je to jediný región, kde je hlad pánom. Aj nedostatočná výživa matiek a detí sa podieľa na tom, že v Južnom Sudáne sa každé desiate dieťa nedožije prvých narodenín.

V kapitole o pôsobení Číny v Afrike sme sa dotkli témy kupovania a dlhodobých prenájomov poľnohospodárskej pôdy cudzincami. Výskumníci kalifornského Oakland Institute skúmali fenomén „*land grab*“ v krajinách Afriky vrátane Južného Sudánu. Varujú: „*Súťaž o pôdu a prírodné zdroje patrí medzi hlavné motívy občianskej vojny v Južnom Sudáne. Vojna sa skončila, ale otázky pôdy stále otravujú nový štát.*“ Podľa tohto inštitútu zahraničné kšefty s pôdou v Južnom Sudáne sa doteraz týkajú 5,15 milióna hektárov, teda rozlohy väčšej ako celé Slovensko. „*Ako sa Južný Sudán otvára obchodu, zahraničné firmy sa doslovne roja, aby skupovali zem. Za prísľub stavby školy, zdravotného centra, vágne sľuby o tvorbe pracovných miest alebo za pár tisíc dolárov ročného prenájmu tieto firmy získavajú práva na dlhodobé využívanie pôdy až na 99 rokov. Často bez toho, aby čokoľvek vedeli o ľuďoch, ktorí na danej zemi žijú.*“⁷⁵ Autori tiež upozorňujú, že pri získavaní kontraktov na prenájom pôdy zohráva veľkú rolu korupcia. Riaditeľ Oakland Institute tvrdí, že „*Náš výskum našiel investorov, ktorí povedali, že urobiť obchod je ľahké – že zvyčajne môžu od biedneho náčelníka kmeňa za fľašku whisky dostať čo len chcú.*“

74 Na jar 1994 počas genocídy Tutsiov v Rwande zavraždili za asi 100 dní približne 800 000 ľudí, väčšinu z nich bez použitia strelných zbraní.

75 Južný Sudán predvádza svoj investičný potenciál pre zahraničie – South Sudan Set to Showcase its Foreign Investment Potential. <http://media.oaklandinstitute.org/south-sudan-set-showcase-its-foreign-investment-potential>.

Južný Sudán v tom, žiaľ, nie je sám. „Nikto by nemal veriť, že títo investori tam idú preto, aby nakímili hladujúcich Afričanov. Tieto obchody vedú len k dolárom vo vreckách skorumpovaných lídrov a zahraničných investorov.“⁷⁶

Mapy: Hlad a nedostatočná výživa sú v Južnom Sudáne rozšírené. Ako ilustruje prvá mapka, v niektorých oblastiach krajiny nimi trpí viac ako 40 % obyvateľstva. Popri infekčných chorobách, často neexistujúcej zdravotnej starostlivosti o matky a malé deti a enormnej nevzdelanosti obyvateľstva, predovšetkým matiek, sa práve podvýživa významne podieľa na mimoriadne vysokej detskej úmrtnosti. Zachytáva ju druhá mapka. Paradoxne v poľnohospodársky menej priaznivých oblastiach severného Sudánu hladuje nižšie percento ľudí. Tretia mapka zobrazuje percento detí, ktoré dokončia základnú školu.

Zdroj: Sudan: One country or two? BBC. <http://www.bbc.co.uk/news/world-africa-12115013>.

76 Hedžové fondy „lúpia zem“ v Afrike – Hedge funds „grabbing land“ in Africa. BBC, 2011-06-08. <http://www.bbc.co.uk/news/world-africa-13688683>.

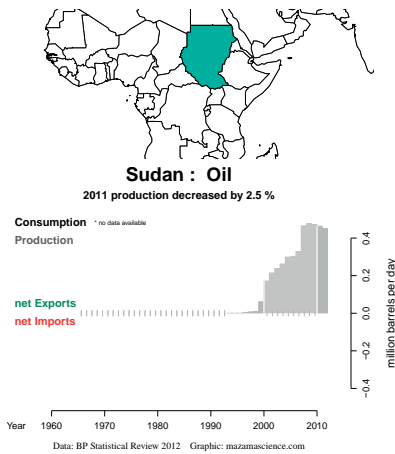
Ďalší potenciálne veľký zdroj prírodného bohatstva, ktorý by mohol pozdvihnúť život obyvateľov Južného Sudánu je – aké prekvapenie! – ropa. Z Nigérie už vieme, že ropa môže byť pre obyvateľov rovnako požehnaním ako prekliatím – a aj v prípade Južného Sudánu už dlho pôsobí skôr ako prekliatie. Sudán pred rozdelením produkoval okolo 500 000 barelov ropy denne. Veľká časť z tejto produkcie smerovala ropovodom do prístavu Port Sudán na brehoch Červeného mora a odtiaľ do Číny. Dá sa predpokladať, že práve tento tok ropy je jedným z hlavných dôvodov neochvejnej podpory Číny prezidentovi Sudánu Omarovi al-Bašírovi, ktorého Západ viní za genocídu v Darfúre, a na ktorého vydal Medzinárodný trestný súd (International Criminal Court) dva zatykače.⁷⁷

Hoci rozpad veľkého Sudánu na dva štáty sa v roku 2011 odohral relatívne hladko – teda bez nadmerného násillia – dva následnícke štáty sa nedokázali dohodnúť na spôsobe delenia ropného bohatstva. Väčšina – až 75 % – ropných ložísk pripadlo Južnému Sudánu, ale, ako ilustruje mapka nižšie, všetky rafinérie a všetky ropovody umožňujúce ropu dostať na trhy vedú cez severný Sudán. Severný Sudán obviňuje Južný, že neplatí poplatky za prepravu ropy, a tak si ponecháva tržby z predaja ako vyrovnanie. Tento stav viedol už v januári 2012 k vyhláseniu vlády Južného Sudánu, že zatvorí ventily, lebo len za tri týždne si Sudán privlastnil ropu za 350 miliónov dolárov. V slovnej prestrelke vyhlásil hovorca severného Sudánu, že Južný Sudán si môže robiť čo sa mu zachce, ale zastavenie vývozu a ťažby ho poškodí viac ako severného suseda. Sudánci vedia, o čom hovoria: 98 % rozpočtu Južného Sudánu pochádza z ropy. Ale aj v prípade severného Sudánu ide až o 90 %. Napriek tomu situácia ďalej eskalovala.

Na jar 2012 Južný Sudán vystupňoval psychologickú vojnu podpísaním medzištátnej dohody s Keňou o výstavbe ropovodu z Jumu do prístavu Lamu na brehoch Indického oceánu. V návale optimizmu neskaleného poznaním reality predstaviteľa Južného Sudánu vyhlásili, že ropovod bude za rok postavený, čím na mnohých tvárach vyvolali chápacé úsmevy.⁷⁸ Analytici ropného priemyslu hovoria, že výstavba takého potrubia trvá zvyčajne 3 roky a stavebné náklady odhadujú na 4 miliardy dolárov, čo pre rozvojové krajiny – navyše v čase hospodárskej krízy – rozhodne nie je málo. Kenský premiér Odinga pri príležitosti podpisu zmluvy oznámil, že „*Ropovod povedie cez územie Kene a bude postavený a vlastnený Južným Sudánom*“.

77 V roku 2008 obvinil Medzinárodný trestný súd al-Bašíra zo zločinov proti ľudskosti, vojnových zločinov a genocídy v Darfúre a v roku 2009 na neho vydal medzinárodný zatykač. Po ňom nasledoval v lete 2010 druhý. Al-Bašir sa tak stal treťou hlavou štátu v dejinách, ktorú obvinil ICC. Proti rozhodnutiu súdu stoja Africká únia, Liga arabských štátov, Hnutie nezúčastnených štátov, ale aj vlády Číny a Ruska. Podľa informácií, ktoré vynesol na svetlo WikiLeaks, za viac ako 20 rokov vládnutia al-Bašir spreneveril zo štátnych zdrojov 9 miliárd dolárov. Vyšetrovateľ ICC tvrdí, že na túto korupciu existujú údaje. Za zmienku stojí aj to, že v rokoch 1992 – 1996 žil v Chartúme pod ochranou al-Bašírovho režimu aj známy saudsko-arabský terorista Usáma bin Ládín.

78 Občania Slovenska by samozrejme mali iróniu krotiť, veď si stačí spomenúť na výstavbu diaľnice z Bratislavy do Žiliny a odtiaľ do Košíc – tá mala byť hotová už niekedy v roku 1995, potom v roku 2000, 2005, 2010 – na prahu roku 2012 sa politici skoro všetkých strán dušovali, že to bude v roku 2017, v máji hovorili o roku 2020.

Mapa ropnej infraštruktúry Sudánu zachytáva existujúce ropné polia, ropovody a rafinérie nachádzajúce sa v dvoch susedných štátoch. V dolnej časti je naznačená možná trasa zamýšľaného ropovodu do kenského prístavu Lamu, ktorý by – pokiaľ by sa ho skutočne podarilo postaviť – Južný Sudán zbavil závislosti na prepravnej trase cez Sudán. Graf vpravo ilustruje vývoj ťažby ropy v Sudáne a jej stagnáciu v posledných rokoch.

Zdroje: Sudan: One country or two? BBC. <http://www.bbc.co.uk/news/world-africa-12115013>,
<http://www.mazamascience.com/OilExport/>.

Je otázka, čo môže reálne zaplatiť a postaviť krajina plná negramotných ľudí: spolieha sa na Číňanov? Lenže v ich záujme nie je poškodiť svoje vzťahy s al-Bašírovým Sudánom – a presne proti nemu tento zámer smeruje. Až 66 % ropy z bývalého jednotného Sudánu smerovalo do Číny⁷⁹ a čínska národná ropná spoločnosť (China National Oil Corporation) je prevádzkovateľom 1 600-kilometrového Väčšieho nilského ropovodu (Greater Nile Oil Pipeline). Kontroluje tiež 40 %-ný podiel ropnej spoločnosti Greater Nile Petroleum Operating Company, ktorá ropovod vybudovala. Financovanie a výstavba ropovodu Juma – Lamu by teda pre Čínu predstavovala diplomatický aj ekonomický problém. Násť na takýto projekt prostriedky na Západe nemusia byť jednoduché. Okrem peňazí a potrebnej technickej zdatnosti treba riešiť aj ekologické dôsledky takého ropovodu – veď napríklad oblasť Lamu patrí k najatraktívnejším častiam afrického pobrežia. Jej narušenie by nebolo prípadným západným investorom – a nemalo by byť ani Keni – ľahostajné.

Aj keď väčšina obyvateľov Južného Sudánu žije z toho, čo si vlastnoručne dopestuje (v angličtine „*subsistence farming*“) a nový štát ešte môže nejaký čas počítať aj s menej kritickou rozvojovou pomocou Západu, Južný Sudán peniaze z ropy potrebuje. Keď na nič iné, tak na platenie svojej neúmerne veľkej armády, zloženej z množstva ozbrojených skupín, ktoré bojovali v občianskej vojne. Ich bojovníci buď dostanú mesačný plat, alebo...

79 Can China stop conflict in the Sudans? (Môže Čína zastaviť konflikt v Sudánoch?), CNN, 2012-04-06. http://edition.cnn.com/2012/04/05/world/africa/sudan-china-diplomacy/index.html?hpt=iaf_c2.

Severný sused, samozrejme, tiež len blufuje, keď prehlasuje, že mu je zastavenie ťažby ropy na juhu ľahostajné: odtrhnutie úrodného a na ropu bohatého Južného Sudánu zanechalo veľkú dieru aj v jeho rozpočte, aj v potravinovej bezpečnosti. Inflácia, rastúce ceny potravín a inšpirácia zo susedného Egypta už začali vyháňať nezamestnanú masu mladých do ulíc Chartúmu. Ani vojenský diktátor al-Bašír si nemôže byť celkom istý tým, že ho v prípade ďalšieho zhoršovania situácie nepostretne osud jeho donedávna kolegu Husního Mubaraka, zvrhnutého revoltujúcou mládežou v rámci „arabskej jari“. Väčšina obyvateľov Sudánu sú sudánski Arabi, takže inšpirácie z arabského sveta k nim prenikajú veľmi ľahko. Riziko hladu pritom v krajine narastá – na pokraji hladomoru bolo v Sudáne na jar 2012 pol milióna ľudí. Zatiaľ boli ohrozené „len“ štáty Modrý Níl a Južný Kordofan na južnej hranici zmieta-nej lokálnymi konfliktmi, ktoré tam prakticky znemožňujú prácu Svetového potravinového programu (WFP) alebo UNICEFu.

V januári 2012 vyslanec USA v Sudáne Princeton Lyman varoval svet slovami: *“V Sudáne hrozí humanitárna katastrofa”* a vyzval Juhoafrickú republiku, predsedajúcu Bezpečnostnej rade OSN, aby *„zohrala úlohu pri predídení kolosálnemu nešťastiu“*.⁸⁰ Na tieto výzvy odpovedal veľvyslanec Sudánu v Južnej Afrike varovaním, že situácia v Sudáne môže byť horšia ako v Somálsku – a vonkajšie intervencie môžu urobiť viac zla ako osohu: *„Svet sa pozeral na Somálsko a nevedel, čo má robiť. Ale ak budete tlačiť na Sudán, môžete mať situáciu ešte horšiu ako v Somálsku.“*

Do čoho vyústi ropný spor medzi oboma Sudánmi ukáže čas. Už v apríli 2012 sa zdalo, že sa začne naplňať ten najhorší možný scenár a medzi dvomi štátmi vypukne otvorené násilie. Taký scenár niektoré sudánske noviny nazvali „vojnou o ropu“. Celý prvý polrok po rozdelení Sudánu pokračovali boje okolo nepresne vytýčenej hranice a obe strany sa navzájom obviňovali, že poskytujú útočisko rebelom z druhej strany. Koncom januára 2012 potvrdzovali satelitné snímky získané projektom Sattelite Sentinel (Satelitná hliadka)⁸¹ rastúcu koncentráciu sudánskych vojsk v provincii Južný Kordofan. V marci prenikla armáda Južného Sudánu na ropné polia na severe, vzápätí nasledovalo bombardovanie juhu letectvom severného Sudánu a samozrejme rozsiahle diplomatické intervencie usilujúce o zastavenie otvoreného násilia. Aká je však reálna šanca udržať mier vo dvoch čoraz biednejších štátoch presýtených spormi o životne dôležité suroviny, ropu a potraviny?⁸²

80 Sudán čelí možnému hladomoru, varuje americký vyslanec, Sudan faces potential famine, U.S. envoy warns. CNN, 2012-01-18. http://edition.cnn.com/2012/01/18/world/africa/sudan-famine-warning/index.html?hpt=hp_t2.

81 Satelitnú hliadku – <http://www.satsentinel.org/> – založil známy herec George Clooney s partnermi a s využitím satelitného snímkovania a ďalších moderných technológií chce prispieť k včasnému varovaniu a ku prevencii násilia a genocídy v Sudáne. Odvoláva sa pritom na zlyhanie Západu v úsilí predísť genocídám v Rwande, Darfúre a Kongu. Snímky, ktoré médiám, politikom a verejnosti Satelitná hliadka sprístupňuje, sú schopné zachytávať koncentrácie a presuny vojsk a vojenskej techniky, spálené dediny alebo identifikovať masové hroby.

82 MPs in Khartoum brand South Sudan „enemy“ state (Poslanci v Chartúme označili Južný Sudán za nepriateľský štát). BBC, 2012-04-16. <http://www.bbc.co.uk/news/world-africa-17727624>.

Ak sa k sudánskym etnickým sporom a stupňujúcim sa bojom o dobytok, vodu, ropu a iné prírodné zdroje pridá navyše aj náboženská dimenzia, ako sme o tom hovorili v kapitole o vývoji v Nigérii, môže sa zo Sudánu stať ešte výbušnejší kotol. Oba štáty majú na takúto eskaláciu všetky potrebné „štátno-mytologické“ predpoklady. Stačí si vypočuť ich hymny. Možno vás zaujme, že tá sudánska na prahu 21. storočia deklaruje čosi nápadne podobné chorálu husitov „Kdož jsú Boží bojovníci“ zo začiatku 15. storočia. Hymna Južného Sudánu kontruje Severanom nemenej zbožne, doprajme si preto jej celý text v anglickej aj slovenskej⁸³ verzii:

Oh God,

*We praise and glorify you for your grace
on South Sudan,
Land of great abundance.
Uphold us united in peace
and harmony.
Oh motherland,
We rise, raising flag with
the guiding star
And sing songs of freedom with joy
For justice, liberty and prosperity shall for
ever more, reign.
Oh great patriots,
Let us stand up in silence and respect
Saluting our martyrs
Whose blood cemented our national
foundation.
We vow to protect our nation.
Oh God, bless South Sudan.*

Ó Bože,

*Chválim a oslavujeme Ťa za Tvoju milosť
pre Južný Sudán,
Krajinu veľkej hojnosti.
Udržuj nás zjednotených v pokoji
a harmónii.
Ó, naša otcina,
Povstávame a dvíhame zástavu
s hviezdou, ktorá nás vedie,
A s radosťou spievame piesne slobody.
Aby spravodlivosť, sloboda a prosperita
vládli na vždy,
Ó, veľkí vlastenci,
Povstaňme v tichu a úcte
Vzdávajúc hold našim mučenikom,
Ktorých krv upevnila základy nášho
národa.
Prisaháme, že budeme chrániť náš národ.
Ó Bože, žehnaj Južný Sudán.*

Nech už sa blízka a strednodobá budúcnosť Južného Sudánu vyvinie akokoľvek, jedno je isté: robiť v tejto krajine zmysluplnú rozvojovú pomoc s trvalými výsledkami, s prostriedkami, ktoré je na ňu Slovenská republika schopná, respektíve ochotná vydávať, je v podstate nemožné. Čo z toho vyplýva? To bude obsahom jednej z ďalších kapitol.

83 Text a jeho preklad je prevzatý zo stránky <http://www.dobranovina.sk/hymna-juzneho-sudanu/>. Ak hovoríte po anglicky a dáte si prácu s porovnaním originálu a prekladu, možno si všimnete patriarchálny preklad pojmu „motherland“ do slovenčiny ako „otčina“. V rodovo vernom preklade by bol použitý pojem „vlasť“, prípadne „zem našich matiek“. Použitie pojmu „motherland“ a nie „fatherland“ v anglickom texte hymny zrejme vypovedá o štruktúre juhosudánskej spoločnosti. Je to niečo, čo patriarchálne formované myslenie niektorých Slovákov nevníma.

Damoklov meč potravinovej krízy: klíma, ropa, voda, fosfor a perspektívy Afriky

Po hladomore vo východnej Afrike (2011) hladomor v pásme Sahelu (2012). Nízka produktivita malých roľníkov. Nastupujúce zmeny klímy, ich dôsledky v Afrike a v hlavných poľnohospodárskych oblastiach sveta. Ropný zlom. Vodná kríza a „potravinová bublina“ v Ázii. Fosfáty a fosforečné hnojivá.

Uzavríme prvú časť knihy pokusom o krátku syntézu niektorých kľúčových globálnych trendov a ich následkov v subsaharskej Afrike. Túto syntézu začneme krátkou reportážou CNN z Nigeru, kde sa – tak ako v celom pásme Sahelu – začal na jar 2012 rozvíjať ďalší tragický hladomor. Aby problémov nebolo málo, bezpečnostnú a politickú situáciu v pásme týchto púštnych a polopúštnych krajín začali destabilizovať dôsledky pádu diktatúry Muammara Kaddáfího v Líbyi.

Tvár hladomoru: Sahel, jar 2012⁸⁴

Zaklopanie na dvere značí že prichádzajú zlé veci.

„Máte nejakú prácu?“ pýtajú sa.

Ušli zo svojich dedín a v zúfalstve prišli do mesta. Bruchá ich bolia od hladu.

„V meste už vidíme prvé známky potravinovej krízy, ktorá zachvacuje našu krajinu. Už sme to videli. Už sa to začalo a rýchlo to narastá.“

Toto napísal Haoua Lankoande, manažér humanitárnej agentúry CARE na blogu z hlavného mesta Nigeru Niamey.

84 Táto reportáž je jedna z mnohých, ktoré priniesli západné médiá v snahe upozorniť verejnosť v bohatých štátoch na ľudskú tragédiu, ktoré sa skrývajú za chladnými číslami štatistik. Článok od Moni Basu vyšiel pod názvom „Hlad v Nigeri ohrozuje milióny“ (Hunger in Niger threatens millions) na portáli americkej CNN vo februári 2012. http://edition.cnn.com/2012/02/18/world/africa/niger-hunger/index.html?hpt=hp_t2.

Prvá fáza hladu ženie dedičanov do mesta. Druhá prináša klopanie na dvere.

„Nemáte nejaké jedlo?“ pýtajú sa. „Nejedla som tri dni.“

V tretej fáze ľudia už nič nepýtajú.

„Ráno vstanete, vyjdete z domu a na vašom prahu spí rodina. Už nič nepýtajú, len sa na vás s nádejou pozerajú.“

CARE a ďalšie agentúry sa boja, že Niger je už v prvej fáze krízy. Vravia, že od fázy jedna do fázy tri to nepotrvá dlho.

„To, čo vidíme, je špička ľadovca,“ hovorí Cassandra Nelsonová, hovorkyňa Mercy Corps.

Skoro polovica Nigerčanov nemá dosť jedla. 5,4 milióna ľudí bojuje o prežitie. Je to súčasť hlbšej krízy, ktorá na obrovskom území Afriky hraničiacom so Saharou a známym ako Sahel, zasahuje najmenej 10 miliónov ľudí.

Je to už tretíkrát v poslednom desaťročí, čo ľudia Sahelu čelia vážnemu nedostatku potravy. Problém spôsobený suchom a vysokými cenami potravín zhoršuje konflikt medzi armádou a rebelmi z kmeňa Tuarégov, ktorí prinútil ľudí z Mali utekať do susedných krajín.

Niger, Mali, Čad, Burkina Faso a Mauretánia – všetky tieto krajiny čelia hladu a vyhlásili stav núdze.

Prežitie ľudí v Nigeri závisí od úrody a zvierat. Sú zvyknutí žiť na hrane.

Počas suchých mesiacov sa pripravujú na to, čo poznajú ako „chudá sezóna“. Jedia raz za deň, alebo možno len raz za 36 hodín.

Cassandra Nelsonová hovorí, že chudá sezóna sa zvyčajne začína v máji. Tento rok sa začala už vo februári. Predčasne a vražedne.

Delegácia OSN prišla tento týždeň do Nigeru, aby zhodnotila strašnú situáciu.

„Vieme, čo prichádza a vieme, čo treba robiť pre záchranu životov,“ hovorí Valerie Amosová, koordinátorka krízovej pomoci OSN. „Aj keď nemôžeme tejto kríze predísť, podnikáme kroky, aby sme odvrátili katastrofu.“

Amosová hovorí, že medzinárodné humanitárne agentúry vyzývajú donorov, aby prispeli na odvrátenie krízy asi 725 miliónmi dolárov. Zatiaľ prispeli 135 miliónmi.

„Ale na to, aby sme predišli kríze veľkých rozmerov, potrebujeme viac zdrojov,“ hovorí.

V ťažko zasiahnutom regióne Filengue sú obrazy neúprosne. Žena s kožou čiernou ako jej odev uprostred do biela spálenej zeme. Okolo nej riadky milletu a sorga, ktoré už nezachráni žiadna voda. Dažde prišli neskoro a kobyľky a cvrčky zničili úrodu. Do októbra ďalšia žatva nebude. Ľudia sú zo dňa na deň zúfalejší.

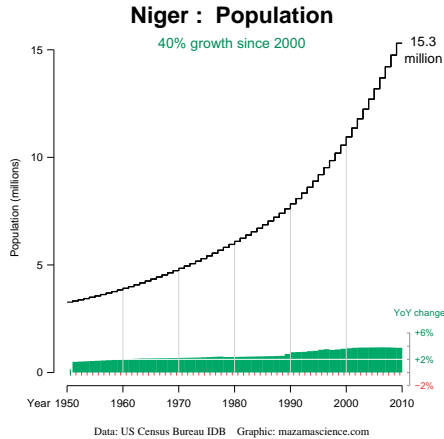
Nad riekou s popraskaným dnom stojí most. Ľudia prekopali celé dno rieky hľadajúc poslednú kvapku vody. Teraz sa spoliehajú na Boha a úrady, povedal jeden z nich.

Svetový program pre potraviny oznámil, že má v oblasti Sahelu dosť potravín pre 2 milióny ľudí na jeden mesiac. V nasledujúcich mesiacoch plánuje pomôcť 8 miliónom ľudí.

Dije Ousmanová povedala CARE, že sa snaží nemyslieť na tri deti, ktoré stratila v uplynulých rokoch, keď bol nedostatok jedla. Ale znovu vidí zúfalé symptómy hladu u 2-mesačného Abdulahadiho nariekajúceho od hladu. Prikladá dieťa k prsiam, ale nemá žiadne mlieko. „Dnes som ešte nejedla.“

Toľko reportáž CNN. Prvé, čo vždy urobím, keď čítam takéto správy – v seriózných svetových médiách sú dnes už skoro na dennom poriadku – je, že si otvorím databrowser na www.mazamascience.com/Population/IDB a nalistujem si príslušnú krajinu.

Toto je graf ilustrujúci vývoj v Nigeri:

Takže za prvé desaťrocie 21. storočia stúpol počet obyvateľov Nigeru o 40 %... Môže sa to azda skončiť inak ako tragédiou? Môže sa to skončiť inak, ako obrázkami vyhladovaných detí s očami plných múch a supov trpezlivo čakajúcich opodiaľ, kým umrú?

Situácia s potravinovou bezpečnosťou mnohých krajín Afriky je napätá na prasknutie už teraz. Čo je horšie, šance na jej zlepšenie sú veľmi malé. Napriek mnohým optimisticky ladeným správam, poukazujúcim na potenciál nevyužitej pôdy v Afrike alebo zásoby podzemných vôd pod Saharou, nielen subsaharská Afrika a arabský svet na jej severe, ale celé ľudstvo vstupuje do éry, v ktorej budú potraviny čoraz vzácnejšie a drahšie. Dôvodov na túto pochmúrnú prognózu je veľa, čitateľ s hlbším záujmom o túto problematiku môže siahnuť napríklad po knihe Juliana Cribba „Prichádzajúci hladomor – Globálna potravinová kríza a čo môžeme urobiť, aby sme ju odvrátili“.⁸⁵

Väčšina obyvateľov Afriky nemá žiadne formálne zamestnanie a živia sa tým, čo si sami dopestujú – čiže tak, ako to bolo v minulých storočiach normou aj v Európe a inde na svete. Prípadné prebytky svojej produkcie predávajú na trhoch a tak získavajú prostriedky na uspokojovanie svojich ďalších potrieb. Toto naturálne hospodárstvo je veľmi nemoderné, nevykonné a vyžaduje ťažkú fyzickú prácu. Chudoba väčšine afrických roľníkov neumožňuje zvýšiť výnosnosť alebo bezpečnosť svojich polí: bez strojov dokážu obrobiť len málo pôdy,

85 Julian Cribb, *The Coming Famine – The Global Food Crisis and What We Can Do to Avoid it*. Berkeley and Los Angeles : University of California Press, 2010. Kniha zatiaľ do češtiny alebo slovenčiny nebola preložená.

bez hnojív dosahujú len nízke úrody, bez zachytávania zrážok a zavlažovania je ich úroda vydaná napospas častým suchám. Bez vedomostí často pestujú nesprávne plodiny, alebo len málo druhov plodín, čo zvyšuje ich zraniteľnosť. Výsledkom je časté hladovanie, podvýživa detí, závislosť miliónov Afričanov na potravinovej pomoci – alebo ich umieranie.

Klimatické zmeny

Faktory spomenuté v titulku tejto kapitoly budú zhoršovať nielen schopnosť Afričanov dopestovať dostatok potravín pre seba, ale bohužiaľ aj schopnosť Američanov a Európanov zachraňovať životy hladujúcich poskytovaním potravinovej pomoci. Poľnohospodárska produktivita v rozvojových aj vyspelých krajinách bude v nasledujúcich rokoch a desaťročiach vážne zasiahnutá rýchlymi zmenami klímy. Údaje klimatológov sú neúprosné: klíma Zeme sa otepľuje bezprecedentným tempom a vlak je už tak rozbehnutý, že ho nie je možné zastaviť, ani z neho vystúpiť. Od začiatku systematických meraní teplôt stúpla priemerná teplota na planéte o 0,75 stupňa Celzia: väčšina z tohto vzostupu sa udiala za posledných 40 rokov. Uplynulé desaťročie je najteplejšou dekadou od začiatku meraní.

Ak sa vám zdá priemerné globálne oteplenie o 0,75 °C⁸⁶ nepatrné, možno začnete veci vnímať inak, keď si uvedomíte, že rozdiel priemernej teploty na Zemi počas dôb ľadových a medziľadových (v takej dobe dnes žijeme) bol v priemere iba 6 stupňov. Inými slovami, keď bolo na Zemi v priemere o 6 stupňov chladnejšie ako dnes, bolo celé Poľsko a Rakúsko pod stovkami až tisíckami metrov ľadu. Ten pokrýval aj hory severného Slovenska a Čiech a na tundre a mrazivými vetrami bičovaných stepiach Čiech, južnej Moravy a južného Slovenska sa pásli stáda sobov a mamutov.

Na rozdiel od dávnej minulosti, dnes celé ľudstvo – až na malé výnimky prežívajúcich skupín lovcov a zberačov – závisí od poľnohospodárstva.⁸⁷ Tri kľúčové plodiny živiace väčšinu ľudstva sú kukurica, pšenica a ryža. Samozrejme, ľudia pestujú aj množstvo ďalších rastlín, ale práve tieto tri tvoria základné piliere našej civilizácie. Všetky rastliny majú svoje fyziologické teplotné optimum, v ktorom sa im darí najlepšie a rozmnožujú sa – teda prinášajú úrodu. Platí to samozrejme aj o ryži, kukurici a pšenici. Súčasná klíma predstavuje práve ich teplotné optimum, pri ktorom prinášajú maximálne úrody. Vyššie teploty ich úrodnosť znižujú. Napríklad úrodnosť ryže klesá s každým stupňom teploty prostredia nad 32 °C o asi 5 %. Pri 40 °C sa rast a rozmnožovanie zrnín úplne zastaví. Dva – tri dni teplôt 38 – 40 °C v nevhodnej fáze vývoja rastliny môže úrodu zlikvidovať.

86 Znáмым „vtipkárom“ bol v tomto smere súčasný prezident Českej republiky Václav Klaus, ktorý sa preslávil insitnými výrokmí poukazujúcimi na to, že rozdiel teploty medzi dňom a nocou je omnoho väčší ako 0,7 °C. Porovnávať cirkadiálny rytmus počasia s globálnymi zmenami klímy je, samozrejme, „hlboké nedorozumení“ človeka s vážnym deficitom prírodovedného vzdelania, kompenzovaného blaženou nevedomosťou a masívnym egom.

87 Pre úplnosť treba dodať „a rybolovu“, keďže lov rýb je hlavným zdrojom proteínov pre stovky miliónov ľudí. Ani ich výživa však nepozostáva iba z rýb a jej vyváženosť závisí od poľnohospodárstva.

Problém nemáme len s ryžou – v kapitole venovanej „arabskej jari“ sme písali o tepelnej vlne, ktorá v lete 2010 zasiahla Rusko a zrazila úrodu pšenice v tejto významnej producentskej krajine skoro o 40 %, čo viedlo k zničujúcemu vzostupu svetových cien potravín a vážnym geopolitickým dôsledkom. Svetová banka varuje, že v dôsledku otepľovania môže produkcia potravín v nasledujúcich 20 rokoch v Afrike klesnúť až o polovicu a v strednej a južnej Ázii skoro o tretinu.⁸⁸ Pripomeňme si, že India, Pakistan a Bangladéš patria medzi najľudnatejšie štáty sveta.

Globálne otepľovanie neprinesie len vyššie teploty, ale aj suchá zasahujúce obrovské územia, ktoré sú dnes obilnicou sveta. V dôsledku vyšších teplôt sa síce bude vyparovať z oceánov viac vody, ale súčasne sa zmení aj charakter a distribúcia zrážok: veľká časť parou nasýtených oblakov vyprší ešte nad morami a oceánmi. Časť síce spadne nad pevninami, ale v podobe devastujúcich krátkych búrok, ktoré spôsobia povodne a rýchlo odtečú. Voda, ktorá sa v pôde zachytí, sa z nej bude v dôsledku vyššej teploty rýchlejšie odparovať. Dnešné úrodné poľnohospodárske ekosystémy mierneho pásma v USA, Kanade, Európe či v Rusku sa budú meniť na stepi, stepi na polopúšte, polopúšte na púšte. Práve spomenuté krajiny mierneho pásma sú spolu s málo zaľudnenou Austráliou a Argentínou hlavnými producentmi prebytkov potravín, ktoré sa dnes dostávajú na svetové trhy, žijia obyvateľov arabského sveta – a ktoré počas hladomorov humanitárne organizácie distribuujú hladujúcim miliónom.

Kým pre Európanov a Severoameričanov sú strednodobou perspektívou drahé potraviny, ktoré zatlačia milióny rodín do chudoby, pre ľudí žijúcich v trópoch a subtropických oblastiach budú dôsledky katastrofálne. Keď raz USA, Kanada, Európa a Rusko nebudú schopné produkovať prebytky potravín, nielenže ich globálne ceny prudko vzrastú, ale po každom suchu a neúrode zostanú v Afrike milióny hladujúcich bez pomoci. A nielen tam: pokles úrody v Indii, Pakistane, Bangladéši alebo pár neúrodných rokov v Číne by znamenali stovky miliónov hladujúcich navyše.

Ropný zlom

Keby dôsledky samotného globálneho otepľovania nestačili na to, aby sme sa o potravinovú bezpečnosť vážne znepokojovali, sú tu ďalšie hrozby, ktoré nás čakajú a neminú. Jednou z nich je ropný zlom. Aj tejto témy sme sa už dotkli v kapitole o arabskej jari, ak ste ale tento pojem predtým, čo ste sa začítali do tejto knihy, ešte nepočuli, neľakajte sa – patríte k väčšine obyvateľov Slovenska a Česka. Taký bol aspoň stav povedomia verejnosti o ropnom zlome v roku 2012.⁸⁹

88 Prebraté z už spomínanej knihy Juliana Cribbsa, strana 138.

89 Koncom roku 2010 som po rozhovore s jedným z najvyšších predstaviteľov vtedajšieho ministerstva hospodárstva SR uverejnil v denníku Sme a na portáli Changenet článok „Nebudete veriť, ropný zlom“. Názov článku bol inšpirovaný odpoveďou dotyčného politika, ktorý po uvedení do problematiky ropného zlomu prehlásil: „Tomu ja neverím.“: <http://www.changenet.sk/?section=forum&x=518242>.

Zrekapitulujme si, o čo pri ňom ide: Ekonomiku ľudstva po tisícročia poháňala sila svalov ľudí a hospodárskych zvierat, energia zo spaľovania dreva a biomasy a čiastočne aj energia vody a vetra v mlynoch a plachetniciach. Od nástupu priemyselnej revolúcie však modernú civilizáciu poháňajú iné zdroje. Sú to najmä tri druhy fosílnych palív – ropa, uhlie a zemný plyn. Dnes nám tieto palivá dohromady poskytujú vyše 80 % primárnej spotreby energie na svete. V roku 2011 poskytovala ropa asi 33 %, uhlie 29 %, plyn približne 20 %. Každé z týchto troch druhov palív patrí medzi vyčerpatelné zdroje energie, ale väčšina ľudstva vrátane politikov a médií žije v sladkom a uspávajúcom povedomí, že geologické zásoby týchto palív sú obrovské. To je čiastočne pravda: až na to, že z hľadiska ekonomiky nejde iba o to, koľko palív ešte zostáva v zemi, ale koľko ich dokážeme dostať k spotrebiteľom – a za akú cenu.

To sú totiž dve rozdielne veci. V roku 1956 uverejnil americký geológ Marion King Hubbert štúdiu, v ktorej na základe analýzy vývoja ťažby ropy v jednotlivých ložiskách a ropných poliach v USA predpovedal, že americká produkcia ropy dosiahne svoj vrchol niekedy okolo roku 1970 a potom už bude len klesať. Moment obratu v produkcii nazval ropný vrchol (*peak oil* v americkej terminológii), v slovenčine a češtine sa ujal výraz ropný zlom. Keď Hubbert prišiel s touto prognózou, USA boli najväčším producentom ropy na svete a úvahy o tom, že by jej ťažba mala začať klesať, boli prijímané s nedôverou až posmechom. Čas mu však dal za pravdu. Neskôr prišiel King Hubbert s prognózou pre celý svet: podľa jeho výpočtov mala svetová produkcia „za predpokladu uchovania doterajších trendov“ dosiahnuť vrchol okolo roku 1995. Trend rastu spotreby sa v dôsledku kríz v rokoch 1973 a 1981, ako aj vďaka politike zvyšovania účinnosti automobilov, ktorú zaviedli Európania a Japonci, trochu spomalil, a tak sa čas ropného zlomu mierne oddialil.

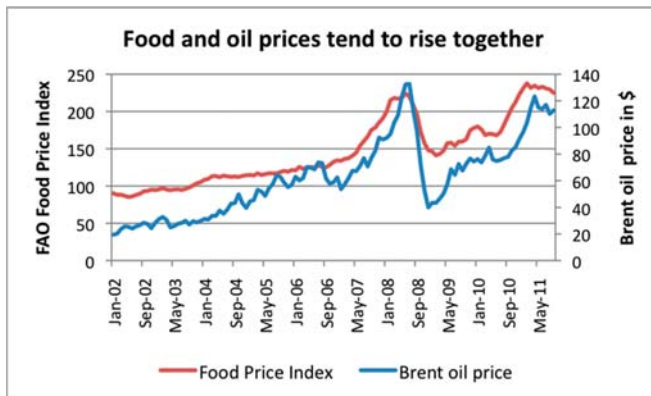
Svetová produkcia ropy dosiahla vrchol v roku 2005 a odvtedy sa pohybuje na vrcholovom plató približne 74 miliónov barelov denne. Problém je, že jej produkcia nestúpila napriek tomu, že oproti rokom 2000 – 2005, keď sa cena ropy na trhoch pohybovala na úrovni 20 až 30 dolárov, po roku 2005 je podstatne drahšia. V roku 2008 ropa Brent dosiahla nakrátko cenu 145 dolárov za barel a počas celého roku 2011 sa pohybovala na úrovni 100 až 120 dolárov – teda asi 4-násobne vyššej ako pred necelými 10 rokmi! Vo februári 2012 cena ropy vyjadrená v eurách prelomila aj rekord z roku 2008 (v roku 2008 bolo euro voči doláru silnejšie). Samozrejme, že rekordné hodnoty dosiahli aj ceny nafty a benzínu na európskych čerpacích staniaciach. Normálna reakcia trhovej ekonomiky na ochotu spotrebiteľov platiť za výrobok omnoho viac je zvýšenie jeho produkcie – vyplýva to z dynamiky dopytu a ponuky. Producenti ropy však nedokázali zareagovať ani na 4-násobný vzostup jej ceny, teda na extrémne silný trhový signál. Prečo?

Najpravdepodobnejšia je odpoveď, že tam, kde niet, ani čert neberie. Vysoké ceny ropy ekonomicky umožnili ťažiť aj malé, hlboké, morské a nekvalitné ložiská ropy, rovnako ako aj ropu z ropných pieskov a bridlíc. Takáto ťažba je ale veľmi drahá – práve táto veľmi drahá ťažba umožnila zatiaľ udržať produkčné plató. Situácia v ťažbe je ale zjavne napätá

a je pravdepodobne otázkou krátkeho času, kedy začne produkcia ropy klesať. Sir Richard Branson, majiteľ veľkého firemného konglomerátu s viacerými leteckými a dopravnými spoločnosťami, ktorých prevádzka je úplne závislá od ropných produktov, vyslovil v roku 2010 predpoklad, že ropná kríza (použil výraz „oil crunch“) tu bude do roku 2015. Ak čítate túto knihu po roku 2015, môžete už posúdiť, či sa mýlil, alebo mal pravdu.

Už piate desaťročie rýchlo klesá počet nových ložísk objavených geológmi, a to napriek tomu, že používajú čoraz modernejšie metódy. Ropu, ktorú neobjavíte, nemôžete vyťažiť, a tak je vývoj jasný – otázka je len to, ako rýchlo bude produkcia ropy klesať a ako rýchlo bude stúpať jej cena na trhoch. Pokles ťažby ropy je pritom len jeden faktor v hre: tým ďalším je rastúca spotreba ropy vo väčšine krajín, ktoré sú ich veľkými producentmi. Vo väčšine prípadov ide o nedemokratické režimy, ktoré si lojalitu svojich obyvateľov udržiavajú – ako sme mali možnosť vidieť v kapitole o Nigérii – tým, že výrazne dotujú ceny pohonných hmôt a – ak na to z príjmov za ropu a plyn majú – aj potravín. Ceny pohonných hmôt v Saudskej Arábii, Kuvajte, Iráne, Iraku, Spojených arabských emirátoch, Nigérii či vo Venezuele sú preto omnoho nižšie ako trhové. To vedie k plytvaniu a spolu s prudkým populačným rastom v týchto krajinách k ich rýchlo rastúcej domácej spotrebe.

Rast domácej spotreby v ropných krajinách znamená, že množstvo ropy dostupnej na medzinárodných trhoch bude klesať ešte rýchlejšie ako celková produkcia – a o to rýchlejšie budú stúpať jej ceny pre krajiny, ktoré ju musia dovážať. Ceny ropy a potravín pritom silne korelujú, čo je dané vysokou energetickou náročnosťou produkcie mnohých potravín – tento úzky vzťah ilustruje graf nižšie.

Ceny potravín a ropy majú tendenciu rásť spoločne.

Zdroj: http://articles.businessinsider.com/2011-10-21/markets/30305401_1_growth-in-global-oil-oil-reserves-oil-price/2

Stúpajúce ceny ropy teda potiahnu ceny potravín nahor nezávisle na rýchlosti, akou ich budú dvíhať suchá a neúrody zapríčinené zmenou klímy. S výnimkou Nigérie, Angoly,

Gabonu, Konga, Čadu a už spomínaného Južného Sudánu ostatné krajiny subsaharskej Afriky ropu neťažia.⁹⁰ To pre ne znamená veľké riziko, že mnohé z nich budú zo svetového trhu vytlačené bohatými krajinami, schopnými platiť vysoké ceny a nakupovať vo veľkom. Takýto vývoj by mal pre potravinovú bezpečnosť ďalšie vážne dôsledky. Kým v minulosti boli hladomory bežné aj v Európe,⁹¹ rozšírenie obchodu s potravinami umožnilo problém regionálnych neúrod a hladomorov prekonávať presúvaním potravín z oblastí, kde bola úroda dobrá. Vysoké ceny a nedostatok palív však môžu diaľkový obchod s potravinami a prípadne aj dodávky potravinovej pomoci vážne predražiť, obmedziť, alebo – za zvlášť nepriaznivých okolností – úplne znemožniť.

Ak sa totiž potravinová pomoc v prípade hladomoru aj dostane do afrických prístavov a pobrežných miest, dostať ju do vnútrozemia obrovského kontinentu, ktorý má len chabú cestnú a skoro žiadnu železničnú infraštruktúru, je veľmi ťažké až nemožné. Už aj dnes pozná humanitárna pomoc „problém poslednej míle“, keď dodávky pomoci prekonajú obrovské vzdialenosti, aby sa nakoniec zastavili na posledných 10 – 20 kilometroch od ľudí, ktorým majú pomôcť. Tento problém sa dnes prekonáva napríklad rozvážaním potravinovej pomoci helikoptérmi, alebo zhadzovaním z lietadiel.⁹² Letecká doprava je však veľmi drahá a 100-percentne závislá od ropy – ropný zlom preto vážne zasiahne nielen produkciu potravín a obchod s nimi, ale aj dodávky humanitárnej pomoci do odľahlých oblastí. Vrátane cestovania pracovníkov humanitárnych organizácií.

Potraviny a vodná kríza v Ázii

So zmenou klímy a ubúdajúcou ropou sa, žiaľ, ohrozenie potravinovej bezpečnosti ľudstva a obyvateľov Afriky zvlášť nekončí. Jeden z hlavných zdrojov „zelenej revolúcie“, ktorá v druhej polovici 20. storočia umožnila výrazne zvýšiť produkciu potravín a sýtiť prudko

90 Pre úplnosť treba dodať že v štádiu príprav je ťažba ropy v pobrežných vodách Ghany.

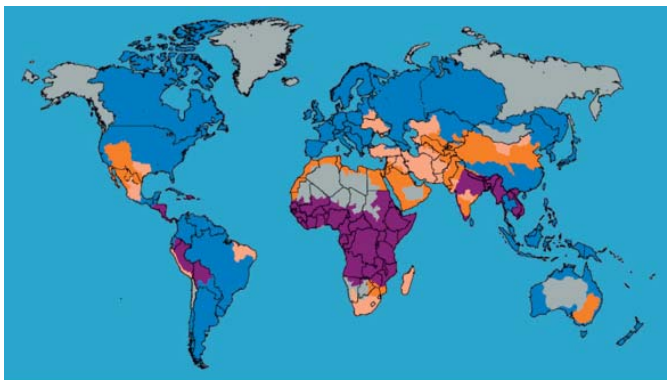
91 Posledný veľký európsky hladomor postihol Írsko v rokoch 1845 až 1852. Hladomor spôsobilo hubovité ochorenie zemiakov, od ktorých záviseli masy chudobných Írov. Situáciu vtedy zhoršila bezohľadná až genocídna politika britskej vlády. Hladomor vošiel do dejín pod názvom Gorta Mór – Veľký hlad – a v jeho dôsledku zahynul približne jeden milión Írov – ďalší milión z Írska pred hladom a biedou emigroval, predovšetkým do mladých Spojených štátov amerických (tie mali v roku 1850 23 miliónov obyvateľov, z nich boli viac ako 3 milióny otroci). Počet obyvateľov Írska tak počas niekoľkých rokov klesol o 20 až 25 %. Íri a ich potomkovia sa stali významnou americkou menšinou.

92 Zhadzovanie potravinovej pomoci z nízko letiaceho lietadla bez použitia padákov je zachytené napríklad vo filme *Nepohodlný* (Constant Gardener) z roku 2005 (za rolu hlavnej hrdinky v tomto filme získala herečka Rachel Weisz Oscara). Lietadlo OSN letiace z letiska v Keni v ňom zhadzuje vrecia s potravinami v južnom Sudáne. Vo filme je aj sekvencia prepadu osady nájazdníkmi odvliekajúcimi ulúpené zvieratá a deti. Technika zhadzovania vriec s potravou bez padákov spočíva v tom, že vnútri pevnejšieho vonkajšieho vreca sú umiestnené menšie vrecká z menej pevného materiálu, ktoré sa pri náraze vreca na zem roztrhajú a absorbujú tak energiu nárazu, takže vonkajší obal zostane neporušený. Vyvinuli ju Kanadania na zásobovanie osád a malých vojenských posádok na ďalekom severe Kanady.

rastúcu ľudskú populáciu, bolo zavlažovanie. V strednej Európe s dostatkom dažďov a miernymi teplotami umožňujúcimi dažďové poľnohospodárstvo si to neuvedomujeme, ale asi 40 až 45 % svetovej produkcie potravín produkujú zavlažované polia a pohlcujú pritom 70 % vody, ktorú ľudstvo spotrebúva.

Tri štvrtiny zavlažovaných polí sveta sa nachádzajú v Číne, Indii a Pakistane. Za nimi nasledujú ďalšie ázijské krajiny, ale napríklad aj časti USA. V Afrike je od čias faraónov zavlažovateľskou veľmocou Egypt, ale Afrika na juh od Sahary zaostáva aj v tomto parametri. Problematická perspektíva zavlažovania však pre jeho obrovský podiel na potravinovej produkcii a bezpečnosti celého ľudstva doľahne aj na africké krajiny, hoci ony zavlažovanie, na svoju škodu, nepoužívajú.

Niežeby aj subsaharská Afrika nepoznala vážne problémy s nedostatkom vody alebo dôsledky, ktoré prináša dlhodobé zavlažovanie. V Afrike nedostatkom vody netrpia len púšte Sahara, Kalahari a Namib. Ako ilustruje mapa nižšie, jej fyzickým alebo ekonomickým nedostatkom trpí skoro celý kontinent. Fyzický nedostatok vody znamená, že dané územie nemá dostatok vody na nasýtenie potrieb ekosystémov a ľudí: keďže si ľudia často dokážu svoje potreby dočasne od prírody na jej úkor vynútiť, vedie fyzický nedostatok vody k degradácii ekosystémov a k poklesu hladín podzemných vôd, pokiaľ v danej oblasti podzemné vody sú. Celosvetovo žilo v roku 2010 v podmienkach fyzického nedostatku vody 1,2 miliardy ľudí. Medzi územia s fyzickým nedostatkom vody patrí celé pobrežie severnej Afriky od Senegalu na západe po Sudán a Somálsko na východe a celý Arabský polostrov. Z globálneho hľadiska a z hľadiska potravinovej bezpečnosti je zvlášť významné a varovné, že fyzickým nedostatkom vody trpia rozsiahle oblasti najľudnatejších krajín sveta – Číny, Indie a Pakistanu.

Rôzne formy nedostatku vody na svete. Modrá farba znamená dostatok vody, svetlooranžová riziko fyzického nedostatku vody, oranžová fyzický nedostatok vody, fialová ekonomický nedostatok vody a šedé zóny sú nevyhodnotené územia.

Zdroj: <http://www.scientificamerican.com/article.cfm?id=freshwater-crisis-current-situation>

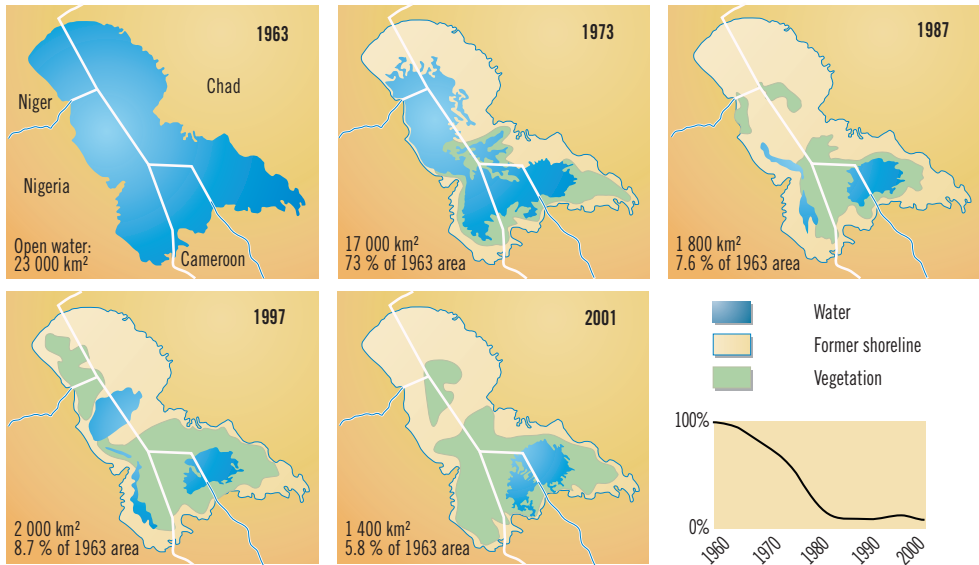
V týchto troch krajinách žije skoro polovica ľudstva a medzi nimi sú stovky miliónov ľudí v podmienkach „potravinevej bubliny“, teda umelo nafúknutej a dlhodobo neudržateľnej produkcie potravín, ktorá veľmi pravdepodobne za jednu – dve dekády praskne. Keď sa tak stane, vypukne na svete potravinová kríza a humanitárna katastrofa rozmerov, ktoré sa vymykajú aj stredovekým apokalyptickým predstavám.

Prečo je to tak? Preto, lebo potraviny živiace stovky miliónov ľudí sa produkujú vďaka čerpaniu podzemných vôd, ktorých hladiny v mnohých oblastiach Indie a Číny⁹³ rýchlo klesajú. Keď narazia milióny (milióny sú v tomto prípade reálne číslo, nie literárna nadsádzka) studní na svoje dno, vody zrazu nebude a bez nej nebudú ani potraviny pre desiatky a stovky miliónov ľudí. V Číne v dôsledku odčerpávania vôd z podzemia, odvádzania vôd z riek do zavlažovacích kanálov a opakujúcich sa súch vyschli už tisíce jazier, vrátane najväčšieho čínskeho jazera Poyang. Jeho rozloha sa do roku 2012 scvrkla z 3500 km² na 200 km². Samozrejme, že v porovnaní s tragédiou Aralského jazera, ktoré sa z rozlohy 68000 km² do roku 2007 zmenšilo na štyri jazerá s rozlohou asi 7000 km², sa to nemusí zdať veľa, žiaľ, ide len o jeden príklad spomedzi tisícok ďalších v najľudnatejšej krajine sveta.⁹⁴ Vďaka tým istým faktorom, pre ktoré vysychajú jazerá, boli v uplynulom desaťročí už pomerne bežné situácie, keď mohutná Žltá rieka – matka čínskej civilizácie – nedotiekla do mora. Všetku vodu jej na ceste zobrali ľudia, takže do mora niekedy ústi len jej vyschnuté koryto. Taký osud už na svete postihol mnoho riek, vrátane amerického Colorada alebo veľtoku Indus.

Ešte pred 50 rokmi bolo Čadské jazero, rozkladajúce sa na hraniciach Nigérie, Nigeru, Čadu a Kamerunu, rozlohou jedným z najväčších afrických jazier. V dôsledku odoberania vody na zavlažovanie z jeho dvoch hlavných prítokov a meniacej sa klímy jazero počas môjho života prišlo o 95 % svojej rozlohy: z plochy rovnej približne polovici Slovenska sa scvrklo na rozlohu jedného okresu. Jazero je pritom zdrojom vody pre asi 20 miliónov ľudí a pre poľia a hospodárske zvieratá v štyroch menovaných štátoch.

93 Žiaľ, nielen tam – v obilnici stredozápadu USA, v štátoch Oklahoma, Texas, Kansas a v ich okolí, dnes veľká časť poľnohospodárstva závisí od vody čerpanej z gigantického ložiska fosílny vody Ogalala. Napriek obrovskej rozlohe a objemu tohto aquiferu, desaťročia čerpania viedli k tomu, že hladina podzemnej vody v ňom rýchlo klesá a v niektorých oblastiach už studne vyschli. Ide pritom o oblasť, ktorú v rokoch 1930 – 1940 postihlo veľké sucho, veterná erózia a gigantické prachové búrky. Vznikol tak fenomén, ktorý vošiel do dejín pod názvom „Dust Bowl“ (prachová misa). Dust Bowl spôsobil veľkú sociálnu krízu, státisíce ekonomicky a zdravotne zruinovaných utečencov boli prinútení opustiť Oklahomu a ďalšie postihnuté štáty, čo bravúrne zachytil v románe *Ovocie hnevu* americký nositeľ Nobelovej ceny za literatúru John Steinbeck.

94 Počas sucha v roku 2011 len v provincii Chu-pej vyschlo a bolo vyhlásených za mŕtve 1300 jazier – Yangtze delta hit by worst drought in decades (Delta Jang-c'-ťiang postihnutá najhorším suchom za desaťročia), 2011-05-27. <http://www.smh.com.au/world/yangtze-delta-hit-by-worst-drought-in-decades-20110526-1f6fq.html>.

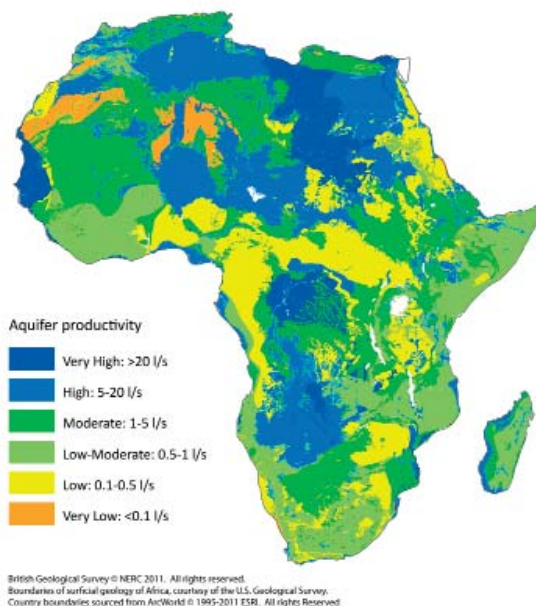

Chronológia zmeny: úbytok plochy Čadského jazera v rokoch 1963 – 2001.

Zdroj: <http://basementgeographer.blogspot.sk/2010/10/lake-chad-where-did-it-go.html>

Okrem fyzického nedostatku vody žijú obyvatelia skoro celej subsaharskej Afriky v podmienkach jej ekonomického nedostatku. Tento druh nedostatku vody vzniká v dôsledku nízkych investícií do vodného hospodárstva, alebo z neschopnosti ľudí zabezpečiť si vodu v potrebnom množstve a kvalite. Navonok sa manifestuje chýbajúcou infraštruktúrou a v Afrike častými scénami ľudí, ktorí nabierajú vodu na pitie a varenie z mlák alebo silne znečistených riek a jazier, či obrazmi žien stojacich v radoch okolo studne a nesúcich na hlavách ťažké bandasky s vodou do domovov vzdialených niekedy celé kilometre.

Pod rozľahlými časťami Sahary a inými oblasťami Afriky sú veľké zásobárne podzemných vôd. V Európe tento poznatok občas vyvoláva vlny eufórie nad šancami Afričanov prekonať problém nedostatku vody. Rozsah a výdatnosť týchto zásob vody ilustruje mapka nižšie. O mnohých z týchto zásob vedia geológovia už najmenej pol storočia, napriek tomu jediná krajina, ktorá ich dokázala začať vo väčšom čerpať a zásobovať nimi vodou veľké mestá, bola Líbya: Muammar Kaddáfí na vybudovanie svojej „Great Man-made River“ (Veľkej človekom vytvorenej rieky) využil ohromné príjmy jeho krajiny z ropy. Ukázalo sa, že ani to ho nezachránilo pred nespokojnosťou a hnevom vlastných ľudí.

Obrázok: Podzemné zásobárne vody v Afrike a ich produktivita.

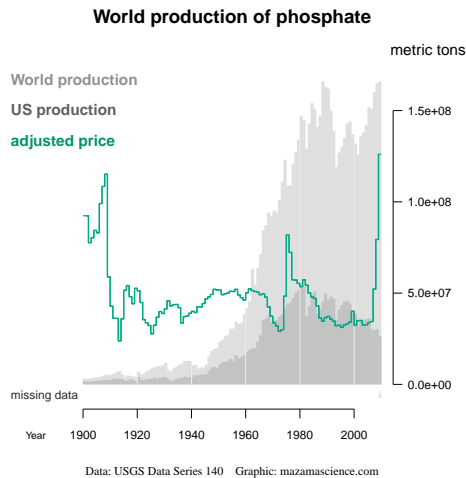
Zdroj: <http://www.bbc.co.uk/news/science-environment-17775211>

Hoci mnohé africké krajiny pomerne často trpia suchami a následným nedostatkom potravín, na také investície, na aké mala Líbya, nemá nikto iný. Kombinácia chudoby a nevedomosti obyvateľov dokonca neumožňuje ani omnoho jednoduchšie a lacnejšie opatrenia, ktorými by zvýšili svoju potravinovú bezpečnosť. Ani v aridných oblastiach Botswany (v krajine, kde sa dokonca aj miestna mena volá „pula“, čo znamená dážď), ani v Tanzánii, ani v bohatšej Keni človek bežne nevidí na strechách odkvap. Znamená to, že miestni ľudia v období dažďov nezachytávajú dažďovú vodu zo striech, aby ju neskôr počas obdobia sucha použili na hygienické účely alebo na zavlažovanie svojich záhrad a políček. Namiesto toho v obdobiach dažďov čelia riziku lokálnych povodní a počas opakujúcich sa období sucha zase smädu a hladu.

Fosfáty a fosforečné hnojivá

Uzavrime tento výpočet akútnych hrozieb pre potravinovú bezpečnosť krátkou zmienkou o ešte jednom riziku. V roku 2007 kanadský fyzik Patrick Déry aplikoval analytický prístup „ropného zlomu“ na ložiská fosfátov, ktoré sú zdrojom fosforečných hnojív. Na svoje prekvapenie zistil, že svetová produkcia fosfátov dosiahla svoj vrchol už v roku 1989. Dejepisci si možno raz budú pamätať rok 1989 z úplne iných dôvodov než tých, pre ktoré si ho pripomíname my v strednej Európe. Graf nižšie dokumentuje, že po roku 2000 sa podarilo ich globálnu produkciu znovu zvýšiť a v roku 2010 dosiahla podobnú hodnotu ako v roku 1989.

Pokračujúci pokles ich ťažby v USA však naznačuje, že logika „zlomu“ sa vzťahuje na fosfáty rovnako ako na ropu. Ale vzhľadom na rast počtu ľudí na Zemi je dnes produkcia fosfátov na osobu nižšia ako v roku 1989.

Vývoj produkcie fosfátov na svete a v USA v rokoch 1900 – 2010 a vývoj ich ceny (zelená krivka). Graf ukazuje, že producenti dokázali zareagovať na trojnásobný vzostup cien fosfátov zvýšením ich ťažby. Zdroj: <http://mazamascience.com/Minerals/USGS/>

Prečo sú fosfáty také dôležité? Fosfor je nenahraditeľný biogénny prvok – je napríklad nevyhnutnou súčasťou DNA a RNA, v ktorých je uložená genetická informácia všetkých organizmov. Poľnohospodárske rastliny, zvieratá aj ľudia ho potrebujú na stavbu svojich tiel. Rastliny získavajú fosfor z pôdných minerálov. Tam je ho ale obmedzené množstvo, farmári ho preto do pôdy dodávajú – spoločne s dusíkom a draslíkom – vo forme hnojív. Popri rozšírení zavlažovania bol druhým kľúčovým faktorom zelenej revolúcie práve masívny nárast používania minerálnych hnojív. Fosfáty sú základnou surovinou na výrobu fosforečných hnojív. Kým dusík je bohato zastúpený v atmosfére a niektoré druhy rastlín ho z nej dokážu získavať a ukladať ho do pôdy, pri fosfore iná možnosť ako hnojenie nie je.

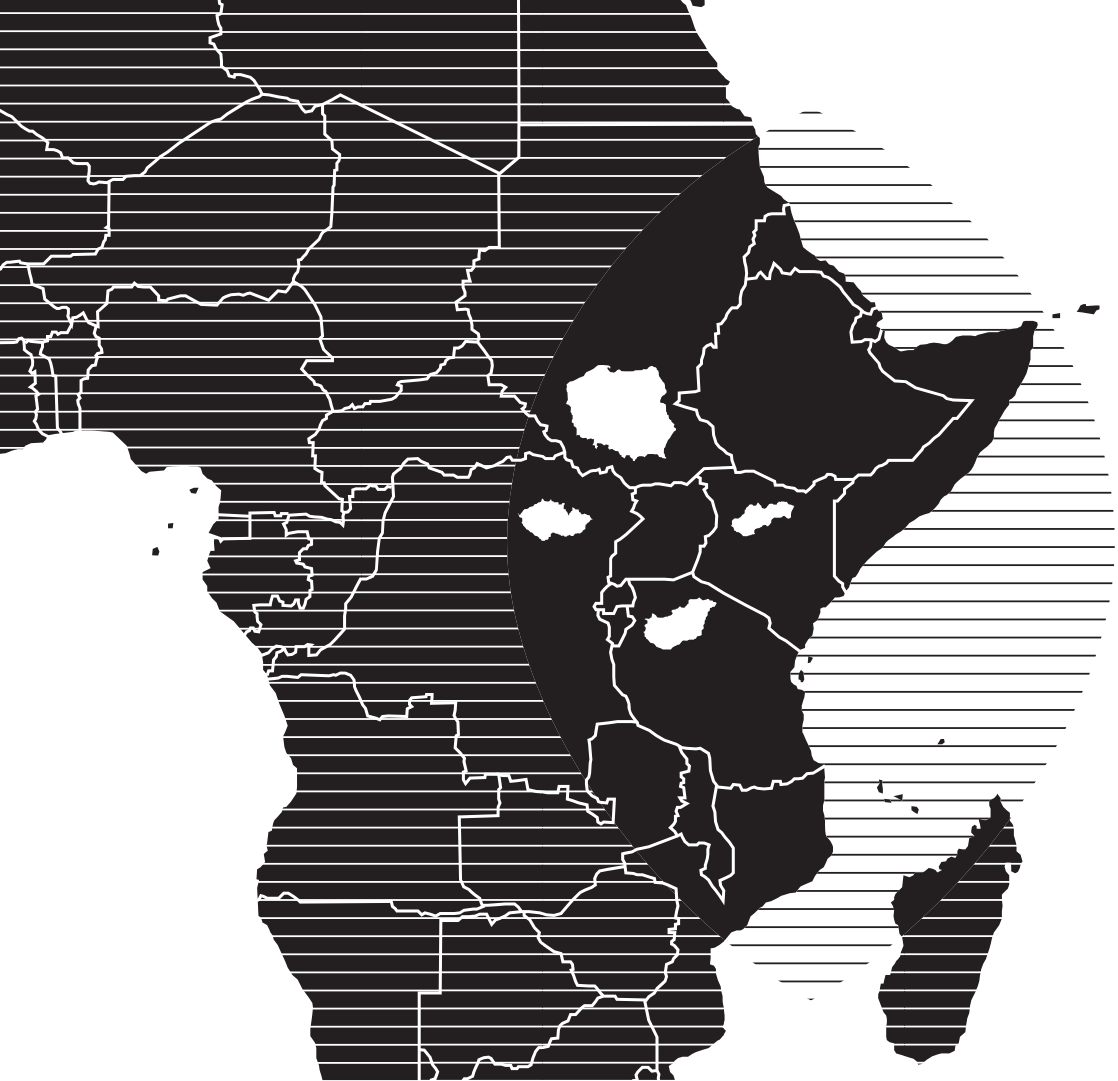
Platí neúprosná rovnica: žiadny fosfor = žiadna potrava. Menej fosforu = menej potravín.

Fosfátové ložiská sú na svete rozmiestnené ešte nerovnomernejšie ako ropné a asi dve tretiny fosfátov sa ťažia len v troch krajinách: v Číne, USA a v Maroku (vrátane Marokom obsadenej Západnej Sahary). Podrobnejšie údaje poskytuje tabuľka nižšie. Vyplýva z nich, že kým viaceré arabské krajiny patria medzi významných producentov fosfátov (čo im dáva do rúk popri ropu a plyne ďalšiu dôležitú komoditu), významnejšia ťažba fosfátov v subsaharskej Afrike je obmedzená na Južnú Afriku, Togo a Senegal.

Krajina	Produkcia v tisícoch ton ročne
Čína	65 000
USA	26 100
Maroko a Západná Sahara	26 000
Rusko	10 000
Tunisko	7 600
Jordánsko	6 000
Brazília	5 500
Egypt	5 000
Izrael	3 000
Austrália	2 800
Sýria	2 800
Južná Afrika	2 300
Alžírsko	2 000
Togo	800
Kanada	700
Senegal	650
Iné krajiny	9 500

Zdroj: <http://www.mapsofworld.com/minerals/world-rock-phosphate-producers.html>

Globálne otepľovanie a zmeny klímy, ropný zlom, vysychajúce zásobníky podzemných vôd v Indii, Číne a USA a globálna kríza vodných zdrojov, rastúce ceny a stupňujúci sa nedostatok potravín, zlom v produkcii fosfátov – to sú niektoré z kľúčových globálnych trendov, ktoré v 21. storočí zásadným spôsobom ovplyvnia nielen život v Afrike, ale geopolitický kontext celého ľudstva. Teda aj ekonomiku, spoločnosť, životnú úroveň a demokraciu v bohatých krajinách mierneho klimatického pásma. Problémy, ktorým čelí Afrika, sa však prehĺbia ešte viac a z ich bezodkladného riešenia sa stáva ešte naliehavejšia úloha. Ak dnes nad ľudstvom visí povestný Damoklov meč, nad Afrikou ich visí hneď niekoľko súčasne.

DRUHÁ ČASŤ:
Od diagnózy
problémov k náprave

Bremeno bieleho muža: Európania na ceste k rozvojovej pomoci

Ak vo vás predošlé kapitoly vyvolali pocit, že je márne pokúšať sa Afričanom a Afrike akokoľvek pomáhať, neprekvapuje ma to. Ale nebol to môj zámer a myslím si, že to ani nie je správny záver. Keby bola situácia v Afrike jednoduchšia a možnosti účinne pomáhať tamajším ľuďom zreteľnejšie, asi by už bola väčšina problémov vyriešená, alebo by aspoň neboli také existencionálne. Problémy Afriky sú, žiaľ, komplexné a jednoduché riešenia pre ne neexistujú. Keby existovali, asi by sme ich už našli a neboli by sme svedkami úpadku v mnohých jej krajinách.

Veľa afrických problémov predurčujú danosti kontinentu, o ktorých sme hovorili v prvej časti knihy. Ďalšie spôsobujú ľudia sami často hnaní neúprosnými okolnosťami života, keď si neuvedomujú dôsledky svojich činov. Občas sa problémom stane aj nesprávne poskytovaná rozvojová pomoc a politiky bohatého Západu. To vyústilo aj do občasných výkrikov typu: „Zastavte rozvojovú pomoc, ničí nás!“ Nieкого, kto sleduje vývoj u nás doma, to nemôže prekvapiť: aj na Slovensku a inde v strednej Európe sa sporadicky vyskytujú volania, že by bolo lepšie, keby nám Brusel zastavil pomoc, pretože eurofondy živia korupciu medzi politikmi a vládnymi úradníkmi, vedú k neoprávnenému obohacovaniu už aj tak bohatých zlodejov, podvodníkov a špekulantov a podporujú napríklad aj projekty devastujúce životné prostredie.

To, čo dnes nazývame „rozvojovou pomocou“, má dlhšiu históriu ako by sa mohlo na prvý pohľad zdať. Niektoré z jej najstarších koreňov čerpajú živiny z arogancie bielej rasy, ktorá od 16. storočia postupne ovládla celý svet – a obracala ho, neraz aj ohňom a mečom, na svoj obraz a svoju vieru, ktoré považovala za jediné správne. Britskí, francúzski, portugalskí, španielski, holandskí a ďalší úradníci, vojaci, obchodníci, kňazi a osadníci pôsobiaci v severnej a južnej Amerike, Indii, Austrálii, na Ďalekom východe a samozrejme aj v Afrike sa ničím nelíšili od starovekých Rimanov. Nemali najmenšie pochybnosti o tom, že sú nositeľmi vyššej

civilizácie. Ostatných v lepšom prípade považovali za necivilizovaných barbarov. V tom horšom za primitívov, ktorých možno vraždiť. Ešte v druhej polovici 19. storočia to bol častý a bohato zdokumentovaný prístup ku mnohým indiánskym kmeňom severnej Ameriky, k austrálskym domorodcom, a aj k mnohým národom Afriky.

Tento arogantný prístup nadradenej bielej rasy – a v jej rámci ešte nadradenejších Britov – k národom tmavšej pleti sa postupne humanizoval a pocit nadradenosti postupne dopĺňal pocit spoluzodpovednosti za osudy ovládaných, z európskeho pohľadu detinských a nevyzretých národov. Tento sentiment výborne vystihuje báseň „Bremeno bieleho muža“, ktorú v roku 1899 napísal Rudyard Kipling. Ten Kipling, ktorého mnohí poznáme z detstva cez jeho krásne príbehy o indickom chlapcovi Mauglí, vlkovi Akelovi, Balúovi, Bagírovi, Šer-Chánovi, pytónovi Kaa, Túmaiovi od slonov a o ďalších hrdinoch Knihy džunglí. Kipling v nej poslanie bielych vo svete opisuje týmito slovami:

*To bělochú je břímě:
Svou pýchu nedat znát,
mít nervy ze železa,
a třeba tisíckrát
vždy opakovat znovu,
že spásu dá jen klid:
zisk hledat pro jiného,
a za jiné se dřít.*

*To bělochú je břímě:
boj věčně podnikat,
vyhlásit zápas moru
a nasycovat hlad...⁹⁵*

Neprekvapuje, že práve názov tejto básne si dlhoročný pracovník Svetovej banky a profesor ekonómie William Easterly zvolil za názov svojej knihy, ktorá má podtitul „Prečo zlyháva pomoc Západu tretiemu svetu“. K jeho knihe sa ešte vrátíme. Z básne je celkom evidentné, že na sklonku 19. storočia Briti a Európania vnímali sami seba v Afrike (ale aj inde) ako hrdinov s civilizačným poslaním, ktorí sa usilujú o pozdvihnutie zaostalého sveta. Napriek všetkej oprávnenej kritike prístupu Európanov k Afrike a Afričanom na sklonku 19. storočia – teda v časoch, keď sa začalo pomaličky vynárať to, čo dnes poznáme ako rozvojovú a humanitárnu pomoc – niet pochyb, že predsa len išlo o výrazný krok dopredu. To, čo mu predchádzalo, totiž tvorí jednu z najtemnejších stránok dejín Európy a Európanov.

95 Preklad Otakara Fischera do češtiny z roku 1947 som prebral z českého vydania knihy Williama Easterlyho „Břímě bíleho muže“. Praha: Academia, 2010.

Vanitas vanitatum?

Nadšenie a perspektívy po získaní nezávislosti. Keňa a Južná Kórea – porovnanie po 40 rokoch. HDP – ekonomické parametre afrických krajín. Index ľudského rozvoja HDI – porovnanie Afriky a krajín Vyšehradskej štvorky.

Josef Vágner bol slávny lovec afrických zvierat, zoológ, zakladateľ projektu Safari v ZOO Dvůr Králové, ktorej bol dlho riaditeľom a ktorá má česť byť jedným z najväčších chovov africkej fauny v Európe. O zvieratách a ľuďoch Afriky napísal niekoľko vynikajúcich kníh zachytávajúcích mnohé zážitky z jeho ôsmich expedícií na čierny kontinent. Obraz Afriky, ktorý Josef Vágner podáva, zachytáva Afriku 50 rokov potom, čo Albert Schweitzer napísal knihu spomínanú v úvode a len niekoľko krátkych rokov potom, čo väčšina afrických krajín získala v rokoch 1960 – 1964 nezávislosť.⁹⁶ Vo svojej vysoko cenenej knihe „Safari pod Kilimandžárom“⁹⁷ opisuje svoje prvé stretnutie s východnou Afrikou na začiatku 70-tych rokov 20. storočia týmito slovami: „*Dnešné mladé africké štáty sa usilovne snažia do všetkých kútov zaviesť pevný poriadok, zákonnosť a moderný štátny systém. Naprieč Ugandou, Keňou či Kamerunom vedú moderné asfaltové cesty, po ktorých sa vo dne v noci rútia automobily všetkých značiek, veľkosti a tonáže. Za hodinu si môžete v Nairobi kúpiť mercedes či toyotu, filmovú kameru alebo zlaté hodinky Omega... stále viac pribúda miest, ktoré sa ničím nelíšia od najmodernejších oblastí Európy či Ameriky... Technika, moderný spôsob života, slovom civilizácia nezadržateľne postupujú závratnou rýchlosťou...*“

Mrazivé vytriezvenie z entuziazmu prvých rokov nezávislosti afrických štátov, ktoré krátko po získaní nezávislosti videli Josef Vágner aj Josef Vavroušek, lakonicky vystihuje graf nad stolom v kancelárii jednej z mojich kenských známych v Nairobi. Konštatuje, že v roku 1962 bol nominálny hrubý domáci produkt (HDP) Južnej Kórey 104 dolárov na osobu a rok a Kene o niečo vyšší. V roku 2010 dosiahol podľa údajov Medzinárodného menového fondu

96 Chronologický prehľad dekolonizácie Afriky podáva napríklad wikipédia na http://en.wikipedia.org/wiki/Decolonization_of_Africa.

97 Vágner, Josef, Schneiderová, Naďa : Safari pod Kilimandžárom. Bratislava : Mladé letá, 1985.

(MMF) HDP Južnej Kórey po prepočte na paritnú kúpnu silu obyvateľstva 29 800 dolárov (25. miesto na svete) – a kenský 1660 dolárov, čomu zodpovedá 154. miesto vo svetovom rebríčku. Keňa pritom na tom nie je v Afrike zďaleka najhoršie: tanzánijský HDP na obyvateľa v prepočte na paritnú kúpnu silu (*parity purchasing power – PPP*) v roku 2010 bol 1 410 amerických dolárov a ugandský 1 240 dolárov. Zoznam MMF uvádza ďalších 17 afrických krajín, ktoré sú ešte chudobnejšie ako Uganda, vrátane veľkých ľudnatých krajín ako je Demokratická republika Kongo (niekdajší Zair) so 70 miliónmi obyvateľov, kde pripadá na obyvateľa 328 dolárov a 170. najchudobnejšej krajiny sveta, 90-miliónovej Etiópie, kde na obyvateľa pripadá 1010 dolárov. Keď už spomíname Etiópiu, pripomeňme si, že je to popri Libérii jediná africká krajina, ktorá sa nikdy nestala európskou kolóniou. A propos Libéria: táto krajina slobody je dnes druhá najchudobnejšia krajina sveta po Kongu.

Aby sme všetky tieto čísla dali do nejakých zrozumiteľnejších súvislostí, uvediem aj údaje z našej oblasti: Český hrubý domáci produkt v PPP prepočte dosiahol v roku 2010 24 869 dolárov na obyvateľa (36. miesto), slovenský 22 129 (42. miesto vo svetovom rebríčku), poľský 18 936 (44.) a maďarský 18 738 dolárov na hlavu (45.). Rakúsky 39 634 dolárov, čo zodpovedá 11. miestu na svete. Domáci produkt priemerného občana Vyšehradskej štvorky je teda približne 15-krát vyšší ako produkt občana Tanzánie.

Hrubý domáci produkt je, ako naznačuje už sám názov, veľmi hrubým nástrojom na meranie úrovne ekonomiky, pokroku, blahobytu či životnej úrovne. Určitú výpovednú hodnotu mu ale napriek mnohým výhradám nemožno uprieť. To je aj dôvod, prečo na ňom ekonómovia tak lipnú. Humanistickejšie orientovaní ľudia si všímajú iné parametre, ktoré nám viac hovoria o živote v tej-ktorej krajine a ktoré je možné dobre porovnávať. Jedným z nich je napríklad Index ľudského rozvoja (Human Development Index – HDI),⁹⁸ zložený indikátor, ktorý obsahuje také parametre, ako je gramotnosť, vzdelanosť, stredná dĺžka života a životná úroveň. Najvyšší HDI v roku 2010 dosahovalo Nórsko (0,938), Južná Kórea bola 12. (s hodnotou HDI 0,877), Keňa s HDI 0,470 bola na 131. mieste rebríčka, Uganda (0,422) na 146. mieste a Tanzánia (0,398) na 151. mieste. Za ňou nasleduje ešte ďalších 20 afrických krajín – a Afganistan. Medzi nimi aj Európanmi nikdy nekolonizované Etiópia a Libéria.

Strednú úroveň HDI dosahujú len štyri krajiny subsaharskej Afriky – „ropný“ Gabon na 95. mieste, „diamantová“ Botswana na 101., „diamantová a uránová“ Namíbia na 108. a subtropická Juhoafrická republika na 113. mieste. Opäť len na porovnanie, HDI Česka v roku 2010 bol 0,841, čomu zodpovedalo 28. miesto na svete, Slovenska 0,818 (31. miesto), Maďarska 0,806 (36.) a Poľska 0,795 (41. miesto).

Za suchými číslami indexu ľudského rozvoja alebo výšky HDP sa v prípade Afriky pol storočia po získaní politickej nezávislosti skrývajú tragické parametre vysokej detskej úmrtnosti, krátkeho života, chorôb, hladu a mizérie veľkej väčšiny obyvateľov kontinentu. Ako sa Afrika dopracovala do svojho súčasného stavu a ako by sa snáď dal zmeniť, to bude predmetom ďalších kapitol.

98 Aktualizovaný rebríček krajín podľa HDI nájdete na http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_Human_Development_Index.

Temné dejiny Európanov v Afrike: otrokárstvo a otroci

Otokárstvo – univerzálny fenomén. Abolícia otrokárstva v Európe, USA, Brazílii a inde. Mauretánia 1981. Obchod s ľuďmi a otrokárstvo dnes. Cena otroka v roku 2011 – populačný rast devaluje cenu človeka. Transatlantický obchod s otrokmi a jeho bilancia. Arabské otrokárstvo. Otokárstvo ako katalyzátor medzikmeňových konfliktov a historických krívd.

Ku kritike rozvojovej pomoci sa ešte vrátíme, pozrime sa ale, čo jej historicky predchádzalo. Vzťah Európanov, Američanov a na severe a východe Afriky aj Arabov k obyvateľom čiernej Afriky sa najnehumánnejšie manifestoval vo fenoméne otrokárstva. V tomto systéme boli ľudské bytosti považované za veci zbavené akýchkoľvek práv, za predmety s trhovou cenou, objekty, s ktorými bolo možné obchodovať, nútiť ich pracovať, sexuálne exploatovať alebo ich beztriestne zabíjať.

Otokárstvo zďaleka nie je len africká alebo rasová záležitosť. Tento sociálny fenomén poznali snáď všetky historické civilizácie od Sumerov a Egypťanov, cez antických Grékov a Rimanov, barbarské kmene Germánov, Galov aj Slovanov, staroveké a stredoveké čínske, japonské a kórejské dynastie, moslimských Arabov, Indov, Mongolov, Aztékov a Inkov – až po Američanov a Európanov 19. storočia. Osudom otrokov prešli v dejinách desiatky, možno stovky miliónov ľudí na všetkých kontinentoch. Až nedávna história posunula otrokárstvo do polohy hlbokého morálneho opovrhnutia a postavila ho mimo zákona.

Skoro rovnako dlhé ako dejiny otrokárstva sú aj snahy o jeho zákaz, alebo aspoň obmedzenie. Tiež sa tiahnu tisícročiami. Napriek tomu bolo až do 19. storočia otroctvo a otrokárstvo realitou skoro na celom svete. Prvá európska krajina, ktorá zakázala obchod s otrokmi, bolo Dánsko-nórske kráľovstvo. Stalo sa tak až v roku 1792 s platnosťou zákazu až od roku 1803. Prvá veľmoc, ktorá zrušila otroctvo, bolo revolučné Francúzsko v roku 1794, aj tam ho ale neskôr obnovil Napoleon. Definitívne ho zrušili až po jeho páde v roku 1814. Veľká Británia zakázala obchod s otrokmi v roku 1807. Od roku 1808 začala rešpektovanie tohto zákona

vynucovať západoafrická flotila kráľovského námorníctva: tá do roku 1860 zajala 1 600 otrokárskych lodí smerujúcich zo západnej Afriky do USA, Karibiku a Južnej Ameriky a oslobodila 150 000 otrokov. Tento obchod bol však taký lukratívny a hodný rizika, že aj v 19. storočí otrokári prepravili cez Atlantik asi tri milióny otrokov. Kým Británia zakázala obchod s otrokmi v roku 1807, Zákon o zrušení otroctva (Slavery Abolition Act), ktorým bolo otroctvo zrušené na území skoro celého britského impéria, bol prijatý až v roku 1833. Je ťažké tomu uveriť, ale Švédsko zrušilo otroctvo až v roku 1847 a Dánsko v roku 1848! V Spojených štátoch amerických bolo otrokárstvo zrušené prezidentom Abrahamom Lincolnom v roku 1863. Stalo sa tak za cenu občianskej vojny, najkrvavejšieho konfliktu, ktorý sa kedy udial na území oboch Amerík. Brazília, americká krajina so zďaleka najväčším počtom otrokov, rušila otroctvo postupne: od roku 1871 sa deti otrokov rodili ako slobodné a medzi odporcami otrokárstva sa robili zbierky na vykúpenie otrokov. V roku 1885 boli zákonom oslobodení všetci otroci starší ako 60 rokov (teda už ekonomicky nevykonní) a až v roku 1888 prišlo k celkovému zrušeniu otroctva bez náhrady majiteľom. V množstve afrických a blízkovýchodných krajín bolo otroctvo zrušené až v druhej polovici 20. storočia: v roku 1960 v Nigeri, v roku 1962 v Saudskej Arábii a Jemene, v roku 1963 v Spojených arabských emirátoch, v roku 1970 v Ománe. Posledná krajina, ktorá formálne zrušila otroctvo, bola Mauretánia – stalo sa to v roku 1981!⁹⁹

Napriek tejto dlhjej histórii úsilia o zrušenie otroctva a otrokárstva tento fenomén existuje dodnes, či už v podobe prežívajúcich tradičných spoločenských systémov v niektorých rozvojových krajinách, alebo v podobe kriminálnej činnosti, napríklad ako únosy a sexuálne zotročovanie žien (*women trafficking*) alebo otroctvo ako forma splácania dlhov úžerníkom (práca v putách – *bond labour*). Počas vzniku tejto knihy sa tomuto problému v rámci projektu „Projekt Sloboda: Skončujme s otrokárstvom moderných čias“ (*Freedom Project: Ending modern day slavery*) systematicky venovala spravodajská sieť CNN.¹⁰⁰ Medzinárodná organizácia práce (ILO – International Labour Organization) odhaduje, že na Zemi v súčasnosti žije 12 až 30 miliónov otrokov. Viac ako polovica z nich v Ázii, približne po 10 % v Latinskej Amerike a na Strednom východe a len okolo 5 % v subsaharskej Afrike. Tragickým paradoxom našej doby je aj to, že ceny otrokov sú najnižšie v histórii a v roku 2011 bolo v niektorých krajinách možné kúpiť otroka za 90 (áno, deväťdesiat) dolárov – teda v aktuálnom kurze za asi 60 až 65 eur! Pred 200 rokmi dosahovala cena otroka v prepočte na súčasnú hodnotu dolára až 40 000 dolárov. Dôvod? Enormný populačný rast vyprodukoval prebytok „zotročiteľných“ ľudí a stláča ich cenu na rekordné minimum.¹⁰¹ Kým v roku 1800 žila na Zemi 1 miliarda ľudí, dnes nás je 7 miliárd. Tieto čísla majú množstvo dôsledkov. Patrí medzi ne aj devalvovaná cena ľudskej slobody a života.

99 Podrobnú chronológiu rušenia otroctva od čias Perzskej ríše až do roku 1981 nájde čitateľ na stránke Wikipédie http://en.wikipedia.org/wiki/Abolition_of_slavery_timeline.

100 Adresa webstránky tohto projektu je <http://thecnnfreedomproject.blogs.cnn.com/>.

101 Podrobnejšie údaje nájdete v článku *Cost of slaves falls to historic low* (Cena otrokov padá na historické dno) na <http://business.blogs.cnn.com/2011/03/07/cost-of-slaves-falls-to-historic-low/>.

Vráťme sa ale k Afrike a otrokárstvu, ktoré sa s týmto kontinentom spája. Blízkosť Európy, vojenská a technologická prevaha Európanov, objavenie a kolonizácia Amerík Európanmi boli ingrediencie, ktoré prispeli ku vzniku tragického fenoménu transatlantického obchodu s otrokmi. Odhaduje sa, že počas štyroch storočí cez Atlantik prepravili podľa súčasných odhadov 12, ale podľa starších údajov až 20 miliónov afrických otrokov. Počet Afričanov vyrvaných z ich domovov v západnej a strednej Afrike však bol omnoho vyšší – otroci umierali aj vo vojnách vedených kvôli zajímaniu otrokov a podľa niektorých odhadov v dôsledku otrokárstva zahynulo v Afrike a počas neľudskej prepravy do Ameriky takmer toľko ľudí, koľko ich odvliekli.¹⁰²

Európania neboli prví ani jediní, kto lovil a bral Afričanov do otroctva: na severe a východe kontinentu existoval arabský trh s otrokmi už najmenej od 9. storočia. Neexistujú žiadne presné čísla, koľko Afričanov odvliekli do otroctva arabskí a koľko európski otrokári, je možné že ide o porovnateľné množstvá. Európsky transatlantický obchod s otrokmi však bol vtiesený do podstatne kratšieho obdobia, a tak boli aj jeho demografické, sociálne a kultúrne dôsledky pre obyvateľov Afriky devastujúcejšie. Najväčší podiel na tejto tragédii mali portugalskí, britskí, francúzski, holandskí a americkí otrokári – a ich domorodí dodávatelia. Samozrejme, nie je morálne akceptovateľné znižovať podiel viny bielych otrokárov, ale nebolo by historicky verné prehliadať ani to, že hlavnými dodávateľmi ľudského tovaru do otrokárskych prístavov na pobreží Afriky boli najmä miestni králi a vládcovia. Európskym otrokárom predávali svojich vlastných väzňov, vojnových zajatcov a neskôr čoraz viac ľudí zajatých vo vojnách so susednými kmeňmi, ktoré viedli výlučne kvôli získaniu otrokov.

Atlantickému obchodu s otrokmi spočiatku dominovali Portugalci. Boli prvými priekopníkmi európskych námorných výprav popri pobreží Afriky, a práve im po objavení Ameriky pripadlo aj územie dnešnej Brazílie. Spočiatku privážali čiernych otrokov do Európy, ale neskôr najmä do Ameriky. Prvých afrických otrokov dovezli na ostrov Hispaniolu, teda na územie dnešného Haiti a Dominikánskej republiky, už v roku 1502 – ani nie 10 rokov potom, čo Kolumbova noha prvýkrát vkročila na americkú pôdu. Prvé zdokumentované zmienky o afrických otrokoch na Kube sú z roku 1513. Odhaduje sa ale, že v rokoch 1450 až 1600, teda v období, keď obchodu s otrokmi dominovali Portugalci, odvliekli z Afriky iba 3 % z celkového množstva otrokov v dejinách tohto obchodu.

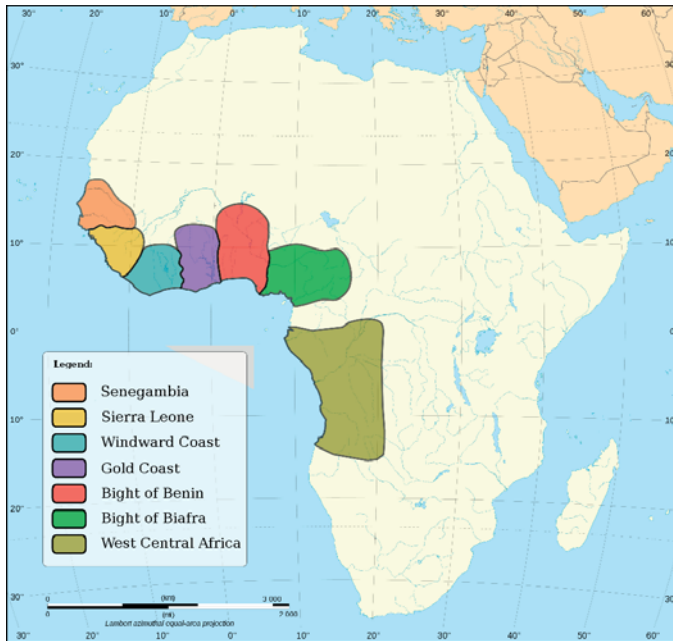
V roku 1588 Británia kráľovnej Alžbety s veľkým príspevom šťastia a počasia porazila španielsku inváziu flotily a onedlho potom sa stala dominantnou námornou mocnosťou. S týmto postavením prišla aj pozícia lídra v atlantickom obchode s otrokmi. S rastúcim dopytom po otrokoch v Brazílii, v amerických a karibských kolóniách sa v 17. storočí tento obchod

102 Sugestívny obraz lovu na otrokov, podmienok prežívania na otrokárskych lodiach a ich brutálneho vraždenia podávajú úvodné sekvencie historickej drámy Stevena Spielberga *Amistad* z roku 1997. Film s hviezdny obsadením (Anthony Hopkins, Morgan Freeman, Matthew McConaughey) podáva skutočný príbeh vzbury na otrokárskej lodi *La Amistad* a súdny proces, ktorý nasledoval po uväznení vzbúrených otrokov na území Spojených štátov amerických. Príbeh je sugestívnou sondou do čias, keď sa v civilizácii Západu len postupne rodilo a upevňovalo právne vedomie o rovnocennosti ľudských bytostí a neodcudziteľnom práve všetkých ľudí na slobodný život.

výrazne rozrástol. V tom storočí z Afriky vyviezli asi 16 % všetkých otrokov. V nasledujúcom ich bolo 50 % z celkovej bilancie: 90 % z nich prešlo rukami britských, portugalských a francúzskych otrokárov. Aj napriek tomu, že od roku 1808 sa už britská flotila aktívne usilovala brániť obchodu s otrokmi, na 19. storočie pripadá skoro 30 % celkovej historickej bilancie. Odhaduje sa, že asi 10 % otrokov, ktorí boli nalodení na otrokárske lode, do Ameriky nikdy nedorazilo: zahynuli v neľudských podmienkach počas plavby a ich telá vyhodili do oceánu. Traduje sa, že otrokárske lode niekedy sprevádzali húfy žralokov živiacich sa telami mŕtvol. Demografické straty pre Afriku však boli omnoho vyššie ako by naznačovali údaje o nalodených otrokoch: mnoho mužov, žien a detí zahynulo v bojoch a na dlhých vyčerpávajúcich pochodoch z vnútrozemia do otrokárskeho prístavov na pobreží.

V strednej Európe máme aj vďaka americkej občianskej vojne Severu proti Juhu zďaleka najsilnejšie povedomie o otrokárstve v Spojených štátoch amerických. Najviac otrokov – až približne 40 % všetkých prevezených cez Atlantik za štyri storočia – však smerovalo do Brazílie. Brazília bola aj posledným atlantickým štátom, ktorý uzákonil zákaz obchodu s otrokmi – stalo sa tak až v roku 1853. To vysvetľuje aj dlhodobý výrazný podiel portugalských otrokárov na tejto tragédii, a aj skutočnosť, že dnes z viac ako 190 miliónov obyvateľov Brazílie predstavujú čierne-biele miešanci viac ako 43 % a černosi vyše 7,5 %. Naproti tomu v Spojených štátoch amerických tvoria Afroameričania len asi 12,5 % obyvateľstva a miešancov je len minimum. Asi 25 % všetkých otrokov skončilo v britských kolóniách, viac ako 17 % v španielskych a skoro 14 % vo francúzskych – väčšinou na karibských ostrovoch. V Mexiku, treťom najľudnatejšom štáte Ameriky, zanechali africkí otroci len minimálnu genetickú stopu – ako rozpoznateľná menšina dnes černosi v Mexiku skoro neexistujú, genetické štúdie u mestických miešancov ukazujú prítomnosť iba 2 až 5 % afrických génov. Naopak, z 10 miliónov obyvateľov frankofónneho Haiti je viac ako 95 % černochoch a černosi tvoria aj väčšinu z asi 3 miliónov obyvateľov Jamajky.

Z hľadiska Afriky je dôležitá otázka, z ktorých oblastí kontinentu pochádzalo najviac otrokov. Atlantický obchod s otrokmi zasiahol dohromady najmenej 173 afrických kráľovstiev a mestských štátov. Asi 40 % všetkých Afričanov bolo odvečených z územia Konga a Angoly, 20 % z oblasti dnešného Toga, Beninu a Nigérie na západ od ústia Nigeru, 15 % z pobrežia východnej Nigérie, Kamerunu, Gabonu a rovníkovej Guiney, 10 % z Ghany a Pobrežia slonoviny a zvyšok z iných oblastí západnej Afriky. Zaujímavé je, že asi 5 % otrokov dovezených do Ameriky pochádzalo až z východoafrického Mozambiku, a dokonca z Madagaskaru. Iná zaujímavosť je, že štatistiky neuvádzajú žiadnych otrokov dovezených z územia dnešnej Južnej Afriky napriek tomu, že táto krajina má skoro 3000 km dlhé pobrežie. Čiastočne je to dôsledok veľmi riedkeho osídlenia vyprahnutých pobreží Namíbie a západného pobrežia dnešnej Juhoafrickej republiky, ale nepochybne aj toho, že od vzniku holandskej Kapskej kolónie v roku 1652 Európania nedovolili z tohto územia otrokov vyvážať: naopak, Holanďania začali do oblasti Kapského mesta a postupne sa rozširujúcej kolónie dovážať otrokov z Indonézie, Indie a neďalekého Madagaskaru.

Mapa hlavných zdrojov otrokov pre transatlantický obchod s otrokmi od 15. do 19. storočia: olivová – pôvod asi 40 % všetkých otrokov, červená 20 %, zelená 15 %, fialová 10 %.

Zdroj: http://en.wikipedia.org/wiki/File:Africa_slave_Regions.svg

Niekoľko storočí trvajúce neustále „krvácenie“ ľudských zdrojov, keď Afrika prišla o milióny vyvážaných otrokov a o ďalšie milióny ľudí zabitých vo vojnách a pri lovoch otrokov, zanechalo na tvári kontinentu dlhodobé jazvy. V už spomínanej knihe Afrika a Afričania profesor Iliffe dokumentuje nízky populačný rast, ktorý stál v mnohých afrických kultúrach pri zrode kultu plodnosti a detí a ktorý dnes prispieva k populačnej explózií na kontinente. Obyvateľstvo subsaharskej Afriky až do príchodu modernej medicíny, hygieny a poľnohospodárstva z Európy decimovali tropické choroby, detská úmrtnosť bola mimoriadne vysoká a nemožnosť konzervovať mnohé potraviny v podmienkach vlhkých trópov, kde všetko rýchlo plesnivie, spôsobovala, že časy hojnosti ľahko prechádzali do období nedostatku a hladu. K týmto prekážkam rastu populácie vyplývajúcim z prírodných podmienok pridalo otrokárstvo ďalšiu ranu.

Obchod s otrokmi tak prispel k tomu, že sa v Afrike v 18. a 19. storočí nesformovali dostatočne ľudnaté a silné štátne útvary, ktoré by dokázali úspešne odolávať neskoršej koloniálnej nadvláde Európanov. Otrokárstvo navyše katalyzovalo nekonečný cyklus vojen, prepadov, odvetných útokov a nedôvery, čím výrazne prispelo k rozdrobenosti a rozhádzanosti afrických kmeňov a národov. O to ľahšie neskôr podľahli tlaku Európanov. Je ťažké zmapovať, koľko nedôvery, nenávisťi a predsudkov voči susedom sa zrodilo počas otrokárskeho obchodu.

a nájzdov a koľko dodnes prežíva v kolektívnej pamäti afrických kmeňov a etník. Aspoň približnú predstavu si môžeme urobiť, keď zvažíme, ako dokážu dnešní politici na Slovensku a v Maďarsku manipulovať s výkladmi omnoho mierovejšej spoločnej histórie dvoch susedných národov v 19. a na začiatku 20. storočia. Ak politici dokážu o „tisícročnom útlaku“ a iných „historických krivdách“ presvedčiť gramotných Slovákov a nemenej vzdelaných Maďarov, asi by sme nemali predpokladať, že sa krvavá história otrokárstva nepremieta do konfliktov v dnešnej Afrike. Nemusí to byť len náhoda, že medzi tie najdlhšie a najkrvavejšie konflikty v Afrike patria práve etnické konflikty v pobrežných krajinách západnej Afriky od Senegalu až po Kongo a Angolu.

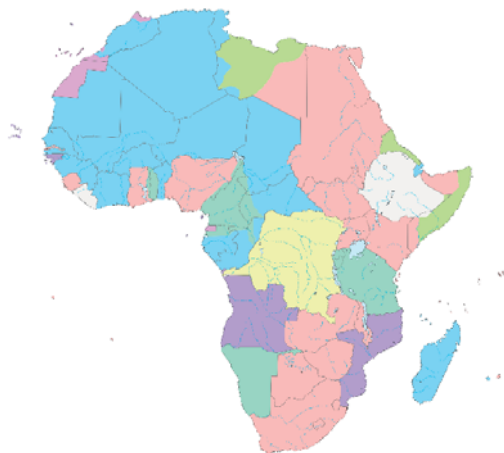
Od kolonializmu k miléniovým rozvojovým cieľom

Parcelovanie Afriky a Berlínska konferencia. Európa obsadzuje s výnimkou Libérie a Etiópie celý kontinent. Ťaženie proti otrokárstvu: koloniálne „PR“ alebo dozrievanie humanity? „Križová výprava“ Davida Livingstona. Budovanie miest, prístavov, železníc a škôl. Postkoloniálne stereotypy: Európa je bohatá, lebo vydrancovala kolónie. Marshallov plán povojnovej obnovy Európy a prvé pôžičky Svetovej banky.

V polovici 19. storočia pomaly doznievala éra transatlantického obchodu s otrokmi. V tom istom čase za oceánom bieli muži s puškami prekročili Mississippi. Začala sa veľká kolonizácia amerického Západu, ktorá za niekoľko desaťročí vyhubila početné kmene Indiánov a tie, čo zdecimované prežili, natlačila do rezervácií. Čo bol pre expandujúce Spojené štáty divoký Západ, to pre európske mocnosti predstavovala Afrika: veľký neobsadený zaostalý kus sveta s prírodnými zdrojmi, navyše s nejasnými hranicami vplyvu. Začiatok konca tohto stavu neurčitosti sa začal v roku 1878, keď sa ambiciózny belgický kráľ Leopold II rozhodol vytvoriť na území Konga kolóniu. Na túto iniciatívu rýchlo zareagovali Francúzi a na brehoch veľtoku založili v roku 1881 mesto Brazzaville. Onedlho Portugalsko, starý kolonizátor pobrežia Konga a Angoly, spustilo svoje iniciatívy v regióne a zrazu európske aktivity v subsaharskej Afrike začali nadobúdať dovtedy nevídanú intenzitu a geografický rozsah. Do hry o delenie Afriky sa rýchlo a vehementne vrhli Francúzi v západnej Afrike a Briti v povodí Nílu a na juhu kontinentu. Expanzia Francúzov a Britov znepokojila Nemcov, ktorí dostali strach, že nové zdroje a bohatstvo prúdiace z Afriky by mohli narušiť starostlivo stráženú krehkú rovnováhu v Európe. V roku 1884 sa veci dostali tak ďaleko, že viacero mocností dospelo k záveru, že Európania potrebujú dohodu o rozdelení svojich záujmov v Afrike. Nemecký kancelár Otto von Bismarck zvolal konferenciu európskych mocností, ktorá vošla do dejín ako Berlínska konferencia.

Berlínska konferencia bola úspešná v tom, že umožnila rozdeliť skoro celú Afriku medzi európske mocnosti bez toho, aby sa dostali do vzájomného konfliktu. Desať rokov po jej skončení bolo rozdelených viac ako 90 % Afriky: celé povodie Nílu pripadlo Britom, skoro celá západná Afrika Francúzom, Nemci získali štyri africké kolónie – Tanzániu, Namíbiu,

Kamerun a Togo. Nezávislosť si uchovali len starobylá Etiópia, západoafrická Libéria¹⁰³ a bielymi Búrmami ovládaný Slobodný oranžský štát a republika Transvaal. Ako už vieme, obe búrske republiky po dlhých a krvavých vojnách nakoniec podľahli britskému impériu, súčasne však v urputnom boji zvrhli Britániu z postu svetovej superveľmoci.

Európske kolónie v Afrike pred I. svetovou vojnou: Belgicko Nemecko Španielsko Francúzsko
 Veľká Británia Taliansko Portugalsko nezávislá Etiópia a Libéria

Zdroj: http://en.wikipedia.org/wiki/File:Colonial_Africa_1913_map.svg

Popri politickom pragmatizme a túžbe po zdrojoch a bohatstve tí idealistickejší Európania postupne začali voči Afričanom prijímať humánnejšie, aj keď stále veľmi nadradené postoje. Všetci signatári berlínskeho dohody sa zaviazali nielen bojovať proti obchodu s otrokmi, ale aj vo svojich kolóniách potláčať otrokárstvo pôvodného čierneho a arabského obyvateľstva. Cynici hovoria, že to bola najmä súčasť imperialistického „PR“, ale keby sme túto skutočnosť prehliadali, spravodlivosti by sme neurobili dobrú službu: humanizačné dôsledky tohto tlaku je ťažké spochybniť.

Imperializmus sa tak zasnúbil s filantropiou. Briti napríklad už pred Berlínskou konferenciou prinútili sultánov Zanzibaru uzavrieť najväčší trh s otrokmi na východe Afriky, a tak skoncovali s obchodom s otrokmi v tejto oblasti. Nešlo o žiadnu maličkosť: zanzibarským

103 Štát Libéria je plodom úsilia severoamerických abolicionistov, ktorí od roku 1820 s pomocou Americkej kolonizačnej spoločnosti umožňovali prepusteným americkým otrokom a otrokom oslobodeným z otrokárskych lodí vracieť sa do tejto západoafrickej krajiny. Títo černoši v roku 1847 založili Libérijskú republiku, ktorej hlavné mesto dodnes nesie meno Monrovia po americkom prezidentovi a prominentnom podporovateľovi myšlienky „repatriácie“ čiernych otrokov Jamesovi Monroovi. Samotný názov krajiny je odvodený od anglického slova liberty – sloboda. Dnes patrí Libéria medzi najzaostalejšie krajiny sveta a 85 % Libérijčanov žije pod medzinárodne uznanou hranicou chudoby.

trhom prechádzalo v čase jeho rozkvetu aj 50 000 otrokov ročne. Škótsky cestovateľ, lekár a misionár David Livingstone (1813 – 1873) podal očité svedectvo o tomto neľudskom obchode, pri ktorom podľa jeho odhadov v polovici 19. storočia hynulo vo východnej Afrike každoročne asi 80 000 ľudí. Jeho zápisky, listy a články výrazne prispeli k tlaku britskej verejnosti, ktorý vyústil do britskej intervencie v Zanzibare. Livingstonovo životné dielo¹⁰⁴ po jeho smrti paradoxne prispelo k rýchlej kolonizácii východnej Afriky Európanmi. Ale na druhej strane školy, ktoré Livingston a jeho misionárski nasledovatelia zakladali, vychovali generáciu Keňanov, Tanzánijcov, Ugandanov a ďalších Afričanov, ktorí proti koloniálnej nadvláde bojovali a nakoniec získali pre svoje krajiny nezávislosť.

Rozhodujúca účasť Britov na potlačení otrokárstva je jedna z humanizačných misií, ktorú Východoafričania svojim bývalým koloniálnym pánom nikdy neupreli a doktor Livingston sa stal doslova súčasťou tamojšej mytológie. Keď David Livingston v roku 1873 na území dnešnej Zambie skončil, jeho africkí služobníci a priatelia Chuma a Susi preniesli jeho mumifikované telo viac ako tisíc míľ africkou divočinou do tanzánijského prístavu Bagamojo, kde ho odovzdali britským úradom. Pre mnohých Afričanov je ich epická výprava naprieč polovicou kontinentu s telom bieleho priateľa nehynúcim príkladom ľudskej vernosti a priateľstva našich rás. Srdce Davida Livingstona zostalo pochované v Zambii, jeho telo spočíva vo Westminsterskom opátstve v spoločnosti Charlesa Darwina, Isaaca Newtona a mnohých ďalších významných Britov i bezvýznamných a dávno zabudnutých kráľov a aristokratov.

Koloniálna moc v Afrike mala popri likvidácii otroctva aj ašpiráciu kontinent ekonomicky využívať a hospodársky a vzdelanostne povzniesť. Briti, Francúzi, Nemci, Portugalci a ďalší to často robili necitlivo voči miestnym kultúram, ich metódy boli v mnohých prípadoch násilné a niekedy hodné opovrhnutia a motívy zrejme prevažne sebecké, ale pozitívny vplyv im uprieť nemožno. Napokon, aj hlavné mesto Kene Nairobi založili Briti ako železničné depo pri stavbe železnice z Mombasy k Viktóriinmu jazeru a do Ugandy.¹⁰⁵ Takto nevzniklo len Nairobi, ale aj tretie najväčšie mesto Kene Kisumu a ďalšie významné mestá východnej Afriky. Približne v tom istom čase postavili Nemci v Tanzánii železnice z prístavu Tanga pod Kilimandžáro a z Dar es Salaamu hlboko do vnútra kontinentu k brehom jazera Tanganika.

Význam výstavby týchto železníc nemožno podceňovať: aj keď sa nám v 21. storočí môžu zdať triviálne, na kontinente, kde neexistovali žiadne cesty hodné toho mena a jediná diaľková preprava boli karavány otrokárov a obchodníkov so slonovinou, išlo o revolučnú modernizáciu. Výstavba pritom miestami narážala na ozbrojený odpor domorodých kmeňov tak

104 Osobnosť doktora Davida Livingstona v posledných rokoch jeho života, vrátane jeho „krížovej výpravy“ proti arabskému otrokárstvu, zachytáva americký film *Zakázané územie: Stanleyho hľadanie Livingstona* (*Forbidden Territory: Stanley's Search for Livingstone*) z roku 1997. Hlavné úlohy v ňom stvárnil Aidan Quinn, Nigel Hawthorne a Kabir Bedi.

105 Na výstavbu tejto železnice priviezli Briti tisíce robotníkov z Indie. Mnohí z ich potomkov dnes predstavujú obchodnú a priemyselnú elitu Kene. Zaujímavú epizódu z výstavby železnice z Mombasy do vnútrozemia Kene – ohrozenie robotníkov ľudožravými levmi v oblasti Tsavo v roku 1898 – zachytáva Oscarom ovenčený dobrodružný film z roku 1996 „*The Ghost and the Darkness*“ (v českej verzii „*Lovci lvů*“) s Michaelom Douglasom a Valom Kilmerom v hlavných úlohách.

ako krátko predtým aj v severnej Amerike. Keď Briti dostavali železnicu, k Viktóriinmu jazeru po nej prepravili rozobraté lode, ktoré umožnili diaľkovú lodnú dopravu spájajúcu osady a mestá na pobreží najrozsiahlejšieho jazera Afriky.¹⁰⁶ Podobne Nemci prepravili lode aj na jazeru Tanganika.

Kolonizátori položili v Afrike aj základy moderného školstva. Nemci v Tanzánii zaviedli školský systém európskeho typu zahrňujúci základné, stredné a učňovské školy, ktorý nemal konkurenciu nikde v tropickej Afrike: vo swahilčine sa dodnes povie škola „shule“. Aký výrečnejší pamätník a trvalejšie dedičstvo po Nemcoch vo východnej Afrike by ste si vedeli predstaviť? Iné dedičstvo po kolonizátoroch sa, žiaľ, ukázalo ako menej trvalé: každý, kto videl súčasný žalostný stav východoafrických železníc alebo lodnej dopravy na jazere Viktória vie, o čom hovorím.

Dnes sa človek v Afrike najmä z úst tamojších politikov pomerne často stretáva s interpretáciou, podľa ktorej je aktuálna chudoba afrických krajín dôsledkom kolonializmu. Nie je to len postoj politikov – ten je neraz účelový a slúži na zakrývanie vlastných zlyhaní a korupcie. Je to aj názor artikulovaný mnohými akademikmi. Uznávaná filozofka a aktivistka indického pôvodu Vandana Shivaová napríklad vo svojej kritike práce ekonóma Jeffreyho Sachsa „Koniec chudoby“ píše: „*Chudobní nie sú tí, ktorí „zostali vzadu“: oni sú tí, ktorí boli ozbijaní. Bohatstvo akumulované Európou a Severnou Amerikou je zväčša založené na bohatstve zobratom z Ázie, Afriky a Latinskej Ameriky. Bez deštrukcie bohatého indického textilného priemyslu, bez ovládnutia trhu s korením, bez genocídy domorodých amerických kmeňov, bez afrického otrokárstva by priemyselná revolúcia nevedla k novému bohatstvu v Európe a Severnej Amerike. Bolo to násilné ovládnutie zdrojov a trhov tretieho sveta, čo stvorilo bohatstvo Severu a chudobu Juhu.*“¹⁰⁷ Táto interpretácia však obstojí len veľmi ťažko. Ako táto kniha opakovane ukazuje, omnoho významnejšie príčiny súčasnej chudoby v Afrike či Indii vyplývajú z lokálnych podmienok – a to prírodných, ale aj sociálno-kultúrnych.

Už viackrát spomínaná Etiópia alebo Libéria nikdy neboli kolóniami, napriek tomu sú to dnes dokonca aj v rámci samotnej Afriky krajiny na chvoste mnohých rebríčkov rozvoja. Územia Južnej Afriky naopak boli kolóniami mnohonásobne dlhšie ako väčšina afrických krajín, dnes je ale Juhoafrická republika v rámci Afriky tým najúspešnejším ostrovom relatívnej prosperity. V iných končinách sveta voľakedajšie kolónie ako Hongkong, Singapur alebo Kanada, Austrália či Nový Zéland – a nezabúdajme na samotné USA – dnes patria k najrozvinutejším krajinám sveta. Áno, dá sa namietat, že niekde sa tak stalo za cenu potlačenia a niekedy zabíjania domáceho obyvateľstva, ale je očividné, že klásť znamienko rovnosti medzi dnešnú zaostalosť a bývalý koloniálny status jednoducho neobstojí.

106 Viktóriino jazeru je s rozlohou 69 000 km² druhým najväčším jazerom na svete, jeho priemerná hĺbka je však len 40 metrov (a maximálna 84 metrov), takže je ekologicky veľmi zraniteľné. Jazeru dáva obživu miliónom ľudí a je zdrojom rýb na export do Európy a Ameriky. Aj v 21. storočí sa však jeho dopravný potenciál využíva len minimálne.

107 Citované z eseje „Dva mýty, ktoré držia svet v chudobe“ (Two myths that keep the world poor). <http://odewire.com/60038/two-myths-that-keep-the-world-poor.html>.

Keď sa navyše pozrieme na Európu ako celok, predstava o jej bohatstve pochádzajúcom prevažne z kolónií dostáva veľmi vážnu trhlínu. Takýto pohľad môže byť pre ľudí pochádzajúcich z krajín britského Commonwealthu problém, keďže pre mnohých z nich platí, že Európa rovná sa Veľká Británia. Rakúsko-Uhorsko, ktorého súčasťou boli aj naše národy, nemalo prakticky žiadne kolónie rovnako ako ich nemali krajiny Škandinávie. Možno dokonca pripomenúť, že Fínsko bolo okupované Ruskom a postavenie Nórska malo v niektorých etapách dejín tiež ďaleko k suverénite. Samotné Nemecko malo kolónie len veľmi krátko, najviac 30 rokov približne v období 1885 – 1915. Napriek tomu sú stredná Európa a Škandinávia v súčasnosti ekonomicky prosperujúce regióny a Nemecko je dokonca globálna ekonomická veľmoc. Dalo by sa síce argumentovať, že časť bohatstva odvečeneného z Afriky, Indie či Latinskej Ameriky Britmi, Francúzmi či Španielmi prenikla aj do strednej Európy, ale to je úvaha na dosť dlhé lakte. Jednoduchý obraz o nakradnutom bohatstve komplikuje fakt, že Európa má aj také bývalé koloniálne veľmoci, ako Španielsko a Portugalsko, ktoré ani pri najlepšej vôli nemôžeme považovať za príklady hospodárskeho úspechu a bohatstva, najmä nie v porovnaní s Nemeckom, Rakúskom, Švajčiarskom a Škandináviou.

Po dekolonizácii zodpovednosť za ďalší rozvoj svojich krajín prevzali do rúk vlády novovzniknutých nezávislých štátov. Rýchlo sa však ukázalo, že na to, aby pozdvihli svoje krajiny z chudoby a zaostalosti, potrebujú pomoc vyspelých krajín. Prekvapujúco sa prvotnou inšpiráciou pre moderné programy rozvojovej pomoci stala Európa – presnejšie Marshallov plán obnovy zničenej západnej Európy po druhej svetovej vojne. Krátko po vojne bola založená aj Medzinárodná banka pre obnovu a rozvoj, ktorú mnohí poznajú skôr pod názvom Svetová banka. Prvá pôžička, ktorú Svetová banka poskytla, nešla do Afriky, Ázie ani do Južnej Ameriky. Dohoda o prvej pôžičke Svetovej banky bola podpísaná symbolicky 9. mája 1947 a dostalo ju... Francúzsko! Za zmienku stojí aj skutočnosť, že dodnes ide o najväčšiu individuálnu pôžičku poskytnutú Svetovou bankou – jej vtedajších 250 miliónov dolárov je ekvivalentom dnešných 2,6 miliardy. Francúzi za ňu nakúpili (najmä v Spojených štátoch, takže väčšina peňazí Ameriku nikdy neopustila) stroje, zariadenia a lietadlá. Vzdelaní a zruční Francúzi s nimi za niekoľko rokov obnovili svoju zničenú krajinu. Po pôžičke Francúzsku nasledovali pôžičky pre Holandsko, Dánsko a Luxembursko.

Oproti efektívnosti Marshallovo „Programu obnovy Európy“ (European Recovery Program) sú výsledky pomoci Afrike, veľmi mierne povedané, žalostné. Marshallov plán trval krátko štyri roky a keď sa v roku 1952 skončil, ekonomika každého zo zúčastnených štátov prekročila predvojnovú úroveň. Už v roku 1951 bola ich výroba v priemere najmenej o 35 % vyššia ako v roku 1938. Trvalo len krátko a z krajín obnovenej Európy sa stali darcovia rozvojovej pomoci a prispievatelia do fondov Svetovej banky, OSN a ďalších organizácií.

Je veľa dôvodov, prečo sa to v Európe (a neskôr aj inde, zvlášť v juhovýchodnej Ázii, ale aj v Latinskej Amerike) dalo, a prečo to v Afrike nešlo a stále nejde. Budeme sa nimi podrobnejšie zaoberať. Popri pokračujúcom explozívnom populačnom raste či bremene endemických a ťažko vykoreniteľných tropických chorôb ako sú malária, bilharzióza a mnohé ďalšie, hovorí oxfordský profesor Paul Collier o rozvojových pasciach, do ktorých subsaharská Afrika padla. Skôr ako sa do nich zahryzneme, pozrime sa, na akých cieľoch pre rozvojovú pomoc sa po bezmála polstoročí peripetií dohodlo medzinárodné spoločenstvo.

Miléniové rozvojové ciele

Miléniové ciele a „podciele“. Dári sa Afričanom MDGs plniť? Ťažkosti so spoľahlivými dátami a štatistikami: presne spracované nepresné čísla. Pomalý zber dát neumožňuje sledovať rýchlo sa meniacu situáciu, napríklad sociálne dôsledky hospodárskych kríz. Problémy prezentácie: počet hladujúcich narastá o desiatky miliónov, ale v percentách vraj s hladom bojujeme úspešne. Klamlivé čísla: 1,25 dolára na deň a rastúce ceny potravín a ropy. Otázka kvality a relevantnosti vzdelávania pre reálny život. Sú MDGs vybrané odborné, alebo sú najmä výsledkom politických kompromisov? Medzi MDGs chýba „slon v porceláne“- Etiópia so 188 miliónmi obyvateľov v roku 2035.

V septembri jubilejného roku 2000 prijalo Valné zhromaždenie Organizácie spojených národov Miléniovú deklaráciu Spojených národov (United Nations Millennium Declaration).¹⁰⁸ Vyše 20 medzinárodných organizácií a 189 signatárskych krajín – od najbohatších po tie najchudobnejšie – sa v nej zaviazalo do roku 2015 dosiahnuť významný pokrok v globálnom rozvoji. Pomerne vágne ciele artikulované v Miléniovej deklarácii poslúžili na zadefinovanie presnejších rozvojových cieľov, ktoré dostali názov Millennium Development Goals (Miléniové rozvojové ciele – MDGs). Samozrejme, že Miléniová deklarácia ani MDGs nespádli v roku 2000 z jasného neba, ale boli produktom nekonečných diskusií „rozvojových hráčov“ vrátane UNDP, Svetovej banky a Medzinárodného menového fondu, ktoré prebiehali počas celých 90. rokov. Smerovanie k MDGs je formálne záväzná pre donorov aj prijímateľov rozvojovej pomoci, aj keď, ako uvidíme ďalej, papier znesie veľa a reči sa hovoria, ale chlieb sa je. Alebo neje – v tých menej šťastných krajinách a rodinách.

Svetové spoločenstvo sa na pôde OSN dohodlo na týchto ôsmich MDGs:

1. Eradikovať extrémnu chudobu a hlad
2. Dosiahnuť univerzálne základné vzdelanie

108 Úplný oficiálny text Miléniovej deklarácie nájdete na <http://www.un.org/millennium/declaration/ares552e.pdf>.

3. Podporovať rovnosť pohlaví a posilňovať postavenie žien
4. Znížiť detskú úmrtnosť
5. Zlepšiť zdravie matiek
6. Bojovať s HIV/AIDS, maláriou a ďalšími chorobami
7. Zabezpečiť udržateľnosť životného prostredia
8. Vytvoriť globálne partnerstvo za rozvoj

Každý z týchto cieľov má niekoľko podcieľov a každý z nich niekoľko indikátorov, ktoré umožňujú merať dosiahnutý pokrok v porovnaní s východiskovým stavom.¹⁰⁹ Prvý rozvojový cieľ – eradikovať extrémnu chudobu a hlad – je napríklad rozpracovaný do takýchto detailov:

Cieľ 1A: Znížiť na polovicu podiel ľudí žijúcich za menej ako 1 americký dolár denne

Indikátory:

- Podiel obyvateľstva žijúceho za menej ako 1 dolár denne (v paritnej kúpnej sile – PPP)
- Miera priepasti chudoby (jej výskyt násobený hĺbkou chudoby)
- Podiel najchudobnejších 20 % na národnej spotrebe

Cieľ 1B: Dosiahnuť primeranú zamestnanosť pre ženy, mužov a mládež

Indikátory:

- Rast HDP na zamestnanú osobu
- Miera zamestnanosti
- Podiel zamestnaných žijúcich za menej ako 1 dolár denne (v hodnote PPP)
- Podiel ľudí zamestnaných v rodine medzi zamestnanými

Cieľ 1C: Znížiť na polovicu počet hladujúcich ľudí

Indikátory:

- Percento podvyživených detí do 5 rokov veku
- Podiel obyvateľstva pod minimálnou spotrebou energie v potrave

Druhý cieľ je z hľadiska štruktúry a indikátorov jednoduchší: Do roku 2015 majú všetci chlapci a dievčatá dosahovať úplné základné školské vzdelanie. Indikátory progresu sú počty detí zapísaných do základných škôl, počty detí, ktoré základnú školu ukončujú a gramotnosť mladých mužov a žien vo veku 15 až 24 rokov.

Mohli by sme takto prejsť všetky ciele a vymenovať ich podciele a indikátory, ale bol by to dosť nudný text. Položme si preto radšej dve základné otázky: Priblížil sa svet k naplneniu MDGs? A sú MDGs správne zvolené a zadefinované?

¹⁰⁹ Prehľad MDGs a ich indikátorov v slovenskom preklade nájdete napríklad na stránke Ministerstva zahraničných vecí SR [http://www.mzv.sk/App/wcm/media.nsf/vw_ByID/ID_CB994940132FED7D-C125766500389E84_SK/\\$File/mileniove_rozvojove_ciele.pdf](http://www.mzv.sk/App/wcm/media.nsf/vw_ByID/ID_CB994940132FED7D-C125766500389E84_SK/$File/mileniove_rozvojove_ciele.pdf).

Odpoveď ani na jednu z týchto otázok nie je jednoduchá. V roku 2011 vydala OSN doposiaľ poslednú Správu o plnení miléniových rozvojových cieľov (The Millennium Development Goals Report 2011),¹¹⁰ ktorá poskytuje množstvo dát ilustrujúcich vývoj v prvom desaťročí 21. storočia. Napriek tomu je k tejto správe potrebné vzniesť najmenej dve zásadné výhrady. Prvou je možná (ba pri niektorých parametroch vysoko pravdepodobná) nepresnosť dát. Druhou je skutočnosť, že aj solídne dáta dostupné v prvej polovici roka 2011, teda v čase, keď sa správa kompletizovala, ešte v mnohých krajinách nezachytávali dôsledky ekonomickej krízy roku 2008 a dramatického vzostupu cien potravín v druhej polovici roka 2010.¹¹¹

Zákonitým pritom je, že najmenej spoľahlivé dáta máme práve z krajín, ktoré sú najchudobnejšie a z ktorých by sme dáta na posúdenie pokroku najviac potrebovali. Získať napríklad solídne epidemiologické dáta o výskyte chorôb alebo o príčinách úmrtnosti detí či matiek z územia, kde nie je v okruhu desiatok kilometrov jediný lekár, je reálne nemožné. Čísla, ktoré do správ poskytujú takéto krajiny, sú viac alebo menej kvalifikované odhady, ktoré sa môžu od reality výrazne líšiť. Takže čokoľvek nám štatistiky hovoria o plnení miléniových cieľov číslo 4, 5 a 6 – teda o zdraví a úmrtnosti matiek, detí a o epidemiologickej situácii – sú v mnohých prípadoch len presne spracované čísla vychádzajúce z veľmi nepresných vstupných údajov.

Druhý problém so správami o plnení MDGs je ich aktuálnosť, teda že mnohé trendy zachytávajú s veľkým oneskorením – napríklad ani správa z roku 2011 ešte nezachytáva mnohé dôsledky svetovej hospodárskej krízy, ktorá vypukla v roku 2008. A ešte je tu jeden problém – problém prezentácie údajov. Správa za rok 2011 napríklad oznamuje, že na svete klesol podiel ľudí žijúcich za menej ako 1,25 dolára¹¹² denne a podiel podvyživených sa už začiatkom desaťročia zastavil na 16 % a prestal klesať. Omnoho vážnejšie je, že absolútny počet hladujúcich – teda údaj, na ktorom skutočne záleží, keďže sa za ním skrývajú konkrétne ľudské osudy – nielenže prestal klesať, ale začal dokonca stúpať. Kým v období 1995 – 1997 bolo na svete 770 miliónov podvyživených ľudí (vtedy 18 % ľudstva), v období 2000 – 2002 ich bolo 818 miliónov (ale už „len“ 16 %) a v období 2005 – 2007 už 837 miliónov (a tiež „len“ 16 %). Ak teda pri podiele podvyživených a dlhodobo hladujúcich môžeme hovoriť o stagnácii, pod týmto prezentačným trikom sa skrýva tragická skutočnosť, že počet hladujúcich ľudských bytostí stúpol ešte do predkrízového roku 2007 o 67 miliónov – teda oproti ich počtu v rokoch 1995 – 1997 za desať rokov o bežmála desiatinu.

Situácia sa pritom od roku 2007 vyvíjala od zlej k horšej. Najprv po celý rok 2007 svetové ceny potravín stúpali až dosiahli skoro dvojnásobok úrovne predošlých rokov, potom sa v roku 2008 v dôsledku hospodárskej krízy zlomili a nakrátko výrazne klesli, aby už v roku

110 Plný text tejto asi 70-stranovej správy je k dispozícii na stránke OSN http://www.un.org/millenniumgoals/11_MDG%20Report_EN.pdf. Správa obsahuje mnoho grafov, takže jej časti sú dostatočne zrozumiteľné aj čitateľom, ktorí neovládajú anglický jazyk.

111 Napríklad v Indii oficiálne žije pod hranicou chudoby 37 % z jej 1,2 miliardy obyvateľov, jeden odhad však hovorí, že môže ísť až o 77 %. <http://www.bbc.co.uk/news/world-asia-india-17441347>.

112 Referenčná suma sa zmenila z 1,00 na 1,25 dolára, čo reflektuje postupný pokles hodnoty dolára.

2009 začali znovu stúpať. Potom v lete 2010 udrela na obilné lány južného Ruska bezprecedentná tepelná vlna. Tá spoločne s inými faktormi – napríklad s rastúcou cenou ropy, ktorá sa do cien potravín premieta veľmi priamočiaro – vyhnala svetové ceny potravín na ešte vyššie úrovne než dosiahli v rokoch 2007 – 2008. Lenže tentokrát sa rekordne vysoké ceny potravín aj ropy udržali už po celý rok 2011 a v júni 2012, teda krátko pred zadaním tejto knihy do tlače, sú obe stále mimoriadne vysoké.¹¹³

Ak teda aj počet ľudí žijúcich za menej ako 1,25 dolára za deň koncom prvého desaťročia 21. storočia v niektorých kratších obdobiach klesal, skutočný – nie ten štatistický – rozsah chudoby v Afrike, Indii a inde nepochybne stúpil, keďže potraviny výrazne drahli a výdavky za jedlo predstavujú v chudobných spoločnostiach najväčšiu časť výdavkov. Koniec koncov, rozsah chudoby v tom istom období narastal nielen v rozvojových krajinách, ale aj v Európe a USA. O súčasnej vlne rastu chudoby na svete zatiaľ nie sú k dispozícii súhrnne spracované štatistické dáta, ale napríklad prezident Svetovej banky Robert Zoellick v apríli 2011 na konferencii vo Washingtone uviedol, že len od júna 2010 do začiatku roka 2011 upadlo do chudoby ďalších 44 miliónov ľudí.¹¹⁴

V severnej Afrike priniesol rok 2011 vlnu revolúcií označených ako „arabská jar“. Vznikli ako dôsledok prehľbujúcej sa sociálnej krízy v arabskom svete (ktorý ako celok importuje viac ako polovicu potravín na nasýtenie svojej explodujúcej populácie), ale súčasne boli aj predzvesťou jej ďalšieho zhoršovania počas celého roku 2011 a najmenej prvej polovice roku 2012. Bieda a hlad, ktoré sa arabským diktátorom darilo držať do roku 2010 na uzde, sa zrazu stali súčasťou života v oblasti so 400 miliónmi ľudí. V januári 2012 už portál Asia Times písal o rýchlo sa scvrkávajúcich rezervách zahraničnej meny v Egypte – teda o peniazoch, ktoré umožňujú nakupovať v zahraničí viac ako 55 % potravín na nasýtenie 82 miliónov Egypťanov. Podľa Asia Times mal Egypt v decembri 2011 ešte rezervy na nákupy na 4 mesiace. Potom podľa autora článku čakala Egypt „pohroma biblických rozmerov“.¹¹⁵ Do leta 2012 k takej pohrome neprišlo, ale bohatý svet mal mimoriadny záujem, aby v krajine, ktorá kontroluje Suezský prieliv, pred prvými demokratickými prezidentskými voľbami problémy naplno neprepukli.¹¹⁶ Možno pravdepodobnejší ako náhly hladomor (mimochodom, v Egypte údajne donedávna žilo len menej ako 5 % podvyživeného obyvateľstva) je plazivý rast nedostatku potravín po voľbách. Zmienovaný článok ale už v januári 2012 uvádzal prvé kusé správy o hlade v periférnych mestečkách krajiny, o prázdnych regáloch v obchodoch, zavretých pekárnach, ktoré nemali z čoho piecť, o prudkom raste cien potravín. „*Polovica*

113 Cena ropy vyjadrená v eurách a v britských librách dokonca vo februári 2012 prelomila historický rekord z roku 2012.

114 „Zoellick otvoril stretnutia tlačovou konferenciou“. Svetová banka, 2011-04-14. <http://blogs.worldbank.org/meetings/zoellick-kicks-off-meetings-with-opening-press-conference>.

115 Neúspešná aukcia pokladničných poukážok veští pre Egypt pohromu (Failed treasury auction portends Egyptian disaster). 2012-01-24. http://www.atimes.com/atimes/middle_east/na24ak02.html.

116 Toto žiaľ neplatí napríklad o Jemene, kde v lete 2012 už 10 miliónov ľudí nemalo peniaze na jedlo, o čom píše napríklad reportérka BBC v článku „Aid groups warn of Yemen „catastrophe“ (Charitatívne organizácie varujú pred „katastrofou“ v Jemene) <http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-18896993>

obyvateľstva sotva konzumuje dosť na to, aby nehladovali.“ Zruinovanú egyptskú ekonomiku prirovnáva k banánovým republikám „...s tým rozdielom, že zbankrotované latinskoamerické banánové republiky mali na vývoz aspoň banány, kým Egypt polovicu svojej kalorickej spotreby dováža.“

Vráťme sa ale z odbočenia k potravinám a Egyptu späť k plneniu miléniových rozvojových cieľov. Tri roky pred ich plánovaným dosiahnutím sa na jar 2012 dá skoro s istotou tvrdiť, že väčšinu z nich sa vo väčšine krajín sveta nepodarí dosiahnuť. Samotný zdokumentovaný pokles počtu ľudí žijúcich za menej ako 1,25 dolára denne bol skoro výlučne dôsledok zlepšenia situácie obyvateľstva v jedinej krajine: v komunistickej Číne, ktorá v prvom desaťročí 21. storočia prežívala obrovský exportný a stavebný boom. Ten vyťahol z absolútnej chudoby stovky miliónov Číňanov. Ako už vieme z predošlých kapitol, perspektívy ďalšieho prudkého rastu ekonomiky Číny sú však vratké. Druhá najľudnatejšia krajina sveta – India – je krajinou, v ktorej je dodnes polovica detí podvyživených. Aká-taká potravinová bezpečnosť tohto giganta pritom stojí zväčša na produkcii polí zavlažovaných zo zásobární podzemných vôd, ktorých hladiny rýchlo klesajú. Odhaduje sa, že vyčerpanie podzemnej vody v konečnom dôsledku pripraví o potraviny asi 200 miliónov Indov.

Jeden z mála MDGs, ktorý na rozdiel napríklad od epidemiologických dát dokážeme pomerne spoľahlivo merať aj v podmienkach veľmi chudobných krajín, je druhý cieľ – teda dosiahnutie univerzálneho základného vzdelania. Spočítať deti zapísané do školy a deti, ktoré školskú dochádzku ukončia, dokážu aj štáty, ktorých kapacity sú minimálne. Fundamentálna otázka však spočíva v tom, že to nevytvára veľa o kvalite základného vzdelania, o jeho obsahu a o tom, čo vlastne tento indikátor hovorí o skutočných predpokladoch na zlepšenie života v krajine. Som asi jeden z posledných ľudí, ktorý by spochybňoval hodnotu a význam vzdelania – možno práve preto považujem za potrebné klásť otázky. Naozaj je na dosiahnutie prosperity krajiny a jej obyvateľstva nutné alebo veľmi výhodné mať 100 %-nú gramotnosť? Nestačilo by mať v školách 80 alebo 90 % detí – ale kvalitnejšie ich vzdeláť? Čo obsah vzdelávania? Učia sa deti to, čo je dôležité pre reálny život v ich krajine, alebo memorujú osnovy prevzaté z anglických či francúzskych škôl? Neopúšťajú tamojšie školy deti, ktoré sú schopné vymenovať kráľovské rody Tudorovcov a Kapetovcov, ale bez najmenšieho tušenia ako sa ochrániť pred nežiaducim otehotnením, alebo ako možno variť bez dreva, iba s využitím energie tropického slnka? Aby som bol konkrétny, neviem, koľko sa deti v Keni alebo Tanzánii učia o Tudorovcoch a Shakespearovi, ale viem veľmi dobre, že väčšina žiakov a často ani ich učiteľov ani len netuší o solárnych varičoch a antikoncepcii. Školy, ktoré nepripravujú žiakov a študentov na reálny život, sú (aj) v Afrike holá realita. Otázka by teda mala stáť: dostávajú deti v školách kvalitné vzdelanie do reálneho života, alebo vzdelanie pre fiktívny svet, v ktorom nežijú a ani nikdy žiť nebudú?

Nejde samozrejme len o otázky rozvojových krajín, po paralely naozaj nemusíme chodiť ďaleko. Veď aká je v čase krízy reálna hodnota vzdelania stoviek, ba možno tisícok slovenských absolventov politológie a podobných disciplín? Potrebujeme vari jedného politológa do každej dedinskej krčmy? Sotva. Rozdiel medzi Slovenskom a Ugandou je pravdaže v tom,

že náš ekonomický a sociálny systém zatiaľ¹¹⁷ dokáže ako-tak „uživiť“ tisícky mladých ľudí so vzdelaním, ktoré má skoro výlučne iba imaginárnu hodnotu. V Ugande však skutočne ide o život – a púšťať do neho dievčatá a chlapcov bez relevantného vzdelania je premárnená príležitosť. Aj keď to v štatistikách OSN môže dobre vyzerať.

Konečne popri otázkach merateľnosti cieľov MDGs alebo precíznosti a vhodnosti ich definovania je tu ešte ďalšia zásadná otázka: vystihujú MDGs skutočne všetky kľúčové oblasti, ktoré je nevyhnutné obsiahnuť na to, aby sa perspektívy ľudského života zlepšili? Žiaľbohu, odpoveď je – nie. Chýba v nich napríklad onen veľký slon v porceláne, o ktorom všetci vedia, ale kolektívne sa tvárimo, že neexistuje. Asi všetci dúfajú, že keď ho nebudeme vidieť, nakoniec sám zmizne. Možno áno, možno nie: pravdepodobnosť, že slon vycúva z domu bez toho, aby po ňom zostala spúšť, je však nulová. Ako iste tušíte, ten slon je populačný rast. Nezaradenie cieľov týkajúcich sa zníženia pôrodnosti medzi MDGs je, samozrejme, výsledok politického kompromisu vyplývajúceho z ideologických vojen stredovekého pôvodu, ktoré ale prebiehajú aj v súčasnom svete.

Miera populačného rastu Zimbabwe, Nigeru a Ugandy sa začiatkom roku 2011 odhadovala na 4 % ročne. Čo to znamená? Že počet obyvateľov týchto krajín by sa pri udržaní tohto tempa zdvojnásobil za necelých 18 rokov. Uganda by teda v roku 2030 mala 70 miliónov ľudí, polovica z nich by boli deti do 18 rokov. Vieme si to predstaviť bez pohromy?

Miera populačného rastu Etiópie, oboch Kong, Rwandy, Burundi, Senegal, Mali, Zambie a ďalších 10 afrických krajín sa odhadovala na 3 % ročne. Znamená to zdvojnásobenie počtu obyvateľov za 23 rokov. Etiópia, ktorá má dnes 94 miliónov obyvateľov, by tak mala v roku 2035 uživiť 188 miliónov ľudí, Kongo 144 miliónov. Ak pri takýchto číslach nepočujeme tikať hodiny na spínači časovanej bomby, možno je načase kolektívne navštíviť foniatrické oddelenie. Počet obyvateľov ďalších 23 afrických krajín by sa mal pritom zdvojnásobiť len o niečo neskôr – do roku 2047.

117 Aspoň v polovici roka 2012 to ešte platilo.

Prečo zostáva Afrika v biede: Collierova miliarda na dne a jeho 4 rozvojové pasce

Život v rozvojovej pasci: realita 14. storočia na prahu 21. storočia. Štyri pasce: konflikty, závislosť na vývoze surovín, uväznenie vo vnútrozemí a zlá správa vecí verejných. Z miliardy ľudí na dne 70 % žije v Afrike. Rast je dobrý – ale trvalo udržateľný rast je matematický nezmysel. Bludná špirála vnútorných konfliktov. Náklady občianskych vojen a militarizácie. Psychopati a detskí vojaci. Typický rebel: mladý, bez vzdelania, bez záväzkov. Richard Leakey a jeho „Války v divočine“. Závislosť od vývozu surovín. Holandská choroba a projekty „bielych slonov“. Systém patrónstva namiesto výberu daní. Je lepšie byť susedom Nemecka ako Kene. Korupcia a nedostatok kvalifikovaných lídrov. Sociálna polarizácia a Ginho index. Forbes: 40 najbohatších Afričanov. Kto všetko v rebríčku Forbesu chýba? Kto má vyšší plat ako prezident USA, nemecká kancelárka a britský premiér?

Autor, ktorého myšlienkami sa budeme zaoberať v ďalšej kapitole, vidí hlavný prínos MDGs v posune myslenia od vstupov k výsledkom rozvojových intervencií. Ako ich hlavný nedostatok zhodnotil nedostatok sústredenia na najmenej rozvinuté krajiny a na stratégie, akými tieto ciele dosiahnuť. Čo tým myslel?

Paul Collier je profesor ekonómie a riaditeľ Centra pre štúdium afrických ekonomík na Oxfordskej univerzite a tiež bývalý riaditeľ výskumu vo Svetovej banke vo Washingtone. V roku 2007 uverejnil knihu „Miliarda na dne – prečo zlyhávajú najchudobnejšie krajiny a čo s tým možno robiť“.¹¹⁸ Je to jedna z najvýznamnejších kníh, ktoré v posledných rokoch rozvírili diskusie o Afrike a rozvoji. Obsahuje množstvo originálnych postrehov a dát, preto si zaslúži, aby sme jej venovali viac pozornosti.

118 The Bottom Billion – Why the Poorest Countries Are Failing and What Can Be Done About It. Oxford University Press, 2007.

Collier začal svoju analýzu konštatovaním, že niektoré krajiny Afriky – napríklad Malawi – boli v minulosti medzi najchudobnejšími na svete... a patria k nim aj dnes. Naopak, Sierra Leone alebo Keňa boli kedysi bohatšie ako Čína a India, ale ich rozvoj sa v istej chvíli zastavil. V iných prípadoch sa rozvoj nielen zastavil, ale nastal aj regres, a v niektorých prípadoch dokonca úplný rozpad štátu a spoločnosti. Analýza vývoja afrických krajín priviedla Colliera k formulovaniu konceptu rozvojovej pasce: niektoré krajiny sa dostanú do situácie, z ktorej sa snažia vymaniť, ale stále znovu a znovu padajú nazad. Kým počas uplynulého polstoročia väčšina krajín ekonomicky rástla a životné podmienky v nich sa zlepšovali (spomeňme kedysi rozvojovú Južnú Kóreu alebo Čínu, Brazíliu, Thajsko či Vietnam), tie krajiny, ktoré spadli do pascí, prestali ekonomicky rásť a sociálne sa rozvíjať. V štyroch pasciach, ktoré Collier identifikoval, uviazlo 58 krajín a žije – či skôr živorí – v nich asi 1 miliarda ľudí. Žijú v 21. storočí, ale, Collierovými slovami, v realite 14. storočia: v podmienkach občianskych vojen, epidémií a nevedomosti. Väčšina z nich sa nachádza v Afrike.

Všetky spoločnosti boli kedysi chudobné a zaostalé. Naši predkovia v Európe zomierali v hladomoroch ešte v polovici 19. storočia, negramotnosť a nevzdelanosť boli bežným štandardom, deti aj dospelí masovo zomierali na infekčné ochorenia a život v špine. Stredná dĺžka života mužov aj žien v Rakúsko-Uhorsku bola krátko pred začiatkom prvej svetovej vojny, teda pred asi 100 rokmi, tesne pod 40 rokov. Dnes žijeme dvakrát dlhšie a v neporovnateľne lepších podmienkach. Chudoba teda sama osebe nie je pascou, inak by sme dodnes boli všetci chudobní.

Štyri pasce, ktoré podľa Colliera držia desiatky afrických krajín a stovky miliónov ich obyvateľov v hlbokoj chudobe, sú pasca konfliktov, pasca závislosti na prírodných zdrojoch, pasca uväznenia vo vnútrozemí v objatí zlých susedov a pasca zlého vládnutia v malých krajinách. V krajinách, ktoré sú v niektorej z týchto pascí, žilo v roku 2006, keď Collier písal svoju knihu, okolo 1 miliardy ľudí, 70 % z nich boli Afričania. Priemerná očakávaná dĺžka života v nich je 50 rokov, detská úmrtnosť približne 14 %, deti s príznakmi podvýživy tvoria 36 %... Kniha podáva množstvo ekonometrických analýz, ktorými autor upozorňuje na to, že v porovnaní s inými rozvojovými krajinami, v ktorých žijú asi 4 miliardy ľudí, krajiny dolnej miliardy prestali ekonomicky rásť, alebo rástli len veľmi pomaly. Ako ekonóm potom Collier argumentuje, že to, čo tieto krajiny potrebujú, je ekonomický rast, ale práve jemu bránia spomenuté štyri pasce.

Uplynulé desaťročia boli skutočne svedkami bezprecedentne rýchleho hospodárskeho rastu niektorých rozvojových krajín – Čína je medzi nimi zrejme najžiarivejší príklad. Ekonomiky krajín dolnej miliardy rástli podstatne pomalšie: v 70. rokoch minulého storočia rýchlosťou 0,5 % ročne, v 80. rokoch dokonca klesali rýchlosťou 0,4 % ročne a v zlatej dekáde svetového rastu, v 90. rokoch klesali až rýchlosťou 0,5 % ročne. Na začiatku tohto tisícročia boli na tom ich obyvatelia ekonomicky horšie ako v roku 1970! Collier prízvukuje, že jeho čísla sú pravdepodobne podhodnotené, pretože napríklad z krajín, ktoré prekonal úplný rozvrat – teda napríklad zo Somálska alebo Afganistanu – od určitého obdobia žiadne ekonomické štatistiky neexistujú. Konečne na začiatku prvého desaťročia 21. storočia začali rásť trochu rýchlejšie aj ekonomiky dolnej miliardy, ale ich rast na úrovni 1,7 % bol najmä dôsledok

rastu svetových cien nerastných surovín a v porovnaní s hodnotami tempa ekonomického rastu v Číne alebo Indii je to rast veľmi mierny. Hýbu sa, ale vlak im uteká omnoho rýchlejšie.

Odbočme na chvíľu k problému vytúženého a podľa možnosti nekonečného rastu. Ako prírodovedne vzdelaný človek a environmentalista si veľmi dobre uvedomujem limity každého rastu. Keď sa v mladom veku nezastaví rast ľudského tela, máme dočinenia s vážnou chorobou. Keď sa neprestávajú deliť naše bunky, choroba, o ktorú ide, sa volá rakovina. Neobmedzený rast v uzavretom fyzikálnom systéme akým je planéta Zem je matematicky nezmysel¹¹⁹ a aj obdobie ekonomického rastu ľudských spoločností sa raz s neúprosnou logikou zastaví. Množstvo čísiel dokumentuje, že to „raz“ je na spadnutie a celkom iste ho zažijú ešte dnešné generácie. Cynici hovoria, že len ekonómovia a blázni môžu hlásať možnosť nekonečného rastu: ja k tomuto zoznamu pridávam ešte politikov, pre ktorých je sľubovanie hospodárskeho rastu večne opakovanou mantrou a vykázany rast meradlom úspechu.

S touto výhradou o neudržateľnosti dlhodobého ekonomického (a samozrejme aj populačného) rastu však dodávam, že s Paulom Collierom v prípade jeho pozorovaní o spojitosti ekonomického rastu a prosperity spoločnosti súhlasím. Domnievam sa, že mnoho aspektov africkej ekonomiky by mohlo a malo rásť. Tento rast ekonomiky v Afrike by však mal byť – a v ideálnom svete by bol – kompenzovaný negatívnym rastom (zjednodušene poklesom ekonomiky) bohatých krajín severnej Ameriky, Európy a Ázie. Teda znižovaním ich spotreby a populácie. Ľudský svet, žiaľ, nie je ideálny, a tak je omnoho pravdepodobnejšie, že obyvatelia vyspelých krajín budú ďalej voliť politikov, ktorí budú sľubovať zázraky ekonomického rastu na počkanie a matematicky nemožné do týždňa, pričom už aj zmienku o potrebe znížiť našu spotrebu a ekonomickú aktivitu budú vyhlasovať za dielo diabla a pomätencov.

V súlade s touto dominantnou filozofiou nekonečne rastúceho konzumu snáď jediným účinným mechanizmom na znižovanie tlaku západných spoločností na prírodné zdroje, ktorý sa počas prvého desaťročia 21. storočia začal manifestovať v niektorých krajinách Európy a v Japonsku, je stagnácia alebo mierny pokles počtu obyvateľov. V rokoch 2000 a 2010 bol v Nemecku a v Japonsku (a tiež v Poľsku a na Slovensku) nulový rast obyvateľstva, počet obyvateľov Česka a Maďarska klesol o jedno percento, v Rusku bol pokles 5 %, na Ukrajine 7 %, v Bulharsku 8 %. Aj nepatrný pokles počtu obyvateľov týchto krajín sprevádzajú zúfale výkriky politikov o „vymieraní“ národa,¹²⁰ varovania pred tým, že budúcich dôchodcov nebude mať kto živiť a hlasné volania po pronatálnych opatreniach. Keďže priemerný Nmec, Japonec, Rus, Poliak, Čech či Maďar spotrebúva toľko surovín a potravín ako 10 až 20 priemerných Afričanov, z hľadiska čerpania zdrojov našej planéty je znižovanie pôrodnosti u nás v Európe efektívnejší nástroj ako jej znižovanie v Afrike. Tým však ani najmenej

119 Anglicky rozumejúcim čitateľom môžem vrelo odporučiť prednášku amerického profesora Alberta Bartletta z University of Colorado „Aritmetika, populácia a energia“, ktorú nájdete na <http://www.youtube.com/watch?v=F-QA2rkpBSY>. Ktosi ju označil za „najdôležitejšie video, ktoré kedy uvidíte“. Či sa mylil, posúďte sami.

120 Pojem „vymieranie“ má samozrejme omnoho silnejší emočný náboj ako výraz „pokles počtu obyvateľov“. Pochopiteľne ide o manipuláciu s jazykom – keď v roku 1950 žili na Slovensku asi tri milióny ľudí, boli sme vymretý národ?

nespochybňujem potrebu znižovať pôrodnosť aj v Afrike či Indii: keď to neurobia ľudia, urobí to za nás príroda. Ale metódy, ktoré na redukciu nášho premnoženého druhu použije, sa nám vôbec nebudú páčiť.

Pasca konfliktov

Vráťme sa ale k Paulovi Collierovi. „Jeho“ štyri pasce spomaľujú hospodársky rast krajín a spomalený hospodársky rast súčasne zvyšuje riziko, že sa pasca prehĺbi, alebo že do nej krajina spadne znova. Prvá pasca je pasca konfliktov. 73 % krajín zo spodnej miliardy prekonallo v nedávnom období občiansku vojnu, alebo v nej stále zotráva. Čo je občianska vojna? O tom by sa dalo dlho diskutovať, preto Collier prebral prístup Michiganskej univerzity, ktorá ju definuje ako vnútorný konflikt s viac ako 1000 padlými v boji, pričom každá strana má najmenej 5 % zabitých. Je oveľa pravdepodobnejšie, že občianske vojny vypuknú v chudobných ako v bohatých krajinách: pokles príjmu krajiny o polovicu zvyšuje riziko občianskej vojny zdvojnásobuje. Nízky ekonomický rast alebo ekonomický pokles znamená chudobu, ktorá plodí beznádej. Beznádej plodí takú mentalitu mladých mužov, v ktorej je život lacný a aj malá šanca na zbohatnutie – napríklad v prípade úspešného vojenského prevratu alebo povstania proti vládnucej skupine – dáva niektorým z nich nádej vymaniť sa z biedneho života bez perspektívy. Občianske vojny a vojenské prevraty sú však pre spoločnosť ako celok veľmi devastujúce a stratové, takže plodia ďalší ekonomický úpadok a ďalších mladých mužov pripravených chopiť sa zbraní, keď sa vyskytne príležitosť. Spoločnosť tak zapadá do pasce konfliktu čoraz hlbšie. *„Rebelský líder Laurent Kabila, ktorý sa zmocnil celého štátu, povedal žurnalistovi, že rebélia v bývalom Zaire (Kongu) bola ľahká: všetko čo potreboval bolo 10 000 dolárov a satelitný telefón. Aj keď to bola zjavne básnická nadsádzka, pokračoval vo vysvetľovaní, že v Zaire je každý taký chudobný, že za 10 000 dolárov si môžete najatť malú armádu. A mobilný telefón? Ten nás vedie k tretiemu ekonomickému rizikovému faktoru v občianskych vojnách: k prírodným zdrojom“*, píše Collier.

Načo potrebujú Kabila a jemu podobní mobilný telefón? Nato, aby mohol dohodnúť kšefty s firmami zaoberajúcimi sa získavaním nerastného bohatstva: kým Kabila dosiahol hlavné mesto Konga Kinšasu, údajne dohodol obchody za 500 miliónov dolárov. Sú známe prípady, keď medzinárodné firmy platili za suroviny vopred, a tak umožnili financovať povstalecké armády. Bola to záloha na ťažobné koncesie v prípade ich víťazstva. Takto sa bohatý svet (keď nie priamo cez štáty, tak prostredníctvom firiem idúcich za ziskami aj cez mŕtvoly) stáva dôležitou súčasťou problémov a tragédií tých najchudobnejších.

Iným zahraničným zdrojom peňazí živiaci občianske vojny sú peniaze z diaspóry žijúcej mimo krajiny pôvodu. Eritrejská diaspóra žijúca v Európe a Amerike vyše 30 rokov financovala povstanie proti Etiópii, až kým v roku 1992 Eritrea nezávislosť nezískala. Výsledkom 30 rokov vojny však nie je žiadna sloboda a rozvoj, ale militarizácia a jedna z najtvrdších diktatúr na svete. Mladí ľudia utekajú z „vlastnej“ krajiny ako sa len dá. Mimochodom, diaspóra financujúca a vyzbrojujúca odboj nie je neznáma ani v našej vlastnej histórii – aj československé légie vo Francúzsku, Taliansku a Rusku, ktoré stáli pri zrode nezávislého

Československa (čiže pri jeho odtrhnutí od Rakúsko-Uhorska), vo veľkej miere financovali a podporovali českí a slovenskí emigranti v USA, Kanade a inde vo svete.

Nie všetky občianske vojny však korenia v etnických sporoch ako to bolo v prípade Eritreje: väčšina spoločností na svete má viac ako jednu etnickú skupinu, a predsa žijú v mieri – v Afrike to platí napríklad o Tanzánii. A naopak: Somálsko – jedna z mála etnicky homogénnych chudobných krajín – prešlo dlhou občianskou vojnou, ktorá vyústila do úplného rozvratu a rozpadu štátu. Faktom ale je, že väčšina krajín z dolnej miliardy je etnicky veľmi rôznorodá, čo ich situáciu nezjednodušuje.

Veľká tragédia občianskych vojen je, že majú tendenciu trvať dlho. Približné trvanie medzinárodnej vojny je podľa Colliera asi 6 mesiacov. Občianska vojna je viac ako 10-násobne dlhšia. Jej koniec pritom často nevedie k ukončeniu konfliktu, takže aj keď sa skončí, zostáva vysoké riziko ďalšej vojny. Vlády postkonfliktových krajín si toto riziko veľmi dobre uvedomujú a reagujú naň typicky: udržiavajú svoje armády a vojenské výdavky na abnormálne vysokej úrovni. Ani po oficiálnom skončení občianskej vojny neklesnú viac ako o 10 %. Svetovým rekordérom je v tomto smere už spomínaná Eritrea, ktorá dáva na armádu 21 % svojho domáceho produktu.¹²¹ Len čo bol dostavaný dlho pripravovaný ropovod Čad-Kamerun a do Čadu začali prúdiť petrodoláre, Čad dramaticky zvýšil výdaje na armádu. Urobil tak bez ohľadu na medzinárodné dohody so Svetovou bankou a ďalšími partnermi, v ktorých sa vláda Čadu zaviazala využiť peniaze z ropy na vzdelávanie a boj proti chudobe. Pre vládcov Čadu je proste podstatne dôležitejšie udržať sa pri moci ako mať gramotných obyvateľov. Zvlášť keď zrazu nadobudnuté ropné bohatstvo zvýšilo atraktivnosť Čadu v očiach ozbrojených skupín, ktoré by sa mohli pokúsiť zmocniť kontroly nad krajinou – a nad jej ropou.

Občianska vojna je „rozvoj na spiatocke“. Spravidla vedie k ekonomickému poklesu o 2,3 % ročne, čo pri priemernom trvaní 7 rokov znamená, že už predtým chudobná krajina je po vojne o 15 % chudobnejšia ako pred ňou. Väčšina ľudí, ktorí vo vojne zahynú, nezomrie v dôsledku bojov, ale podľahnú chorobám. Občianske vojny vedú nielen ku hladu a biede, ale veľké množstvá migrujúcich utečencov prenášajú aj infekčné choroby medzi ľuďmi, ktorí voči nim nemusia mať imunitu. V tomto smere sú špecifické pohlavné choroby, ktorých šírenie urýchľujú masové znásilňovania a prostitúcia: takto občianske vojny v Afrike prispeli napríklad k šíreniu epidémie HIV/AIDS. Najväčší vojnový konflikt na svete od druhej svetovej vojny známy ako druhá konžská vojna, alebo tiež „veľká africká vojna“, si v rokoch 1998 až 2003 vyžiadala okolo 5 miliónov obetí¹²²: väčšina z nich podľahla chorobám a hladu. Do tohto konfliktu sa okrem ôsmich afrických štátov zapojilo 25 ďalších nešťátnych ozbrojených skupín z Rwandy, Ugandy, Burundi, Angoly a samozrejme zo Zairu – Konga. Bola to tá vojna, na začiatku ktorej stál Kabila so svojim mobilným telefónom.

Okrem biedy a smrti vedú občianske vojny tiež k hlbokoj degradácii ľudských a politických práv. Medzi prvými obeťami tejto erózie práv bývajú často práve vojaci, prinútení bojovať

121 Podrobnosti nájdete na http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_military_expenditures.

122 Odhady kolíšu medzi 3,5 miliónom až 7,5 miliónom. Šírka tohto rozptylu vrhá svetlo – či skôr otázniky – aj na spoľahlivosť štatistík z niektorých ďalších krajín subsaharskej Afriky.

pod hrozbou smrti. Skoro po celej Afrike sú známe povstalecké hnutia, ktoré sa „preslávili“ brutálnymi metódami násilného regrutovania svojich bojovníkov, často detí ukradnutých povstalcami priamo z vypálených škôl a vydrancovaných dedín. Každá spoločnosť má podľa psychológov približne tri percentá psychopatov, schopných robiť veci, z ktorých sa ostatným 97 % obracia žalúdok: keď týchto 97 % v procese rozpadu či už tradičnej alebo modernej spoločnosti stratí kontrolu nad svojimi psychopatmi, násilníci na formovanie rebelských a kriminálnych skupín sa nájdu pomerne ľahko. Zloženie týchto ozbrojených skupín sa tak postupne s plynutím času občianskych vojen posúva od idealistov, ktorí rebéliu s ušľachtilými alebo aspoň pochopiteľnými motívmi začali, k oportunistom a sadistom. Známa Lord's Resistance Army (Armáda Božieho odporu),¹²³ ktorá pôsobí v Ugande a priľahlých častiach Konga a Južného Sudánu, mieni vybudovať vládu, ktorá sa bude riadiť Desatorom Božích prikázaní. Zajatí chlapci si môžu vybrať, či sa k tomuto vznešenému cieľu vedúcemu k večnej spásie pridajú, alebo budú spasení hneď a na mieste ich zastrelia. Ak sa rozhodnú žiť, prvá úloha, ktorú dostanú, je spáchať ťažký zločin, napríklad znásilniť starú ženu v rodnej dedine. Potom sa už domov nemôžu vrátiť. Collier upozorňuje, že násilné regrutovanie vojakov nie je žiadny exces afrického barbarstva. Podľa historikov rovnakým spôsobom verbovali čínskych roľníkov do Maovej komunistickej armády počas Dlhého pochodu alebo ruských a ukrajinských roľníkov do Červenej aj Bielej armády počas občianskej vojny v Rusku: napriek riziku zastrelenia pri úteku z nich dezertovali 4 milióny mužov, a to najmä v lete, keď bolo treba pracovať na poliach.

Samozrejme, že nie všetci účastníci politického násilia sú do neho nútení – určitá časť sa vždy pridáva dobrovoľne. Collier cituje výskum rebelských skupín z delty Nigeru v Nigérii, ktorý identifikoval tieto tri hlavné charakteristiky ľudí pridávajúcich sa ku vzburám: sú mladí, sú nevzdelaní a nemajú nikoho, kto by od nich závisel. „*Skúšajte to ako sa len dá, ale spojiť tieto charakteristiky regrútov s obrazom avantgardy bojovníkov za sociálnu spravodlivosť je ťažké*“, konštatuje Collier. Opäť nejde len o charakteristiky platné špecificky pre rebelov a rebéliu v subsaharskej Afrike: v roku 2011 a 2012 bol omnoho typickejším mediálnym obrazom rebela arabský povstalec v Líbyi, Egypte, Jemene či Sýrii: mladý, nevzdelaný a nezamestnaný muž, neschopný užiť, a teda ani získať manželku a založiť rodinu, za ktorú by niesol zodpovednosť.

Collier urobil ekonomické prepočty, aby zistil, aká je cena typickej občianskej vojny pre postihnutú krajinu a jej susedov, ktorí musia znášať napríklad prúdy utečencov alebo straty z obmedzenia cezhraničného obchodu. Dospel k astronomickému číslu 64 miliárd dolárov na vojnu. Keďže v poslednom období vznikali asi dve občianske vojny každý rok, len ich globálne náklady boli dvojnásobkom celej sumy, ktorú poskytoval bohatý svet na rozvojovú pomoc.

123 V marci 2012 túto organizáciu a jej lídra, „svätého muža“ Josepha Konyho, dostala do povedomia internetová akcia popularizujúca 30-minútový dokument Kony 2012. Organizácia Invisible Children (Neviditeľné deti) v ňom ukazuje brutálne dielo tohto muža, ktorý sa považuje za Božieho hovorcu na Zemi a médium, cez ktoré hovorí Duch svätý. Dokument obsahuje viacero nepresností, ale kampaň priťahla veľkú pozornosť. Viac informácií o nej nájdete napríklad v článku Kony 2012: The rise of online campaigning (Kony 2012: vzostup kampaní online) na <http://www.bbc.co.uk/news/magazine-17306118>.

Od tohto poznania je len krok ku zrozumiteľnej argumentácii, že snahy Západu predchádzať občianskym vojnám alebo intervenovať v záujme ich skorého ukončenia by mohli byť jednou z najefektívnejších stratégií podpory rozvoja v chudobných krajinách.

Občianske vojny zanechávajú aj po skončení dedičstvo, ktorého sa dá len ťažko zbaviť. Je to dedičstvo organizovaného zabíjania, násilia a vydierania, ktoré sú pre páchatelov veľmi výnosné. Masy chlapíkov, ktorí nevedia robiť nič iné, len strieľať a znásilňovať, všadeprítomné zbrane a lacné kalašnikovky sa len tak nestratia.

Vzbury a občianske vojny nie sú jediný spôsob násilného uchopenia moci v krajinách dolnej miliardy. Iná rozšírená forma sú vojenské prevraty. Postkoloniálne dejiny Afriky, ako sme videli napríklad v kapitole o Nigérii, sú ich plné. Prevraty vedené plukovníkmi a vyššími či nižšími šaržami sa vyskytujú tak často, že mnohé africké vlády sa boja svojich vlastných armád. Slávny kenský paleontológ a ochranca prírody Richard Leakey¹²⁴ sa tejto témy dotýka vo svojej knihe *Války v divočině*.¹²⁵ V roku 1989 ho kenský prezident Daniel Arap Moi zčistajasna nečakane vymenoval za šéfa ochrany prírody v Keni. V krajine v tom čase zúrilo pytliactvo a nekontrolovaný obchod so slonovinou, do ktorého boli zapojení aj úradníci ochrany prírody, ministerstiev a niektoré politické špičky krajiny.

Bolo nemysliteľné, aby Leakey odmietol verejne oznámené poverenie od prezidenta, a tak sa chopil ťažkej úlohy vybudovať celkom novú agentúru Kenya Wildlife Services (KWS). Na to, aby dokázal potlačiť pytliactvo a obchod so slonovinou však nestačilo vytvoriť úrad. Bolo potrebné vycvičiť a moderne vyzbrojiť jednotky rangerov schopné poraziť pytliakov v krvavých bojoch. Toto sa Leakeymu nakoniec vďaka neobyčajnej húževnatosti a tvrdohľadivosti podarilo, ale jeho ťaženie proti korupcii sa stretlo s tvrdými údermi protihráčov, vrátane ničím nepodložených obvinení, že v KWS preferuje príslušníkov kmeňa Kikujov (Leakyho predkovia boli misionári práve u Kikujov) a že z nich vytvára súkromnú armádu. Tieto ohovárania neboli neúčinné – dokázali vytvoriť paranoickú atmosféru a nahlodať dôveru prezidenta arapa Moia k Richardovi Leakymu. V krajinách, kde neexistuje strach z ozbrojených

124 Richard Leakey je syn svetoznámych paleoantropológov Luisa a Mary Leakeyových, ktorých objavy australopitekov a iných hominidov v rokline Olduvai a v oblasti Laetoli v Tanzánii a na ostrove Rusinga pri kenskom pobreží Viktóriinho jazera boli kľúčové pri určení Východoafrickej priekopovej prepadliny ako kolísky ľudstva. Sám Richard pokračoval v diele svojich rodičov a prispel k poznaniu vývoja nášho druhu a jeho predchodcov významnými objavmi fosílií na rieke Omo v Etiópii a v oblasti jazera Turkana v severnej Keni.

125 *Války v divočině: Můj boj za záchranu přírodního bohatství Afriky*. Praha: BB Art, 2003. Originálny názov tejto knihy napísanej spoločne s Virginiou Morellovou je *Wildlife Wars: My Battle to Save Kenya Elephants* a vyšla v roku 2001. Kniha je vynikajúcou sondou do života Keňanov od najvyšších mocenských kruhov až po nevýznamných kmeňových náčelníkov a obyčajných ľudí. Bez zábran ukazuje fungovanie a brutalitu kenskej politiky, všadeprítomnú korupciu v krajine, zložité vzťahy jednotlivých etnických skupín a samozrejme aj čiernych a bielych občanov Kene. A tiež autentické úsilie čestných Keňanov pozdvihnúť svoju krajinu a mnoho ďalších aspektov tejto nádhernej krajiny. Pre mňa ako bývalého pracovníka Svetovej banky bolo samozrejme zaujímavé prečítať si Leakeyho skúsenosti s touto významnou globálnou inštitúciou. Ak vás navyše zaujímajú aj otázky ochrany a perspektív majestátnej africkej fauny, knihu nepustíte z ruky kým ju dočítate.

prevratov, by myšlienka prevratu vedeného pracovníkmi štátnej ochrany prírody napadla len klientom uzavretých psychiatrických oddelení: v Keni sa ňou vážne zaoberali najvyšší politickí predstavitelia. A to ani nešlo o armádu! Leakey neskôr takmer zahynul pri havárii lietadla, ktorého motor poškodili sabotéri. Nikdy sa nevyšetrilo, kto sa ho takto pokúsil zlikvidovať.

Pasca nerastného bohatstva

Akokoľvek vážna je pasca konfliktov, nie je jediná, do ktorej najchudobnejšie krajiny padajú. Mohli by sme sa napríklad domnievať, že objav nerastných ložísk v krajine bude katalyzátorom jej prosperity. Občas sa to stáva, ale neraz sa nerastné bohatstvo stane naopak prekliatím krajiny, ako sme si ukázali na príklade Nigérie a severnej Afriky. V krajinách, ktorých hospodárstvu dominuje ťažba a export nerastov, žije 29 % ľudí z dolnej miliardy. Vývoz ropy, diamantov či iných surovín umožňuje takýmto štátom žiť z výnosov renty, súčasne ale prisun zahraničných peňazí predraňuje miestnu menu a podkopáva tak šancu na export iných produktov a komodít. Ekonomovia tento fenomén volajú „holandská choroba“ (*dutch disease*), pretože presne tak kedysi ťažba zemného plynu v Severnom mori ovplyvnila holandskú ekonomiku. Keď sa v 70. rokoch uplynulého storočia po skončení vojny v Biafre rozbehla v Nigérii ťažba ropy, dovtedy úspešný vývoz arašidov a kakaa sa stal nerentabilný a ich produkcia rýchlo skolabovala.

Iný mechanizmus, ktorý závislosťou na vývoze jednej či pár komodít ničí domácu ekonomiku, je vysoká volatilita cien komodít. V čase boomu a vysokých cien sa politici bleskovo vrhajú do populárnych finančne náročných projektov a rozdávania peňazí. Vtedy si navyše dokážu aj ľahko požičať peniaze na trhoch, čo vďaka ešte viac nafukuje. Akonáhle však cena príslušnej komodity klesne, ocitne sa rozpočet krajiny v tiesni: príjmy prudko klesajú a naopak, nabiehajú náklady na splácanie dlhov narobených počas boomu. Takéto epizódy môžu ľahko uvrhnúť obyvateľov krajiny do biedy.

Spoločnosti za svoju závislosť od vývozu nerastných zdrojov často platia aj úpadkom demokracie. Pohľad na zoznam 15 najväčších vývozcov ropy na svete jasne ilustruje, že len dve z nich sú liberálne demokracie – Nórsko a Kanada. Všetky ropné krajiny Stredného východu majú buď autoritárske režimy (Saudská Arábia, Kuvajt, Spojené arabské emiráty, Irán), alebo ich donedávna mali a boli odstránené len vďaka vojenskej intervencii Západu (Irak, Líbya). Iné významné ropné krajiny síce majú volené vlády, za liberálne demokracie ich však možno považovať len s veľkou mierou dobrej vôle (Rusko, Venezuela, Nigéria, Angola).

Čo môže byť dôvodom tohto vzťahu medzi ropným bohatstvom a nedostatkom demokracie? A ešte dôležitejšia otázka: prečo ani formálne demokratické ropné krajiny nedokážu využiť svoje príjmy na rozvoj? Collier hovorí, že jeden dôvod môže byť v tom, že majú sklony budovať prebujnený verejný sektor. Masa úradníkov potulujúcich sa po nigérijských letiskách a „extrahujúcich“ úplatky z cestujúcich je exemplárnym príkladom tejto praxe. Druhý problém je, že demokracie vo všeobecnosti majú sklony menej investovať do budúcnosti a viac míňať na okamžitú spotrebu, pričom každé voľby – a to nielen v Afrike – predstavujú dlhý festival kupovania si voličov zvyšovaním verejných výdavkov.

Nielenže takéto štáty investujú menej a spotrebúvajú viac – česť výnimkám – majú navyše aj sklony investovať zle.

Príliš veľa peňazí tečie do projektov, ktoré sa v angličtine označujú poeticky ako „*white-elephant projects*“ – projekty bielych slonov. Príkladov sa ponúka bezpočet: rekordne vysoké veže v Dubaji, gigantické mešity a vládne objekty v nigérijskej Abudži, futbalové štadióny v Južnej Afrike.¹²⁶ Utápajú sa v nich miliardy dolárov, vyzerajú dobre na volebných plagátoch a letákoch, ale obyvatelia krajiny sú s nimi rovnako chudobní ako boli bez nich. Vlastne viac, lebo v procese budovania bielych slonov z ich krajiny navždy odišli milióny ton ropy.

Iný aspekt vzťahu nerastných surovín a usporiadania štátu spočíva v tom, že vlády štátov závislých primárne od príjmov z vývozu nerastov nepotrebnú zdaňovať svojich občanov. U ich občanov preto neexistuje povedomie, že si štát platia z vlastných daní a že teda majú právo od vlády a úradníkov očakávať určité služby. Výsledkom je rozširujúca sa priepasť medzi politickými elitami a obyvateľstvom. V presnom protiklade ku zdaňovaniu občanov, nerastné príjmy umožňujú politikom prax tútorstva (v angličtine „*patronage*“), v ktorej voličov pred voľbami doslova podplácajú z verejných zdrojov. Samozrejme, že najlepší prístup k takýmto zdrojom majú tí, ktorí už štát kontrolujú a podplácanie voličov im umožňuje ešte hlbšie sa zabetónovať pri moci. Nakupovanie hlasov sa pritom v spoločnostiach so silnými klanovými a kmeňovými väzbami deje vo veľkoobchodnom štýle koncentrovaním úplatkov na miestnych lídrov. Samozrejme na to, aby bolo možné voličov takto flagrantne podplácať verejnými peniazmi, je niekedy potrebné najprv ich z verejných financií presunúť do čiernych fondov.

Collier sa domnieva, že v krajinách, kde takéto politika tútorstva nie je výnosná alebo možná, politika skôr priťahuje poctivých ľudí so záujmom o solídne riadenie štátu. Tam, kde je výnosná, to funguje naopak: demokratická politika tam priťahuje skôr darebákov ako altruistov. „*Ekonomovia si vo všeobecnosti myslia, že súťaž vedie ku prežitiu najzdatnejších.* (anglicky „*survival of fittest*“). *Tam, kde je ale možná politika tútorstva, volebná súťaž vedie k víťazstvu skorumpovaných. A tak prichádzame k zákonu politickej džungle: prežívajú najtučnejší* (anglicky „*survival of fattest*“).“

Keď je už reč o ropy, politike tútorstva a korumpovaní voličov, pripomeňme si, že jeden zo spôsobov všeludového korumpovania v ropných krajinách sú dotované ceny benzínu a nafty. Lacný benzín a nafta vedú k plytvaniu, ktoré sa odráža na rýchlom raste ich domácej spotreby: Saudská Arábia s jej 27 miliónmi obyvateľov spotrebuje toľko ropy ako 80-miliónové Nemecko. Nemecko má ale nielen 3-násobne viac ľudí, je to tiež svetová ekonomická a obchodná veľmoc. Neúmerne vysoká a rastúca domáca spotreba ropných krajín má vážne dôsledky – a to nielen domáce – pretože urýchljuje nástup globálneho ropného zlomu a bude akcelerovať pokles množstva ropy dostupnej na medzinárodných trhoch.

126 Samozrejme, že tieto projekty nie sú doménou len rozvojových a ropných krajín – po príklady peňazí rozhádzaných na národné tenisové centrá, hokejové štadióny či úplne zbytočné a predražené diaľnice a tunely nemusíme chodiť do cudziny.

Pasca polohy vo vnútrozemí v obklopení zlými susedmi

V poslednom desaťročí už aj ekonómovia objavili fakt, že na geografii záleží. Americký ekonóm a autor kníh o rozvoji Jeffrey Sachs¹²⁷ dospel k záveru, že poloha vo vnútrozemí uberá krajinám z rýchlosti ich ekonomického rastu asi pol percenta. Až 38 % ľudí z dolnej miliardy žije vo vnútrozemských krajinách a 30 % ich žije vo vnútrozemských, na suroviny chudobných krajinách Afriky.

Dá sa samozrejme hneď namietajúť, že na svete je mnoho vnútrozemských krajín, ktoré sú historicky veľmi úspešné. Po príklady nemusíme chodiť ďaleko – hneď za rohom sa ponúkajú Rakúsko, Švajčiarsko alebo Česko.¹²⁸ Prečo sú potom Uganda, Malawi alebo Južný Sudán chudobné, ak dokáže byť Rakúsko bohaté? Iný príklad je z Afriky, kde je vnútrozemská Botswana jednou z najprosperujúcejších krajín. Príčina chudoby vnútrozemských krajín je napríklad v tom, že vývoz väčšiny surovín alebo tovarov z vnútrozemia na svetové trhy závisí od dopravnej infraštruktúry jej susedov. Vývoz z Rakúska teda závisí na železniciach a cestách Talianska a Nemecka, vývoz z Botswany na dopravných sieťach Juhoafrickej republiky. Vývoz z Ugandy a Južného Sudánu však závisí na mizerných cestách a storočnej polorozpadnutej železnici v Keni. Výroba na export je v týchto krajinách veľmi problematická a vzhľadom na nízku domácu kúpnu silu do nich nepríde ani kapitál, ktorý by umožnil výrobu pre domácu spotrebu.

Ešte iná rovina je v tom, že Nemecko a Taliansko nie sú pre Rakúsko len cestou k trhom – obe krajiny sú pre rakúsku produkciu významným a veľmi bohatým odbytiskom. Pozrime sa na susedov Ugandy: dlhodobo stagnujúca Keňa je to najlepšie na okolí. Ďalší susedia sú Rwanda, ktorá prešla genocídou, Južný Sudán desaťročia devastovaný občianskou vojnou, Kongo – bojisko najtragickejšej vojny na svete od konca druhej svetovej vojny a Tanzánia, s ktorou viedla Uganda vojnu. Pohľad na susedov Južného Sudánu je ešte horší, aj keď Uganda položila latku naozaj nízko.

127 Jeffrey Sachs je profesor ekonómie na Kolumbijskej univerzite v New Yorku a poradca generálneho tajomníka Pan Ki-Moona. Potom, čo v 90. rokoch radil pri „šokovej terapii“ v Poľsku a Rusku, sústredil sa na problematiku rozvojových krajín. Jeho kniha „The End of Poverty“ z roku 2005 mala veľký ohlas medzi priaznivcami aj odporcami rozvojovej pomoci. Okrem iného v nej tvrdí, že na svete by sa dala extrémna chudoba vykoreniť v priebehu 20 rokov, keby bohaté krajiny strojnásobili svoju rozvojovú pomoc a správne orientovali jej využívanie. Opiera sa pritom o zlepšenie situácie v Číne a Indii v rokoch pred napísaním knihy.

128 Hoci dnes Česká republika vo viacerých ekonomických a sociálnych parametroch zaostáva za ďalšími dvomi zmienenými krajinami, jej súčasné relatívne zaostávanie je najmä dôsledok 40 rokov komunizmu v krajine. Za čias Rakúsko-Uhorska predstavovali „české zeme“ najpriemyselnejšiu a najvyspelejšiu časť monarchie, prosperovali aj predtým v stredoveku a neskôr v prvej polovici 20. storočia, keď Československo patrilo medzi najvyspelejšie krajiny sveta.

Pasca zlého vládnutia

Posledná z Collierových štyroch pascí je pasca zlého vládnutia v malých krajinách. Keď sa povie „zlé vládnutie“ (v angličtine *bad governance*), väčšine ľudí asi napadne ako prvá korupcia. Korupcia je nepochybne významnou súčasťou zlého vládnutia, nemenej dôležitý je však aj nedostatok kompetentnosti vládnúť a nedostatok kompetentných ľudí.¹²⁹

O africkej korupcii sa rozprávajú legendy. Faktom je, že keď sa človek vráti z Nigérie alebo z Kene do korupciou presiaknutej strednej Európy, neubrání sa dojmu „hľa – vyspelá demokracia!“ Collier sa napríklad zmieňuje o štúdiu, ktorá sledovala tok peňazí uvoľnených z ministerstva financií Čadu pre vidiecke zdravotné kliniky. Koľko z nich sa, podľa vášho názoru, dostalo k adresátom? Jedno percento! 99 % sa vytratilo kdesi po ceste... Problém korupcie a nekompetentnosti sa ako červená niť vlečie aj už spomínanou knihou *Vojny v divočine*: „...je možno ťažké pochopiť, do akej miery v tej dobe demoralizácia prestúpila všetky odvetvia štátnej správy. Táto situácia sa dala čiastočne vysvetliť nedostatkom reprezentatívnych a zodpovedných predstaviteľov, ale z väčšej časti ju zapríčinila všadeprítomná korupcia. Bolo napríklad ťažké, ak nie nemožné, získať bez úplatku niečo také obyčajné ako vodičský preukaz, o povolení na podnikanie ani nehovoriac. Mnohí vládni zamestnanci sa domnievali, že majú na svoje zamestnanie nespochybniteľný nárok, a preto pracovali čo najmenej. A kvôli nízkym platom sa neustále obzerali po „niečom naviac“, takže buď rozkrádali štátny majetok, alebo si od verejnosti vynucovali úplatky...“ O pár desiatok strán pokračuje Richard Leakey takto: „Keď sa v Keni spustia podobné projekty verejných prác, veľmi často bývajú okamžite zneužitú. Vládni úradníci s príbuznými v stavebníctve sa postarajú o to, aby zákazka zostala v rodine. Ďalší sa do projektu zapájajú pomocou úplatkov. Nakoniec sa vyčlenené peniaze nevyhnutne premrhajú. Projekt čoskoro prekročí rozpočet a je dokončený len čiastočne.“¹³⁰

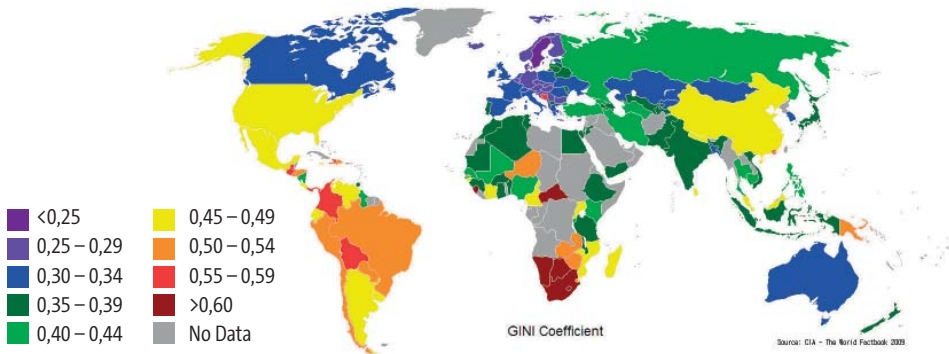
Paradoxom chudobných krajín sveta je, že lídri mnohých z nich patria medzi vrstvu globálnych superboháčov. To, ako veci u nich doma (ne)fungujú, im vyhovuje, potrebujú svojich občanov nevzdelaných a bez informácií. Collier píše: „*Nanešťastie, mnohí politici a vyšší úradníci v krajinách miliardy na dne sú zločinci... (ale)... medzi politikmi a úradníkmi*

129 Tento problém je v Afrike vypuklý, ale je hlboký omyl domnievať sa, že je to len problém rozvojových krajín. Stačí sa pozrieť na úplnú nekompetentnosť slovenských, českých, európskych aj amerických ekonomov a politikov zoči-voči finančnej a hospodárskej kríze. Všetci rozumejú riadeniu štátu a hospodárstva v časoch, keď ekonomika rastie: akonáhle klesá, zostávajú bezradní, robia chaotické kroky a v podstate len dúfajú, že sa hospodársky rast nejako obnoví a oni budú opäť na známom teritóriu. Maximum, v čo môže kriticky uvažujúci občan dúfať je, že počas krízy narobia čo najmenej škôd.

130 Vzhľadom na často arbitrálne určovanie cien a nákladov sú stavebníctvo a ťažba nerastných surovín všade na svete zdrojom najväčšej korupcie. Intímne prepojenie medzi lídrami a členmi politických strán na jednej a majiteľmi veľkých stavebných firiem na druhej strane je príčinou buď úplne zbytočných, alebo nesmierne predražených kontraktov platených z verejných peňazí. Platí to nielen o Afrike, ale napríklad aj o krajinách známych ako PIGS alebo v postkomunistickú Európe. Rozdiel je v tom, že v strednej Európe sa jednotlivé stavebné projekty spravidla aspoň dokončia, aj keď často za cenu opakovane navýšovaných rozpočtov oproti spočiatku akože „poctivo vysúťaženej“ cene. Inými slovami, naši politici kradnú a spreneverujú verejné zdroje sofistikovanejšie ako ich africkí kolegovia.

sú aj mnohí čestní ľudia a občas – proti všetkým očakávaniam – získavajú prevahu. To sú momenty na reformy. Lenže ekonomické reformy nie sú len záležitosťou politickej vôle. Sú tiež vecou technickou – a v dolnej miliarde je chronický nedostatok ľudí so znalosťami. Len málo ľudí získa potrebné vzdelanie a tí, ktorí ho získajú, odchádzajú.“

Politická korupcia v afrických krajinách výrazne prispieva ku vzniku a prehľbovaniu sociálnej nerovnosti. Často používaným meradlom sociálnej nerovnosti je Giniho koeficient nerovnomernosti príjmov. Situáciu vo svete zachytáva nasledujúca mapka.

Výška Giniho koeficientu v jednotlivých krajinách sveta podľa zdrojov CIA dostupných v roku 2009. Fialovej a modrej farbe zodpovedá najmenšia nerovnosť v distribúcii príjmov, hneď a červenej naopak najväčšia.

Mapa ilustruje, že napriek neustále sa prehľbujúcej nerovnosti je Európa sociálne najmenej polarizovaným kontinentom, kým najviac sociálne polarizované sú rozvojové krajiny Afriky a Latinskej Ameriky.

Zdroj: http://en.wikipedia.org/wiki/Gini_coefficient

Giniho koeficient vyvinul v roku 1912 taliansky sociológ Corrado Gini. Koeficient je číslo s hodnotou medzi 0,00 a 1,00, kde by hodnote 0,00 zodpovedala hypotetická spoločnosť, v ktorej má každý člen presne rovnaké príjmy ako všetci ostatní a hodnote 1,00 naopak spoločnosť, kde má všetky príjmy jediná osoba. Jeho vyčíslenie závisí od dostupnosti a presnosti štatistík – to je aj jeden z dôvodov, prečo ho pri mnohých afrických krajinách nepoznáme. Aj v krajinách, kde sa štatistické údaje dajú získať, sú niekedy z politických dôvodov utajované, prípadne sú zmanipulované tak, aby sociálne nerovnosti zakrývali. Ich uverejnenie by totiž umožnilo napríklad obyvateľom Saudskej Arábie alebo Líbye lepšie chápať sociálne priepasti vo svojich krajinách.

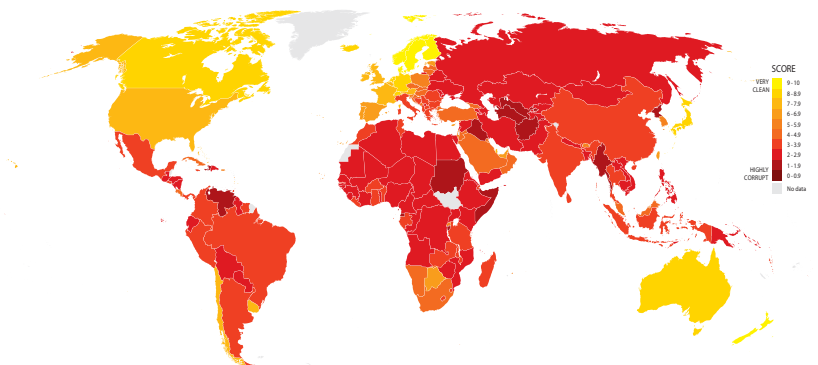
Spomedzi dostupných údajov majú najvyššie hodnoty Giniho koeficientu práve africké krajiny Namíbia, Južná Afrika, Lesotho, Botswana, Sierra Leone a Stredoafrická republika. Po nich nasledujú krajiny Latinskej Ameriky – Haiti, Kolumbia, Bolívia a ďalšie. Naopak, jeho najnižšiu hodnotu majú krajiny Škandinávie a strednej Európy vrátane Maďarska, Rakúska, Česka, Slovenska a Nemecka.¹³¹

131 Konkrétne hodnoty nájdete v tabuľke na http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_income_equality.

Pri úvahách o sociálnej nerovnosti si treba uvedomiť, že Giniho koeficient mapuje distribúciu príjmov. Príjmy chudobných ľudí však neumožňujú skoro žiadnu akumuláciu majetku, keďže spravidla stačia len na život z ruky do úst. V podmienkach dolnej miliardy ide doslova o prežívanie zo dňa na deň – ani nie „od výplaty k výplate“ (resp. od sociálnych dávok k sociálnym dávkam), čo je realita chudobných v bohatých štátoch. Príjmy bohatých ľudí naopak umožňujú každoročnú akumuláciu majetku, keďže osobná spotreba jednotlivcov a rodín má spravidla svoje limity – majetkové rozdiely sú preto logicky ešte extrémnejšie ako rozdiely v príjmoch. Sociálna priepasť medzi africkým miliardárom a Afričanom, ktorý prežíva zo dňa na deň a v hlade, je pritom omnoho hlbšia ako rozdiel medzi miliardárom a nezamestnaným na sociálnych dávkach v Európe.

Už viac ako štvrtstoročie uverejňuje časopis Forbes zoznamy najbohatších ľudí na svete. V roku 2012 priniesol aj zoznam 40 najbohatších Afričanov, 16 z nich sú dolároví miliardári.¹³² Spomedzi 16 miliardárov sú siedmi Egypťania, štyria Juhoafričania, traja Maročania a dvaja Nigérijčania. V štyridiatke afrických boháčov je 15 Juhoafričanov, 9 Egypťanov, 8 Nigérijčanov, 5 Maročanov, dvaja boháči sú z Kene a jeden zo Zimbabwe.

Kým 15 Juhoafričanov nemôže prekvapiť – Južná Afrika je dlhodobo ekonomicky najrozvinatejšia a najbohatšia krajina s dlhou históriou ťažby zlata, diamantov a ďalších cenných nerastov – pohľad na krajiny, odkiaľ pochádzajú ďalší africkí boháči, prezradí veľa. Spomedzi 182 krajín sveta, ktoré mapuje index vnímania korupcie organizácie Transparency International¹³³ boli v roku 2011 napríklad Keňa a Zimbabwe s hodnotou 2,2 (na škále od 0 do 10) na 163. mieste, Nigéria s hodnotou 2,4 na 151. mieste, Egypt s 2,9 na 119. mieste a Maroko s 3,4 na 85. mieste.

Mapa indexu vnímania korupcie v roku 2011. Údaj za Južný Sudán chýba, ale predpokladáť, že je v ňom menšia miera korupcie ako v Sudáne, od ktorého sa v lete 2011 odtrhol, by si vyžadovalo mieru optimizmu hraničiacu s naivitou. Zdroj: <http://cpi.transparency.org/cpi2011/results/>

132 Celý zoznam aj s údajmi o výške majetku, národnosti, veku a zdroji bohatstva nájdete na <http://www.therichest.org/nation/richest-people-in-africa-2011/>.

133 Úplný prehľad výsledkov za rok 2011 nájdete na stránke <http://cpi.transparency.org/cpi2011/results/>, Transparency International výsledky obnovuje každý rok.

Na porovnanie: Južnej Afrike pripadlo 65. miesto (index 4,1), teda lepšia pozícia ako 68. miesto Slovenska (4,0) a len o niečo horšia ako 59. priečka Českej republiky (4,4) alebo 53. priečka Maďarska (4,6). Aby sme mali rámeček úplný, podľa tohto indexu bola v roku 2011 najvyššia korupcia v Somálsku a v severnej Kórei, kde bola hodnota indexu 1,0. Hodnoty nad 9 mali Nový Zéland, Dánsko, Fínsko, Švédsko, Singapur a Nórsko – v tomto poradí. Hodnoty nad 8 dosiahlo ďalších deväť krajín, a to v zostupnom poradí Holandsko, Austrália, Švajčiarsko, Kanada, Luxembursko, Hongkong, Island, Nemecko a Japonsko.

Zaujímavý je aj pohľad na konkrétne mená a zdroje bohatstva afrických boháčov. Najbohatší Keňan s priznaným majetkom pol miliardy dolárov je Uhuru Kenyatta – nejde o nikoho iného, ako o syna prvého prezidenta Kene Jomo Kenyattu, politika, ktorý je od roku 2008 podpredsedom vlády a ministrom financií Kene. Zdroj jeho bohatstva? Obchody s pôdou! Je to tiež človek súdený Medzinárodným trestným súdom za podozrenie zo zločinov proti ľudskosti a plánovania a podpory volebného násillia v Keni na konci roku 2007. Najmenej traja z egyptských miliardárov zbohatli v stavebníctve a stavebný kontrakt na výstavbu kasární bol tiež začiatkom cesty k bohatstvu najbohatšieho afrického miliardára, Nigérijčana Alike Dangoteho.

Problém s Forbesovým zoznamom najbohatších je, že relatívne dobre funguje pri mapovaní bohatstva ľudí vo vyspelých krajinách s výkonnými inštitúciami, najmä daňovými. Aj v týchto krajinách sú možné, a dokonca bežné úniky bohatstva do daňových rajov a švajčiarskych bánk, ale predsa len z nich máme ako-tak spoľahlivé majetkové dáta.¹³⁴ Žiaľ, o väčšine afrických krajín sa to povedať nedá – ich daňové systémy sú deravé ako sito a úniky bohatstva na tajné zahraničné kontá legendárne. Vo Forbesovom zozname napríklad nenájdete mená ako Husní Mubarak alebo Muammar Kaddáfí. Hoci Kaddáfiovci z Líbye ukradli miliardy ropných dolárov, v tunelovaní štátu sa popri egyptských Mubarakovcoch javia ako celkom slušní chlapi – alebo úplní amatéri. Odhaduje sa, že majetok rodiny Mubarakovcov by mohol dosahovať až 70 miliárd dolárov¹³⁵: to by znamenalo, že Mubarakovci sú najbohatšou rodinou na svete, a dokonca podľa Forbesu predstihli najbohatšiu rodinu na svete, rodinu Carlosa Slima Helu – človeka, ktorý pre zmenu zbohatol v Mexiku, čiže v inej krajine s obrovským rozsahom chudoby.

O skorumpovanosti Mubarakovcov a politikov v Egypte sa hovorí, že dokázali „svoju“ štátu draho predať aj piesok zo Sahary. Domnievať sa, že majetky svojich štátov podobne netunelovali aj nigérijskí, konžskí a mnohí ďalší africkí politici, by chcelo mimoriadne veľkú vieru v politiku a politikov.

Ako spomíname inde, Afričania majú priam legendárnu schopnosť viery, čo sa odráža aj na rozprávkovom bohatstve ľudí, ktorí sa živia jej predajom: majetok najbohatšieho

134 „Ako-tak“ treba zdôrazniť: aké sumy sú na povestných švajčiarskych kontách niektorých českých, slovenských či poľských politikov – o ukrajinských alebo ruských ani neuvažujme! – to si napriek slobodným médiám, existujúcim daňovým úradom, zákonom, prokuratúram a vyšetrovacím orgánom môžeme len domýšľať.

135 Mubarak family fortune could reach USD 70 bn, says expert. (Expert hovorí, že majetok Mubarakovej rodiny môže dosahovať 70 miliárd dolárov.)
<http://www.guardian.co.uk/world/2011/feb/04/hosni-mubarak-family-fortune#history-link-box>.

nigérijského kazateľa odhaduje Forbes na 150 miliónov dolárov, ďalšieho najbohatšieho na 30 až 50 miliónov, iného na 10 až 15 miliónov...¹³⁶ Hovoríme o krajine, v ktorej žijú v úplnej chudobe za menej ako 1,25 USD denne tri štvrtiny obyvateľstva! Súčasná Afrika sa ani v tomto parametri nelíši od stredovekej Európy, kde na jednej strane žili masy ľudí v chudobe, hlade a špine a z pozlátených kazateľníc im o živote chudobného židovského tesára kázali mimoriadne dobre živení biskupi a kňazi v brokáte ovešaní zlatom.

Samozrejme, že africkí kazatelia nie sú jediní zdatní obchodníci s nádejou a vierou. Politici, iná kasta ľudí predávajúca sny a ilúzie, nezaostávajú ani pri kradnutí, ani keď ide o priznávanie si oficiálnych plátov. Tak má predseda vlády Kene – tej Kene, ktorej Slovenská republika poskytuje rozvojovú pomoc a kde žije podľa údajov Svetovej banky 71 % obyvateľov v hlbokoj chudobe¹³⁷ – ročný plat vyšší ako prezident USA alebo Francúzska, vyšší ako nemecká kancelárka alebo premiérky a premiéri Japonska, Austrálie či Veľkej Británie.¹³⁸ Porovnanie s platom britského premiéra je zvlášť pikantné: ten kenský berie dvakrát viac. Smiať sa, alebo plakať?

136 The Five Richest Pastors in Nigeria. Päť najbohatších kazateľov v Nigérii. Forbes, 2011-07-06.

<http://www.forbes.com/sites/mfonobongsehe/2011/06/07/the-five-richest-pastors-in-nigeria/2/>.

137 Pozri http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_percentage_of_population_living_in_poverty#cite_note-0.

138 Highest-Paid Political Leaders in the World. Najlepšie platení politickí lídri na svete. The Richest people. 2011-10-09. <http://www.therichest.org/world/highest-paid-presidents/>.

Ako dostať Afriku z rozvojových pascí

Afrike dnes konkurujú Čína aj India. Skutočné a zdanlivé riziká pre investorov. Únik kapitálu z Afriky. Remitendy a únik mozgov. Finančná alebo technická pomoc? Problém vysokých režijných nákladov. Podpora MICs je atraktívnejšia a „efektívnejšia“. Infraštruktúra, alebo „fotogenická“ pomoc pre školstvo a zdravotníctvo? Chudobným pôžičky, bohatším granty. Kde má finančná pomoc význam a kde nefunguje. Kondicionalita a možnosti obchádzania pravidiel. Požičaj, lebo neurobiš kariéru. Správne načasovanie a správny mix expertov a peňazí. Módne témy a módne krajiny rozvojovej pomoci. Snahy o „niečo nové“ a zanedbávanie „scaling up“. Zákony bohatých krajín: keď bankám nesmrdia peniaze ukradnuté chudobným. Iniciatíva za transparentnosť ťažobného priemyslu. Kimberley proces a krvavé diamanty. Možnosti označovania ropy. Sloboda vo svete, index vnímania korupcie, MIGA a iné.

Nekompetentnosť a skorumpovanosť afrických politikov je téma, o ktorej by sa dalo písať donekonečna. Jej rozsah je taký očividný a verejne známy, že zakrýva mnohé iné faktory, ktoré sú významnými príčinami biedy na čiernom kontinente. V predošlých kapitolách sme sa pokúsili mnohé z nich pomenovať, vrátane štyroch rozvojových pascí identifikovaných Paulom Collierom. Prejdime teraz od diagnostiky k liečbe a pozrime sa aspoň „z rýchlika“, čo Collier navrhuje robiť.

V globálnej perspektíve treba podľa neho vychádzať zo základného poznania, že krajinám z dolnej miliardy „ušiel vlak“. Dostať ich z biedy bude preto oveľa náročnejšie a vyžiada si iné intervencie, než tomu bolo v prípade síce stále rozvojových, ale ekonomicky rýchlo rastúcich krajín v Ázii a Latinskej Amerike ako sú Čína, India, Brazília a iné.

Začnime rekapituláciou:

Z dolnej miliardy 73 % obyvateľov prežilo, alebo stále prežíva občiansku vojnu.

30 % žije v krajinách odrezaných od mora.

29 % ich žije v krajinách závislých od exportu nerastného bohatstva.

A až 76 % ľudí z dolnej miliardy dlhodobo žije v krajinách so zlým vládnutím, charakteristickým vysokou nekompetentnosťou kombinovanou s extrémnou mierou skorumpovanosti politikov a štátneho aparátu.

Sú krajiny, ktoré sú naraz vo viacerých pasciach, dokonca je taký stav skôr pravidlo ako výnimka... Smutnou realitou spodnej miliardy je, že kým globalizácia umožnila piatim miliardám ľudí nad nimi začať dobiehať miliardu žijúcu vo vyspelom svete, dolnej miliarde globalizácia situáciu zhoršuje. Podstatou toho, čo nazývame globalizáciou, je voľný pohyb tovarov, kapitálu a – aj keď v menšej miere – ľudí. Paradoxom je, že pokiaľ ide o pohyb kapitálu a ľudí, rozvojové krajiny boli pred sto rokmi globalizovanejšie ako dnes. Čo sa pre ne ale zásadne zmenilo, bolo uvoľnenie pohybu tovarov – voľný trh. Ak do 80-tych rokov 20. storočia rozvojové krajiny exportovali len suroviny, dnes 80 % ich vývozu predstavujú výrobky a služby: police obchodov sú plné elektroniky z Číny alebo Thajska či textilii a odevov z Bangladéša, Vietnamu a Turecka, kým účtovnícke, počítačové alebo telefonické služby pre globálne korporácie (vrátane Svetovej banky) aj pre občanov vykonávajú s nezameniteľným prízvukom státisíce Indov. Lacná výroba na export a základné služby zamestnávajú ľudí, ktorí sú v rozvojových krajinách ochotní pracovať často za niekoľko percent mzdových a poistných nákladov v Európe alebo USA. Kým povedzme Nemecko, Francúzsko a ďalšie európske krajiny – vrátane Slovenska a Česka – si ešte stále zachovali veľký priemyselný potenciál, v prípade USA prišlo v mnohých odvetviach doslova k ich úplnému odsunu do Ázie a k pokročilej deindustrializácii americkej ekonomiky. Tento presun výroby za lacnou pracovnou silou urýchlil vznik priemyselných aglomerácií v podobe veľkých priemyselných parkov s celým komplexom služieb, potrebných na plynulú výrobu a logistiku, ktoré postupne vznikli najmä v pobrežných mestách Číny a juhovýchodnej Ázie.¹³⁹ Samozrejme, že mzdové náklady postupne rastú aj v Ázii, ale počiatočný rozdiel v cene práce bol taký obrovský, že vyrovnanie miezd je záležitosť veľmi dlhého času. Kým spotrebiteľia presuny celých odvetví výroby a služieb vítajú – veď vďaka nim dostávajú výrazne lacnejšie výrobky a služby – pre odbory a pracovníkov dotknutých odvetví je táto tvár globalizácie ich nočnou morou.

Prečo teda krajiny spodnej miliardy nezopakujú úspech Číny, Thajska, Indie a ďalších? Dôvodov je viacero a mnohé z nich súvisia so štyrmi Collierovými pascami. Žiadny investor nebude riskovať stavbu továrne na autá alebo elektronické súčiastky v krajine, kde hrozí občianska vojna. Nikto ju neumiestni do krajiny, ktorá nemá prístup k moru, pretože domáce trhy sú malé a chudobné a ekonomický zmysel dáva len výroba na export. A aj investor, ktorý by mal dobré motívy vyrábať niečo povedzme v Keni alebo Nigérii, sa pre korupčnú a neprofesionálnu poveseť tamojších úradníkov a politikov môže takéhoto zámeru rýchlo vzdať. Najpravdepodobnejšie je, že o takej možnosti ani nezačne vážne uvažovať – práve kvôli zlému, ale často zaslúženému imidžu týchto krajín. Samozrejme, že existujú aj firmy, ktoré nemajú škrupule preraziť si cestu aj za cenu podplácania úradov a politikov.

139 V strednej Európe poznáme ich zmenšený variant napríklad v podobe juhokórejských priemyselných parkov.

Popri týchto bariérach, žiaľ, narážajú aj na ďalšie. V prvom rade už nesúťažia s vysokými mzdami v Európe a USA, ale s nízkymi mzdami v Indii a Číne, ktoré je ťažké podliezť. Na rozdiel od ľudnatých ázijských štátov s veľkými ľudskými zdrojmi narážajú prevažne menšie a horšie vzdelané krajiny dolnej miliardy aj na iný zásadný problém, ktorým je nedostatok kvalifikovanej pracovnej sily. K východoázijskej konkurencii sa pridáva ďalší faktor: enormný rast priemyselnej výroby v Číne dnes tlačí Číňanov do obrovského úsilia o zabezpečenie nerastných surovín pre svoj priemysel. Tento hlad po surovinách a pôde je hlavným motorom čínskej angažovanosti v Afrike, ktorý však zatláča africké krajiny ešte hlbšie do surovinovej pasce. Neškrupulózne praktiky čínskych podnikateľov pri získavaní ťažobných koncesíí, ložísk a pôdy ďalej prehlbujú aj korupciu a „*bad governance*“. Stratégia „obrátime sa na východ“ – kedysi dávno ju artikuloval aj jeden z už zabudnutých stredoeurópskych politických lídrov, ktorý mal problém so západnými normami – je dnes v Afrike populárna, ale jej životnosť bude obmedzená.

Krajinám spodnej miliardy globalizácia nepomáha ani v tokoch kapitálu. Ani krajiny, ktoré sa energicky usilujú o ekonomické reformy ústretové k investorom, nie sú schopné pritiahnúť signifikantný kapitál. Je to dôsledok vysokého rizika, ktoré potenciálni investori pociťujú. Povesť krajiny sa pokazí veľmi ľahko, ale jej náprava je ťažká a trvá dlho. Bohato to ilustruje prípad Ugandy, ktorá bola naposledy v centre svetovej pozornosti za krvavej vlády diktátora Idi Amina (Collier si v knihe vychutnáva jeho plný oficiálny titul a ani my sme neodolali: „Jeho excelencia, doživotný prezident, poľný maršal Al Hadji Dr. Idi Amin, VC, DSO, MC, Pán všetkých zvierat na Zemi a rýb v mori a Dobyvateľ britského impéria v Afrike vo všeobecnosti a v Ugande zvlášť“).¹⁴⁰ Koncom roku 1978 Idi Amin zaútočil na susednú Tanzániu a obsadil časť provincie Kagera. Tanzánia odpovedala silným protiútokom zavŕšeným dobytím Kampaly v apríli 1979¹⁴¹ a útekem Idi Amina do exilu v Saudskej Arábii. Začiatkom 90. rokov bol Idi Amin už viac ako desaťročie mimo Ugandy, ale väčšina potenciálnych investorov si stále myslela, že tam vládne.

Slobodný tok kapitálu nielenže krajinám dolnej miliardy neprináša príviv zdrojov, ale naopak, umožňuje ich odliv. Únik kapitálu z afrických krajín je často skrytý a ilegálny, preto je pomerne ťažké mapovať ho. Ekonomické analýzy však privádzajú Colliera k záveru, že na

140 Bizarnú osobnosť Idi Amina brilantne zobrazil herec Forest Whitaker v medzinárodne ocenenom britskom filme „Posledný škótsky kráľ“ (The Last King of Scotland). Film natočený v roku 2006 podáva príbeh vymysleného škótskeho lekára, ktorý sa dostáva najprv do priazne a neskôr do podozrenia a nepriazne Idi Amina. Na pozadí tohto fiktívneho deja film verne zachytáva reálne udalosti a situáciu v Ugande, kde za vlády Idi Amina násilne zahynulo 100 až 500-tisíc obyvateľov. Forest Whitaker bol za svoj herecký výkon v tomto filme ocenený Oscarom.

141 Ugandsko-tanzánijskú vojnu, túto skoro neznámu epizódu dejín, ktorá viedla k ukončeniu jednej z mimoriadne krvavých diktatúr druhej polovice 20. storočia, pripomína v mestách a mestečkách Tanzánie mnoho pamätníkov jej obetiam. Odhaduje sa, že vo vojne padlo asi 1000 Tanzánijcov, 1500 Ugandanov a 500 Líbyjcov, poslaných na pomoc Idi Aminovi líbyjským diktátorom Muammarom Kaddáfím. Straty na životoch vojakov zaraďujú túto vojnu na africké pomery medzi drobné konflikty, ale výdavky na ňu výrazne a naddho zhoršili ekonomickú situáciu Tanzánie.

konci vojenskej diktatúry v Nigérii v roku 1998 mali len Nigérijčania na zahraničných koncoch približne 100 miliárd dolárov! To je na africkú krajinu obrovská suma – stačí ju porovnať s výdavkami štátneho rozpočtu Slovenskej alebo Českej republiky, ktoré boli v roku 2011 naplánované na približne 22, resp. 61 miliárd dolárov. Iné prepočty priviedli Collierov tím k záveru, že v roku 1990 mali Afričania 38 % svojho súkromného bohatstva v zahraničí. Afrika tak viac ako ktorákoľvek iná oblasť sveta stráca kapitál, ktorý zúfalo potrebuje. Afričania sami sú presvedčení, že tento obrovský únik kapitálu je výsledok korupcie. Či už ale bolo toto bohatstvo získané korupčne alebo poctivo, kapitál z Afriky uniká preto, lebo podmienky na jeho investovanie na kontinente sú mizerné. Nielen zahraniční investori nedôverujú africkým krajinám a inštitúciám – nedôverujú im ani sami Afričania.¹⁴²

Iný tok kapitálu ako preč z Afriky umožňuje tretí kľúčový aspekt globalizácie, pohyb osôb. Migrácia ľudí z chudobných do bohatých krajín je kontroverzná téma: jedni jej žehnajú, iní ju zatracujú. Na jej pozitívnej strane vedie migrácia k rastu remitend, teda objemu peňazí, ktoré posielajú migranti domov. Snáď najlepšie sú zmapované toky remitend medzi USA a Mexikom a pár ďalšími latinskoamerickými krajinami, ale významné sú aj toky z Kalifornie do Indie, z krajín Perzského zálivu do južnej a východnej Ázie a časti Afriky alebo zo západnej Európy do východnej Európy, na Balkán, do severnej Afriky a inde. Tieto peniaze často držia nad vodou nielen jednotlivé rodiny, ale aj celé komunity alebo národy: dobrým príkladom krajín prežívajúcich vďaka remitendám sú Somálsko alebo omnoho bližšie Moldavsko či Kosovo. Problémom remitend je však ich dlhodobá stabilita: výskumy ukazujú, že druhá generácia emigrantov už posielala do krajiny pôvodu podstatne menej peňazí a ako vyhasínajú osobné väzby, stenčuje sa aj tok financií.

Kritici voľného pohybu osôb naopak zdôrazňujú problém úniku mozgov z rozvojových krajín: kenský lekár pracujúci a skromne žijúci v Česku alebo na Slovensku síce môže posieľať domov každý mesiac pár sto ušetrených eur, ale jeho schopnosti chýbajú v krajine, kde v dôsledku nedostatočnej lekárskej starostlivosti zomiera do jedného roku života 67 detí z tisícky narodených – a naopak, slúžia krajinám kde zomierajú 4, resp. 7 detí z tisíca. V niektorých prípadoch dokážu emigranti naakumulovať kapitál a know-how, ktoré im umožnia rozvinúť podnikanie v krajine pôvodu – často spomínaný príklad sú India a Silicon Valley, ktorí prispeli k veľkému rozvoju internetových služieb v Indii. Nanešťastie, takýchto príkladov je v Afrike a v krajinách dolnej miliardy ako šafranu a je pravdepodobné, že aj sloboda pohybu a migrácia skôr sťažujú ich šancu na únik z pascí chudoby. Selektívna politika bohatých krajín, ktorá umožňuje imigráciu najvzdelanejších občanov iných krajín, situáciu tých chudobných ešte zhoršuje: bráni chudobným krajinám dosiahnuť kritickú masu vzdelaných ľudí potrebnú na to, aby sa posunuli vyššie.

Zoči voči rozvojovým pascám a ďalším prekážkam na ceste k rozvoju dolnej miliardy musíme byť realistickí. Nie je v silách cudzincov pozdvihnúť ich zvonka, to môžu dosiahnuť len

142 Únik kapitálu nie je samozrejme len problém afrických krajín: počas rokov 2011 a 2012 unikali obrovské objemy vkladov z gréckych, talianskych a španielskych bánk do Nemecka, Švajčiarska a niekoľkých ďalších krajín. Pozri napríklad <http://eurokriza.sk/2012/03/z-talianska-a-spanielska-utekaju-vklady/>.

svojím vlastným úsilím. Bohaté krajiny ale môžu pomôcť hrdinom zápasu o pokrok: Collier tvrdí, že doposiaľ sme sa ich zápasu v dôsledku zotrvačnosti, ignorancie a vlastnej nekompetentnosti len prizerali a sledovali sme, ako prehrávajú.

Pri slovách „rozvojová pomoc“ napadne väčšine ľudí finančná pomoc. Tá však predstavuje len jeden z viacerých inštrumentov, ktoré má Západ k dispozícii na pomoc rozvojovým krajinám. Collierov odhad je, že rozvojová pomoc pridávala v posledných troch desaťročiach k ročnému ekonomickému rastu najchudobnejších krajín asi 1 %. Kumulatívne toto 1 % predstavovalo rozdiel medzi stagnáciou a hlbokým poklesom: bez pomoci by podľa neho na tom boli tieto krajiny podstatne horšie ako sú dnes a niektoré by sa úplne rozsypali.

Finančná pomoc – či už v podobe financovania projektov, alebo takzvanej rozpočtovej podpory (*budget support*), keď peniaze v rámci zahraničnej pomoci tečú priamo do štátneho rozpočtu recipientskej krajiny – však má svoje limity a v prípade niektorých krajín je to úplne nevhodný nástroj. Analýzy ukazujú, že aj v rozvojovej pomoci existuje faktor znižujúcej sa návratnosti – štúdia washingtonského Centra pre globálny rozvoj naznačuje, že keď vonkajšia pomoc krajine prekročí 16 % jej HDP, prestáva byť efektívna. Navyše v krajinách, ako je napríklad africký obor Nigéria, je finančná pomoc viac-menej celkom nezmyselná. Za tridsať rokov dostala Nigéria v rozvojovej pomoci viac ako 280 miliárd dolárov – za tieto peniaze však dala svojim občanom len deprimujúco málo. Aj keď rozvojová pomoc poskytovaná Nigérii Západom predstavovala obrovské sumy, v porovnaní s príjmami, ktoré má Nigéria z ropnej bonanzy, sú to drobné čiastky. Napriek tomu analýza ekonomických dát ukazuje, že na ropu bohatá Nigéria topiaca sa v petrodolároch a profitujúca z rastúcich cien ropy mala rovnako nízky hospodársky rast ako africké krajiny bez ropy, nútené dovážať ju a trpiace jej vysokými cenami. Sociálne parametre africkej ropnej veľmoci Nigérie, merané napríklad indexom ľudského rozvoja,¹⁴³ sú rovnaké ako parametre Kene, Tanzánie, Ugandy a ďalších afrických krajín, ktoré všetky ropné produkty dovážajú.

Znamená to jedno: obrovský prílev peňazí Nigéria nepoužila na rozvoj krajiny. Padol za obeť „*bad governance*“ či už v podobe rozkradnutých peňazí končiacich na švajčiarskych kontách politikov, alebo vo forme nezmyselných „bielych slonov“. Tlačiť do takejto krajiny viac peňazí bez zmeny politiky je očividne plytváním. Treba však dodať, že analýzy ukázali aj to, že peniaze z rozvojovej pomoci boli použité omnoho lepšie ako ropné peniaze – a to aj navzdory toľko kritizovanej byrokracii, ktorá ich často obklopuje. Alebo to možno bola práve táto byrokracia, ktorá zaistila, že aspoň časť peňazí sa skutočne použila na to, na čo boli určené...

Zabezpečiť, aby prostriedky rozvojovej pomoci boli použité efektívne a na dohodnuté účely je v krajinách dolnej miliardy náročné. Nevyhnutne vedie k vysokej miere byrokracie a k veľkému počtu ľudí z donorských organizácií, ktorí sa točia okolo rozvojových projektov. Táto vysoká režijná spotreba je terčom veľkej kritiky doma aj v afrických krajinách. Vytvára totiž dojem, že príliš veľa peňazí, za ktoré by sa mohli postaviť a prevádzkovať povedzme cesty, nemocnice alebo školy, sa spotrebuje na platy bielych mužov a žien. Kameňom úrazu

143 Zoznam krajín podľa výšky indexu ľudského rozvoja (Human Development Index – HDI) nájdete na http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_Human_Development_Index.

je slovíčko „by“. Bez intenzívneho dohľadu (aj napriek vysokým nákladom naň) by sa možno, ba v mnohých prípadoch celkom iste, dostalo do škôl a nemocníc podstatne menej peňazí. Spomeňme si na Čad a 1 %, ktoré sa nakoniec dostalo do vidieckych kliník, pre ktoré boli prostriedky určené. Jedna z vedľajších skutočností známych analytikom je napríklad aj tá, že až takmer 40 % rozpočtov afrických armád má svoj pôvod v rozvojovej pomoci. To, samozrejme, neznamená to isté ako tvrdiť, že 40 % rozvojovej pomoci ide do armády. Ale faktom je, že aj keď rozvojová pomoc spravidla nie je určená pre armádu, časť si do nej našla cestu. Teda – našli ju politici a úradníci príslušnej krajiny.

Problémy s efektívnosťou využitia rozvojovej pomoci a s jej vysokou administratívnou náročnosťou úzko súvisia nielen s korupciou, ale aj s nedostatočným počtom kvalifikovaných ľudí schopných projekty manažovať a realizovať. Ľudské zdroje sú najslabšie práve v najchudobnejších krajinách – v nich je pomoc najviac potrebná, ale súčasne je tam aj najviac potrebná administratívna podpora. Výsledkom je vážny problém takzvaných „overheads“, režijných nákladov, teda tej časti celkového rozpočtu projektu, ktorú pri jeho realizácii pohltí administratíva a asistencia. Mnohí donori – často politici a byrokrati v hlavných mestách bohatých krajín, ktorí nikdy v najchudobnejších rozvojových krajinách nepracovali a niekedy nemajú ani slabé tušenie o pomeroch, aké v nich panujú – radi vidia čo najnižšie „overheads“. Kde ich ale najskôr dosiahnu? V bohatších krajinách so strednou úrovňou príjmov (takzvaných MICs),¹⁴⁴ ktoré majú vlastné ľudské zdroje! Výsledok je, že do MICs tečie omnoho viac prostriedkov ako do najchudobnejších krajín, pretože je to „efektívne“ (z účtovníckeho hľadiska) a tiež preto, že MICs sú omnoho zaujímavejšie z komerčných a politických dôvodov. V porovnaní s pomocou poskytovanou Európskou komisiou a členskými krajinami EÚ – tie spoločne predstavujú najväčší zdroj rozvojovej pomoci na svete – sú prostriedky poskytované Svetovou bankou omnoho lepšie cielené práve na najchudobnejšie krajiny. Lenže Svetová banka bola až donedávna schopná poskytovať iba pôžičky, kým pomoc od EU má väčšinou podobu grantov. Najchudobnejšie krajiny teda dostávali pôžičky a tie bohatšie granty! Pýtate sa, kde zostal zdravý rozum? Správna otázka.

Kým finančná pomoc nemá veľký zmysel pri pasci prírodných zdrojov a je veľmi náročná pri pasci konfliktov, v prípade pasce, v ktorej sú vnútrozemské izolované krajiny, môže rozvojová pomoc zohrať veľmi pozitívnu úlohu. Ako logická stratégia sa ponúka zamerať ju na zlepšenie ciest a dopravných koridorov k pobrežiu. Napriek tomu často zlyhá, a aj po desaťročiach rozvojovej pomoci je dnes africká dopravná infraštruktúra, snáď s výnimkou niektorých ciest, často v horšom stave ako bola za koloniálnych čias. Dôvodom je jednak neschopnosť mnohých afrických štátov zabezpečiť potrebnú údržbu zdedenej železničnej a lodnej infraštruktúry, ale aj to, že v 90. rokoch Svetová banka a ďalšie rozvojové agentúry prestali považovať dopravnú infraštruktúru za prioritu svojej pomoci. Čiastočne to vyplývalo

144 V odbornej terminológii ide o takzvané MIC, teda Middle Income Countries – krajiny so strednými príjmami. Iné kategórie a skratky, ktoré je užitočné poznať, sú LIC (Low Income Countries – krajiny s nízkymi príjmami) a mnoho krajín zo spodnej miliardy patrí do kategórie LICUS – Low Income Countries Under Stress, teda medzi krajiny s nízkymi príjmami v strese. Zdrojom stresu pritom môžu byť občianske vojny a konflikty, ale aj prírodné pohromy, ako suchá, povodne a z nich často plynúce hladomory a migrácie.

z nerealistických nádejí, že túto infraštruktúru bude financovať súkromný sektor a čiastočne z posunu priorít smerom ku vzdelávaniu, zdravotníctvu a životnému prostrediu – Collier ich nazval „fotogenickými príležitosťami“.

Medzištátne dopravné koridory navyše padli za obeť tomu, že rozvojové projekty sa organizujú do jednotlivých krajín. Neprekvapuje, že je to tak v prípade národných programov rozvojovej pomoci, ale táto prax prevažuje aj v takej explicitne nadnárodnej organizácii, akou je Svetová banka. Tá má skoro v každej rozvojovej krajine svoj „*country office*“ – národnú kanceláriu – ale nemá žiadne porovnateľné štruktúry, ktorých prioritou by boli práve nadnárodné projekty. Tie sa potom zastrešujú ako rozličné programy, ktorých politická váha vnútri štruktúry Svetovej banky je však oproti váhe *country offices* minimálna. Spojenie Ugandy so svetom je závislé od Kene a spojenie Rwandy, Burundi či Zambie od Tanzánie. Pre vlády Ugandy a Kene však trasy na ich vzdialenú západnú perifériu nemusia byť ani zďaleka dopravnou prioritou.¹⁴⁵

A napokon, môže finančná pomoc pomôcť so štvrtou pascou – pascou zlého vládnutia? Áno, a to hneď niekoľkými spôsobmi. Prvý spočíva v podmieňaní pomoci splnením základných kritérií dobrého vládnutia. Volá sa to kondicionalita a poznáme ho dôverne na vlastnej koži: splnením prísnych právnych a technických kritérií je podmienené aj využívanie pomoci z fondov Európskej únie u nás. Žiaľ, podobne ako u nás, aj v prípade rozvojových krajín si recipienti našli dostatok ciest, ako kritériá na papieri plniť tak, aby peniaze ďalej tiekli do tých vreciek, kde ich politici chcú mať: teda k sponzorom politických strán, k príbuzným, do firiem členov strany a k tým, ktorí za kontrakt dajú vyššie provízie a úplatky. Líši sa len miera sofistikovanosti tunelovania verejných peňazí: kým u nás je potrebné lacnejšie ponuky nevítaných uchádzačov z tendrov vylúčiť napríklad tým, že sa výberová komisia chytí nejakého bezvýznamného technického detailu,¹⁴⁶ fingovať súťaž tak, že si vopred určený víťaz tendra sám „zabezpečí“ do súťaže drahšie „konkurenčné návrhy“ alebo tak, že politicky vopred vybraný víťaz predloží nereálne nízky rozpočet, vďaka ktorému formálne vyhrá. Neskôr sa potom k zmluve už mimo súťaží pridávajú dodatky, takže konečná cena môže byť aj niekoľkonásobkom víťaznej ponuky.¹⁴⁷

145 Koniec-koncov aj pri výstavbe diaľnic na Slovensku sa svet končí pri Košiciach a taký Užhorod alebo Zakarpatská Ukrajina zaujímajú politikov v Bratislave minimálne či presnejšie vôbec. Reálnou prioritou sú lokality v najzápadnejšej tretine Slovenska, kam už celé dve desaťročia tečie väčšina investícií do infraštruktúry.

146 Na Slovensku sa týmto preslávil napríklad výber víťaza mýtného tendra: všetky lacnejšie ponuky boli vylúčené zo súťaže o dodávateľa systému diaľničného mýta a zvíťazila v ňom najdrahšia ponuka za 852 miliónov eur – najlacnejšia pritom bola za 630 miliónov eur. Na vylúčenie lacnejších ponúk použila Národná diaľničná spoločnosť bezvýznamný technický detail. Viac o tejto zaujímavej kauze, ktorá stála občanov Slovenska takmer 6 miliárd starých korún, nájdete napríklad v článku „Máme zrušiť už skončený mýtny tender“ v denníku *Sme* z 2. 10. 2010.
<http://ekonomika.sme.sk/c/5574767/mame-zrusit-uz-skonceny-mytny-tender.html>.

147 Takto sa staval napríklad prvý diaľničný tunel na Slovensku Branisko, ale nielen on: za vytunelovanie miliárd korún nebol – akože inak -nikdy nikto odsúdený a môžeme sa len dohadovať, koľko rodín je vďaka nemu na koľko generácií finančne zabezpečených. Treba tiež dodať, že uvedený zoznam trikov tunelovania verejných peňazí nie je zďaleka kompletný.

V afrických krajinách na dosiahnutie toho istého výsledku stačí spravidla podstatne menej snaženia a o trochu viac sľubov, že sa veci zlepšia. Napríklad vláda Kene počas 15-ročného obdobia sľúbila Svetovej banke za finančnú pomoc tie isté reformy päťkrát. Peniaze pritom neprestali tiecť ani na chvíľu. Prečo je to tak? Dôvod je brutálne jednoduchý: pracovníci Svetovej banky robia profesionálnu kariéru podobne ako pracovníci komerčných bánk – povyšujú ich na základe objemu poskytnutých pôžičiek. Pracovník, ktorý by šiel tvrdo za plnením podmienok pôžičky a zastavil by tok peňazí, by súčasne spomalil alebo zastavil aj svoj kariérny a platový rast. A tak radšej piaty-krát „uverí“ opakovaným nesplneným sľubom skorumpovaných alebo neschopných úradníkov, než by šiel proti vlastným záujmom. U časti pracovníkov Svetovej banky – inštitúcie, ktorej poslaním je *„Bojovať proti chudobe s vášňou a profesionalizmom s cieľom trvalých výsledkov“*¹⁴⁸, sa to pretavilo do cynického výroku: *„Boj proti chudobe začína vo vlastnej rodine“*. V centrále Svetovej banky som pôsobil viac ako 5 rokov a stretol som v nej desiatky skutočne zapálených a obetavých profesionálov, preto by som bol nerád, keby citovaný výrok vytvoril skreslené zdanie, že takí sú tam všetci. Výrok skôr vystihuje frustráciu z vnútorných mechanizmov inštitúcie.

Kondicionalita je teda deravá a má aj ďalšiu problematickú stránku – umožňuje vládam recipientských krajín zvalovať zodpovednosť za problémy na donorov. To tiež nie je stredo európskej čitateľke alebo čitateľovi nič neznáme – len si spomeňme, za čo všetko u nás „môže Európska únia“. Mimoszemský čitateľ niektorých českých novín by veľmi ľahko podľahol dojmu, že brutálna EÚ obsadila Českú republiku kolónami tankov, pošliapala slobodu občanov a nastolila v krajine tvrdý útlak. Podobne sa v očiach časti svetovej verejnosti podarilo urobiť bezmála dielo diablovo aj z kondicionality a z takých inštitúcií, ako je Svetová banka, hoci – čuduj sa svete – čísla hovoria jasne, že Svetová banka je dnes najväčším svetovým donorom v oblasti ochrany zdravia, podpory školstva alebo rovnoprávnosti žien.

Ale tak ako investori nezbadali, že Idi Amin dávno opustil Ugandu, ani veľká časť kritikov Svetovej banky si nevšimla, že počas 90. rokov sa banka a jej politiky radikálne zmenili. Tak radikálne, že pokiaľ dnes majú rozvojové krajiny možnosť požičať si peniaze od niekoho iného ako od nej – napríklad od Číňanov – veľmi rady to urobia, pretože Číňania od nich nebudú žiadať posúdenie vplyvov projektov na životné prostredie či na domorodé obyvateľstvo, ani nebudú domácim politikom komplikovať život verejnými súťažami na dodávateľov. Pre krajiny so strednou úrovňou príjmov – MICs, ktoré sú schopné požičať si na finančných trhoch – je pre svoje komplexné a prísne pravidlá Svetová banka už skoro celkom nezáujímavá. „Trhy“ totiž nezaujímajú nič iné, len návratnosť pôžičiek. Na environmentálne alebo sociálne dôsledky pôžičiek sa nikto nepýta. To samozrejme Svetovej banke komplikuje život, pretože dôležitým meradlom jej výkonnosti je počet a objem pôžičiek, ktoré každoročne urobí. A práve pôžičky pre MICs sú z hľadiska rizika tie najvýhodnejšie – omnoho bezpečnejšie ako pôžičky poskytované vojnami zruinovanému Kongu, hladujúcej diktatúre v Etiópii alebo suchami postihnutým vnútrozemským štátom Sahelu.

148 „To fight poverty with passion and professionalism for lasting results“

Napriek všetkým svojim obmedzeniam je tlak, ktorý donori dokážu cez kondicionalitu vyvíjať, pre chudobné krajiny dôležitý, pretože, hoci pomaly, predsa len kultivuje prostredie a posúva viac rozhodovacej moci od vlád smerom k občanom. Opäť paralela z u nás tak výdatne kritizovanej pomoci od Európskej únie: áno, je celkom dobre možné, že sa na Slovensku, v Poľsku, Maďarsku či Česku 20 – 30, a možno aj viac percent verejných peňazí vrátane peňazí z eurofondov rozkradne, obrazne aj doslova vytuneluje a spreneverí na rozličné „biele slony“. Stačí ale pohľad len o pár stoviek kilometrov na juh alebo východ od nás, na Balkán, Ukrajinu či Rusko, aby sme si uvedomili, že politici sú schopní rozkradnúť aj omnoho viac ako povedzme 30 % z verejných zdrojov a aký významný posun v nových členských krajinách tlak „Bruselu“ postupne priniesol. Mohli by sme byť ďalej? Určite áno. Mohli by sme na tom byť neporovnateľne horšie? Bezpochyby!

Veľmi podobná je aj situácia v mnohých afrických krajinách. Vnútorne sily tamojšej občianskej spoločnosti sú na presadenie transparentnosti, vyšších štandardov vládnutia a menšej korupcie príliš slabé – veď občianska spoločnosť je na to prislabá aj u nás, kde máme neporovnateľne vzdelanejšie, bohatšie a slobodnejšie obyvateľstvo aj médiá. S pomocou tlaku zahraničných donorov sa však prostredie predsa len postupne môže aspoň v niektorých krajinách kultivovať.

Politika je plná zvrátov. Aj v Afrike sa z času na čas dostávajú k moci slušní ľudia, nielen gauneri. Keď sa to po rokoch občianskych vojen a bezbrehej korupcie stane, verejná správa býva taká zdevastovaná korupciou a nekvalifikovanosťou, že sa štátny aparát stáva skôr problémom ako súčasťou riešenia. Veľmi flagrantne to opisuje Richard Leakey: Keď prevzal vedenie organizácie, ktorú pretavil na Kenya Wildlife Services, musel najprv prepustiť stovky a stovky skorumpovaných alebo celé roky nič nerobiacich zamestnancov a nahraď ich novými ľuďmi. V Keni sa to dalo, pretože na daný typ práce – stráženie rezervácií a boj s pytlakmi – sa v krajine dal nájsť dostatok kvalifikovaných ľudí. Omnoho ťažšia je situácia v krajinách, ktoré sú v horšom stave ako Keňa – predstavte si taký Južný Sudán alebo Nigériu – alebo keď ide o presadenie intelektuálne náročnejších zmien, ktoré vyžadujú veľmi špecifické znalosti a skúsenosti – povedzme reformu zdravotníctva, školstva alebo bankového sektoru. V takom prípade nemá význam poslať do krajiny peniaze – je potrebné poslať odborníkov. Mizerné vládnutie sa nezmení tým, že štátu otvoríme nové bankové konto: mizerné vládnutie sa môže zmeniť len tak, že sa naučíme lepšie vládnuť. Môže sa to diať tak, že sa pokúsime „znovu objaviť koleso“, teda metódou pokusov a omylov. Alebo tak, že sa poučíme zo skúseností iných.

Technická pomoc v podobe expertov pohlcuje až okolo štvrtiny prostriedkov venovaných na rozvojovú pomoc – niekedy je to skvelá investícia, inokedy zdroje vyhodené na zástupy zbytočných konzultantov. Vysielanie expertov do rozvojových krajín je pravidelne terčom kritiky – ich služby sú drahé, rovnako letenky, spravidla bývajú v tých najdrahších hoteloch a v konečnom dôsledku peniaze zaplatené za expertov skončia v bohatých krajinách, odkiaľ väčšina expertov pochádza. Či je táto kritika opodstatnená záleží predovšetkým od toho, či ich práca skutočne posúva krajinu ďalej, alebo sú produktom ich práce len stohy popisného papiera, ktorý kdesi zapadne prachom. Ani jedno, ani druhé nie je nezvyčajné. Veľa

záleží od fázy vo vývoji chudobnej krajiny, od špecifickej témy a samozrejme aj od kvality konzultantov. Technická pomoc zlyhávajúcemu štátu predtým, ako v ňom vývoj začne smerovať k obratu, je vo všeobecnosti málo platná: domáci si expertov zdvorilo vypočujú, na konferenciách a workshopoch sa dobre najedia, zinkasujú prekliatie Afriky v podobe „*seating allowance*“¹⁴⁹ – ale nič viac sa neudeje. Naopak, sú fázy vo vývoji spoločností, keď sa napríklad s nástupom novej vládnucej garnitúry zrazu otvorí možnosti posunúť krajinu dopredu. Vtedy by rozvojové agentúry mali konať aj neplánovane, využiť príležitosť a rýchlo začať poskytovať reformátorom technickú pomoc, ktorú potrebujú a žiadajú.

Iný problém je, že okolo technickej pomoci „krúži“ veľký počet expertov a konzultantov ponúkajúcich rozvojovým agentúram svoje služby. Je to preto, že práve ona pohlcuje takú veľkú časť prostriedkov určených na rozvojovú pomoc: technická pomoc je potom motivovaná prebytkom ponuky, nie dopytom. Rozvojové agentúry nepochybne potrebujú mať k dispozícii skúsených špecialistov, ktorých dokážu vyslať do krajín vtedy, keď sa otvorí okno príležitosti na absorbovanie technickej pomoci. Vyslať na to isté miesto rok čo rok expertov bez ohľadu na politický kontext a skutočný dopyt po ponúkanej expertíze je však plytvanie zdrojmi. Prváka v základnej škole nenaučíte riešiť sústavy rovníc ani keby ste vy aj on veľmi chceli. Rovnako môžete partii gaunerov pri moci až do bezvedomia rozprávať o transparentných súťažiach alebo elektronických aukciách. Výsledok bude pre krajinu nulový, aj keby ste vyslali celé zástupy expertov. Nanajvýš naučíte gaunerov kradnúť sofistikovanejšie.

Okrem správneho načasovania, priorít rozvojovej pomoci a primeraného mixu peňazí a expertov je iným dôležitým aspektom efektívnej pomoci primeraný objem poskytovaných prostriedkov. Vo všeobecnosti by mal objem poskytovaných prostriedkov narastať postupne s tým, ako recipient pomoci demonštruje, že dokáže prostriedky správne použiť. Žiaľ, veľmi často to tak nie je. Oficiálna rozvojová pomoc je predmetom politiky, a preto podlieha politickým úvahám, tlakom a „módnym“ vlnám. Najmä prírodné nešťastia a katastrofy občas sústredia pozornosť svetových médií a verejnosti na určité krajiny a problémy. Tie sa dostanú do zorného poľa politikov a tí zrazu pocítia potrebu ukázať, že im daný problém nie je ľahostajný a že ho riešia. Ako? Spravidla tým najbežnejším spôsobom, ktorým politici dokážu čokoľvek „riešiť“ – teda tak, že problém zavalia peniazmi. Keď však veľa peňazí začne prúdiť do veľmi chudobného prostredia, rýchlo sa ukáže, že ľudia, ktorí dovtedy neboli zvyknutí

149 Jedným zo skutočných prekliatí Afriky je všeobecne rozšírená prax tzv. *seating allowances*, teda diét a paušálneho preplácania cestovného, ktoré mnohé rozvojové organizácie vrátane NGOs začali platiť domácim ľuďom za to, že sa vôbec zúčastnia na akciách, ktoré pre nich usporadúvajú. Tieto peniaze sa z pohľadu Európanov môžu javiť ako malé, ale často predstavujú niekoľkonásobok denných príjmov príslušných účastníkov a dnes si už na ne zvykli politici, úradníci, učители aj bežní občania na všetkých úrovniach v mnohých afrických krajinách. Výsledok je na hlavu postavená logika a zruinovaný étos vlastenectva, profesionality a dobrovoľníctva. Stáva sa, že zahraniční experti vďaka *seating allowances* nevzdelávajú ľudí, ktorých je potrebné v danej oblasti vzdelávať, ale známych a príbuzných miestnych úradníkov, ktorí sa na konferenciu/workshop dostali „po známosti“. Reálny efekt takejto technickej pomoci a vzdelávania je potom blízky nule. Všade v Afrike narazíte aj na partnerov, ktorí si uvedomujú rakovinovú podstatu tejto praxe a snažia sa ju zmeniť, zápasia však s veľkými ťažkosťami a ich úsilie sa neraz končí akýmsi kompromisom v podobe nižších *allowances* oproti zaužívanej praxi iných organizácií.

s bohatstvom hospodáriť, nečakaný prílev zdrojov vyplytvajú.¹⁵⁰ Keď príliv peňazí zasiahne nepripravené chudobné krajiny, spravidla nedokážu náhly prebytok peňazí zmysluplne minúť. Menšiu alebo väčšiu časť rozkradnú, postaví sa pár „bielych slonov“ a to, čo sa dostane k chudobným ľuďom, často skončí v podobe vysnívaných spotrebných predmetov: namiesto nádrží na dažďovú vodu a hadíc na zavlažovanie sa nakúpia televízory a rádiá, namiesto traktorov si funkcionári štátu nakúpia limuzíny. Pri najbližšom suchu je potom krajina tam, kde bola predtým: nepripravená a hladujúca.

S týmto cyklom súvisí aj protikladný problém, ktorým je predčasné vysychanie rozvojevej pomoci a presmerovanie pozornosti na iné krajiny alebo iné témy. Rozvojové agentúry majú rady inovácie, novátorské a pilotné projekty, ich pozornosť je preto často prelietavá. Keď niektoré inovatívne projekty dosiahnu úspech, nasledujú slávnostné odovzdávania, tlačové správy, fotografie, občas dokumentárne filmy. A potom sa príliš často pozornosť posunie na niečo iné. To, čo často chýba, je „*scaling up*“, teda multiplikácia a šírenie úspešných prístupov a technológií. Podarilo sa nám vybudovať vynikajúcu školskú záhradu alebo výrobnú pálených keramických piecok na varenie v dvoch-troch mestečkách v Keni? Výborne: z nášho projektu teraz benefituje 1 000 žiakov a 100 majiteliek piecok, ktoré spotrebúvajú len tretinu dreva oproti bežnému vareniu na troch kameňoch. Logika hovorí, že by mala nasledovať podpora na založenie školských záhrad v ďalších 1 000 školách a výrobní piecok v 3 000 kenských dedinách. Lenže práve toto sa často nestáva: mnohé rozvojové agentúry zostávajú pri niekoľkých pilotných projektoch a ich pozornosť odpláva od multiplikácie toho, čo vieme, že funguje, k niečomu novému a vzrušujúcemu. Mlčky sa predpokladá, že ostatné školy sa budú inšpirovať príkladom niekoľkých pilotných školských záhrad a svoje si vybudujú bez pomoci. Lenže to je spravidla ilúzia: aj zdanlivo veľmi lacné investície do rýľov, motýk, sudov, odkvapových žľabov a ďalších základných nástrojov znamenajú pre školy nedosiahnuteľné sumy peňazí. Bez pomoci aj tá najviac inšpirujúca záhrada v susednej škole pre ne zostane len nedosiahnuteľným snom.

Ako sme už spomenuli, v prípade krajín, ktoré uviazli v pasci vývozu prírodného bohatstva, je finančná pomoc zbytočná, ba dokonca kontraproduktívna – s výnimkou technickej asistencie vo chvíľach, keď sa tam k moci dostanú reformátori. Krajiny ako Nigéria sa topia v peniazoch, prilievať viac nemá zmysel. Ak chceme chudobným masám v takýchto krajinách pomáhať z chudoby, v rámci rozvojevej pomoci tu treba použiť iné nástroje. Podstatou týchto nástrojov sú naše vlastné zákony a medzinárodné dohody.

Význam legislatívy bohatých krajín pre tie chudobné

Už opakovane sme sa dotkli skutočnosti, že západné banky sa stávajú bezpečným útočiskom peňazí, o ktoré okradli najchudobnejšie krajiny ich skorumpovaní vládcovia. Túto

150 Ponúka sa paralela so situáciou, keď priemerný Čech alebo Slovák vyhrá milión eur: je vysoko pravdepodobné, že za pár rokov sa peniaze zo zdanlivo obrovskej výhry rozkotľajú a výhercovia sú opäť tam, kde boli pred výhrou.

službu poskytujú zlodejom – multimiliardárom ako Sani Abacha, Muammar Kaddáfí, Husní Mubarak a stovkám a tisíckam menších gaunerov – banky vo Švajčiarsku, Veľkej Británii, v USA a inde na Západe. Po 11. septembri 2001 zaviedli Spojené štáty americké v rámci opatrení proti terorizmu veľmi pozorné sledovanie pôvodu a tokov peňazí. Vieme teda, že keď je politická vôľa, je to technicky možné. Je preto úplne reálne zaviesť do medzinárodného bankového systému povinnosť oznamovať akékoľvek vklady nejasného pôvodu, či už by to boli peniaze pochádzajúce z korupcie, alebo z iných foriem organizovaného zločinu. Takisto by sa mohlo omnoho častejšie ako doteraz používať zmrazenie podozrivých depozitov a ich repatriácia do krajín, kde boli nakradnuté.

Celé desaťročia sa švajčiarski (ale aj iní) bankári za tichého prizerania švajčiarskej vlády a občanov nehanbili poskytovať svoje bezpečné bankové služby tisíckam politických gaunerov parazitujúcich na nepredstaviteľnej biede ľudí, ktorých okradli o všetko vrátane životov. Až na jar 2011 sa v dôsledku arabských revolúcií pohli ľady a švajčiarska vláda nariadila zmrazenie majetkov zvrhnutého tuniského prezidenta Zina bin Alího, egyptského Husního Mubaraka a líbyjského diktátora Kaddáfího: jeho majetky dokonca nariadila zmraziť ešte skôr, ako bol po vojenskej intervencii Západu zvrhnutý.¹⁵¹ Až do roku 2011 však títo ľudia nemali žiadne zábrany bohatnúť z parazitovania na nakradnutom majetku tých najbiednejších na svete. Kto im to umožnil? Vlády a centrálné banky príslušných štátov. Centrálné banky v každej krajine majú za úlohu dohľad nad bankovým sektorom. Žiaľ, ich agenda je od agendy rozvojovej pomoci extrémne vzdialená a nakradnuté peniaze afrických či arabských diktátorov im nesmrdia.

Veci dlho mali, a v niektorých prípadoch ešte majú, aj bizarnejšie podoby: ak francúzsko, ale donedávna napríklad aj ktorákoľvek nemecká firma podplatila úradníka z rozvojovej krajiny, aby v nej získala kontrakt, úplatky a provízie, ktoré rozdala, si mohla uviesť v daňovom priznaní ako legitímne náklady podnikania.¹⁵² To isté na domácej pôde bol samozrejme kriminálny čin. Až v roku 1999 OECD skoordinovala svoje členské krajiny, aby prijali legislatívu kriminalizujúcu podplácanie verejných činiteľov aj v zahraničí. Otázka je, ako dôsledne sa táto legislatíva dodržiava. Prinajmenšom sa úplatky už nemôžu priamo uvádzať v daňových priznaniach. Tam, kde je vôľa korumpovať a kde chýba povedomie o tragických dôsledkoch korupcie v chudobných krajinách, však nie je problém zamaskovať ich do kontraktov za fiktívne služby. Dva sektory ekonomiky, ktoré majú reputáciu najvyššej miery skorumpovanosti, sú práve ťažba nerastných surovín, ktorá dominuje mnohým ekonomikám dolnej miliardy,

151 Pozri napríklad správu z 24. februára 2011 na <http://www.sme.sk/c/5781352/svajciarsko-nariadilo-okamzite-zmrazenie-kaddafihho-uctov.html>.

152 Samozrejme, že táto prax neplatila len v rozvojových krajinách. V 90. rokoch boli médiá plné správ o podnikaní firmy Siemens na Slovensku a o úzkom prepojení tejto firmy s vedením KDH. Táto strana vraj napríklad v roku 1996 financovala veľkú časť svojho stranického aparátu z provízie získanej od Siemensu za kontrakt na rozsiahlu modernizáciu verejného osvetlenia v Bratislave. Tieto podozrenia sa nikdy nevyšetрили ani nevyvrátili. V Nemecku to pravdepodobne vtedy ešte bola legálna a bežná prax tamojších friem v zahraničí. <http://www.sme.sk/c/2208964/siemens-vraj-cez-tv-com-financoval-kdh.html>.

a stavebníctvo, ktoré je eldorádom korupcie aj v strednej Európe. Korupcia v stavebníctve je „malé špinavé tajomstvo“ mnohých ostrieľaných budovateľov ciest do žiarivej budúcnosti.

Korupčné peniaze nie sú len peniaze, ktoré chýbajú na rozvoj. Ich dôsledky sú omnoho devastujúcejšie, pretože umožňujú systém patrónstva a podkopávajú samotnú podstatu demokracie. V krajinách, kde náklady na volebné kampane dosahujú vysoké čiastky, peniaze z korupcie a iných foriem organizovaného zločinu spôsobujú, že ani tí najlepší slušní ľudia, ktorí si nenakradli, nemajú najmenšiu šancu vstúpiť do predvolebného boja a uchádzať sa o priazeň voličov. Už pred niekoľkými rokmi dosahovali náklady na volebnú kampaň senátora v Nigérii sumu pol milióna dolárov... Nečudo, že takáto paródia na demokraciu vynáša k moci spravidla tých najskorumpovanejších. Len oni si môžu dovoliť financovať masívnu a všetko prehlušujúcu volebnú kampaň na tisíckach billboardov, v televíziách, rozhlasoch a na stránkach novín, alebo u miestnych náčelníkov a šéfov nakupovať hlasy v balíkoch. Väčšina Stredoeurópanov, Talianov alebo Severoameričanov vie, že to neplatí len o politike a politikoch v Afrike.

Efektívnym rozvojovým nástrojom môže byť presadzovanie zákonov a noriem. Nič to nedokumentuje lepšie ako skúsenosť, ktorou prešli postkomunistické krajiny v procese integrácie do Európskej únie. Práve kondicionalita v podobe prijatia *acquis communautaires* bola rozhodujúcou silou v procese modernizácie Česka, Poľska, Slovenska, Maďarska či baltských krajín. Predpokladom na jeho prijatie a uplatňovanie bola dôveryhodná perspektíva vstupu krajín do Únie. Pre krajiny východnej Európy a Kaukazu je však šanca na vstup do EÚ príliš vzdialená, a tak je v nich aj modernizačný „ťah“ omnoho slabší. Žiaľ, pre krajiny dolnej miliardy neexistuje žiadna vízia vstupu do EÚ ani iný podobný mechanizmus, ktorý by ich motivoval intenzívne prijímať vyššie normy a štandardy.

Našťastie aj tam, kde neexistuje taký silný magnet, je možné zavádzať dohody, ktoré by dolnej miliarde pomohli z pasce závislosti na vývoze surovín. V roku 2002 sa z britskej iniciatívy začala Extractive Industries Transparency Initiative (EITI – Iniciatíva za transparentnosť ťažobného priemyslu). V roku 2009 Azerbajdžan ako prvý štát splnil všetky kritériá zadefinované EITI a dnes ich spĺňa 12 rozvojových krajín – vrátane spomínanej Nigérie. Až 15 afrických krajín má status kandidátov,¹⁵³ čo znamená, že sa pripravujú na nezávislú verifikáciu všetkých opatrení potrebných na dosiahnutie plného členstva. Medzi tieto kritériá patrí napríklad transparentný proces udeľovania prieskumných a ťažobných licencií.¹⁵⁴ Analýzy totiž ukázali, že zisky ropných spoločností boli o to vyššie, o čo horšie

153 Úplný a aktuálny zoznam krajín a ďalšie informácie o EITI nájdete na stránke <http://eiti.org/countries>.

Na stránke EITI nájdete aj zoznam všetkých podporujúcich firiem, ktoré sa zaviazali, že budú napríklad uverejňovať informácie o všetkých prostriedkoch, ktoré platia vládam krajín, v ktorých ťažia. Medzi desiatkami signatárov nájdete ropných gigantov ako sú Shell, Chevron či British Petroleum, ako aj firmy ťažiacie iné nerasty ako Rio Tinto, BHP Billiton, Anglo American, Newmont, De Beers a mnohé ďalšie. <http://eiti.org/supporters/companies>.

154 Korupcia v banskom priemysle samozrejme nie je len doménou Nigérie či Afriky. V marci 2012 priniesli médiá v Indii správu o zisteniach vládnych auditorov, podľa ktorých India v rokoch 2004 až 2010 prišlo 210 miliárd (!) dolárov, pretože štát predal uhoľné revíry súkromným spoločnostiam hlboko pod cenu. <http://www.bbc.co.uk/news/world-asia-india-17471359>.

bolo vládnutie v príslušných krajinách – inými slovami, firmy sa k ropným poliam „prekorumpovali“. V rámci noriem prijatých EITI sa licencie na ťažbu získavajú len v transparentných aukciách.

Iný mechanizmus, ktorým firmy drancovali chudobné krajiny, boli formulácie kontraktov: predstavte si, ako asi vládna delegácia Čadu a jej právnici dojednávajú právne detaily dlhodobého kontraktu na ťažbu ropy v Čade so špičkovými svetovými právnikmi, zaplatenými najbohatšími firmami sveta. V koho prospech asi nakoniec boli podpísané dohody? Ďalší mechanizmus transparentnosti je povinné uverejňovanie všetkých platieb, ktoré ťažobné firmy vládam odvádzajú, a uverejňovanie údajov o tom, kam vlády takto získané peniaze dávajú. Keď nová ministerka financií Nigérie Ngozi Okonjo-Iweala¹⁵⁵ začala raz mesačne uverejňovať transfery z federálneho rozpočtu do rozpočtu jednotlivých zväzových štátov, náklad novín, ktoré ich uverejňovali, okamžite vyletel hore: občania chceli vedieť, koľko peňazí prichádza do ich štátu. Vyhrážky zavraždením ju potom definitívne presvedčili, že uverejňovaním týchto čísiel udrela kliniec po hlavičke.

Nič z tohto samozrejme nezabráni korupcii tam, kde je veľká túžba nechať sa korumpovať – ale už len možnosť porovnávať údaje z rozličných krajín vyvíja silný tlak partnerov a susedov – takzvaný „peer pressure“ – na to, aby sa rozkrádalo menej. Čím viac krajín sa k EITI pridá, tým väčší je aj tento „rovesnícky tlak“ na to, aby sa pridali aj ďalší a nezostávali mimo klubu. V istej chvíli zostať nečlenom znamená to isté, ako verejne v OSN prehlásiť „My sme tí najviac skorumpovaní!“. Existencia EITI a podobných chárt tiež dáva občanom rozvojových krajín možnosť žiadať svojich politikov, aby sa k nim pridali – alebo aby vysvetlili, prečo ich krajina zostáva bokom.

Iný proces, ktorý čiastočne „vyčistil“ špinavú a v tomto prípade krvavú tvár banského priemyslu, je takzvaný „Kimberley proces“, ktorý pod tlakom celosvetovej verejnosti zaviedla firma De Beers, najväčšia svetová firma ťažiacia diamanty. Napriek početným dôkazom, že diamanty slúžili na financovanie dlhých občianskych vojen a násilia v Angole, Kongu, Libérii a v ďalších krajinách, De Beers dlho existenciu krvavých diamantov popierala. Nakoniec firma podľahla tlaku mimovládnych organizácií z bohatých krajín a rozhodla sa problém riešiť certifikáciou diamantov. Dnes má každý legálne vyťaženy diamant svoju vlastnú identitu a certifikát a len takýto diamant sa dostane na legálne svetové trhy. Keďže iné ako

155 Ngozi Okonjo-Iweala, ministerka financií a neskôr zahraničných vecí Nigérie graduovala summa cum laude na Harvarde a dosiahla PhD na Massachusetts Institute of Technology, teda na dvoch najlepších vysokých školách na svete. Predtým, ako sa v roku 2003 vrátila do Nigérie, aby prijala post ministerky financií, urobila kariéru vo Svetovej banke, kde dosiahla pozíciu viceprezidentky pre Afriku a potom, čo sa opäť do Svetovej banky vrátila, post výkonnej riaditeľky (managing director) celej inštitúcie. Do Nigérie sa vrátila znovu na post ministerky financií v roku 2011 a bola významnou silou v snahách vlády zrušiť dotácie na palivá, ktoré začiatkom roka 2012 vyvolali masové protesty a otriasli celou Nigériou. Jej vzdelanie a príbeh ilustruje, že väčšie africké krajiny môžu mať na niektoré potrebné reformy vlastných kvalifikovaných ľudí – otázka je, či im politici poskytnú priestor a podporu na uskutočnenie reforiem, a či ich dokážu z cudziny pritiahnuť domov. V prípade Nigérie významne pomohol fakt, že ju vláda Nigérie platila zo špeciálneho Fondu Diaspóra, určeného práve na takýto účel, sumou 240 000 dolárov. Mesačne.

certifikované diamanty žiadny renomovaný obchodník s diamantmi v Európe či USA už nepredá, stali sa takzvané aluviálne – načierno ťažené diamanty z vojnových zón – nepredajné, respektíve ich cena klesla na asi 10 % ich skutočnej trhovej ceny. Niektoré konflikty dovtedy financované predajom nelegálnych diamantov tak stratili zdroj peňazí, ktoré dovtedy zabezpečovali prísun zbraní, munície a živili plamene násilia.

Podobne ako sa podľa detailov štruktúry a zloženia dá vystopovať pôvod každého diamantu, je možné vystopovať aj pôvod každého barelu ropy na svetových trhoch. Samozrejme, že rozličné rafinérie môžu používať ropu z rozličných ložísk, ale je možné určiť, aký podiel pochádza z tej-ktorej krajiny. Collier špekuluje, že tlak verejnosti by takto mohol viesť napríklad k technicky úplne reálnej požiadavke informovať vodičov na čerpacích staniciach o pôvode ropy, z ktorej je vyrobený benzín alebo nafta, ktoré tankujú. Tlak európskych a amerických spotrebiteľov by potom mohol docieľiť, že ropa z krajín, ktoré nie sú členmi EITI alebo ktoré pri ťažbe nebdajú o životné prostredie, by sa mohla stať nežiadaným tovarom, čo by viedlo ku zníženiu jej ceny a k trhovému tlaku na príslušnú krajinu a firmy. Samozrejme, kým trvá nenásytný hlad Číny po rope a surovinách, môže byť účinnosť takýchto nástrojov problematická. Ale ani Čína nemusí zostať navždy mimo podobných iniciatív, zvlášť keď začne aj ona počítať limity svojho vlastného rastu a sily.

EITI a Kimberley proces sú len dva z mnohých medzinárodných mechanizmov, ktoré nemajú charakter finančnej pomoci chudobným krajinám, a predsa sú významnou súčasťou balíka nástrojov rozvojovej pomoci. Podobných nástrojov, ktoré motivujú mechanizmami porovnávaní so susedmi alebo uľahčujú súkromné investície v chudobných krajinách, je veľa. Jeden, ktorý sme tu už spomínali, je index vnímania korupcie publikovaný Transparency International. Neradostnú situáciu demokratických slobôd v Afrike pravidelne ilustrujú správy americkej organizácie Freedom House. Najnovšia správa je dostupná na stránke <http://www.freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2012>

Posledný príklad rozvojového nástroja, ktorý spomenieme, kým sa posunieme k ďalšej kapitole, sú Mnohostranná agentúra garantujúca investície (Multilateral Investment Guarantee Agency – MIGA) a Medzinárodné centrum na urovnávanie investičných sporov (International Center for Settlement of Investment Disputes – ICSID). MIGA aj ICSID sú súčasťou Skupiny Svetovej banky. Ich účelom je poskytovať mechanizmy chrániace investorov v rozvojových krajinách pred znárodnením a poskytovať hodnovernú platformu na urovnávanie prípadných sporov medzi investormi a vládami. Podobné inštitúcie sú občas napadané mimovládnyimi organizáciami, ktoré ich interpretujú ako sprisahanie bohatých krajín chrániacich svoje nekalé záujmy a investície v chudobných krajinách. Problém je, že títo kritici prehliadajú trpkú realitu spodnej miliardy spočívajúcu v tom, že v nich chýba akýkoľvek kapitál na rozvoj. A chýba práve preto, že investorov z nich vyhnali obavy. Skôr ako sa možno vážne baviť o kvalite investícií a investorov, je potrebné nejakých solídnych investorov vôbec pritiahnúť. Keď si spomenieme na africké peniaze vyvezené mimo Afriky, za jeden z hlavných nedostatkov MIGA možno považovať fakt, že pokrýva len zahraničné investície – domáci africkí investori by pritom mohli byť tiež dôležití, keďže je za nimi veľa kapitálu, ktorý z Afriky unikol do väčšieho bezpečia švajčiarskych a iných západných bánk.

Napadla vám otázka, prečo nie je viac podobných medzinárodných mechanizmov, ktoré by napomáhali rozvoju dolnej miliardy? Dôvod je dosť jednoduchý: tí, ktorí ich najviac potrebujú, majú v globálnych záležitostiach príliš slabé hlasy a majú tiež príliš malé ľudské kapacity a finančné zdroje na to, aby takéto náročné mechanizmy sami formovali a udržovali v chode. Naopak, pre bohaté krajiny sú to témy ekonomicky tak málo významné, že na ich realizáciu chýbajú prostriedky aj politická vôľa. Koniec koncov, o ktorom z významných štátov by sme mohli povedať, že jeho prioritou sú osudy spodnej miliardy?

Vojenská intervencia ako rozvojová pomoc?

Fiasko v Afganistane a Líbyi. Čo znamená neintervenovať, intervenovať neskoro alebo predčasne ustúpiť. Čierny jastrab zostrelený. Vzbúrený Kanadčan: generál Roméo Dallaire a stiahnutý belgický kontingent. Srebrenica, najväčší masaker v Európe od druhej svetovej vojny. Počítajú sa len pohromy: zabudnutá Sierra Leone, britskí výsadbári a operácia Palliser. Na okraji dejín: Kubánci v Angole. Rok 1975: Kubánci zachraňujú Luandu pred pádom do rúk UNITA a Juhoafrickej armády. 1988: Cuito Cuanavale, africký Stalingrad. Dozvuky Cuito Cuanavale: nezávislosť Namíbie a pád apartheidu v Juhoafrickej republike.

Jedna z hlbokých pascí brániacich rozvoju je pasca konfliktov. Na zastavenie nekončiacieho a devastujúceho sledu útokov a protiútokov, povstaní a protipovstaní, občianskych vojen a vojenských prevratov môže byť vojenská intervencia užitočnejšia ako finančná či materiálna pomoc, investície do infraštruktúry či medzinárodné dohody a charty. Vojenské intervencie nemajú medzi ľuďmi na Západe ani v strednej Európe dobrú reputáciu a nemožno sa tomu čudovať. Až do pádu komunizmu v Európe boli vojenské intervencie horúcimi ohniskami studenej vojny a neskôr ich zdiskreditovala americká „vojna s terorizmom“. Dobrý a notoricky známy príklad zradnosti takejto intervencie aj s jej dlhodobými katastrofálnymi dôsledkami boli výzbroj a výcvik, ktoré poskytli Spojené štáty americké afganským mudžahedínom vo vojne proti sovietskej intervencii. Keď po 9 rokoch bojov posledný sovietsky vojak opustil Afganistan, prispeli americké zbrane a výcvik k tomu, že sa kontroly nad krajinou zmocnil Taliban. Ten z nej urobil útočisko pre islamských teroristov a uvrhol jej obyvateľov – predovšetkým ženy – do stredoveku a do vojny, ktorá stále trvá. Vojna sa nakoniec vrátila do Ameriky, keď práve Afganistan poskytol základňu na výcvik saudsko-arabských teroristov, ktorí vydesili Američanov a spôsobili im obrovské ekonomické aj ľudské straty. Zdá sa, že v severnej Afrike sa zopakoval podobný scenár, len bez Američanov. Francúzske a britské nálety a zbrane umožnili v roku 2011 zvrhnúť v Líbyi režim Muammara Kaddáfího, po jeho páde však krajina smerovala k rozpadu, znepriatelené kmene a frakcie neprestávali bojovať, rozsiahlo sa porušovali ľudské práva a prúd utečencov a zbrani začal destabilizovať

okolité krajiny. Napríklad Mali, ktorého severnú polovicu obsadili Tuarégovia a islamisti vyzbrojení práve zbraňami z rozkradnutých líbyjských arzenálov.

Je všeobecne známe, že vojenské intervencie v rozvojových krajinách sa môžu skončiť žalostne. Menej uvažujeme o tom, aké dôsledky má nezasahovanie do vývoja, keď sa veci vyvíjajú veľmi zle. Koncom roku 1992 vyslala OSN na základe rezolúcie Bezpečnostnej rady do rozvráteného Somálska medzinárodnú vojenskú misiu UNITAF (Unified Task Force). Jej mandátom bolo zaistiť bezpečné podmienky na poskytovanie humanitárnej pomoci obyvateľstvu v chaosom a hladom zmietanej južnej polovici krajiny. USA poskytli misii 25 000 vojakov, 12 000 ich poslalo ďalších 26 krajín, vrátane krajín západnej Európy. Misia trvala od decembra 1992 do mája 1993 a z krátkodobého hľadiska bola úspešná. Celkovo v nej ale zahynulo 43 amerických vojakov, z toho 29 padlo v boji. Nepatrný počet v porovnaní s tisíckami amerických vojakov, ktorí neskôr zahynuli vo vojnách v Iraku a Afganistane, ale 19 z nich padlo v masívne medializovanom incidente a televízie ich telá znovu a znovu ukazovali divákovi.¹⁵⁶ Vláda neskôr médiám túto prax zakázala, ale za psychologickú vlnu, ktorú v USA tieto zábery vyvolali, zaplatilo Somálsko predčasným stiahnutím amerických jednotiek z krajiny. Nebyť toho, medzinárodnému spoločenstvu by sa pravdepodobne podarilo priviesť znepriatelené somálske klany a frakcie k rokovaciemu stolu a situáciu v krajine stabilizovať. Predčasne ukončená vojenská intervencia naopak posilnila pozície „warlordov“ a prispela k tomu, že aj o 20 rokov neskôr je Somálsko územím chaosu, hladu a násillia a ako štát existuje iba na mape. Len do roku 1995 v ňom predčasne zomrelo okolo 300 000 ľudí. Hladomor a násillie v ňom vládnu aj v čase písania tejto knihy.

Celé ľudstvo malo pritom obrovské šťastie, že sa somálsky štát zrútil až v roku 1991. Keby sa tak stalo o 15 rokov skôr, je možné, že by kiahne stále zabíjali ľudí a naše deti by sme proti nim stále museli očkovať. Posledný známy prípad kiahní bol totiž zaznamenaný práve v somálskom meste Merka 26. októbra 1977. Mier umožnil epidemiológovi a lekárovi WHO prípad nielen včas podchytiť a diagnostikovať, ale okamžite vystopovať, preočkovať a potrebný čas držať pod kontrolou 211 ľudí, s ktorými bol posledný chorý v kontakte. Dnes by ste už na rozľahlých územiach Somálska lekárov ani potrebných špecialistov nenašli. Keby vírus kiahní ešte žil, v Somálsku by vládol spolu s hladom, chaosom a mužmi s kalašnikovmi. Nebolo by v silách vyspelého sveta vyhubiť ho, tak ako dnes nie je v našich silách vyhubiť poliomyelitídu v severnej Nigérii, Afganistane a Pakistane. Aj taká môže byť cena mieru kdesi v zapadnutom a svetom zabudnutom kúte Afriky.

Dôsledky televíznych záberov zabitých amerických vojakov, žiaľ, ďaleko prekročili hranice Somálska: politika „hocičo, len nie vojenské intervencie!“ sa načas stala normou a priniesla tragické plody už o rok neskôr. Keď v roku roku 1994 vypukla genocída v Rwande, svet dal od masakrov ruky preč. Paul Collier napísal: „...*nechceli sme ďalších 18 zabitých amerických vojakov, a tak máme Rwandu*“. Počas troch mesiacov tam zmasakrovali 800 000 ľudí.¹⁵⁷ Rýchla

156 Tragédia týchto vojakov poslúžila neskôr ako podklad na natočenie oscarového (2001) filmu režiséra Ridleyho Scotta „Čierny jastrab zostrelený“ (Black Hawk Down).

157 Podľa iných odhadov počet obetí prekročil 1 milión.

vojenská intervencia – doslova niekoľko lietadiel bojaschopných výsadkárov – by dokázala zachrániť stovky tisíc životov žien a detí.

Pritom v Rwande počas genocídy zahraniční vojaci boli! Od októbra 1993 v nej na základe mandátu Bezpečnostnej rady OSN pôsobila „United Nations Assistance Mission in Rwanda“ (UNAMIR). Súčasťou jej mandátu bolo aj zaistenie bezpečnosti v Kigali a podpora odzbrojovania. Jej autorizovaná sila bola 2 500 vojakov, ale trvalo 5 mesiacov, kým UNAMIR dosiahla tento počet. Najviac, približne 400 vojakov, bolo z Belgicka, ďalšie početné skupiny poskytlí Ghana, Tunisko, Bangladéš a Kanada. Paradoxne boli medzi prvými obeťami vraždenia desiaty belgickí vojaci, ktorí – na rozkaz svojho veliteľa – zložili zoči-voči povstalcovi zbrane a nechali sa zabiť. Belgická vláda, „poučená“ americkými vojakmi padlými v Somálsku, rýchlo z Rwandy stiahla svoj vojenský kontingent. Onedlho ju nasledovali aj ďalšie krajiny. UNAMIR nakoniec zostala s 270 vojakmi pod velením kanadského generála Roméa Dallaira, ktorý odmietol rozkaz vtedajšieho generálneho tajomníka OSN Butrusa Butrusa Gháliho opustiť krajinu zmietanú masovým vraždením. Dallairovi vojaci zachránili v Kigali životy tisícok Tutsiov aj Hutuov, ktorí sa odmietli zapojiť do masakrov a sami by sa stali ich obeťami,¹⁵⁸ ale Dallairove žiadosti o posily boli odmietnuté. Experti neskôr konštatovali, že 5 000 vojakov, o ktorých statočný Kanadan žiadal, by dokázalo vraždiacich Hutuov rýchlo odzbrojiť a genocídu zastaviť. Aj príbeh zo Sierry Leone, ktorý bude nasledovať, túto hypotézu potvrdzuje. Politici však dali prednosť nekonečným rokovaniam usilujúcim zmieriť Hutuov a Tutsiov... a ako plynuli týždne rokovaní, hromadili sa na uliciach, v spálených kostoloch, popri cestách a v riekach telá desiatok tisícov zavraždených.

Vo folkovej piesni „Roméo Dallaire“, ktorú zložil kanadský pesničkár Andy McGaw, zbor príznačne spieva:

Thank you for callin' the United Nations

Vďaka, dovolali ste sa do Organizácie spojených národov,

We can't take your call right now cause we're all on vacation

nemôžeme prebrať váš telefonát, všetci sme na dovolenke.

If you need support hug your teddy bear

Ak potrebujete podporu, objímte svojho plyšového medvedíka,

If you're in big trouble boys better say your prayers

ak máte, chlapci, veľké problémy, radšej sa modlite...

Tak ako sa zachovali v roku 1994 belgickí vojaci (a veliaci politici) v Rwande, zachovali sa v roku 1995 holandskí vojaci v „bezpečnej zóne OSN“ v Srebrenici. Presile ťažko ozbrojených

158 Rozhovor s týmto pozoruhodným kanadským vojakom a štátnikom poskytnutý Amnesty International v roku 2002 nájdete na http://www.thirdworldtraveler.com/Heroes/Gen_Romeo_Dallaire.html. Generál Roméo Dallaire napísal knihu „Shake Hands with the Devil: Failure of Humanity in Rwanda“ (Potraste ruku diablovej: zlyhanie ľudstva v Rwande“. Canada. Random House, 2003), podľa ktorej bol nakrútený dokumentárny film „Shake Hands with the Devil: The Journey of Roméo Dallaire“ (Potraste ruku diablovej: cesta Roméa Dallaira).

Srbov sa nepostavilo 400 ľahko ozbrojených vojakov ponechaných bez leteckej podpory. Nasledoval najväčší masaker v Európe od skončenia druhej svetovej vojny, v ktorom bolo vyvráždenejších viac ako 8 300 mužov, vrátane stoviek chlapcov mladších ako 18 rokov.

Dejiny sa skoro zopakovali v roku 2000 v západoafrickej Sierra Leone, kde rebeli z hnutia Zjednotený revolučný front (Revolutionary United Front – RUF) viedli od roku 1991 brutálnu občiansku vojnu. RUF je v kontexte tejto knihy zaujímavý aj tým, že podobne ako v Angole, aj jeho vojna bola financovaná z obchodov s už spomínanými krvavými diamantmi.¹⁵⁹ Občianska vojna v Sierra Leone si vyžiadala viac ako 50 000 obetí a 2,5 milióna utečencov vnútri krajiny. Smutne sa preslávila detskými vojakmi vynikajúcimi svojou ukrutnosťou, ktorí ako súčasť taktiky šírenia teroru a spálenej zeme ľuďom odtínali končatiny. V decembri roku 1999 OSN konečne vyslala do krajiny vojenskú misiu označenú United Nations Mission to Sierra Leone (UNAMSIL): tá mala mať 6 000 vojakov, neskôr OSN schválila zvýšenie ich počtu na 11 000. Lídri RUF však rýchlo pochopili, že vojaci OSN nemajú záujem skutočne bojovať a z UNAMSIL sa stal fackovací panák a príručná zbrojnica slúžiaca na vyzbrojovanie a zásobovanie RUF. V máji 2000 prišlo k ponižujúcej epizóde, keď povstalci bez boja zajali vyše 500 vojakov UNAMSIL a na ukoristených obrnených transportéroch sa vydali dobyť hlavné mesto krajiny Freetown.

Vtedy sa vláda Veľkej Británie rozhodla prestať sa prizerať a vyslala do Sierra Leone „Royal Marines“, elitných príslušníkov britskej námornej pechoty. Z akcie pomenovanej kódovým označením Operácia Palliser sa vyklúla ukážka bleskovej úspešnej vojenskej intervencie v rozvojovej krajine. Prvé britské lietadlá s komandami pristáli vo Freetowne 36 hodín po rozhodnutí Britov zasiahnuť. Bol najvyšší čas: vo chvíli výsadku námornej pechoty RUF už ovládal polovicu krajiny a UNAMSIL bol totálne demoralizovaný. Pôvodne bolo úlohou 1 200 britských vojakov iba zabezpečiť evakuáciu cudzincov z Freetownu a obnoviť bezpečnosť v hlavnom meste. Z iniciatívy britského veliteľa generála Davida Richardsa sa však tento mandát rýchlo rozšíril na záchranu rúcajúceho sa UNAMSIL a vlády Sierra Leone. Richardsových 1 200 elitných vojakov – vycvičených a pripravených tvrdo bojovať – s podporou britského letectva a námorníctva za niekoľko dní zvrátili vývoj situácie. Pod ich tlakom sa rebelská armáda rozsykala ako domček z karát. O niekoľko týždňov RUF podpísal mierové dohody.

Operácia Palliser bola obrovským úspechom: s minimálnymi stratami a nákladmi viedla k ukončeniu dlhej, tragickej vojny. Predstavme si, že by na situáciu v Rwande niekoľko rokov predtým podobne zareagovali Francúzi a vyslali do krajiny Cudzineckú légiu, alebo Američania a poslali svojich mariňákov. Alebo Európska únia... keby samozrejme v tom čas disponovala jednotkami rýchleho nasadenia. Bojové útvary EÚ známe ako Battlegroups však dosiahli plný bojascapný stav až v roku 2007 a ktovie, aká bude schopnosť Európy dohodnúť sa na

159 Vojna v Sierra Leone je pozadím, na ktorom sa odohráva príbeh filmu „Krvavý diamant“ z roku 2006 v hlavnej úlohe s Leonardom di Capriom. Hrá úlohu juhoafrického žoldnieru hľadajúceho na vlastnú päsť diamanty vo vojnu a násilím zmietanej krajine. Film režíroval Edward Zwick a získal niekoľko nominácií na Oscara.

ich vyslaní, keď pôjde naozaj o riziko strát na životoch.¹⁶⁰ Zachrániť by však mohli stovky tisíc ľudských životov. Paradoxom je, že kým sa americká vojenská misia v Somálsku, ako aj genocída v Rwande stali námetmi na natočenie veľmi úspešných filmov,¹⁶¹ o úspešnej britskej akcii v Sierre Leone sa prostredníctvom filmu široká verejnosť nedozvedela.

Na okraji dejín: Kubánci v Angole

O inom fascinujúcom príbehu vojenskej intervencie v Afrike vie svetová verejnosť ešte menej. Možno je to preto, lebo sa udial až na sklonku studenej vojny, možno preto, že ho v Európe a severnej Amerike prekryli pohnuté udalosti roku 1989 a možno preto, že jeho hrdinom je malý, navyše Spojenými štátmi a bývalými komunistickými krajinami ostrakizovaný národ – Kubánci. Príbeh kubánskej vojenskej intervencie v ďalekej Angole je výnimočný tým, že ilustruje, aké ďalekosiahle dôsledky môže mať vojenská intervencia v jednom štáte na širší región – presne tak, ako môže občianska vojna v jednej krajine uvrhnúť do problémov a destabilizovať aj mnohé susedné krajiny.

Niekoľko angolských skupín viedlo dlhý ozbrojený boj proti portugalským kolonizátorom. Pád vojenskej diktatúry v Portugalsku otvoril v roku 1975 bránu k vyhláseniu nezávislej Angoly. Len čo bolo jasné, že Portugalci z Angoly odídu, niekdajší spolubojovníci sa vrhli na seba a v krajine s rozlohou väčšou ako štvrtina Európskej únie¹⁶² sa začala občianska vojna. Aby ľavicovo orientované hnutie MPLA odolalo tlaku hnutia UNITA, podporovaného rasistickou Južnou Afrikou, Spojenými štátmi americkými a Čínou a aby odolalo súčasnej vojenskej invázii na severe zo Zairu a na juhu z Južnej Afriky, MPLA sa obrátilo s naliehavou žiadosťou o vojenskú pomoc na Kubu. Kuba vtedy už mala dlhú históriu vojenskej angažovanosti v rozvojových krajinách bojujúcich proti kolonializmu.¹⁶³ Keď 23. októbra 1975 pravidelné jednotky armády Južnej Afriky v tichosti prekročili hranice Angoly, Kubánci dlho neváhali.

160 Súčasťou EU Battlegroups je aj Česko-slovenská bojová skupina (CZE-SVK BG EU), ktorá dosiahla bojovú pripravenosť po troch rokoch výcviku 1. júla 2009. Európska únia má 18 takýchto skupín vycvičených a vybavených tak, aby boli schopné operovať v akomkoľvek klimatickom pásme do vzdialenosti 6 000 kilometrov od Bruselu – v takomto operačnom rádiuse je celá západná a veľká časť strednej a východnej Afriky. České a slovenské jednotky sú súčasťou aj iných bojových skupín EÚ spoločne s Poliakmi, Nemcami, Litovcami a Lotyšmi. Do napísania tejto knihy neboli bojové skupiny EÚ v Afrike nasadené.

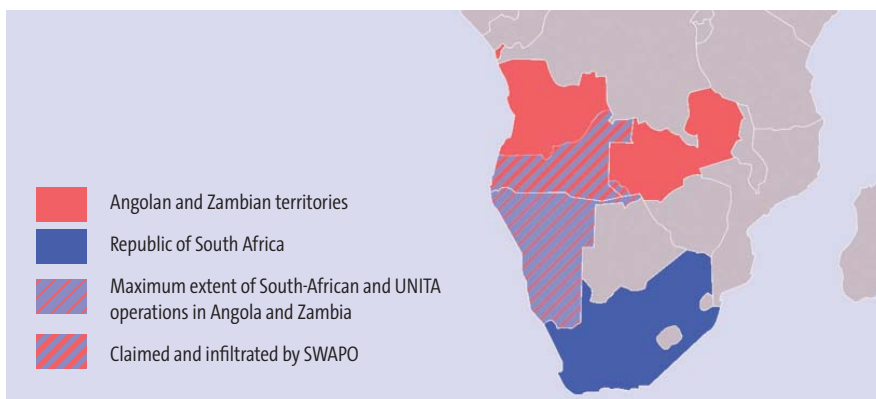
161 Z filmov zobrazujúcich genocídu v Rwande je akiste najznámejší americký film z roku 2004 „Hotel Rwanda“, označovaný tiež ako „africký Schindlerov zoznam“. Rola fiktívneho plukovníka síl OSN bola vo filme inšpirovaná postavou skutočného veliteľa UNAMIR, statočného kanadského generála Roméa Dallaira.

162 Presnejšie 1 247 000 km².

163 Sám Ernesto Che Guevara viedol už v roku 1965 – len 6 rokov po víťazstve revolúcie na Kube – skupinu 120 kubánskych bojovníkov do Zairu (dnešnej Demokratickej republiky Kongo), aby tam pomáhali organizovať partizánsky boj. Hlboko sklamaný nekompetentnosťou a skorumpovanosťou (už vtedy!) konžských vodcov, Che Guevara Kongo po 7 mesiacoch v džungliach opustil a nasledujúceho pol roka žil utajene v tanzánijskom Dar es Salaame a v Prahe.

Fidel Castro schválil 4. novembra 1975 plán Operácie Carlota (pomenovanej podľa vokyne vzbury čiernych otrokov v roku 1843). Prvé tri lode s 1250 kubánskymi vojakmi vyplávali z Havany 8. novembra, 9. novembra pristáli v Luande dve z troch kubánskych lietadiel schopných prekonať 9000 km dlhú trasu z Kuby do Angoly a vysadili v Luande prvých 100 mužov špeciálnych síl kubánskej armády s výzbrojou. Tieto jednotky, spolu s kubánskymi vojenskými inštruktormi vyslanými do Angoly už skôr, boli okamžite nasadené do bojov. V extrateritoriálnej enkláve Cabinda zvrátili situáciu, vďaka čomu dnes Cabinda nie je súčasťou Konga. Čo je ale dôležitejšie, zachránili pred pádom Luandu – v tom čase ju už delami a lietadlami bombardovala juhoafrická armáda podporujúca útok protivládnych povstalcov, jednotiek z Konga a portugalských žoldnierov. Tento boj, známy ako bitka o Quifangondo, umožnil Portugalcom odovzdať 11. novembra 1975 oficiálne moc „do rúk ľudu Angoly“ – teda presnejšie do rúk toho, kto držal hlavné mesto. Vďaka Kubáncom to bolo ľavicové MPLA.

Koncom roka 1975 už bolo v Angole 25 000 kubánskych vojakov a vojenských inštruktorov cvičiacich jednotky MPLA a koncom februára 1976 bola opäť väčšina územia Angoly obsadená vládnymi vojakmi podporovanými Kubáncami. Keď videl vo februári 1976 angolský prezident Agostino Neto luandský prístav plný kubánskych lodí, povedal svojmu prisediacemu: „*To nie je správne. Ak budú takto pokračovať, zruinujú sa.*“ Z dejín vieme, že sa tak nestalo.

Mapa zachytáva rozsah územia obsadeného juhoafrickou armádou v Namíbii a Angole. Modré pruhy na červenom podklade zobrazujú maximálny rozsah pôsobenia armády Južnej Afriky a UNITA v Angole. Malé červené územie na pobreží severne od hraníc Angoly je enkláva Cabinda, ktorá zostala súčasťou Angoly vďaka kubánskej obrane. Zdroj: http://en.wikipedia.org/wiki/File:South_Africa_Border_War_Map.png

Bez prvej bleskovej a masívnej kubánskej intervencie by sa dejiny Angoly a južnej Afriky určite vyvíjali inak, ten zaujímavejší príbeh je ale stále pred nami. Za zmienku stojí aj fakt, že Kubánci v Angole konali suverénne, nie ako šachové figúrky Sovietskeho zväzu. To si nevedeli predstaviť ani Američania, ktorí boli najprv dlho presvedčení, že situáciu v Angole majú

cez spriatelené hnutie UNITA pod kontrolou a len s hrôzou si postupne začali uvedomovať rozsah kubánskej intervencie.¹⁶⁴ Na opačnej strane frontu studenej vojny museli Sovietsi, aj keď s veľkou nevôľou, prijať suverénnu kubánsku intervenciu ako realitu. Iba veľmi váhavo a pomaly sa začiatkom roku 1976 – viac menej keď už bolo jasné, že Kubánci v Angole víťazia – rozhýbali k tomu, aby Kube pomohli. V kritickvej prvej fáze, keď Kubánci potrebovali rýchlo prepraviť svojich vojakov do ďalekej Angoly a keď išlo o hodiny a dni, bola Kuba odkázaná len na svoje jediné tri staré lietadlá schopné prekonať potrebnú vzdialenosť. Až neskôr Sovietsi súhlasili s priamymi dodávkami zbraní do Angoly, takže svoje obmedzené prepravné kapacity mohla Kuba použiť len na prepravu vojakov a ľahkých zbraní.

Svetoznámy kolumbijský spisovateľ, nositeľ Nobelovej ceny za literatúru a osobný priateľ Fidela Castra Gabriel García Márquez napísal, že Castro osobne hovoril s vojakmi každej jednotky odchádzajúcej do Angoly, navštívil každú loď plávajúcu z kubánskych prístavov s kurzom Angola a bol v nepretržitom priamom kontakte s jednotkami. Všeobecne je rozšírené tvrdenie, že prakticky všetci kubánski vojaci bojujúci v Angole boli dobrovoľníci. Mnohí ľudia v stredoeurópskych krajinách ktorým bol komunizmus vnútený, majú problém tomu uveriť. Paradoxne niektorí z tých istých ľudí bez váhania veria, že americkí vojaci v Iraku a v Afganistane tam bojujú za slobodu a demokraciu z číreho presvedčenia a nie za peniaze a diéty, alebo preto, lebo odmietnuť vykonať rozkaz by znamenalo dostať sa na dlhé roky do väzenia. Toho, kto pozná realitu a dejiny „banánových republík“ Strednej Ameriky a Karibiku, ochota Kubáncov bojovať za svoje presvedčenie naopak neprekvapuje.

Druhý, z pohľadu Afriky ešte zaujímavejší príbeh nás presunie do času, keď sa končila studená vojna. Ani po víťazstve Kubáncov a MPLA v roku 1975 – 1976 v Angole nezavládol mier. Pokračovala občianska vojna s UNITA aj stále sa opakujúce vpády juhoafrickej armády, takže Kubánci z Angoly neodišli. V 80. rokoch však vedenie vojenských záležitostí v Angole postupne prebral Sovietsky zväz – a Sovietsi sa správali v Angole rovnako arogantne ako v strednej a východnej Európe. Napriek nesúhlasu Kubáncov dobre znalých miestnych pomerov angolské vládne jednotky pod vedením sovietskych inštruktorov začali v lete 1987 veľký útok na oblasti ovládané UNITA. Tento útok viedol jednak ku zvýšeniu vojenskej pomoci USA pre UNITA (vrátane dodávok moderných zbraní, ako boli protitankové rakety a rakety Stinger – ide o ten istý typ rakiet, akými Američania vyzbrojili v Afganistane predchodcov Talibanu), jednak k veľkému vpádu juhoafrickej armády vyzbrojenej ťažkým delostrelectvom do Angoly. Juhoafrický vpád zmasakroval angolské vládne jednotky, ktoré sovietski inštruktori opustili a nechali bez velenia. Tvárou v tvár vojenskej katastrofe sa vláda Angoly v novembri 1987 znovu obrátila s volaním o pomoc na Kubu. Kuba na volanie znovu odpovedala, hoci za pohromu nezodpovedala, dokonca pred jej rizikom varovala.

164 Na porovnanie si treba uvedomiť, že počet amerických vojakov v Afganistane sa v rokoch 2003 až 2007 pohyboval v rozmedzí 10 400 až 23 700 a v Iraku od 67 700 do 148 300, pričom počet obyvateľov oboch krajín a ich vojenské výdavky sú absolútne neporovnateľné. Podrobnosti nájdete v oficiálnej správe Congressional Research Service z júla 2009 na stránke <http://www.fas.org/sgp/crs/natsec/R40682.pdf>.

Nasledoval druhý masívny presun kubánskych jednotiek a výzbroje vrátane ťažkých zbraní cez južný Atlantik. Tentoraz ho prekročilo 15 000 kubánskych vojakov, aby posilnili jednotky už dlhodobo umiestnené v Angole. Počet Kubáncov v Angole nakoniec dosiahol až 55 000. Kubánskou prvou prioritou bolo zachrániť pred pádom do rúk armády rasistickej Juhoafrickej republiky strategickú základňu a letisko v Cuito Cuanavale v juhovýchodnej Angole. Na toto mesto podnikli Juhoafričania začiatkom roka 1988 šesť veľkých útokov, už v januári tam ale dorazili kubánske posily, a tak boli všetky útoky odrazené. Koncom marca Juhoafričania pochopili, že Cuito Cuanavale nedobijú a ustúpili. V historicky najväčšej vojenskej bitke na juh od Sahary padlo okolo 20 000 vojakov. Podľa očitých svedkov ešte v roku 2010 niekdajšie bojisko „afrického Stalingradu“ pokrývali hrdzavejúce trosky diel, tankov a transportérov.¹⁶⁵

Na zastavenie juhoafrického útoku pri Cuito Cuanavale nadviazal v marci 1988 drvivý postup druhej kolóny kubánskych síl v juhozápadnej Angole pri hraniciach s Namíbiou. Začiatkom júna bola situácia pre Juhoafričanov taká hrozivá, že vláda povolala do zbrane 140 000 záložníkov. Kubánske Migy 23 ovládli vzdušný priestor nad Namíbiou a do Južnej Afriky, v ktorej vládla tvrdá cenzúra,¹⁶⁶ prúdili vaky s telami zabitých bielych vojakov. V Angole ich padlo 2300, čo bolo vzhľadom na nepočetnosť bielych Juhoafričanov hrozivé číslo. Tento fakt sa napriek najtvrdšej cenzúre nedal pred obyvateľstvom utajiť. V Južnej Afrike zavládli obavy z kubánskej invázie. Koncom júna sa armáda Južnej Afriky stiahla z Angoly a vyhodila za sebou most cez rieku Cunene, aby tak zabránila postupu kubánskych vojsk do okupovanej Namíbie.

Porážka Juhoafričanov v Angole zmenila mocenskú rovnováhu v regióne a prinútila vládu Južnej Afriky a Spojených štátov rokovať s Angolou a Kubou o splnení Rezolúcie Bezpečnostnej rady OSN číslo 435 už dávno požadujúcej nezávislosť Namíbie. V decembri 1988 bola v New Yorku podpísaná „Dohoda troch mocností“ (Three Powers Accord), ktorá výmenou za plán na stiahnutie kubánskych vojsk z Angoly zaručovala slobodné voľby v Namíbii a vyhlásenie jej nezávislosti. Slobodné voľby sa v Namíbii uskutočnili 1. novembra 1989 – dva týždne pred revolúciou v Československu. Dovtedy Angolu opustila polovica kubánskych vojakov. V marci 1990 sa ďaleko od pozornosti väčšiny Európy pohltenej udalosťami z konca

165 Bitku pri Cuito Cuanavale, ale aj celú vojenskú angažovanosť Kuby v Angole považuje Fidel Castro za takú dôležitú súčasť modernej histórie Kuby – a samozrejme aj svojho života – že jej venuje rozsiahly priestor aj v rozhovoroch, ktoré poskytol poprednému francúzskemu intelektuálovi a šéfredaktorovi Le Monde Diplomatie Ignaciovi Ramonetovi. Ramonet vydal tieto rozhovory v knižnej podobe v roku 2005 a pod názvom „Fidel Castro. Životopis pre dva hlasy“ vyšli aj v slovenčine. Je zaujímavé, že slovenský preklad tejto 650-stranovej biografie bol k dispozícii skôr ako jej anglické vydanie.

166 V snahe udržať masu obyvateľov čo najviac odrezaných od vonkajšieho sveta a informácií bolo televízne vysielanie v Južnej Afrike spustené v mestách až v roku 1975 a celoplošne ešte o rok neskôr. Všetky správy však boli prísne cenzurované. Takáto uzavretosť juhoafrickej spoločnosti pred okolitým svetom umožňovala zastrášať biele obyvateľstvo krajiny – to jediné malo volebné právo – a držať ho v strachu z okolitého sveta. To predlžovalo podporu neinformovaných a dezinformovaných bielych Juhoafričanov režimu apartheidu.

roku 1989 Namíbia stala plne nezávislou krajinou. V máji 1991 opustil Angolu posledný kubánsky vojak – 2077 ich padlo, približne 15 000 bolo zranených.¹⁶⁷

Triumf kubánskych expedičných síl poslal šokové vlny po celom kontinente. Posledný otvorene rasistický režim na svete sa už nikdy z porážky a straty sebedomia nespamätal.

“Porážka armády apartheidu bola inšpiráciou pre bojujúcich ľudí Južnej Afriky! Porážka rasistickej armády pri Cuito Cuanavale umožnila... demokraciu v Južnej Afrike! Cuito Cuanavale bolo mílnikom v histórii za oslobodenie južnej Afriky!”

Tieto slová – aj s výkričníkmi – nepochádzajú, ako by ste sa mohli domnievať, z úst irelevantného akademika alebo kubánskeho propagandistu. Ak pravdaže za niekoho takého nepovažujete Nelsona Mandelu. Ale ak náhodou Nelsona Mandelu predsa len považujete za človeka so slabým úsudkom, možno vás presvedčia slová amerického veľvyslanca Freemana: *„Castro sa môže považovať za otca nezávislosti Namíbie a za toho, kto skončil kolonializmus v Afrike.“*

Nie je možné spoľahlivo odhadnúť, o koľko rokov dlhšie by bez kubánskej vojenskej intervencie trvala okupácia a partizánska vojna v Namíbii a represívny rasistický režim v Juhoafrickej republike. Vieme ale, že krvavá vojna v Angole pokračovala po odchode Kubáncov ešte ďalších 11 rokov, až kým sa nepodarilo zabiť jej hlavného inšpirátora a motor – Jonasa Savimbiho. Po smrti tohto čínskymi maoistami vycvičeného špičkového teroristu – pre USA dlho bojovníka za slobodu¹⁶⁸ – sa počas niekoľkých týždňov skončilo štvrtstoročie vojen v Angole. Vojen, ktoré podľa odhadov stáli život viac ako pol milióna obyvateľov Angoly a z miliónov urobili utečencov.

167 Na porovnanie, v Iraku padlo 4474 amerických vojakov a v Afganistane do mája 2012 padlo 1976 amerických a celkovo 3000 spojeneckých vojakov. Zranených amerických vojakov bolo len v Afganistane viac ako 15 000. (<http://apps.washingtonpost.com/national/fallen/>). Ako spomíname v texte, v Angole padlo aj 2300 juhoafrických vojakov.

168 Ronald Reagan v roku 1988 o Savimbim a jeho UNITA, nikaraguiských kontras a islamských mudžahe-dínoch povedal: „Naše duše i naše dejiny nám napovedajú, že sú to tiež naše boje a tí, ktorí ich vedú, sú naši bratia a naše sestry.“ Citované podľa knihy William Easterlyho „Bremeno bieleho muža“. Praha: Academia, 2010, str. 337.

Kto pomáha viac?

Výbor OECD pre rozvojovú pomoc a index nasadenia pre rozvoj (CDI). Postkomunistické krajiny nie sú členmi Výboru pre rozvojovú pomoc, ich pomoc preto nemožno hodnotiť a porovnávať. Celková dominancia Švédska, Dánska, Nórska a Holandska. Nejde len o objem financií: sedem parametrov rozvojovej pomoci. Rôzne krajiny berú imigrantov z rôznych oblastí sveta. USA dominujú vo vojenskej pomoci – „vdáka“ Afganistanu.

Predošlé kapitoly nám poskytli základný pohľad na hĺbku, rozsah aj genézu problémov, ktorým čelí subsaharská Afrika, na históriu vzťahov medzi Európou a Afrikou, na rozličné formy rozvojovej pomoci, ich plusy, mínusy a vnútorné limity. S výnimkou občasných zmienok o Svetovej banke sme zatiaľ pomerne málo hovorili o tom, kto sú poskytovatelia rozvojovej pomoci a ako sa navzájom porovnávajú. Z hľadiska dolnej miliardy a subsaharskej Afriky na tom veľmi nezáleží, ale z hľadiska schopnosti občanov bohatých krajín hodnotiť, ako si ich krajina v tejto oblasti počína, to nie je ľahostajné. Veď si spomeňme na fenomén *peer pressure*: ten vzniká, len keď je možné krajiny navzájom porovnávať.

Aktéri rozvojovej pomoci sú rozliční, od jednotlivcov konajúcich na základe impulzu svedomia, empatie, viery alebo racionálnych analýz, cez rozličné druhy mimovládnych organizácií, cirkví, firiem a obcí, až po stále zďaleka najvýznamnejších aktérov rozvojovej pomoci, ktorými sú štáty a štátmi vytvárané medzinárodné organizácie typu OSN, OECD, WHO, FAO, UNDP, Svetová banka a mnohé iné. Vzhľadom na kľúčový význam štátov ako aktérov rozvojovej pomoci a na to, že ako občania demokratických štátov máme aspoň určitú možnosť ovplyvňovať svoje vlády, pozrime sa, ako sa na tomto poli jednotlivé štáty správajú.

Snáď najkvalitnejší a najrenomovanejší pohľad do sveta donorských štátov nám poskytuje washingtonská mimovládna organizácia Centrum pre globálny rozvoj (Center for Global Development), ktorá v spolupráci s americkým mesačníkom Foreign Policy od roku 2003 každoročne publikuje „Commitment¹⁶⁹ to Development Index“ (CDI – index nasadenia

169 Pojem „commitment“ v tomto spojení nemá v slovenčine presný ekvivalent, možno ho preložiť ako oddanosť, nasadenie pre niečo, odhodlanosť.

pre rozvoj). CDI hodnotí nasadenie, s ktorým sa rozvojevej pomoci venujú tie krajiny, ktoré sú členmi Výboru pre rozvojovú pomoc OECD.¹⁷⁰ Ide iba o 22 z 34 členských krajín OECD. Index spočiatku hodnotil 21 krajín, v roku 2008 k nim pribudla Južná Kórea. Príznačné je, že členmi OECD sú aj Česko, Estónsko, Maďarsko, Poľsko, Slovensko a Slovinsko, žiadna z týchto postkomunistických krajín však vo Výbore pre rozvojovú pomoc nepracuje, a preto sa ani nehodnotí ich nasadenie pre rozvoj.

Jeden z veľkých nedostatkov CDI je, že nerozlišuje medzi pomocou, ktorú hodnotené krajiny poskytujú krajinám chudobnej miliardy, pomocou bohatším rozvojovým krajinám so stále nízkou úrovňou príjmov (LIC) a pomocou, ktorú poskytujú krajinám so strednou úrovňou príjmov (MIC). Pomoc poskytovaná Srbsku, Ukrajine či Thajsku tak má z hľadiska indexu takú istú hodnotu ako pomoc poskytovaná najchudobnejším krajinám Afriky alebo južnej Ázie. Našťastie index mapuje aj pomoc poskytovanú jednotlivým svetovým regiónom a keďže vieme, že najviac ľudí z dolnej miliardy žije v subsaharskej Afrike, môžeme porovnať, aké je nasadenie jednotlivých hodnotených krajín OECD v prospech tejto oblasti. Prvá zásadná kvalita indexu je, že nehodnotí len výšku finančnej pomoci (teda v anglickej terminológii „aid“), ale aj šesť ďalších dôležitých aspektov rozvojevej pomoci:

- otvorenosť voči obchodu (*trade*)
- súkromné investície do rozvojových krajín
- prijímanie utečencov a migrantov
- prístup k životnému prostrediu
- príspevok k bezpečnosti
- a poskytovanie technológií

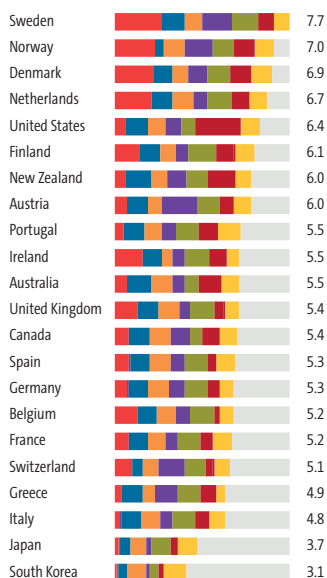
Rozličným rozvojovým nástrojom pripisuje index rovnakú váhu, pričom metodológia merania sa neustále vyvíja, takže výsledky z roku 2005 nemožno mechanicky porovnávať s výsledkami z roku 2011. Aby sme boli presní: porovnanie je možné, ale parametre sa musia prepočítať podľa metodiky z aktuálneho roku.

Aké výsledky teda priniesol v čase písania tejto knihy posledný vyhodnotený rok 2011? Poradie, celkovú výšku a štruktúru indexu podľa každej zo 7 hodnotených kategórií zobrazuje nasledujúci graf. Červenej farbe na ňom zodpovedá finančná pomoc, modrej obchod, oranžovej investície, fialovej migrácia, olivovej životné prostredie, bordovej bezpečnosť a žltej transfer technológií.

Prezentácia DCI na internete¹⁷¹ je interaktívna, a tak nám okrem celkovej výšky indexu a poradia krajín umožňuje pozrieť sa aj na to, v čom jednotlivé krajiny vynikajú a v čom zostávajú. Škandinávске krajiny a Holandsko sú nielen krajiny, ktoré dlhodobo prejavujú najvyššie nasadenie pre rozvoj, ale vynikajú aj v objeme prostriedkov – pochopiteľne v prepóčte

170 Stránka Direktorátu pre rozvojovú pomoc (DAC) OECD je cenným zdrojom informácií o objeme a efektívnosti rozvojevej pomoci poskytovanej jeho členmi. Pozri http://www.oecd.org/department/0,2688,en_2649_33721_1_1_1_1_1,00.html.

171 http://www.cgdev.org/section/initiatives/_active/cdi/

Rebriček krajín podľa Indexu nasadenia pre rozvoj – globálne hodnotenie.

Zdroj: [http://blogs.cgdev.org/globaldevelopment/2011/11/](http://blogs.cgdev.org/globaldevelopment/2011/11/2011-commitment-to-development-index-is-out.php)

2011-commitment-to-development-index-is-out.php

na obyvateľa – ktoré dávajú na rozvojovú pomoc. Obrom medzi jednotlivými donormi sú samozrejme Spojené štáty americké a mnohí Američania sú presvedčení o tom, že USA dávajú na rozvojovú pomoc enormné čiastky. V prepočte na obyvateľa alebo na HDP sú však USA až v spodnej štvrtine tabuľky, tesne nad Portugalskom, Gréckom a Talianskom, teda krajinami, ktoré sú dnes známe v nelichotivom kontexte skratky PIGS.

V prijímaní imigrantov naopak – a pre nás možno prekvapivo – dominuje susedné Rakúsko, nasledované veľkými a riedko osídlenými krajinami Švédskom a Nórskom, za ktorými nasleduje malé Švajčiarsko a prekvapujúco aj Grécko. Až za nimi je obrovská Kanada. Prekvapuje aj to, že iný riedko osídlený geografický obor – Spojené štáty – je až uprostred tabuľky, hneď vedľa mnohonásobne hustejšie osídleného Nemecka. Rovnako prekvapujúca je aj nízka otvorenosť bývalých koloniálnych veľmocí ako sú Veľká Británia a Francúzsko voči imigrácii. Celkom očakávané sú v tomto parametri až úplne na dne tabuľky východoázijské krajiny Japonsko a Južná Kórea.

Inak ale vyzerá schéma, keď sa pozrieme na otvorenosť jednotlivých krajín voči migrantom z jednotlivých svetových regiónov: pri takomto pohľade vidíme, že Rakúsko aj Grécko dominujú predovšetkým vďaka imigrantom z Európy a strednej Ázie (skrátene ECA), kým najviac migrantov z Latinskej Ameriky smeruje do USA a Španielska, z východnej Ázie a Oceánie do Austrálie, na Nový Zéland a do Kanady. V prípade migrantov z Blízkeho východu a severnej Afriky sú otvorené predovšetkým Španielsko, Belgicko, Švédsko a Holandsko, tesne nasledované Talianskom a Francúzskom. Na Afriku sa pozrieme o trochu neskôr.

V čom jednoznačne dominujú Spojené štáty americké je príspevok k bezpečnosti, kde dosahujú skóre 13,8 – druhý Nový Zéland ho má 8,7, Austrália 7 a všetky ostatné krajiny menej ako polovičné oproti USA. Čím je to dané? Ak tipujete Afganistan, hádate správne. Kým vojnu v Iraku CGD nezapočítavalo ako rozvojovú pomoc – vzhľadom na devastáciu a rozvrat, ku ktorému viedla, by to bol obrovský paradox – vojnu v Afganistane tak už počíta. Opiera sa pritom o arbitrárne rozhodnutie považovať za rozvojovú pomoc intervencie, ktoré majú „požehnanie“ OSN alebo regionálnych zoskupení typu Africká únia. Vojna v Afganistane takú legitimizáciu, na rozdiel od invázie do Iraku uskutočnenej v rámci „koalície ochotných“, mala.

Nemenej zaujímavý ako dosiahnutý stav je aj vývoj DCI v čase. Ten umožňuje jednotlivým monitorovaným krajinám hodnotiť, ako si počínajú v porovnaní s inými partnermi. V rokoch 2006 až 2011 sa postavenie vyvíjalo takto (použitá je metodika z roku 2011):

2006	2007	2008	2009	2010	2011
1. Norway	1. Denmark	1. Sweden	1. Sweden	1. Sweden	1. Sweden
2. Denmark	1. Sweden	2. Netherlands	2. Denmark	2. Denmark	2. Norway
3. Sweden	3. Netherlands	2. Denmark	3. Netherlands	3. Netherlands	3. Denmark
4. Netherlands	4. Norway	4. Norway	4. Norway	4. Norway	4. Netherlands
5. Austria	5. Austria	5. Ireland	5. Ireland	5. New Zealand	5. USA
6. Australia	5. New Zealand	6. Australia	6. New Zealand	6. Ireland	6. Finland
6. Finland	5. Canada	7. U. Kingdom	7. Spain	7. Austria	7. Austria
8. Switzerland	8. Ireland	7. Austria	7. Austria	7. Finland	7. New Zealand
8. New Zealand	8. Finland	7. Canada	9. Finland	7. USA	9. Australia
10. Canada	8. Australia	7. New Zealand	10. Australia	10. Portugal	9. Ireland
10. Germany	11. U. Kingdom	11. Finland	10. Canada	10. Spain	9. Portugal
12. Ireland	12. Germany	12. Spain	11. U. Kingdom	12. Canada	12. Canada
12. Belgium	13. Belgium	13. Germany	11. France	12. Australia	12. U. Kingdom
12. France	14. France	14. Belgium	14. Germany	12. U. Kingdom	14. Germany
15. U.Kingdom	15. Spain	14. Portugal	14. Belgium	15. Germany	14. Spain
16. Spain	16. Portugal	16. France	16. Portugal	15. Belgium	16. Belgium
17. Portugal	17. Switzerland	17. USA	17. USA	17. France	16. France
17. Italy	18. Italy	18. Switzerland	18. Switzerland	18. Italy	18. Switzerland
19. USA	18. USA	19. Greece	19. Italy	18. Greece	19. Greece
20. Greece	20. Greece	20. Italy	19. Greece	20. Switzerland	20. Italy
21. Japan	21. Japan	21. Japan	21. Japan	21. Japan	21. Japan
		22. S. Korea	22. S. Korea	22. S. Korea	22. S. Korea

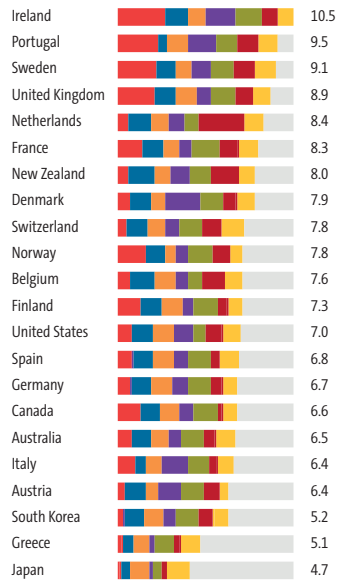
Kým na prvých štyroch miestach tabuľky sa po celý čas vytrvalo striedajú pozície štyroch európskych krajín – Švédsko, Dánsko, Nórsko a Holandsko – pod nimi je situácia dynamickejšia, ale aj v druhej päťke sa vyskytujú menšie európske krajiny ako Rakúsko, Fínsko a Írsko, ktoré nikdy nemali kolónie. Pocit viny za koloniálnu minulosť teda zjavne nezohráva veľkú rolu pri motivovaní krajín, ktorých vlády a občania venujú rozvojovým krajinám najväčšiu pozornosť. Bývalé koloniálne veľmoci ako Veľká Británia, Francúzsko, Španielsko a Portugalsko sa skoro po všetky roky držia až v druhej polovici tabuľky.

Zaujímavý je vývoj pozície USA v tabuľke: tie poskočili zo 17. miesta v roku 2009 na 7. miesto v roku 2010, a dokonca 5. miesto v roku 2011. Žiaľ, neznamená to žiadne radikálne zlepšenie prístupu Spojených štátov k rozvojovým krajinám za prezidenta Obamu. Tajomstvom tohto virtuálneho úspechu je zvýšenie počtu amerických vojakov v Afganistane z 32 000 koncom roku 2008 na 97 000 koncom roku 2010. Pokiaľ by masívna vojenská účasť v Afganistane – ktorá je z pohľadu samotných Američanov predovšetkým protiteroristická operácia – nebola interpretovaná ako rozvojová pomoc, prepadli by sa USA v indexe do dolnej štvrtiny tabuľky. Čo sa zrejme aj stane hneď potom, čo sa uskutoční avizované stiahnutie vojsk z Afganistanu. Pre spravodlivosť ale treba poznamenať aj to, že USA sú aj najväčším poskytovateľom potravinovej pomoci na svete a s rastúcimi cenami potravín a rastúcim počtom hladujúcich bude stúpať nielen hodnota potravinovej pomoci z hľadiska záchrany ľudských životov, ale aj jej cena vo finančnom vyjadrení. Potravinová pomoc tak môže postavenie USA v rámci DCI časom zlepšiť.

Pozrime sa teraz na pomoc kontinentu, ktorý nás najviac zaujíma a ktorý ju aj najviac potrebuje. Pri tomto pohľade vidíme oproti všeobecnému porovnaniu veľmi zaujímavé zmeny. Pri subsaharskej Afrike sa do popredia predsa len dostávajú bývalé koloniálne mocnosti: Portugalsko bolo podľa indexu za rok 2011 druhý najoddanejší podporovateľ Afriky (globálne až 9.), Veľká Británia štvrtý (globálne 12.) a Francúzsko šiesty (globálne 16.). Silné postavenie Írska a Portugalska a v trochu menšej miere aj Veľkej Británie a Francúzska do značnej miery podmieňuje ich relatívna otvorenosť voči imigrantom z bývalých afrických kolónií hovoriacim anglicky, portugalsky a francúzsky, čo im uľahčuje integráciu do európskych spoločností. V pomere ku svojej veľkosti boli najväčšími poskytovateľmi finančnej pomoci Afrike Írsko, štyri škandinávске krajiny a Holandsko. Vzhľadom na vážne ekonomické problémy, ktoré v súčasnosti prežívajú Portugalsko a Írsko, možno žiaľ v budúcnosti očakávať oslabenie ich rozvojovej pomoci. V bezpečnostnej oblasti sa v Afrike naopak najviac angažuje Francúzsko nasledované USA, Írskom, Novým Zélandom a Veľkou Britániou.

Je jasné, že DCI nepodáva úplný ani nediskutabilný pohľad na štátnych poskytovateľov rozvojovej pomoci. Kým po páde sovietskej ríše boli členské krajiny OECD skoro synonymom pojmu „štáty poskytujúce rozvojovú pomoc“, v poslednom desaťročí sa scéna výrazne zmenila. Na túto pôdu vstúpili ekonomicky rýchlo rastúce krajiny ako Čína, Brazília a vrátilo sa na ňu Rusko. Pomoc, ktorú tieto krajiny poskytujú, je ale málo transparentná a Centrum pre globálny rozvoj zatiaľ nie je schopné získať hodnoverné štatistické údaje, ktoré by sa dali v rámci DCI hodnotiť.

Kapitolou samou osebe sú relatívne nové členské štáty OECD, v ktorých ešte nedozrelo vedomie globálnej spoluzodpovednosti za rozvoj a ktoré pre nedostatok politického záujmu dodnes zostávajú mimo Výboru pre rozvojovú spoluprácu. Česká republika, Maďarsko aj Poľsko sa pritom stali členmi OECD v rokoch 1995 – 1996, teda asi v tom istom čase ako Južná Kórea, ktorá už členom výboru je. Slovensko nasledovalo o niekoľko rokov neskôr v roku 2000.

Rebříček krajín podľa Indexu nasadenia pre rozvoj - pomoc subsaharskej Afriky.
 Zdroj: http://www.cgdev.org/section/initiatives/_active/cdi/

Schweitzerov sen

Všetci ľudia budú bratia. Porovnanie výsledkov zdravotného systému Kuby, USA a Slovenska. Výchova lekárov z rozvojových krajín na Kube. Kontingent Henryho Reevea. Zemetrasenie v Pakistane v roku 2005, hurikán Katrina, zemetrasenie na Haiti 2010. My, Európania – bohatí na peniaze, chudobní na ľudskosť?

Na objem a efektívnosť rozvojovej pomoci sa dá pozeráť cez prizmu štatistík a indexov arbitrárne pripisujúcich určitú váhu tej či inej rozvojovej intervencii. Pre obyvateľov najchudobnejších krajín sú to však prevažne len abstraktné čísla odtrhnuté od reality ich života. Čomu ale rozumejú veľmi dobre, je vrece s ryžou s logom USAID (United States Agency for International Development), vojak s modrou prilbou na prašnej ulici ich mestečka alebo lekárka z ďalekej krajiny v bielom plášti liečiaca ich choré deti. Práve zdravotnícku a lekársku pomoc považoval pred sto rokmi Albert Schweitzer za stelesnenie humanitného poslania Západu v Afrike. V pralese rovníkovej Afriky sníval svoj sen o bratstve všetkých trpiacich, z ktorého poverenia „*majú lekári ísť medzi úbožiacov v diaľke a v mene kultúry a humanity konať to, čo je nutné.*“¹⁷²

Kde teda sme na odvekej a klukatej ceste ľudstva za humanitou a kultúrou? Kde je na nej Slovensko, Česko, Maďarsko, kde Európa, hrdá matka civilizácie Západu a kontinent, v ktorého hymne v nesmrteľných Beethovenových vlnách burácajú Schillerove slová „*Alle Menschen werden Bruder*“? A ak nie my, Európania, je na svete aspoň jedna krajina, ktorá sa priblížila snu Alberta Schweitzera a je schopná vyslať na pomoc do Afriky a ďalších rozvojových krajín tisíce lekárov a zdravotníkov?

Áno – taká krajina existuje. Nie je to bývalá koloniálna veľmoc ako Španielsko, Veľká Británia alebo Francúzsko, nie je to Portugalsko, ani Holandsko, ba ani priemyselná veľmoc Nemecko stavajúca svoj a európsky blahobyť na vývoze do celého sveta. Nie sú to Spojené štáty americké a nie je to ani celá Európska únia dohromady. Je to krajina, o ktorej akúkoľvek pozitívnu zmienku vnímajú mnohí Stredoeurópania a Severoameričania s nevôľou, ale bolo

172 Schweitzer, Albert: *Ľudia v pralese*. Bratislava : slovenské vydanie ÚMSK, 1993, str. 109.

by intelektuálne nepoctivé nespomenúť ju v knihe o Afrike a rozvojovej pomoci. Tou krajinou je malý karibský ostrov počtom obyvateľov porovnateľný s Českom alebo Maďarskom – 11-miliónová Kuba.

Po revolúcii v roku 1959 opustila Kubu polovica zo 6 000 kubánskych lekárov – odišli zväčša do USA. O 45 rokov neskôr, v roku 2005 mala Kuba 70 000 lekárov a lekároek a ďalších 25 000 študentov na lekárske fakultách. Neuveriteľných 30 000 kubánskych lekárov už vtedy pracovalo v lekárske misiách po celom svete. Táto skutočnosť je taká neuveriteľná a pre mnohých ťažko stráviteľná, že ju vydávajú za komunistickú propagandu. Iní aspoň spochybňujú kvalitu kubánskych lekárov. Fakty sú ale dosť jednoznačné – samotná americká Central Intelligence Agency, ktorú skutočne len ťažko možno podozrievať zo sympatií ku Kube, uvádza, že sa Kubánci dožívajú v priemere 77,7 roka (presný termín je „očakávaná doba dožitia pri narodení“) a detská úmrtnosť na Kube je 4,9 na 1000 živo narodených detí.¹⁷³ Na porovnanie, obyvatelia Slovenska sa dožívajú 75,8 roka a detská úmrtnosť je 6,6 úmrtí na 1000 živo narodených detí. V superbohatých USA sa ľudia dožívajú 78,4 roka a zomiera v nich 6,06 na 1000 narodených detí. Je teda očividné, že kubánsky zdravotný systém je skutočne výkonný. A je nepravdepodobné, že by dosiahol lepšie kľúčové zdravotné parametre ako Slovensko a plne porovnateľné s parametrami USA, keby nemal kvalitných lekárov a lekáricky. Mimochodom, CIA potvrdzuje aj ich vysoký počet, keď uvádza, že na Kube ich je 6,4 na 1 000 obyvateľov (údaj z roku 2007). Na Slovensku ich dnes máme sotva polovicu – 3 na 1 000 obyvateľov – a v bohatých USA ich je len 2,7 na 1 000 obyvateľov.

Sen Fidela Castra – pre niekoho arcidiabla a despota, pre iných hrdinu a humanistu – je, že do roku 2015 bude mať Kuba 100 000 lekárov a ďalších 100 000 lekárov vzdelá pre rozvojové krajiny.¹⁷⁴ Domáci cieľ zdravotného systému Kuby je jasne zafinovaný a úplne zrozumiteľný: v najbližších rokoch predĺžiť strednú dĺžku života Kubáncov na 80 rokov. A súčasne poskytovať lekársku pomoc kdekoľvek na svete to bude potrebné.

Keď ničivé zemetrasenie v októbri 2005 postihlo severný Pakistan a zabilo tam 80 000 ľudí, prvých 85 kubánskych lekárov dorazilo do Islamabadu už o 48 hodín po katastrofe. Postupne sa viac ako 2500 špecialistov na katastrofické situácie, chirurgov, všeobecných lekárov a zdravotníkov vystriedalo v 30 poľných nemocniciach, ktoré Kuba poskytla spolu s vybavením a liekmi, ale pôsobili aj v utečeneckých táboroch, v horských dedinách, v pakistanských poľných aj regulárnych nemocniciach. Kubánske zdravotné útvary pracovali v horách zničeného Pakistanu šesť mesiacov až do konca krutej zimy v tamojších veľhorách.

Mnohí z nich patrili ku Kontingentu Henryho Reeva, vytvorenému krátko po hurikáne Katrina, keď Kuba ponúkla USA 1 610 lekárov na pomoc zničenému New Orleansu. Som človek apriórne podozrieavý a kritický voči komunistickému režimu – ako študent a vojak som zažil opakované výsluchy komunistickou štátnou bezpečnosťou a na rozdiel od mnohých módných „komunistobjcov“ jej metódy zastrasovania a korupcie poznám na vlastnej koži. Ak teda náhodou máte neodolateľné nutkanie začať ma v duchu maľovať na červeno, radšej hneď

173 <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/cu.html>. Prístup 2011-10-08.

174 Ramonet, Ignacio: Fidel Castro. Životopis pre dva hlasy. Bratislava : Ikar, 2007.

zadržte. Práve prevlastnú skúsenosť zo života v hmle komunistickej propagandy som si správy o práci kubánskych lekárov v rozvojových krajinách overoval u pakistanských a afrických spolupracovníkov vo Svetovej banke aj v teréne priamo v Afrike. Všetci zhodne potvrdili, že nejde o žiadnu propagandu. Sú tam. Slovom priateľky z Ghany „lots and lots“ – mnoho a mnoho. Niet pochyb, že lekárov do chudobných krajín Kuba vysiela aj, alebo ak chcete najmä, pre svoju propagáciu. Ale človeku, ktorému kubánski lekári zachránia dieťa alebo život, to môže byť úplne jedno. Koniec koncov, ani veľké farebné logo USAID nie je na vreciach americkej potravinovej pomoci preto, aby si ho Američania nepomýlili s vrecami z Francúzska. Na svoju propagáciu vydávajú veľké prostriedky aj mnohé iné krajiny, Slovensko a Česko nevynímajúc. Nieкто sa propaguje drahými reklamnými kampaňami v zahraničných médiách, iný podporou rozličných športovcov a zabávačov a Kubánci lekárkami a lekármi.

Z pohľadu rozvojovej a humanitárnej pomoci je podstatná iná otázka: prečo žiadna iná krajina na svete nie je schopná poskytovať lekársku pomoc takýchto rozmerov? Prečo niekomu záleží na utrpení ľudí vo vzdialených chudobných krajinách – a iným vládam a národom nie? Ako je možné, že my, Európania, hrdí na svoju kultúru a humanistické tradície, vzdelaní a bohatí, nie sme ani vzdialene schopní toho, čo dokážu z pohľadu ekonomických štatistík chudobní Kubánci? Porovnajme si údaje o hrubom domácom produkte na obyvateľa tak, ako ich za rok 2011 uvádza CIA vo svojej World Factbook: Európska únia 34 000 dolárov, Česko 25 900 dolárov, Slovensko 23 400, Poľsko 20 100, Maďarsko 19 600. Kuba – 9 900 dolárov.¹⁷⁵ V nominálnom vyjadrení je nepomer medzi bohatstvom Stredoeurópanov a relatívnou chudobou Kubáncov ešte väčší. A predsa – „chudobná“ Kuba posielala do rozvojových krajín tisíce lekárov a vzdeláva pre ne desaťtisíce ďalších – a my...

Kto je tu z hľadiska Schweitzerovej „kultúry a humanity“ bohatý a kto len chudobný príbuzný?

Toto sú otázky, pred ktorými by sme v Európe, ale ani doma na Slovensku a v Česku nemali uhýbať. Keď nám ich nepripomína odkaz veľkého Európana Alberta Schweitzera, mohlo by aspoň povedomie o Kubáncoch. Ale vlastne nemohlo: veď koľko Európanov čo len tuší o kubánskej lekárskej misii vo svete? Pred Európanmi a Američanmi je to hlboko utajená skutočnosť. Keď 12. januára 2010 postihlo 9-miliónové Haiti – najchudobnejšiu krajinu západnej pologule – devastujúce zemetrasenie,¹⁷⁶ obrazy trpiacich ľudí a amerických vrtulníkov štartujúcich z lietadlovej lode a zhadzujúcich balíčky medzi zúfalcov na niekoľko týždňov zaplnili médiá na celom svete. Rovnako ako po ázijskej cunami, sa svetom rozliala vlna

175 Všetky údaje sú uvedené v prepočte na paritnú kúpnu silu obyvateľstva. V nominálnom vyjadrení je HDP na obyvateľa v Európskej únii 32 600, v Česku 18 900, na Slovensku 16 000, v Maďarsku 12 900 a v Poľsku 12 200 dolárov. Na Kube je to 5 500 dolárov na obyvateľa. Zdroj: [http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_\(nominal\)_per_capita](http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_(nominal)_per_capita).

176 Haitská vláda odhaduje, že v dôsledku zemetrasenia zahynulo vyše 300 000 ľudí, odhady Americkej agentúry pre medzinárodný rozvoj (USAID), podľa ktorej zahynulo 46 000 až 85 000 ľudí, sú nižšie, ale stále strašné. Šírka odhadov sama osebe ilustruje totálny chaos, do ktorého sa už aj tak biedna krajina – najbližší sused Kuby – prepadla. V chudobnej krajine boli zrazu státisíce zranených, šírili sa infekcie, zavládli hlad, anarchia a násilie.

súcitú a pomoci blížnym v nešťastí. Aj slovenská vláda na chvíľku podľahla sugestívnosti chvíle a rozhodla sa poslať na Haiti pomoc. Dva trojčlenné tímy lekárov, každý na 10 dní.

Porovnáme sa s Kubou? Skúsme: Už pred zemetrasením pôsobili na Haiti viac ako tri stovky kubánskych lekárov a sestier. Krátko po zemetrasení ich posilnili ďalšie stovky zdravotníkov, medzi nimi aj mnoho haitských študentov medicíny a mladých haitských lekárov, ktorí študovali na kubánskych lekárskejších fakultách.

O tom sa ale priemerný Američan alebo Európan veľa nedozvedel. Hoci cez závoj mlčania predsa len prenikol malý lúč svetla: americká CNN minimálne na svojej webstránke priniesla informáciu o kubánskych lekároch na Haiti.¹⁷⁷ Slovenské médiá sa k takému rúhaniu ešte neznižili, ale keď môže americká CNN, ktovie – možno sa dočkáme aj u nás. A možno sa raz dočkáme aj toho, že sa na rozvojovú pomoc poskytovanú chudobným krajinám Kubou pozrie aj washingtonské Centrum pre globálny rozvoj a pokúsi sa prácu tisícov lekárov a štúdiom ďalších desiatok tisíc na Kube pretaviť do čísiel indexu nasadenia pre rozvoj.

177 <http://edition.cnn.com/video/#/video/world/2010/01/19/darlington.hatiti.cuban.doctors.cnn?hpt=T2>.

Zastavte pomoc! Radikálna kritika rozvojovej pomoci

Hľadanie jednoduchých vysvetlení a terapií na problémy Afriky. Rozvojová pomoc – obetný baránok. James Shikwati a jeho výkrik v Spiegli: „Preboha, prosím, zastavte pomoc!“ Dembisa Moyová: „Mŕtva pomoc“. Frustrácia Európanov v namíbijských novinách.

Neviem, či sa na Kube ozývajú hlasy volajúce po zastavení zdravotnickej a lekárskej pomoci rozvojovým krajinám. Možno áno. Mohli by určite presvedčivo poukazovať na to, že chudobných ľudí je dosť aj na Kube a že oproti priemernému obyvateľovi neďalekej Floridy sú všetci Kubánci chudobní. Možno medzi kubánskymi disidentmi zaznievajú aj takéto hlasy: určite by na ich artikulovanie mali mať právo. Iní Kubánci môžu v takýchto debátach ľahko oponovať poukazovaním na biedu, násilie a extrémnu kriminalitu, v ktorých žijú obyvatelia ešte bližšieho Haiti alebo neďalekých stredoamerických krajín ako sú Honduras, Guatemala, Salvador či milióny ľudí v Mexiku zmietanom drogovou vojnou.

V západnej a strednej Európe sa právo kritizovať rešpektuje, a tak nečudo, že predmetom kritiky je aj rozvojová pomoc. Tak ako všetko, čo nefunguje dobre – a na základe vývoja v Afrike od získania nezávislosti by sa dalo dokonca tvrdiť, že nefunguje skoro vôbec nič – aj rozvojová pomoc má kritikov, ktorí hovoria, ako ju zlepšiť. Má však aj takých, ktorí hovoria, že ju treba úplne zrušiť. Takéto radikálne volania si všade a ľahko nájdú vďačných podporovateľov. Slovensko, ktoré svetu zatiaľ naozaj dalo len veľmi málo, zato od neho v 20. aj v 21. storočí bralo plnými priehrškami, nie je žiadnou výnimkou.

V najlepšej tradícii slobody prejavu nevyvažovanej hlbším poznaním toho, o čom hovorí, uverejnil v decembri 2011 mladý slovenský bloger, definujúci sám seba ako „libertarián“, preklad článku „For God’s Sake, Please Stop the Aid!“. Bol to 6 rokov starý text, ktorý v roku 2005 uverejnil nemecký týždenník Spiegel. Nič proti prekladu starších textov – niektoré prežili aj test storočí. V tomto prípade bol obsahom článku rozhovor s vtedy 35-ročným kenským ekonómom Jamesom Shikwatim, ktorý je dobrou ukážkou spôsobu uvažovania radikálnych

kritikov rozvojovej pomoci. James Shikwati je lídrom v Nairobi sídliaceho think tanku „Inter Region Economic Network“¹⁷⁸ (Medziregionálna ekonomická sieť) a verí, že cesta k prosperite Afriky vedie cez slobodné podnikanie a rozumné verejné politiky. To nie sú názory, ktoré by boli apriórne nesprávne. Naopak – bez efektívneho podnikania a bez dobrého vládnutia sa Keňa ani Afrika dopredu nepohnú. Problém je, že bez zahraničnej pomoci sa Afričania nedopracujú ani k jednému ani k druhému.

Čo bolo na zmienenom preklade textu ešte zaujímavejšie ako jeho obsah bola veľká podpora, ktorej sa článok dostalo na portáli „vybrali sme“. Cez tento portál majú slovenskí čitatelia možnosť hlasovaním vyjadriť podporu myšlienkam obsiahnutým v danom texte. Článok, ktorý vyšiel pod názvom „Africký expert – „Preboha, prosím, zastavte pomoc!“, dostal skoro 700 hlasov.¹⁷⁹ To je na „vybrali sme“ mimoriadne vysoká podpora, akej sa nedostáva ani politicky nabitým textom počas volebnej kampane. Napovedá nám veľa o náladách časti čitateľov jedného z dvoch mienkotvorných denníkov na Slovensku. Dá sa špekulovať, že článok s názvom „Africký expert: Preboha, pomáhajte nám viac a lepšie!“ by sa stratil medzi množstvom nepovšimnutých článkov. Text nie je dlhý, a tak si ho tu dovoľím zreprodukovať.¹⁸⁰

Africký expert – „Preboha, prosím, zastavte pomoc!“

Ekonomický expert z Kene James Shikwati hovorí, že pomoc pre Afriku robí viac škody ako úžitku. Dychtivý zástanca globalizácie v rozhovore pre SPIEGEL hovoril o katastrofálnych účinkoch západnej rozvojovej politiky v Afrike, o skorumpovaných vládcoch a o sklone zveličovať problém s AIDS. Preklad článku „For God’s Sake, Please Stop the Aid!“ uverejnený na stránke Spiegel.de:

Spiegel: *Pán Shikwati, summit G8 v Gleneagles je o posilnení rozvojovej pomoci pre Afriku...*

Shikwati: *...preboha, prosím, už to zastavte.*

Spiegel: *Zastaviť? Rozvinuté krajiny Západu chcú eliminovať hlad a chudobu.*

Shikwati: *Také zámery boli pre náš kontinent za posledných 40 rokov zničujúce. Ak rozvinuté národy skutočne chcú pomôcť Afričanom, mali by už konečne ukončiť túto príšernú pomoc. Krajiny, ktoré dostali najviac rozvojovej pomoci, sú tiež tie, ktoré sú v najhoršom stave. Napriek miliardám, ktoré sa naliali do Afriky, kontinent zostáva chudobný.*

Spiegel: *Máte pre tento paradox nejaké vysvetlenie?*

Shikwati: *Za rozvojovú pomoc sa financuje obrovská byrokracia, povzbudzuje to ku korupcii a samolúbosti, Afričania sú učení k žobraniu a k tomu, aby neboli nezávislí. Navyše rozvojová pomoc všade oslabuje miestne trhy a tlmí podnikateľského ducha, ktorého by sme tak zúfalo potrebovali. Napriek tomu, že to znie absurdne: rozvojová pomoc je*

178 Viac o ňom na www.irekenya.com.

179 Aktuálny stav nájdete na <http://vybrali.sme.sk/c/Africky-expert-Preboha-prosim-zastavte-pomoc/>.

180 Text je prebratý v plnom znení z <http://vacko.blog.sme.sk/c/282347/Africky-expert-Preboha-prosim-zastavte-pomoc.html#ixzz1loaydQob>.

jedným z dôvodov problémov Afriky. Ak by Západ zastavil tieto platby, bežní Afričania by si to ani nevšimli. Len úradníci by boli tvrdo zasiahnutí. Čo je dôvodom, prečo tvrdia, že by sa svet prestal otáčať bez tejto rozvojovej pomoci.

Spiegel: Dokonca aj v krajine ako je Keňa ľudia každoročne zomierajú od hladu. Nieкто im musí pomôcť.

Shikwati: Ale musia to byť samotní Keňania, kto im pomôže. Keď je v oblasti Kene sucho, naši skorumpovaní politici inštinktívne volajú po väčšej pomoci. Toto volanie sa dostane k Svetovému Potravinovému Programu OSN – ktorý je masívnou agendou funkcionárov, ktorí sú v absurdnej situácii: na jednej strane sa zväťili boju proti hladu, zatiaľ čo na druhej strane čelia nezamestnanosti, ak je hlad skutočne eliminovaný. Je len prirodzené, že ochotne prijímú prosbu o viac pomoci. A nie je nezvyčajné, že požiadajú o trochu viac peňazi, ako skutočne Africká vláda žiadala. Potom posunú žiadosť do svojej centrály a zanedlho je pár tisíc ton kukurice zaslaných do Afriky.

Spiegel: ...kukurica, ktorá pochádza hlavne od štedro dotovaných amerických a európskych farmárov.

Shikwati: ...a v určitom bode táto kukurica skončí v prístave Mombasa. Časť kukurice často mieri priamo do rúk bezcharakterných politikov, ktorí ju posunú svojmu vlastnému kmeňu, aby podporili svoju volebnú kampaň. Ďalšia časť dodávky končí na čiernom trhu, kde je kukurica tlačaná na extrémne nízke ceny. Miestni farmári môžu hneď odložiť motyky; nikto nemôže konkurovať Svetovému Potravinovému Programu OSN. A pretože farmári podľahnú pri tom, ako čelia takémuto tlaku Keňa nebude mať žiadne rezervy, z ktorých by mohla čerpať ak by tam budúci rok prišlo k hladomoru. Je to jednoduchý, ale smrtiaci cyklus.

Spiegel: Ak by Svetový Potravinový Program neurobil nič, tak by ľudia zomierali od hladu.

Shikwati: To si nemyslím. V takom prípade by boli Keňania pre zmenu donútení k rozvínutiu obchodných vzťahov s Ugandou a Tanzániou a kúpiť si jedlo tam. Tento druh obchodu je potrebný pre Afriku. Prinútilo by nás to zlepšiť našu vlastnú infraštruktúru, zatiaľ čo by sme spravili naše národné hranice – mimochodom nakreslené Európanmi – priechodnejšie. Tiež by nás to prinútilo prijať zákony podporujúce trhovú ekonomiku.

Spiegel: Takže Afrika by vlastne dokázala vyriešiť tieto problémy sama ?

Shikwati: Samozrejme. Hlad by nemal byť problém vo väčšine krajín južne od Sahary. Navyše sú tam obrovské prírodné zdroje: ropa, zlato, diamanty. Afrika je vždy vykresľovaná ako kontinent utrpenia, ale väčšina čísiel je ohromne zveličovaná. V rozvinutých krajinách prevláda mienka, že Afrika by padla bez rozvojovej pomoci. Ale verte mi, Afrika existovala už predtým, ako ste vy, Európania prišli. A nedarilo sa nám zase až tak zle.

Spiegel: Ale v tom čase neexistoval AIDS.

Shikwati: Ak by mal človek veriť hrôzostrašným štatistikám, tak by už dnes vlastne mali byť všetci Keňania mŕtvi. Ale teraz sa všade vykonávajú testy a ukazuje sa, že čísla boli hrozne prehnané. Nie sú to tri milióny Keňanov, ktorí by mali byť nakazení. Zrazu je to už len jeden milión. Malária je rovnako veľkým problémom, ale ľudia o tom hovoria len vzácně.

Spiegel: A prečo je to tak?

Shikwati: AIDS je veľký biznis, možno najväčší biznis Afriky. Nie je tu nič iné, čo by dokázalo pritiahnúť toľko peňažnej pomoci, ako šokujúce čísla týkajúce sa AIDS. AIDS tu je politickou chorobou a mali by sme byť veľmi skeptickí.

Spiegel: Američania a Európania zmrazili skôr prisľúbené financie do Kene. Hovoria, že krajina je príliš skorumpovaná.

Shikwati: Avšak obávam sa, že peniaze budú zanedlho prevedené. Koniec koncov, niekde musia ísť. Nanešťastie, proti zničujúcej túžbe Európanov robiť dobro sa už nie je možné brániť rozumom. Nedáva to vôbec žiadny zmysel, že hneď, ako bola vláda v Keni zvolená – vodcovstvo, ktoré ukončilo diktatúru Daniela arap Moisa – kohútiky boli zrazu otvorené a prúdy peňazí sa naliali do krajiny.

Spiegel: Taká pomoc je ale zvyčajne určená pre špecifický účel.

Shikwati: To nič nemení. Milióny dolárov určených pre boj proti AIDS sú stále schované na bankových účtoch banky Kene a neboli minuté. Naši politici boli zaplavení peniazmi a snažili sa vysať čo najviac, ako to bolo možné. Zosnulý tyran Stredoafrickej republiky Jean Bedel Bokassa to cynicky zhrnul takto: Francúzska vláda platí za všetko v tejto krajine. Požiadame Francúzov o peniaze. Dostaneme ich, a potom ich premrháme.

Spiegel: Na Západe je veľa súcitných občanov, ktorí chcú pomôcť Afrike. Každý rok darujú peniaze a zabalia ich staré šaty do vriec...

Shikwati: ... a zaplavia naše trhy s týmito vecami. Môžeme si kúpiť darované šaty lacno na takzvaných Mitumba trhoch. Sú tu niektorí Nemci, ktorí minú pár dolárov na použité Bayern Mníchov alebo Werder Bremen trička, teda inak povedané, šaty, ktoré poslali nemecké deti do Afriky z dobrého dôvodu. Keď kúpia tieto trička, vydražia ich na eBay a pošlú ich naspäť do Nemecka – za trojnásobnú cenu. To je šialenstvo...

Spiegel: ...a dúfajme výnimka.

Shikwati: Prečo dostávame tieto kopce šiat? Nikto tu nemrzne. Namiesto toho naši krajičíri strácajú živobytie. Sú v rovnakej situácii ako naši farmári. Nikto vo svete nízkych miezd v Afrike nemôže byť dostatočne efektívny na to, aby stačil dotovaným výrobkom. V roku 1997 bolo v textilnom priemysle Nigérie zamestnaných 137000 pracovníkov. V roku 2003 toto číslo spadlo na 57000. Výsledky sú rovnaké vo všetkých oblastiach, kde sa stretáva zdrvivúca snaha pomôcť s krehkými africkými trhmi.

Spiegel: Po druhej svetovej vojne sa Nemecko dokázalo postaviť na vlastné nohy vďaka tomu, že Američania naliali do našej krajiny peniaze cez Maršalov plán. Nemohlo by byť toto hodnotené ako úspešná rozvojová pomoc?

Shikwati: V prípade Nemecka bola opravená infraštruktúra, ktorá bola zničená. Napriek ekonomickej kríze vo Weimarskej republike bolo Nemecko pred vojnou vysoko rozvinutou krajinou. Škody, ktoré v Thajsku spôsobili tsunami tiež môžu byť opravené s trochou peňazí a pomocou na opravu. Ale Afrika musí spraviť sama svoje prvé kroky k modernosti. Musí prísť k zmene v mentalite. Musíme prestať vnímať samých seba ako žobrákov. V týchto dňoch sa Afričania sami považujú za obeť. Na druhej strane,

nikto si skutočne nedokáže predstaviť Afričana ako biznismena. Pre to, aby sme zmenili súčasnú situáciu, pomohlo by, keby sa stiahli organizácie, ktoré nám poskytujú pomoc.

Spiegel: *Ak by to spravili, hneď by sa stratilo veľa pracovných miest...*

Shikwati: *...pracovných miest, ktoré boli v prvom rade vytvorené umelo a deformujú realitu. Pracovné miesta spojené so zahraničnou pomocou sú samozrejme dosť populárne a môžu byť veľmi vyberaví pri hľadaní najlepších ľudí. Keď organizácia pre zahraničnú pomoc hľadá šoféra, desiatky sa uchádzajú o prácu. A pretože je neakceptovateľné, aby šofér pracovníka zahraničnej pomoci hovoril vlastným kmeňovým jazykom, je potrebný žiadateľ, ktorý rozpráva plynule po anglicky – a ktorý sa tiež vie dobre správať. Takže to skončí tak, že nejaký africký biochemik vozí po okolí pracovníka zahraničnej pomoci pri distribúcii európskeho jedla, ktoré oberá miestnych farmárov o ich pracovné miesta. To je jednoducho šialené!*

Spiegel: *Nemecká vláda sa pýši tým, že dôkladne monitoruje prijímateľov pomoci zo svojich fondov.*

Shikwati: *A aký je výsledok? Katastrofa. Nemecká vláda hodila peniaze priamo prezidentovi Rwandy Paulovi Kagame. Toto je muž, ktorý má na svedomí milióny ľudí – ľudí, ktorých zabila jeho armáda v susednej krajine Kongo.*

Spiegel: *Čo majú Nemci spraviť?*

Shikwati: *Ak skutočne chcú bojovať s chudobou, mali by úplne zastaviť rozvojovú pomoc a dať Afrike možnosť zabezpečiť si vlastné prežitie. V súčasnosti je Afrika ako dieťa, ktoré hneď plače za opatrovatelkou, keď sa niečo stane. Afrika by mala stáť na vlastných nohách.*

Potiaľ teda James Shikwati. Ako to už niekedy chodí, myšlienky obsiahnuté v rozhovore sú pestrú zmesou v zásade správnych tvrdení a pozorovaní pomiešaných s pár bezvýznamnými, ale mediálne atraktívnymi detailmi (legendu o banánoch, ktoré musia mať Európskou úniou predpísané zakrivenie, tu nahrádza príbeh o Nemcoch dražiacich na eBay trička z Afriky). To všetko je poprepletané tvrdeniami, ktoré neobstoja v žiadnej serióznej analýze. Zmes nezmyslov so zjavne správnymi tvrdeniami však dáva aj nezmyselným tvrdeniam zdanie solídnosti. Takéto miešanie právd, poloprávd a úplných nezmyslov je štandardnou súčasťou či už cielenej, alebo nevedomej manipulácie s verejnosťou. Jej majstrami bývajú spravidla politici. Jeden bravúrny a svojho času mimoriadne úspešný manipulátor z miestneho kmeňa kedysi vytvoril konštrukciu, ktorá v zhustenej podobe znela „*Slovensko je malé stredoeurópske a hornaté, čaká ho preto budúcnosť švajčiarska*“. Blbosť čnejúca vysoko do neba, ale aj tak ho niekoľkokrát zvolili za premiéra a umožnili mu na nepoznanie zdevastovať celú krajinu.

Tak ako je pravdou, že väčšina Slovenska je hornatá, je pravdou aj tvrdenie pána Shikwatiho, že mnoho Afričanov by prežilo zastavenie rozvojovej pomoci. Fakt, ktorý prehliada alebo zamlčuje je, že desiatky miliónov by ich predčasne zomrelo v dôsledku hladu, epidémií a násillia. V Keni, ktorá nie je ani vnútrozemská, ani neprešla dlhou občianskou vojnou, ani netrpí prekliatím závislosti od vývozu nerastných surovín a je „len“ v pasci zlého

vládnutia a korupcie, sa môže niekomu svet bez rozvojovej pomoci zdať žiaduci a liečba problémov voľným trhom dostatočná. Zvlášť v Nairobi, v meste, ktoré je na africké pomery relatívne prosperujúce a ktoré je úplne zahľtené zahraničnými donormi a organizáciami. Nairobi je tiež hlavnou vstupnou bránou pre zahraničných turistov, ktorí sú po vývoze kvetov, čaju a kávy hlavným zdrojom zahraničných príjmov Kene.

Už 100 kilometrov od Nairobi je svet úplne iný – je to svet, pre ktorý je zahraničná pomoc (zväčša pohľtená v Nairobi) prevažne neznámym pojmom. Na konci roku 2007 sa po voľbách Keňa ocitla na prahu občianskej a kmeňovej vojny: to, že v povolebnom vraždení zahynulo „iba“ 1 000 ľudí a „len“ 600 000 ľudí bolo vyhnaných zo svojich domovov, bol výsledok obrovského diplomatického úsilia všetkých donorských krajín a OSN. To, že sa Keňa v roku 2008 neprepadla do občianskej vojny, v ktorej by sa navzájom vraždili Kikujovia, Luovia, Kalendžini, Luyovia a príslušníci ďalších kmeňov, alebo že sa politicky rozštiepená krajina nerozpadla aj štátoprávne, celkom určite nespôsobila povestná neviditeľná ruka voľného trhu. Práve tak ako textilný priemysel v Nigérii nezničil dovoz obnoseného šatstva z Európy a USA, ale príval lacných výrobkov z Číny, Indie a Bangladéša – inými slovami práve onen voľný trh, ktorý nairobský ekonóm vzýva ako spásu.

Nebudeme polemizovať so všetkými zavádzajúcimi tézami vyslovenými v tomto rozhovore – kto má takú potrebu, môže si overiť mnoho ďalších jeho tvrdení. Jeden z dôležitých nezmyslov, ktorého sa pán Shikwati dopúšťa a na ktorý je potrebné upozorniť, je bezbrehá generalizácia. Afrika je obrovský a veľmi rôznorodý kontinent a vyvodzovať také ďalekosiahle závery ako je volanie „Zastavte pomoc!“ na základe reálií jedného mesta je veľmi, veľmi zavádzajúce. Stačí totiž zísť z Nairobi ku kenským brehom Viktóriinho jazera, aby človek zistil, že problém HIV/AIDS je mimoriadne vážny a označovať ho za nafúknutý je... povedzme to zdvorilo, veľmi vážne zavádzanie. Rozdiel medzi tromi miliónmi nakazených a jedným miliónom je samozrejme veľký, ale aj povedať čo „len jednému miliónu“ nakazených Keňanov a niekoľkým miliónom sirôt po obetiach HIV „končíme s pomocou“ – to chce veľmi hrubú, priam hrošiu kožu. Zdá sa, že akademickí libertariáni ju majú...

Keby pán Shikwati ale volal „Zastavte pomoc Keni!“, mohli by sme ho brať aspoň trochu vážne. A keby bol ešte presnejší a volal by „Zastavte pomoc plynúcu do Nairobi!“, tak by sme sa týmto námetom mohli celkom vážne zaoberať.

Aby sme celú kapitolu o radikálnych kritikoch nevenovali len jednému z nich, artikuláciou tejto témy sa ešte omnoho viac preslávila Zambijčanka Dambisa Moyová, absolventka ekonómie na Oxforde a autorka knihy „Dead Aid: Why Aid is Not Working and How There is a Better Way For Africa“ (Mŕtva pomoc: Prečo rozvojová pomoc nefunguje a aká je lepšia cesta pre Afriku) vydané v roku 2009. Jej hlavná téza je, že rozsiahla zahraničná pomoc krajinám Afriky v nich podnietila závislosť, podporila korupciu a v konečnom dôsledku predlžuje zlé vládnutie a chudobu. Zahraničná pomoc podľa nej poháňa cyklus chudoby a torpéduje vlastný ekonomický rozvoj kontinentu. Na takúto diagnózu môžeme stanoviť správnu liečbu: ak Západ okreše rozvojovú pomoc, africkým vládam nezostane nič iné, len hľadať iné zdroje a stať sa zodpovednejšími.

Voilà! Aleluja – riešenie je tu!

Žiaľ, toto optimistické zvolanie kazí vnucujúci sa nešťastný obraz Nigérie, ktorý nie a nie zapadnúť do tejto povzbudivej schémy. Keby bola Nigéria veľká ako Rwanda, mohli by sme ju prehliadať – lenže ako ju prehliadať, keď vieme, že „každý piaty Afričan je Nigérijčan“? Nedá sa – a tak musíme vidieť, že aj veľká krajina s obrovskými „inými zdrojmi“ – v prípade Nigérie s ropou, teda „zdrojom zdrojov“ – oproti ktorým je rozvojová pomoc len nepatrná, sa potáca v takých istých, ak nie ešte väčších problémoch ako krajiny, ktoré také zdroje nemajú a vo veľkej miere závisia od pomoci zvonka. A tiež to, že iné – rozumej domáce – zdroje ani zďaleka nevedú automaticky k menšej korupcii a k lepšej kvalite vládnutia. Solídne štúdie dokonca potvrdzujú opak: peniaze z fondov rozvojovej pomoci sa vďaka prísnemu (a aj drahému) dohľadu zahraničných donorov spravidla využívajú efektívnejšie ako vlastné zdroje afrických vlád, ktoré ich vlastní občania nedokážu kontrolovať. To a mnoho iných dôkazov, že rozvojová pomoc za určitých okolností funguje, Dambisa Moyová selektívne ignoruje. Až prekvapujúco prehliada aj to, že mnohé krajiny Afriky majú minimálnu, prípadne nulovú šancu „nájsť iné zdroje“.

Čo ale Dambise Moyovej nemožno uprieť je, že jej kritika rozvojovej pomoci je oproti kritike Jamesa Shikwatiho omnoho vyváženejšia a že v nej častejšie triafa kliniec po hlavičke. Predovšetkým to platí o tom, čo sa zdá byť hlavným dôvodom jej znepokojenia z rozvojovej pomoci, a to je jej dlhodobá neudržateľnosť. Otázka, ktorú kladie, „*Čo bude s africkými krajinami o 20 – 30 rokov? Budú stále odkázané na rozvojovú pomoc?*“ je nielen absolútne legitímna, ale aj správna a nevyhnutná. Za polstoročie rozvojovej pomoci od získania nezávislosti väčšiny afrických krajín natieklo do Afriky zo Západu asi tisíc miliárd dolárov. Tento objem pomoci bol možný v podmienkach hospodárskeho boomu poháňaného zdanlivo nevyčerpatelnými zdrojmi ropy a energie, potravou z polí o jeden až dva stupne chladnejších a delil sa medzi populáciu len v samotnej Afrike o viac ako pol miliardy ľudí menšiu (v roku 1960 žila v Afrike oproti dnešku len štvrtina ľudí). Bez lacnej ropy, bez prebytkov lacných potravín a bez prudkého rastu Západ neudrží podobnú mieru pomoci ani v takom prípade, keby na to mal aj naďalej silnú politickú vôľu.

Volania Dambisy Moyovej a Jamesa Shikwatiho budú nepochybne vypočuté, aj keď nie v dôsledku ich argumentácie, ale ako výsledok ekonomickej reality. Podstatné okresanie zahraničnej rozvojovej pomoci môže prísť omnoho skôr, ako si predstavujú nielen oni, ale hlavne obyvatelia a vládcovia afrických krajín, ktorých životy a moc od zahraničnej rozvojovej pomoci závisia.

Vývoj afrických krajín po dekolonizácii je zdrojom frustrácie nielen pre Afričanov samotných, ale aj pre Európanov a Severoameričanov poskytujúcich už dlhé desaťročia africkým krajinám rozvojovú pomoc. Koncom mája 2009 mi to výrečne pripomenul článok „Welfare and charity... the bane of Africa“ (Blahobyť a charita ... prekliatie Afriky) uverejnený v namíbijských novinách Independent Mirror, na ktorý som úplnou náhodou narazil na letisku vo Windhoeku. Namíbijské noviny článok prebrali z časopisu Biophile Magazine a predpokladajú, že bol pôvodne uverejnený v Irish Independent – jeho pôvodný zdroj ani autora sa

mi však na internete nepodarilo nájsť. Namíbijské noviny ho uviedli poznámkou, že hoci je článok kontroverzný, je v ňom niekoľko zaujímavých bodov a noviny ho uverejňujú s cieľom vyvolať diskusiu. Tu je jeho preklad:

Blahobyť a charita – prekliatie Afriky?

...Nie. Ja to neurobím. Znovu sa nám podsúva žobrácka miska pre Etiópiu. Uplynulo už skoro 25 rokov od etiópskej (a Bobovej Geldofovej) známej kampane Feed the World (Nakrmme svet) a za ten čas vzrástla populácia Etiópie z 33,5 milióna na súčasných 78 miliónov. (Pozn. JM: V lete 2012 odhadovala CIA počet obyvateľov Etiópie na skoro 94 miliónov.)

Tak prečo preboha by som mal robiť čokoľvek, aby som podporoval ďalší katastrofický rast populácie v tej krajine? Akú to má logiku? Žiadnu. Samozrejme, sú tu dve veci, ktoré hovoria, že logika sa tu neráta. Jedna je moje svedomie a druhá je obrázok, znovu a ďalší, dieťaťa so široko otvorenými očami hľadiacimi do objektívu, ktorý opäť dokumentuje tragédiu...

Bohužiaľ.

Moje svedomie už toto teritórium prešlo fyzicky aj finančne. Na rozdiel od väčšiny z vás, ja som v Etiópii bol: tak ako väčšina z vás, aj ja som prispel charitatívnym organizáciám, aby sa tam hladovanie skončilo. Chlapec so široko otvorenými očami, ktorého sme tam pred 20 rokmi zachránili, je dnes priapický manik s kalašnikovom plodiaci deti kamkoľvek ho rozmar zanesie. Nepochybne existujú dobré argumenty, prečo by sme mali takýto dravý a disfunkčný ekonomický, sociálny a sexuálny systém predlžovať. Ale ja tie dôvody nepoznám. Na druhej strane existuje množstvo dôvodov, aby som nenapísal článok ako je tento.

Nezíska mi žiadnych priateľov, len vyprovokuje spravodlivý hnev spravodlivých, listy píšucich zúrivcov – toho druhu ľudí, ktorí nikdy nepremárnia šancu zamoriť skoro každú debatu v živote Írov svojimi úškrmami a morálnou nadradenosťou...

Len vás snaživo prosím, ušetrite ma, vy, spravodlivo nahnevaní, rečí o našom vlastnom hladomore tou či onou nedomyšlenou analógiou. Žiadne porovnanie tu neexistuje. Dvadsať rokov po hladomore v Írsku (Pozn. JM: autor má na mysli Veľký írsky hladomor „Gorta Mór“ v rokoch 1845 – 1852. Írsko vtedy stratilo 20 až 25 % obyvateľstva, mnohí emigrovali a krajina už nikdy nedosiahla počet obyvateľov, aký mala pred ním) bol počet jeho obyvateľov o 30 % nižší. Za taký istý čas sa vďaka západným potravinám, desaťkolesovým nákladiakom Mercedes a lietadlám Hercules populácia Etiópie viac ako zdvojnásobila.

Žiaľ, tá biedna krajina nie je jediná v tomto šialenstve. Kdesi tam, za dúhou leží Somálsko, ďalšia skvelá krajina povaláčov s permanentne vydutými bruchami, ktorí vystrkujú kalašnikovы, žujú khat a obrezávajú genitálie dievčat. Vlastne dnes máme skoro celý kontinent sexuálne hyperaktívnych bedárov a desiatky miliónov ľudí, ktorí prežili len vďaka pomoci z vonkajšieho sveta.

Táto závislosť nevedla k politickej rozvážnosti alebo k zdravému rozumu. Naopak, zdá sa, že na vzostupe je voodoo idiotizmus na čele s budúcim prezidentom Južnej Afriky pevne veriacim, že voda z vodovodu na postkoitálnom penise je bezpečnou prevenciou proti infekcii.

Ani netreba dodávať, že chudoba, hlad a spoločenský rozpad nezabránili idiotským vojnám v Somálsku, Ugande, Kongu, Sudáne, Eritrei et cetera.

Píšem, samozrejme, s rozmachom. Ale práve takýmito ťahmi píše svoje riadky a kapitoly história. Japonsko, Čína, Rusko, Kórea, Poľsko, Nemecko, Vietnam, Laos či Kambodža v 20. storočí prestáli tvrdsie údery než takmer ktorákoľvek časť Afriky.

Dnes tým či oným spôsobom prakticky všetky tieto krajiny poskytujú Afrike pomoc alebo v nej investujú, kým Afrika s jej nekonečnými savanami a bujnými pastvinami nedáva nikomu skoro nič – s výnimkou AIDS. A medzitým africké národy prečerpávajú svoje zdroje a spôsobujú katastrofálnu ekologickú degradáciu. V roku 2050 má populácia Etiópie dosiahnuť 177 miliónov: ekvivalent dnešného Nemecka, Francúzska a Beneluxu dohromady, ale lokalizovaný na vyprahnutých a bielkovín zbavených pustatinách Veľkej priekopovej prepadliny.

Áký zmysel to potom dáva – aktívne zvyšovať populáciu už dnes vysoko preľudnenej, environmentálne zdevastovanej a ekonomicky závislej krajiny? Koľko morálky je v záchrane hladujúceho etiópskeho dieťaťa pre život, v ktorom ho čaká brutálna obriezka, chudoba, hlad, násilie a sexuálne zneužívanie, ktorých výsledkom bude pol tučta ďalších detí so široko otvorenými hladnými očami a porovnateľne „radostnými“ životmi? Samozrejme, že vám to môže dať dobrý pocit, ktorý je hlavným dôvodom tolkej charity.

Ale to nestačí.

Pretože sama sebe slúžiaca štedrosť sa stala jedným z hlavných prekliatí Afriky. Udržala politické systémy, ktoré by sa inak zrútili. Skoro o desaťročie predĺžila vojnu medzi Etiópiou a Eritreou.

Inšpirovala Billa Gatesa k programu, ktorý má zbaviť kontinent malárie. Malárie, ktorá je pri takmer úplnej absencii osobnej sebadisciplíny jednou z najúčinnejších foriem kontroly populácie, ktorá tam funguje. Ak bude jeho program úspešný, desiatky miliónov detí, ktoré by inak umreli v detstve, sa dožijú dospelosti – jasá Gates. No dobre. A potom čo? Ja viem. Nech všetci prídu sem.

Skvelá myšlienka!

TRETIA ČASŤ:
Nízko visiace ovocie.
Stredná Európa
a rozvojová pomoc Afrike

Stredná Európa, Slováci, Česi a rozvojová pomoc: naozaj novinka?

Internacionálna a vojenská pomoc pred rokom 1989. Vývoz a výstavba veľkých investičných celkov. Úplne čisté svedomie? Česko-Slovensko ako jeden z najväčších exportérov zbraní na svete. Angolská anabáza česko-slovenských expertov a ich rodín 1983 – 1984.

To, čo dnes nazývame rozvojová pomoc, nie je u Stredo- a Východoeurópanov fenomén porevolučného vývoja. Skôr naopak. Pred rokom 1989 dosahovala pomoc rozvojovým krajinám plynúca z tejto oblasti z hľadiska množstva finančných objemov a zapojených ľudí dokonca omnoho väčšie rozmery ako dnes – len sa diala pod názvom „internacionálna pomoc“ alebo „vojenská a hospodárska pomoc“. V rozvojových krajinách pôsobili mnohí slovenskí a českí lekári, vedci a odborníci najrozličnejších disciplín, ale aj stavbári, technológovia, strojárni a ďalší špecialisti. Československo vtedy budovalo vo viacerých krajinách celé továrne a investičné celky. Bolo to čosi, na čo súčasná rozvojová pomoc poskytovaná Slovenskom alebo Českom nemôže ani pomyslieť. Spravidla to neboli „dary“ poskytované podporovaným krajinám – väčšinou išlo o dodávky zakúpených technológií a o pôžičky, ktoré mali byť časom splatené. Môj otec sa ako manažér banskobystrického závodu Stavoindustrie v 80-tych rokoch 20. storočia podieľal napríklad na výstavbe priemyselných komplexov vo viacerých mestách arabského sveta. Názvy týchto miest sa dnes často zjavujú v médiách bez toho, aby väčšina českých a slovenských občanov niečo hovorili. Napriek tomu len v okolí Banskej Bystrice stále žijú desiatky – a po celom bývalom Československu tisíce občanov, ktorí sa podieľali na výstavbe chemických a strojárskych tovární v irackej Basre, v líbyjskom Bengahzí, v sýrskom Homse a v mnohých iných mestách a krajinách. Ktovie koľko tovární, ktoré pomáhali stavať, prežilo vojny, čo sa začiatkom 21. storočia prehnali týmito krajinami, alebo nimi otriasajú dodnes.

Československá rozvojová pomoc sa rovnako ako pomoc, ktorú poskytovali aj iné krajiny bývalého sovietskeho bloku, odohrávala v kontexte studenej vojny medzi komunistickým

Východom a kapitalistickým Západom. Bola preto plne podriadená politickým kalkuláciám danej doby. Nerobme si ilúzie, že z pohľadu druhej strany to bolo inak. Podpora USA krvavým brutálnym diktatúram v Strednej a Južnej Amerike, diktátorom v Iráne, Egypte, Pakistane alebo islamským fanatikom v Afganistane je notoricky známa. Dodnes je príčinou silných protiamerických nálad skoro v celej Latinskej Amerike, v arabskom svete, Iráne, Pakistane aj inde. Studená vojna nebola len hospodárskym zápasom o ideologický a politický vplyv v Afrike, Ázii a Latinskej Amerike, ale mala aj svoje horúce a krvavé ohniská. Ani účasť Čechov, Slovákov, Poliakov a ďalších v nich nebola výlučne nežná. Verejnosti je len málo známe, koľko vojenských inštruktorov zo strednej Európy sa podieľalo na výcviku gerilových bojovníkov a kde všade pôsobili. Zmapovanie tejto oblasti by bola dobrá téma na samostatnú dizertačnú prácu – ak nie na niekoľko takých prác. Stačí si spomenúť, že povestný pojem „semtex“ je odvodený od Semtína, predmestia českých Pardubíc, odkiaľ výbušnina pochádza.

Tragickou a veľkou súčasťou internacionálnej pomoci Československa rozvojovým krajinám boli aj dodávky zbraní a munície vyrábaných v našich zbrojovkách. V rokoch komunizmu, od roku 1950 až do roku 1990, bolo Československo počas skoro celého polstoročia siedmy najväčší exportér zbraní na svete. V tomto krvavom rebríčku boli pred nami len svetové veľmoci: Sovietsky zväz, USA, Francúzsko, Veľká Británia, Nemecká spolková republika a Čína, pričom Čína ako výrobca zbraní predbehla Československo až ku koncu tohto obdobia.¹⁸² Susedné Poľsko bolo v rebríčku „obchodníkov so smrťou“ na 13. mieste. Spomedzi 10 najväčších svetových exportérov bolo až 7 európskych: 6 členských štátov Európskej únie a Švajčiarsko. Túto tragickú štatistiku nedokázal zmeniť ani čas. Hoci po roku 1990 vývoz zbraní zo Slovenska aj Česka výrazne klesol, kumulovane za obdobie rokov 1950 až 2010 Československo zostalo historicky 8. najväčším exportérom zbraní na svete. Až šesť z desiatich najväčších exportérov zbraní v dejinách boli dnešné krajiny „kontinentu mieru“ – Európskej únie: Francúzsko, Veľká Británia, Nemecko, Taliansko, Československo a Holandsko.

Pre objektivnosť treba povedať, že veľká časť československého exportu zbraní išla do bývalého Sovietskeho zväzu a ďalších krajín východného bloku. Pokiaľ neboli reexportované ďalej, nikdy neboli použité a v pokoji zhrdzaveli. Len menšia časť z nich smerovala do rozvojového sveta, predovšetkým arabského. Napriek tomu sú dnes bojiská Iraku, Iránu, Líbye, Sýrie a ďalších štátov posiate zhorenými vrakmi tisícok tankov, obrnených transportérov, delostreleckých systémov a ďalších zbraní, ktoré ukuli ruky robotníkov v Martine, Detve, Dubnici nad Váhom a v mnohých iných mestách a mestečkách Slovenska, Moravy a Čiech. Znamená to, že za prácu a blahobyť (relatívny oproti Západu, ale jednoznačný oproti krajinám na východ a juh od nás) vďaka státisíce Čechov, Slovákov, Poliakov a ďalších občanov nových krajín Európskej únie zbraniam, ktoré v Afrike, v arabskom svete a inde rozsievali smrť.

182 Zoznam najväčších exportérov zbraní za dané obdobie vrátane objemu vývozu v jednotlivých rokoch si môžete vygenerovať v databázach Štokholmského medzinárodného inštitútu pre výskum mieru (Stockholm International Peace Research Institute – SIPRI) na http://armstrade.sipri.org/armstrade/html/export_toplist.php.

Iste, dá sa namietat', že keby sme ich tam nedodali my, dodal by ich niekto iný... Ale: nevyplýva z tejto stránky našich dejín aj istá miera spoluzodpovednosti za súčasný stav vo svete? Občas si niektorí z nás, Stredoeurópanov, hovoria: nemali sme kolónie, nemáme ani zodpovednosť za ich dnešný stav, a teda ani povinnosť prispievať. Je to skutočne také jednoznačné?

Vráťme sa od zbrani k dodávkam československých mierových technológií a priemyselných komplexov do krajín Afriky. Ich zmapovanie a záznam ústneho podania generácie ľudí, ktorí sa na týchto projektoch podieľali, by si opäť zaslúžili samostatnú publikáciu. Jeden projekt však vyčnieva nad ostatné, a dokonca sa medzi Čechmi a Slovákmi stal súčasťou širšieho povedomia. V roku 1983, teda len šesť rokov pred pádom komunizmu, 66 česko-slovenských občanov (z nich bolo 14 žien a 21 detí) prežilo zajatie a 1300-kilometrovú, 84 dní trvajúcu anabázu cez pralesy, močiare a savany Angoly. Spolu s rodinami vtedy uniesli československých inžinierov, technikov a elektrikárov, ktorí mali v mestečku Alto Catumbela obnoviť prevádzku občianskou vojnou zničeného najväčšieho papierenského kombinátu v krajine. Únoscami boli bojovníci hnutia UNITA vedeného Jonasom Savimbim. Ako vieme z predošlých kapitol, tí najprv bojovali proti portugalskej koloniálnej nadvláde. Keď v roku 1975 padla a Savimbi sa nestal politickým vodcom Angoly, bojovala UNITA s podporou USA, Číny a Južnej Afriky proti angolskej vláde podporovanej Kubou a sovietskym blokom. UNITA 45 zajatých česko-slovenských občanov prepustila 30. júna 1983. Bratislavčan Jaroslav Navrátil pri pochode zahynul a 20 našich občanov ostalo v zajatí celý rok až do júna 1984. Príbeh československých odborníkov a ich rodín sa stal námetom na mnoho diel, článkov a rozhovorov, vrátane televízneho filmu „Angolský denník lekárky“¹⁸³ a hodinového dokumentu „Zajati v Angole“¹⁸⁴ ktorý natočila Česká televízia v roku 2009.

Stredoeurópania a rozvojová pomoc na prahu 21. storočia

Je nepravdepodobné, že by rozvojová pomoc poskytovaná novými členskými krajinami Európskej únie v budúcnosti nadobudla podobný rozsah a intenzitu akú mala pred rokom 1989. Perspektívu výstavby tovární a vývozu veľkých investičných celkov do Afriky môžeme z úvah o výhlade slovenskej alebo českej rozvojovej pomoci pokojne vynechať. Položme si preto radšej produktívnejšiu otázku: Ako môžeme my, globálne a zodpovedne uvažujúci jednotlivci, komunity a štátne inštitúcie poskytovať čo najúčinnjšiu rozvojovú pomoc v súčasnosti? Ďalšia časť knihy sa sústreďí práve na túto tému.

183 Film natočil už v roku 1984 režisér slovenského pôvodu Vladimír Kavčiak, hlavnú rolu v ňom stvárnila Jana Brejchová a jednu z ďalších napríklad Jozef Adamovič.

184 Lubomír Sazeček, jeden z unesených československých občanov, ktorý sa podieľal aj na natočení filmu, spracoval tému práce česko-slovenských expertov v Angole a ich únosu v trilógii dokumentaristických kníh „Zajati v Angole – Než prišla UNITA“, „Zajati v Angole – Přeapadení a pochod“ a „Zajati v Angole – Rok v buši“. Spomedzi novších novinových článkov uverejnených na túto tému na Slovensku spomeňme napríklad rozhovor s iným účastníkom udalostí, Jánom Zlochom z Prievidze, ktorý v roku 2011 uverejnil slovenský denník Plus jeden deň. <http://www.pluska.sk/slovensko/spolocnost/zlocha-unose-pochodovali-sme-cez-pralesy-1300-kilometrov.html>.

Jednotlivec tvárou v tvár veľkému svetu: pasívny divák, alebo aktér rozvoja?

Bohatstvo a formy kapitálu, ktoré nevnímame: infraštruktúra, vzdelanie, zdravie, inštitúcie a iné. Finančné dary a príspevky. Adopcia na diaľku. Päťdesiat miliónov afrických sirôt: museli sa narodiť? Museli ich rodičia zomrieť?

Žiadny z nás nezachráni vzdialený kontinent, ale – možno prekvapivo – skoro každý z nás má možnosť prispieť k tomu, aby sa podmienky ľudí v Afrike aspoň trochu zlepšili. Nakoľko, to záleží od nášho individuálneho materiálneho aj ľudského kapitálu, od toho, ako hlboko problémom Afriky rozumieme a samozrejme od toho, či chceme, respektíve ako veľmi chceme.

Pokiaľ chceme – či už na základe empatie, súcitu s trpiacimi ľuďmi, záujmu o záchranu africkej prírody alebo z akýchkoľvek iných pohnútok – ten najjednoduchší spôsob je podeliť sa aspoň o kúsok svojho materiálneho kapitálu. Napriek aj u nás narastajúcej chudobe, väčšina Stredoeurópanov disponuje omnoho väčším bohatstvom ako väčšina Afričanov. Zďaleka pritom nejde len o peniaze, ktoré máme vo vreckách alebo na účtoch v bankách, hoci finančný kapitál je najmobilnejší a dá sa najľahšie darovať a prepraviť k adresátovi. Kapitál, ktorým veľká väčšina z nás disponuje bez toho, aby sme si to vôbec uvedomovali, spočíva napríklad vo fyzickej a sociálnej infraštruktúre, vybudovanej generáciami našich predkov, ktorú máme k dispozícii. Súčasné generácie Európanov považujú za úplnú samozrejmosť vodovody s pitnou vodou, elektrické a plynové siete, železnice, asfaltové cesty, nemocnice, školy, hromadnú dopravu, sociálne zariadenia, úrady a mnohé iné prvky infraštruktúry modernej spoločnosti. Ešte generácia našich starých matiek a starých otcov si ale pamätá aj úplne iný svet – svet tmy bez elektriny, svet konských povozov, prašných ciest, ručne obrábaných polí, vodných mlynov a píl, svet zadymených dedín a miest, vody čerpanej zo studní vedrami a ručnými pumpami. Svet v niečom podobný dnešnej Afrike, aj keď oproti nej už vtedy bohatší.

Iný kapitál, ktorý považujeme za samozrejmosť, ba priam za základné právo, je všeobecná gramotnosť a bezplatné školstvo vedené profesionálnymi učiteľmi a zabezpečujúce

Stredoeurópanom relatívne slušné priemerné vzdelanie. Rovnako si mnohí nevedomujeme, že o zdravotnom stave dnešného obyvateľstva sa našim starým a prastarým rodičom zomierajúcim v priemere vo veku 50 až 60 rokov ani nespomínalo. Mnohí z nich prišli o súrodencov, pretože detská úmrtnosť v časoch ich detstva bola ešte veľmi vysoká a tragická skúsenosť úmrtia dieťaťa bola v rodinách bežná. Naš dnešný zdravotný kapitál sa opiera o dobrú výživu našich matiek v tehotenstve a našu vlastnú v detstve a mladosti, o prenatálnu a pediatrickú starostlivosť, včasnú diagnostiku mnohých problémov a v neposlednom rade o to, že sme zaočkovaní proti celému spektru infekčných chorôb, ktoré masovo zabíjali súrodencov našich starých rodičov. Samozrejme, opiera sa aj o tisíce lekárov, ktorých generácie vychovali lekárske fakulty na slušnej európskej úrovni: tie tu ešte pred 90 rokmi neboli.¹⁸⁵

Nič z tohto kapitálu nie je bežne dostupné priemernému obyvateľovi Afriky žijúcemu vo svete prašných ciest, bahnistých studní, vo svete tmy bez elektriny, dymu čmudiacich ohnísk či nedostupných a slabo vybavených škôl a nemocníc. Rozdiel v bohatstve priemerného Slováka, Čecha, Maďara alebo Poliaka a priemerného Keňana, Tanzánijca alebo Ugandana je preto oveľa väčší ako by sa zdalo pri porovnaní ich finančných príjmov.

Mnohí ste sa určite stretli s výzvami rozličných organizácií žiadajúcich občanov prispieť na takú či onakú pomoc deťom alebo chudobným v Keni, Somálsku, Sudáne, Etiópii či inde v rozvojovom svete. Peniaze sú preto to prvé, o čom uvažujeme, keď padnú slová „pomoc Afrike“. Poslať SMS-ku v hodnote eura–dvoch, alebo prispieť hrstou drobných do pouličnej zbierky či do zvončeka v kostole je skutočne tá najjednoduchšia forma pomoci. Nevyžaduje veľa úsilia ani žiadne špeciálne vedomosti. Darovať aspoň malú sumu si môže dovoliť – až na malé výnimky – skoro každý.

Pre ľudí s hlbším záujmom o vzdialenejší svet existuje viacero ďalších foriem finančného prispievania na rozvojovú pomoc. Patrí k nim napríklad asignovanie percenta z dane z príjmu pre niektorú z rozvojových a humanitárnych organizácií¹⁸⁶ alebo trvalý príkaz na pravidelné mesačné odvádzanie určitej sumy z každej výplaty pre takéto organizácie. Pomerne populárna je finančne trochu náročnejšia adopcia konkrétneho dieťaťa na diaľku, pri ktorej darca – „adoptívny rodič“ – odvádza mesačne fixnú čiastku organizácii, ktorá prostriedky doručí rodičom alebo tútorom adoptovaného dievčatka alebo chlapčeka. Jedna zo smutných realít Afriky je, že je to kontinent sirôt.¹⁸⁷ Zvlášť sa to týka regiónov, kde je skoro

185 Najstaršou lekárskou fakultou na Slovensku je Lekárska fakulta Univerzity Komenského – českí profesori a lekári vyslaní vládou Československej republiky na Slovensko ju založili v roku 1919.

186 Na Slovensku sú takéto organizácie združené v Platforme mimovládnych rozvojových organizácií (Platforme MVRO), ktorá v roku 2011 združovala 31 členských a 7 pozorovateľských organizácií s pestrým tematickým a geografickým zameraním. O MVRO a jej členských organizáciách pôsobiacich v Afrike sa ešte dočítate v ďalších kapitolách knihy.

187 Podľa štatistík UNICEF a Programu OSN pre HIV/AIDS (UNAIDS) žilo v Afrike na juh od Sahary v roku 2005 viac ako 48 miliónov sirôt mladších ako 18 rokov. Štvrtina z nich osirela v dôsledku AIDS. V rokoch 1990 až 2000 stúpol počet sirôt v Afrike z 30,9 milióna na 41,5 milióna. Podľa projekcií mal v roku 2010 ich počet dosiahnuť 53,1 milióna – skoro tretina z nich (15,7 milióna) sú siroty v dôsledku AIDS.

celá stredná generácia ľudí zdecimovaná epidémiou AIDS a kde sa o milióny sirôt starajú starí rodičia a iní príbuzní. Keby sa – čisto hypoteticky – každá jedna slovenská rodina rozhodla adoptovať v Afrike jedno dieťa, celé Slovensko by dokázalo diaľkovo adoptovať len asi polovicu sirôt v Tanzánii alebo Keni. Aj neuveriteľná dimenzia tragédie viac ako 50 miliónov afrických sirôt a ich rodičov zdecimovaných do veľkej miery epidémiou AIDS by nás mala viesť k pochopeniu, aké nutné je odideologizovať tému antikoncepcie a aká dôležitá je podpora programov na znižovanie pôrodnosti a ochranu pred šírením pohlavných chorôb. Vráťme sa preto ešte raz k diskusii o tejto téme vyvolanej v kontexte návštevy pápeža v Afrike na jar 2009.¹⁸⁸

Z krajín, ktoré sme v rôznych súvislostiach spomínali v tejto knihe, žije v Tanzánii 2,4 milióna sirôt, v Keni a Ugande po 2,3 milióna, v Južnej Afrike 2,5 milióna, v Angole 1,2 milióna, v Rwande 820 tisíc, v Libérii 370 tisíc, v Sudáne 1,7 milióna a v Nigérii 8,6 milióna sirôt. <http://ipsnews.net/news.asp?idnews=35827>.

188 Tvárou v tvár dimenziám tragédie HIV/AIDS a miliónom osirotených detí je dobré pripomenúť si, že podľa informácie uverejnenej v bulletine „Rozvojová pomoc“ slovenskej Platformy mimovládnych rozvojových organizácií z jesene 2011 sprostredkovala Slovenská katolícka charita za 15 rokov programu „Adopcia na diaľku“ ľuďom zo Slovenska adopcie 2740 detí v Indii, Albánsku, na Haiti a vo Vietname. Každý ľudský život je neopakovateľný a je hodnotou sám osebe, ale číslo 2740 je približne jedna tisícina počtu sirôt len v Tanzánii alebo Keni. Malo by preto slúžiť ako mrazivé memento pripomínajúce všetkým ľuďom so skutočnou úctou k životu hrozivú dimenziu problémov sexuálne prenosných chorôb a nekontrolovanej pôrodnosti v afrických krajinách.

Primum non nocere – v prvom rade neškodiť. Keď nad rozumom a citom vládne ideológia II

Polemika o pápežovej návšteve v Kamerune a Angole. Čo pápež presne povedal. Zhoršujú kondómy populačnú situáciu a epiémiu AIDS, alebo noopak? Mlčať o poznanom zle?

Nestáva sa často – presnejšie, donedávna sa ani nestalo – aby sa problémy rozvojových krajín a otázky nášho zasahovania do nich stali na Slovensku predmetom verejnej diskusie, či dokonca polemiky. Väčšina obyvateľov Slovenska žije aj v 21. storočí svoj tradičný život ospalej periférie bohatého sveta väčšinu času zahľadenej na vlastný pupok a jedným okom poškľučujúcej na dianie u bohatších susedov. Samozrejme, že tu žijú aj ľudia so záujmom o dianie vo veľkom svete: koniec-koncov bez záujmu o svet by ste túto knihu nečítali.

Už skôr spomínaný článok „Keď diabol nosí tiaru“ takúto polemiku aspoň v určitých kruhoch občanov vyvolal. Krátko po jeho uverejnení naň zareagoval otvoreným listom Marián Čaučík, dlhoročný predseda Hnutia kresťanských spoločenstiev detí eRko a riaditeľ jeho programu rozvojovej spolupráce Dobrá novina.¹⁸⁹ Dobrá novina robí každý rok pred Vianocami verejné zbierky na rozvojové projekty uskutočňované predovšetkým v Keni, Ugande a v južnom Sudáne. Za vyše 15 rokov koledníci Dobrej noviny vyzbierali viac ako úctyhodných 5 miliónov eur (150 miliónov korún).

Pri všetkej úcte k nábožensky inšpirovanej humanitárnej práci, tak ako v medicíne od dávna platí základné etické pravidlo „Primum non nocere“ – v prvom rade neškodiť – malo by toto pravidlo platiť aj v rozvojovej pomoci, kde často pracujeme s nesmierne zraniteľnými a bezbrannými ľuďmi. Z tohto pohľadu môže byť miestami ostrá polemika s pánom Čaučíkom pre čitateľov zaujímavá, preto z nej uvediem aspoň niekoľko replík.¹⁹⁰

189 Viac o Dobrej novine nájdete na <http://www.dobranovina.sk/>.

190 Vstupy pána Čaučíka som sa snažil uviesť bez úprav, svoje repliky na ne som v záujme stručnosti miestami skrátil, ale vecne neupravoval. Celú polemiku nájdete na stránke <http://www.changenet.sk/?section=forum&x=418663>.

Marián Čaučík (ďalej MČ): Nikto nepochybuje o tom, že AIDS je veľké zlo a je veľkým problémom najmä na africkom kontinente. Riešenie, ktoré ponúka katolícka cirkev – celoživotná vernosť jednému partnerovi a sexuálna abstinencia pred a mimo manželstva – je (jedinou) spoľahlivou prevenciou pred nakazením vírusom HIV. Od ľudí, ktorí úprimne bojujú proti AIDS, či už funkcionárov na vysokých postoch OSN až po ľudí v teréne, by som čakal skôr aplauz za tento postoj a jeho účinné šírenie. Napodiv sa cirkvi dostáva sprcha kritiky a výsmechu. Za čo?

Juraj Mesík (ďalej JM): Katolícka cirkev žiaľ neponúka účinné riešenie problému epidémie AIDS, a už vôbec nie populačného rastu v Afrike – ponúka svoju ideológiu. Vernosť a abstinencia sú v poriadku, pokiaľ sa tak ľudia správajú. Obrovský počet ľudí, tak v Afrike ako aj na Slovensku, sa ale správa a vždy bude správať inak – žijú a budú žiť sexuálne a niekedy z rozličných príčin aj s viacerými partnermi. Ak si myslíte, že si preto zaslúžia smrť, je to váš názor – humanisti s ním budú vždy polemizovať. Najúčinnější a nespočetnekrát overený spôsob zníženia rizika prenosu HIV a iných sexuálne prenosných chorôb, na ktoré zatiaľ neexistuje účinné očkovanie, je metóda A-B-C (abstinencia – vernosť – kondóm), ktorá v prípade, že ľudia nežijú asexuálne a monogamne, odporúča používanie kondómov. Najúčinnším spôsobom tlmenia neudržateľného populačného rastu je všeobecná dostupnosť účinných antikoncepčných prostriedkov a poznatkov o nich.

MČ: Ak veriaci ľudia dôsledne nasledujú rady cirkvi, sú stopercentne chránení okrem tých prípadov, ak by dostali vírus HIV transfúziou v nemocnici alebo pri prenose z matky na dieťa. Ľudia, ktorí žijú sexuálne aktívne mimo manželstva, morálne zásady cirkvi porušujú už v tomto, a teda nebudú asi mať problém kondóm používať. Prečo by počúvali hlas cirkvi tu, ak ho nerešpektujú inde?

JM: Keby katolícki veriaci na Slovensku nasledovali rady katolíckej cirkvi, rodilo by sa u nás podstatne viac detí ako v skutočnosti. Našťastie, podstatne viac ich nasleduje vlastný úsudok. Ľudia v Afrike sú ale veľmi religiózni, väčšinou bez vzdelania, alebo len s veľmi obmedzeným vzdelaním. Preto je veľmi jednoduché vsugerovať im predstavy o „hriešnosti“ alebo neúčinnosti používania antikoncepčných prostriedkov vrátane kondómov. Sexuálna abstinencia je pre miliónové masy rovnako v Afrike ako v Európe fantazmagória... Raz bude vakcinácia jedinou účinnou ochranou v prípade sexu s nainfikovaným partnerom – či už konsenzuálnym (vrátane prostitúcie, ktorá sa v Afrike týka miliónov žien a mužov), alebo nekonsenzuálnym. Kým nie je vakcína proti HIV dostupná, jediná účinná ochrana je správne použitie kondómu. Štúdie ukázali, že aj v prípade sexu s nakazeným partnerom je pri správnom používaní kondómu riziko nákazy nižšie ako 1 %. Kondómy nie sú univerzálne riešenie a ja to ani nikde netvrdím. Sú ale účinnou a pre mnoho ľudí jedinou reálnou možnosťou ochrany. Ratzinger však netvrdil len to – on vyhlásil, že kondómy situáciu zhoršujú. To je tvrdenie, ktoré je absolútne nepodložené, zavádzajúce a priamo ohrozuje životy mnohých podvedených ľudí.

MČ: Tvoj výrok: “Ratzingerova cirkev však šíri po Afrike smrť, a pritom sa pokrytecky sama pasuje do roly predstaviteľky „kultúry života“ je celkom mimo. Katolícka cirkev, ktorej

som členom, nešíri po Afrike smrť. Šíri posolstvo života a lásky. Pre tých, ktorí to posolstvo chcú počúvať. Desatoro je stále aktuálne a je lepším životným programom ako konzumná sexuálna výchova a kondómy.

JM: Brojením proti antikoncepcii Ratzingerova cirkev prispieva ku zhubnému populačnému rastu v Afrike. Dôsledky sú podvýživa desiatok miliónov afrických detí, sporadicky sa opakujúce hladomory, šírenie púští, odlesňovanie a spektrum ďalších environmentálnych problémov, ktoré budú situáciu ďalej zhoršovať. Ratzingerova cirkev dezinformuje nevzdelaných, a teda voči ideológii bezbranných ľudí o účinnosti kondómov – podobne ako sa o to snažite aj vy v tejto diskusii. Prispieva tak k šíreniu epidémie AIDS, ktorá za sebou zanecháva milióny mŕtvych a milióny sirôt.

MČ: Cirkev robí veľmi veľa pre odstraňovanie a znižovanie chudoby v Afrike. Robí veľa pre spravodlivosť a ľudské práva. Spomeniem len príklad Južného Sudánu, kde cirkev bola prítomná počas občianskej vojny aj vtedy, keď skoro všetky inštitúcie odišli a v súčasnosti tu okrem pastoračnej činnosti pôsobí v zdravotníctve, školstve, liečení vojnových tráum, peacebuildingu, občianskeho uvedomovania... Je sudánskou vládou akceptovaným partnerom v oblasti humanitárnej a rozvojovej pomoci.

JM: To je všetko chváľhodné. Problém sú „kolaterálne straty“ vznikajúce ideologicky motivovaným aktívnym šírením dezinformácií o antikoncepcii vrátane kondómov. Znižovanie chudoby je komplexná úloha. Podľa Akčného plánu konferencie OSN o populácii a rozvoji existuje „vzájomný vzťah medzi chudobou, rizikami vyplývajúcimi zo zlého životného prostredia, poruchami výživy, nízkym statusom žien, limitovaným prístupom k sociálnym a zdravotníckym službám, vrátane prístupu k službám plánovaného rodičovstva...“

MČ: Pápež Benedikt XVI. na svojej nedávnej ceste v Afrike hovoril o zmierení a spolupráci medzi jednotlivými etnikami, o medzináboženskom dialógu, vzájomnom rešpekte a spoločnej etickej zodpovednosti s moslimami, o korupcii ako jednom z najväčších ziel, ktoré treba poraziť, o ekonomickej, politickej či sociálnej zodpovednosti, o tom, aby sa veriaci ľudia nechali viesť sociálnym učením cirkvi a prispievali k budovaniu spravodlivejšieho sveta, v ktorom bude môcť každý žiť dôstojne.

JM: To sú všetko ušľachtilé slová a zámery, ktoré, žiaľ, praktický príspevok katolíckej ideológie k populačnému rastu a šíreniu HIV výrazne podkopáva. Spomínaný Akčný plán hovorí: „Najvyšším cieľom je zabezpečiť kvalitu života súčasných a budúcich generácií, preto je potrebné urýchliť demografickú premenu v krajinách kde je nerovnováha medzi demografickým rastom, cieľmi sociálnymi, ekonomickými a životného prostredia, pri plnom rešpektovaní ľudských práv. Je potrebné stabilizovať svetovú populáciu.“¹⁹¹ Len tak bude možné poskytnúť dôstojný život deťom rodiacim sa v Afrike a v iných chudobných oblastiach sveta. „Žiť dôstojne“ totiž znamená narodiť sa do rodiny, ktorá dokáže

191 Plný text Akčného programu OSN medzinárodnej konferencie o populácii a rozvoji prijatom na globálnej konferencii v Káhire v roku 1994 nájdete v slovenskom preklade na <http://www.moznostvolby.sk/kahira94.htm>

zabezpečiť dieťaťu aspoň základné potreby. Preto WHO tvrdí, že možnosť plánovania rodiny zvyšuje šancu na prežitie a dôstojný život narodených detí.

MČ: *Západné médiá „obišli základné stanoviská“ z posolstva Svätého Otca v Afrike týkajúce sa chudoby, zmierenia, spravodlivosti a pokoja. Kvôli polemike o prezervatívoch sa zabudlo na informovanie o zlej situácii mnohých Afričanov, ktorí zomierajú na rôzne choroby, od hladu či vo vojnách. Škoda, že nám akosi nefunguje objektivita informovania cez médiá a novinári sa sústredia len na jednu kontroverznú tému, ktorú pápež spomenul okrajovo a ktorú navyše vytrhnú z kontextu.*

JM: *Naznačujete, že celý svet nesprávne zareagoval na Ratzingerov výrok. Pripomeňme si preto ešte raz čo presne povedal:¹⁹² „...kondómy nie sú riešením, len situáciu zhoršujú“. Jeho výrok je veľmi jasný, je jednoznačne zavádzajúci a pre tých Afričanov, ktorí jeho autora považujú za autoritu, veľmi nebezpečný. Na rozdiel od ideológov totiž z epidemiológie vieme, že používanie kondómov veľmi účinne znižuje riziko nákazy vírusom HIV a používanie antikoncepcie tlmí populačný rast, čím významne prispieva k prevencii hladu a biedy.*

MČ: *Cirkev dodáva ľuďom žijúcim v extrémnej chudobe nádej, odvahu ísť ďalej a vedomie ľudskej dôstojnosti. Aj ľuďom trpiacim a zomierajúcim na AIDS, nehľadiac na to, či používali kondómy, alebo nie. Máme s tým dosť skúseností, keďže spolupracujeme s cirkevnými inštitúciami a organizáciami v Afrike už 14 rokov. Rád budem o tom hovoriť a diskutovať. Ale na určitej úrovni. Nemám chuť diskutovať s ľuďmi, ktorí hrubo a neférovu napadajú cirkev, do ktorej patrim.*

JM: *Táto vec nie je o chuti alebo nechuti, je o morálnej povinnosti humánnych ľudí postaviť sa proti veľkému zlu. Šírenie dezinformácií o antikoncepcii a kondómoch v Afrike považujem za mimoriadne nebezpečné zlo s obrovskými tragickými dôsledkami. Áno, stáročia bolo zaužívané, že cirkev sa nesmela kritizovať. Dnes však žijeme v slobodnej spoločnosti, a aj ak beriete vyslovenie kritického názoru ako urážku, nie je to argument, aby humánni ľudia o tomto veľkom zle mlčali.*

¹⁹² Videozáznam inkriminovaného vyjadrenia možno vidieť napríklad na stránke Deutsche Welle: http://www.dw.de/popups/popup_single_mediaplayer/0,,4107860_type_video_struct_1433_contentId_4109384,00.html?null&format=FlashHigh.

Peniaze nie sú všetko

„Zjedz všetko, deti v Afrike hladujú!“ Vplyv životného štýlu obyvateľov bohatých krajín na spotrebu a svetové ceny potravín. Svet extrémov – obezita bohatých, podvýživa chudobných. Cesty ku zníženiu vlastnej spotreby: striednosť, znížiť konzumáciu mäsa, vegetariánstvo, vlastná produkcia niektorých potravín. Ešte jeden dôvod prečo nefajčiť.

Zanechajme polemiku o kondómoch, antikoncepcii a reprodukčnom vzdelávaní a vráťme sa k tomu, čo okrem finančnej pomoci môžu jednotlivci robiť pre chudobných vo svete. Mnohým ľuďom v strednej Európe asi nenapadne, že existuje forma pomoci, ktorú môžeme robiť každodenne a peniaze pri nej spravidla nedávame, ale naopak, šetríme. Má síce veľmi neadresnú, zdanlivo abstraktnú, ale v skutočnosti veľmi reálnu a dôležitú podobu.

Možno ste v detstve počúvali od svojich starých mám poznámku „Zjedz všetko, pamätaj, že deti v Afrike hladujú!“ Akokoľvek absurdne nám to mohlo pripadať, za týmto apelom starých mám sa skrývala empatia často vyplývajúca z ich osobnej skúsenosti nedostatku v detstve. A čo je dôležitejšie, skrýva sa za ním aj hlboká pravda. Samozrejme, že sa jedlo z vášho stola tým, že ho zjete, nedostane do žalúdka vyhladovaného dieťaťa v Afrike: tak magicky to nefunguje. Naša nadmerná spotreba potravín a plytvanie nimi sa ale neprejavuje len v epidémii obezity. Nadváhou alebo obezitou u nás trpia až dve tretiny obyvateľov a situácia sa postupne zhoršuje aj u detí. Kým v odpadkových košoch končí ešte vždy plno potravín, dôsledkom našej nadmernej spotreby sú – v súlade so zákonmi dopytu a ponuky – aj vyššie ceny potravín. Nejde len o ceny v našich obchodoch, ale aj ceny na svetových trhoch. A práve od svetových cien potravín závisia životy a zdravie mnohých ľudí v krajinách dovážajúcich veľkú časť svojich potravín.

Problematiky potravinovej bezpečnosti sme sa už dotkli v kapitole o „arabskej jari“ a perspektívach MENA regiónu. Pripomeňme si len, že každá krajina severnej Afriky a Stredného východu dováža viac ako polovicu potravín potrebných na nasýtenie svojho obyvateľstva. Od dovozu potravín sú závislé aj mnohé krajiny subsaharskej Afriky. Táto závislosť sa s rastúcou populáciou z roka na rok prehľbuje a ďalej sa zhoršuje predávaním a prenajímaním africkej poľnohospodárskej pôdy Číňanom, Saudskoarabom, ale aj európskym a americkým

firmám, ktoré na africkej pôde zakladajú plantáže produkujúce na vývoz. Drahé potraviny znamenajú pre chudobných Afričanov ešte väčšiu chudobu a pre ich deti hlad a podvýživu s následkami na celý život. Keď tepelná vlna v Rusku v lete 2010 vyhnala svetové ceny potravín na viac ako dvojnásobok priemernej ceny z rokov 1990 až 2005, rekordne vysoké ceny sa udržali až do roku 2012 udržali a ak klesli, tak len nepatrne.

Vo februári 2012 organizácia Save the Children (Zachráňme deti) uverejnila štúdiu hodnotiacu vývoj situácie vo výžive detí v dôsledku rekordne vysokých cien potravín. Podľa jej záverov v prípade, že sa nepodarí účinne riešiť problém podvýživy, bude počas nasledujúcich 15 rokov fyzicky a mentálne postihnutých pol miliardy detí¹⁹³ – najviac z nich v Afrike a Indii. Ročne dnes na svete umiera 7,6 milióna detí – z nich 2,6 milióna v dôsledku podvýživy.

Na svetových cenách potravín záleží ešte viac ako bežne počas období sucha a následných hladomorov, keď záchrana miliónov ľudských životov závisí od potravín dovážaných v rámci humanitárnej pomoci. Vlády a organizácie poskytujúce potravinovú pomoc nakupujú potraviny za svetové ceny a ich vyššie ceny tak znamenajú buď menej nakúpených potravín, alebo ich nákup na úkor podpory iných rozvojových projektov. Práve keď sa v Somálsku šíril hladomor, musel na jar 2011 Svetový potravinový program (World Food Program – WFP) pre nedostatok zdrojov na nákup zásob zredukovať potravinovú pomoc. *„Vo februári sme museli začať znižovať dávky jedla... Teraz v máji je to už extrémne vážne. Máme len 30 % jedla, ktoré potrebujeme na nakrímenie milióna ľudí...V skutočnosti z toho milióna nakrímime len 66 % ľudí, ale množstvo jedla, ktoré im dávame, je len 33 % z toho, čo by mali dostať.“* – uviedol hovorca WFP Peter Smerdon v rozhovore pre BBC.¹⁹⁴

Žiaľ, perspektívy potravinovej bezpečnosti nie sú dobré. Okrem pokračujúcej populačnej explózie v Afrike a záberu státisícov kilometrov štvorcových poľnohospodárskej pôdy cudzincami budú potravinovú bezpečnosť celého sveta dramaticky zhoršovať štyri ďalšie zásadné faktory, o ktorých sme už hovorili. Pripomeňme si ich: tým prvým sú rýchlo pokračujúce globálne otepľovanie a zmeny klímy, druhým je fenomén ropného zlomu, tretím stupňujúci sa nedostatok vody a vyčerpávanie zásob podzemných vôd v mnohých kľúčových krajinách sveta a štvrtým je fenomén „fosforového zlomu“.

Kým ľudia v Afrike hladujú a hladujúce deti zaostávajú v raste, vo vývoji svojho nervového a imunitného systému a viac ako dva a pol milióna ich v dôsledku podvýživy každý rok zomiera, my konzumujeme omnoho viac ako potrebujeme, tlstneme a vyhadzujeme do smeti skazené potraviny kúpené „hladnými očami“. Neprežierať sa a neplytváť potravinami

193 Moje deti nemajú často celý deň nič na jedenie, uviedlo 7 % rodičov v Nigérii. „Občasný“ celodenný hlad detí uviedlo ďalších 20 % rodičov. V prieskume nebola zaradená žiadna iná africká krajina, ale nigérijské výsledky nebudú v afrických pomeroch výnimočné. Máme skôr dôvody domnievať sa, že v Afrike sú krajiny, kde je situácia ešte horšia. Zhrnutie výsledkov štúdie nájdete na <http://www.savethechildren.org.uk/sites/default/files/docs/Nutrition%20survey.pdf>.

194 Celý rozhovor je na stránke <http://www.bbc.co.uk/news/world-africa-13485108>. V tom istom čase bol WFP nútený pod vplyvom nedostatku peňazí na nákup drahých potravín skresáť potravinovú pomoc pre hornaté oblasti západného Nepálu z milióna ľudí na stotisíc ľudí. Ide pritom o oblasť, kde je 70 % obyvateľov chronicky podvyživených. <http://www.bbc.co.uk/news/world-south-asia-13422384>.

je dôležitá cesta, ako môžeme účinne a konkrétne pomôcť svojmu vlastnému zdraviu a súčasne cez znížený dopyt po potravinách vedúci k pomalšiemu rastu ich svetových cien aj chudobným v Afrike a inde na svete.

Ak pochopíme a začneme brať vážne súvislosť medzi našou konzumáciou potravín a ich nedostupnosťou pre chudobných, otvárajú sa nám aj ďalšie možnosti individuálneho príspevku k lepšiemu svetu. Trochu náročnejšie na vôľu je rozhodnutie aspoň znížiť svoju spotrebu mäsa – ak sa už k úplnému vegetariánstvu nevieme odhodlať. Väčšina mäsa, mlieka a vajec v bohatých krajinách dnes pochádza z priemyselných chovov, kde hospodárske zvieratá krmia zrnom, kukuricou a sójou, teda potravinami, ktoré môžu konzumovať aj ľudia. V každom kilograme mäsa je tak mnohonásobne viac rastlinnej potravy: v prípade hovädzieho dobytky je na dochovanie jedného kilogramu mäsa potrebných až 7 kilogramov zrna, v prípade menších zvierat je to menej, napríklad pri hydine je pomer 2 : 1. Keď ale vezmeme do úvahy fakt, že zrniny obsahujú len málo vody, kým veľkú časť hmotnosti mäsa predstavuje práve voda, skutočný konverzný pomer je 4 – 5krát horší. Pochopiteľne, že tieto úvahy platia pri „priemyselne“ chovaných zvieratách kŕmených zrninami a sójou: zvieratá živé trávou lúk a senom sú z tohto pohľadu zhruba neutrálne.

Vedomie o dôsledkoch nakupovania potravín môže byť aj jeden malý motív navyše k tomu, aby sme si aspoň časť zeleniny a ovocia, ktoré skonzumujeme, skúsili dopestovať sami v súkromnej školskej alebo obecnej záhrade, na balkóne paneláku alebo na okne. A ďalšia možnosť, ako spojiť naše stravovanie s pomocou ľuďom v Afrike, je odkladať drobné, ktoré by sme inak dali na nákup prebytočných potravín, do prasiatka (alebo slonika či hrocha) a po jeho rozbití našetrené peniaze darovať niektorej mimovládnej organizácii na pomoc Afrike. Mimochodom, to isté sa dá robiť aj s peniazmi za nekúpené cigarety. Veď pestovanie tabaku tiež zaberá a vyčerpáva pôdu, ktorá by inak mohla slúžiť na produkciu potravín. A rovnako ako obezita aj jeho konzumácia nám ničí zdravie.

Odovzdávanie toho čo vieme: Zachráň ho, biely doktor! O lekároch a ženách v Afrike

Pol storočia po Albertovi Schweitzerovi: zápisky doktorky Chrapovej o práci v Guinei v rokoch 1965 – 1967. Úmrtnosť detí. Postavenie žien. Tragédia zvaná „female genital mutilation“. FGM na prahu 21. storočia: 99 % žien v Guinei, 97 % v Egypte, kam chodievame na dovolenku, 50 % v Keni, kde poskytujeme rozvojovú pomoc. Polovica stratených géniov: dôsledky nerovnoprávneho postavenia žien v spoločnosti. „Kirche, Kuche, Kindern“ versus Nachthexen. Realita práce lekárov v tróPOCH. „Stopy po mojej práci sa stratia ako kvapka vody v púšti.“ Svetový index šťastia.

Ďalšia forma pomoci, ktorú Česi, Slováci a ďalší Stredoeurópania poskytovali obyvateľom afrických krajín už v minulosti a ktorú poskytujú aj dnes, je „vývoz“ jednotlivcov so špecializovaným vzdelaním a schopnosťami dôležitými na pozdvihnutie života ľudí v Afrike, čiže expertov. Ľudia s potrebnými odbornými skúsenosťami, napríklad lekári a učitelia, môžu do Afriky odchádzať ako členovia domácich alebo medzinárodných mimovládnych organizácií (príkladom môžu byť už spomínaní Lekári bez hraníc), pracovníci univerzít, experti najatí komerčnými firmami, ale občas sa stáva, že jednotlivci s dobrodružnejšou alebo nezávislejšou povahou odchádzajú aj na vlastnú päsť, na základe individuálnej iniciatívy.

V rozvojových krajinách pôsobili v uplynulých desaťročiach pravdepodobne stovky slovenských a českých lekárov. Ich motivácie boli rôzne, od úplne altruistických po možnosť zarobiť v cudzine viac ako doma. Ich práca je v posledných rokoch verejnosti pomerne dobre známa vďaka masmédiám a internetovým stránkam,¹⁹⁵ horšie je to už s informáciami

195 V kontexte podvýživy a jej devastujúcich dôsledkov pre život a budúcnosť hladujúcich detí je zaujímavý napríklad rozhovor s pediatričkou profesorkou Adrianou Ondrušovou z Katedry rozvojových štúdií a tropického zdravotníctva Trnavskej univerzity uverejnený v auguste 2011 v denníku Pravda. http://spravy.pravda.sk/nikdy-nemozete-vopred-povedat-ktore-dieta-sa-da-zachranit-pmq-/sk_svet.asp?c=A110818_165245_sk_svet_p12#ixzz1VSorDleH.

o práci našich lekárov v týchto krajinách v dávnejšej minulosti. Predsa ale existuje pozoruhodná výnimka – kniha, ktorej meno je obsiahnuté v názve tejto kapitoly.

Jednou z asi prvých slovenských lekárk pôsobiacich v subsaharskej Afrike bola doktorka Jarmila Chrappová. Možno nebola úplne prvá, ale asi je prvá, kto svoje poznámky a postrehy z práce v tropickej Afrike knižne spracoval a vydal. Jej knižka s názvom „*Zachráň ho, biely doktor!*“¹⁹⁶ opisuje skúsenosti a postrehy z rokov 1965 až 1967, keď pôsobila ako pediatrička v oblasti mesta Boké v západoafrickej Guinei. Kniha vyšla vo vydavateľstve Obzor v roku 1974, teda skoro desať rokov po jej odchode do Afriky, ale keďže je spracovaná ako zápisky a listy, zachovala si pútavosť a sviežosť. Niektoré z 8 000 exemplárov jej vydania môžete stále nájsť v slovenských a českých knižniciach a antikvariátoch.

Hoci sú jej postrehy staré skoro pol storočia, v mnohých kútoch subsaharskej Afriky sú skutočnosti, ktoré opisuje, aktuálne dodnes. V čase, keď doktorka Chrappová a jej manžel chirurg Ivan Chrappa zachraňovali životy detí aj dospelých v Guinei, uplynulo približne pol storočia od prvého pobytu Alberta Schweitzera v Lambaréné, no svet na guinejskom vidieku sa od toho Schweitzerovho na rieke Ogooué v Gabone veľmi nelíšil. To isté, bohužiaľ, môžu povedať aj niektorí z lekárov, ktorí pôsobia v Afrike dnes. Dunenie tamtamov z guinejských čias manželov Chrappovcov síce v posledných rokoch nahradilo cvrlikanie mobilov, ale lekári a lekárky sa v Afrike stále stretávajú s deťmi trpiacimi ťažkou podvýživou, s ľuďmi, ktorých telá sú napakované parazitmi, ktorí trpia dlhodobo zanedbanými chorobami, čo sa nám, Stredoeurópanom, zdajú ako choroby z iného sveta a inej doby. Čo sa zmenilo, je počet obyvateľov Guiney. Ten stúpol z 3 miliónov v polovici 60-tych rokov 20. storočia na viac ako 10 miliónov v roku 2010. Samotné mestečko Boké, v ktorom doktorka Chrappová pôsobila, by dnes s viac ako 120 000 obyvateľov bolo tretím najväčším mestom na Slovensku.

„*Abu mal štyri deti. Tri zomreli, žije len dvojročná dcérka. Takýto výpočet je tu všedný. Z narodených detí väčšia časť zomiera v predškolskom veku...*“, písala v marci 1965 „biela doktorka“. Toto je našťastie oblasť života, ktorá sa aj v Guinei zmenila. Okolo roku 1965 do jedného roka života zomieralo v Guinei 205 z 1 000 narodených detí. Viac ako 20 % do prvého roka života! V Československu to v tom čase bolo stále asi 23 detí z 1 000. V prvom desaťročí 21. storočia ich v Guinei zomieralo už o takmer polovicu menej – presnejšie 93 detí z 1 000. Ale v Čechách to boli už len 3 deti z 1 000, na Slovensku o niečo viac ako 6. Zníženie z 205 na 93 je ohromné, keď ale porovnáme dynamiku zmeny, tá je pre Guineu stále veľmi nepriaznivá. Kým v Guinei klesla úmrtnosť detí na necelú polovicu, v Čechách klesla 7-násobne a na Slovensku 4-násobne.

Mnohé pozoruhodné postrehy doktorky Chrappovej ako pediatričky sa týkajú postavenia žien: „*Prisadol si k nám riaditeľ nemocnice a predstavil nám svoju prvú a druhú ženu. Už ma to prestávalo šokovať. Občas som len prejavila menší údiv, keď došlo k predstavovaniu siedmej alebo ôsmej manželky. To bolo zriedkavé. Štyri obyčajne stačia aj náročnému funkcionárovi.*“

196 Dnes by samozrejme knižka s takýmto „politicky nekorektným“ názvom sotva vyšla – poukázanie na rasu doktora by sa dnes hodnotilo ako prejav rasizmu. V socialistickom Československu rokov sedemdesiatych to možné bolo.

Jej slová a riadky o postavení žien nie vždy odľahčuje humor. Ten chýba napríklad vtedy, keď píše o praxi, ktorá je ešte aj v 21. storočí pliagou mnohých afrických spoločností – o ženskej obriezke, presnejšie o mrzačení ženských genitálií (v anglickej terminológii *female genital mutilation* – FGM). Svetová zdravotnícka organizácia definuje FGM ako „všetky procedúry, ktoré majú charakter čiastočného alebo úplného odstránenia vonkajších ženských genitálií alebo iné poškodenie ženských pohlavných orgánov z iných ako lekárskeho dôvodu“. Africké a arabské spoločnosti praktizujú tri typy FGM – od toho „najmiernejšieho“ spočívajúceho vo vyrezaní klitoris, cez stupeň II pri ktorom obeti odrežú klitoris spoločne s vnútornými pyskami ohanbia až po stupeň III, pri ktorom sú obeti vyrezané klitoris, vnútorné aj vonkajšie pysky. Okolo 85 % obetí v Afrike podstúpi „len“ I. alebo II. stupeň, ale napríklad v Sudáne prevláda tretí typ mrzačenia žien.

„Za dva a pol roka som nevidela ani jednu vydatú ženu, ktorá by nebola podstúpila incíziu. Niektorí rodičia sa ponáhľajú a dajú svoje dcéry „zasvätiť“ ako malé deti, iní vyčkáajú, a dievčatá sa potom podrobujú tejto operácii pred sobášom, väčšinou na žiadosť ženicha. Traduje sa tu veľmi silne zakorenená predstava, že žena, ktorá nie je incidovaná, je často neverná svojmu manželovi a býva menej plodná. ...V nemocnici sme ošetrovali a videli zomrieť mnoho pacientok, u ktorých bola incízia vykonaná takým spôsobom, že zanechala znetvorujúce jazvy, ktoré boli na prekážku pôrodu. Zárok vykonávajú ženy za nehygienických podmienok, starou plechovicou, kusom skla alebo nožom. Bosorky, ktoré ho vykonávajú... pokojne poškodia zvieraciu močovej rúry, takže dievča po zákroku po celý život trpí stálym pomočovaním. Inokedy si infikované rany liečia celé týždne, kým nedôjde k sepse, tetanu, alebo v lepšom prípade, kým sa stav neupraví a nezostanú po ňom už spomínané rozsiahle jazvy.“ Na jej otázky sa matky dievčat len usmievali „To je taký zvyk, my sme to tiež prežili a hlavne, kto by sa s ňou inak oženil?“

Takýto stav bol v Guinei sedem – osem rokov po získaní jej nezávislosti (1958).

A aký je dnes?

FGM na začiatku 21. storočia praktizujú v 28 krajinách sveta, najmä vo východnej, západnej a časti severnej Afriky a na priľahlom Blízkom a Strednom východe. Len v Afrike žije približne 92 miliónov žien, ktoré podstúpili toto stredoveké mučenie a zmrzačenie. Koľko dievčat a mladých žien ho neprežilo, to je tajomstvo púští, saván a pralesov. Na prelome tisícročí, viac ako 50 rokov po práci doktorky Chrappovej v Guinei, podstúpilo v tejto krajine ženskú obriezku ešte stále 99 % všetkých žien! A v Egypte, obľúbenej destinácii slovenských, českých a ďalších európskych turistiek a turistov? Neuveriteľných 97 %!¹⁹⁷ Napriek tomu je Egypt jeden z najväčších prijímateľov rozvojovej pomoci na celej planéte... Kde zostali ľudské práva žien?

Situácia v niektorých krajinách sa mierne zlepšila potom, čo viaceré krajiny Západu nakoniec predsa len začali ďalšiu rozvojovú pomoc africkým krajinám podmieňovať zastavením

197 Podrobné informácie o tejto morbidnej téme nájde čitateľ v práci *Female Genital Mutilation* zostavenej Comfort Momoh a vydanéj britským vydavateľstvom Radcliffe Publishing Ltd. v roku 2005, ktorá je dostupná na internetovej stránke http://books.google.sk/books?id=dVjIP0RFVAMC&pg=PA6&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false. Tento dokument však nemôžem odporučiť povahám so slabším žalúdkom.

tejto brutálnej praxe. Veľmi vážna a nezodpovedaná zostáva otázka, prečo tak neurobili už dávno. Aj slovenská rozvojová pomoc – akokoľvek je malá v porovnaní s rozvojovou pomocou, ktorú poskytujú štedrejšie a zodpovednejšie krajiny – sa v Afrike poskytuje krajinám, ktoré FGM praktizujú v masívnom rozsahu, menovite Sudánu (od roku 2011 Južnému Sudánu), kde je takto zmrzačených 91 % žien a Keni, kde ich je 50 %.¹⁹⁸ Obe krajiny síce formálne podpísali Protokol z Maputo, ktorým sa štáty Africkej únie v roku 2003 zaviazali bojovať proti tejto brutálnej praxi. Sudán ho podpísal v roku 2008 a Keňa postavila FGM mimo zákona v septembri 2011. Lenže podpísať medzinárodnú dohodu je pre politikov jedna vec a skutočne zaviesť z nej vyplývajúce záväzky do praxe je úplne iná. Veď tom vieme svoje aj v strednej Európe.

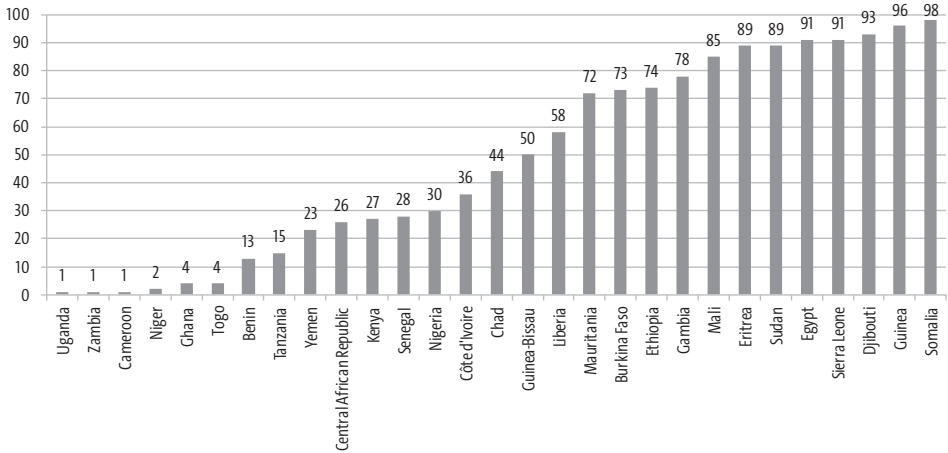
Otázka, či má Západ vôbec poskytovať rozvojovú pomoc krajinám, ktoré nechávajú mrzačiť polovicu svojho obyvateľstva, resp. proti takémuto mrzačeniu dôsledne nezakročia, patrí do kategórie vážnych otázok, akých je v súvislosti s rozvojovou pomocou veľa. Jedna z najrozšírenejších a najlogickejších je napríklad tá, prečo bohatý svet poskytuje rozvojovú pomoc aj vládam, ktoré sú smutne a notoricky známe svojou skorumpovanosťou. Odpovede sú niekedy zložité, ale spravidla sa odvíjajú od základného faktu, že zastavenie rozvojovej pomoci by znamenalo ohrozenie životov tisícov a niekedy miliónov nevinných ľudí vrátane žien a detí, ku ktorým sa aspoň časť pomoci dostáva. Koniec koncov o tom, koľko z mnoho-miliardovej pomoci Európskej únie poskytovanej Slovensku, Česku a ďalším novým členským krajinám EÚ sa rozkradne v podobe provízií a predražených projektov prihrávaných priateľom a sponzorom politických strán, by sa dali popísať stohy papiera. Odhady hovoria, že na Slovensku sú to minimálne desiatky percent¹⁹⁹ a ďalšie miliardy tečú do ekonomicky a sociálne neproduktívnych projektov.²⁰⁰ Korupcia v Afrike je mementom, ktoré ukazuje, že kde chýba svedomie, tam sa dá parazitovať aj na biede tých najubohejších ľudí umierajúcich od hladu. Alebo, aby som použil jazyk populárny začiatkom roku 2012 na Slovensku, aj tie najchudobnejšie krajiny majú svoje „gorily“ – a niektoré majú King Kongov.

Nie všade v Guinei patrí obriezka k pôvodným tradíciám. Napríklad príslušníci národa Baga začali FGM praktizovať až v 30-tych rokoch 20. storočia. *„Mnohí príslušníci kmeňa Baga prijímali mohamedánske náboženstvo. Stávali sa mešity a obyvatelia dedín boli terorizovaní strachom, lebo na posvätenie nových mešít boli potrebné ľudské obeť. V tomto období sa začali aj excízie u dievčat, ktoré sa do tých čias nevykonávali. Dodnes ich robia staré ženy na tajných miestach v buši.“*

198 Podrobný prehľad o praktizovaní FGM v jednotlivých krajinách poskytuje stránka http://en.wikipedia.org/wiki/Prevalence_of_female_genital_mutilation_by_country.

199 O obludnom rozsahu všadeprítomnej korupcie na Slovensku hovoril dávno pred prepuknutím „kauzy Gorila“ napríklad aj britský veľvyslanec na Slovensku pán Michael Roberts. Rozhovor s ním uverejnil pod názvom „Na úplatky ide 20 percent z každého tendra“ v decembri 2010 denník Sme. <http://www.sme.sk/c/5692408/na-uplatky-ide-20-percent-z-kazdeho-tendra.html>.

200 Špičkami ľadovca medzi týmito typmi projektov sú plány na výstavbu 7,5 kilometrového diaľničného tunela Višňové – Dubná Skala, ktorý je možné nahradiť tunelom merajúcim 400 metrov; alebo diaľnice D3 k hraniciam s Poľskom na Kysuciach na trase, ktorou denne prejde menej áut ako medzi dvomi väčšími slovenskými dedinami. „Nytunelované“ verejné a európske prostriedky by v oboch prípadoch dosiahli stovky miliónov eur.

Percento dospelých žien v jednotlivých krajinách ktorým bolo urobené FGM. Údaje z prvej dekády 21. storočia.

Zdroj: http://www.childinfo.org/fgmc_progress.html

Prenesme sa od tejto tragickej tváre časti Afriky späť ku knihe „Zachráň ho, biely doktor!“. Dôsledky nerovnoprávneho postavenia žien v mnohých afrických spoločnostiach majú aj iné podoby ako mrzачenie ženských genitálií. Doktorka Chrappová uvádza napríklad túto: „Matky ešte stále dojčili deti tak dlho, ako si to želal otec. ...Dĺžku dojčenia určoval hlavne stupeň obľúbenosti tej-ktorej manželky. Totiž v čase, keď žena dojčí, muž sa s ňou nesmie stýkať. Stratila by vraj mlieko. Staršie manželky teda zvyčajne dojčili veľmi dlho... Malé deti do šiestich rokov vyzerali chutne ako buclatí barokoví anjeli. Ale potom nastával kritický zlom. Materské mlieko a ryžová voda neobsahujú dostatok železa, vitamínov ani ostatných základných živín... Deti rapídne chudli, boli anemické, hŕfne podliehali rôznym infekciám, ich psychomotorický vývoj sa spomalil. Často mali rachitídu. Niekedy ma celkom prenikalo zúfalstvo pri pohľade na tupé tváre matiek, ktoré lahostajne prikyvovali na každé moje slovo...“

Kým do miest už vtedy prenikala aká-taká zdravotnícka osveta, ženy a deti na guinejskom vidieku boli v podstatne horšej situácii. Práve deti „z buša“ bývali najviac choré. „S vydutými bruškami, paličkovitými končatinami poskytovali typický obraz podvyživených detí. Netrpeli hladom. V buši sa vždy nájde niečo do zobáčika, nejaký ten koreň alebo trocha ovocia, ale trpeli zlou výživou, jej nesprávnym zložením. Vlasy mali bledohrdzavé, akoby odfarbené, v tvári mrzutý alebo zlostný výraz... V pokročilejších štádiách mali tieto deti obrovské opuchy a zúriivo vyplúvali každý kúsok podanej potravy. Mali „kwashiorkor“, chorobu, ktorá ako hrozný príznak stále oblieta africké dediny.²⁰¹ V dedinách bieda a nevedomosť boli vynikajúcim podhubím

201 Takmer o polstoročie neskôr, v roku 2010 hovorí o kwashiorkore martinský infektológ Rastislav Maďar v rozhovore uverejnenom v týždenníku Život. Rozhovor reflektuje jeho skúsenosti z južnej Tanzánie, kde pôsobí s organizáciou International Humanity (<http://www.internationalhumanity.cz/>). Článok sa volá príznačne: Dieta v Tanzánii by zachránila škatuľa sušeného mlieka. <http://zivot.lesk.cas.sk/clanok/8363/dieta-v-tanzanii-by-zachranila-skatula-suseneho-mlieka.html>.

pre všelijaké povery a predsudky. Predvádzali tu svoje praktiky rôzni šamani a šamanky. Táto konkurencia nebola príjemná. ...Príčasť som videla zomierať deti prinesené do nemocnice v poslednom ťažení. Deti otrávené šamanmi a zaklínačmi predávkovaním domorodých liekov, deti po úrazoch „liečené“ tak dlho, až sa zlomená končatina premenila na jediný vak hnisu, deti, ktoré pol roka nik neumýval, ktoré ležali apatické v zhnitých páchnucich handrách, nechty na prstoch zovretých do dlane vrástli im do mäsa a vyrastali na chrbte ruky...”

Takýchto drastických obrazov podáva kniha bielej doktorky mnoho. Niektoré sa týkajú detí, iné dospelých pacientov a ďalšie obetí z radov povstalcov bojujúcich proti portugalskej koloniálnej nadvláde v susednej Guinei-Bissau, ktorých privádzali do nemocnice v Boké do opatery jediným lekárom široko-ďaleko: doktorke Chrappovej a jej manželovi. *„Teraz sme svedkami hrozných výjavov, o ktorých sme čítali vo vojnovnej literatúre. Ľudia s vytreštenými očami, odtrhnutými končatinami, napoly spálení a napoly šialení defilujú pred nami už tretí deň a my sa boríme s nedostatkom najzákladnejšieho materiálu, personálu a času. Pri príchode prvej várky – dvadsaťštyri ťažko ranených – sme na operačnej sále medzi jednotlivými preväzmi a operáciami zaspávali od únavy... Amputácie boli hrozné. Končatiny zle primárne ošetrené, hnijúce. Rany desivého vzhľadu...”*

Vráťme sa ešte od chorých a ranených k spoločenskému postaveniu žien, ktoré je jedným z kľúčových meradiel pokroku alebo zaostalosti ľudskej spoločnosti. Bez rovnoprávnosti žien je každá spoločnosť odsúdená na duchovnú aj materiálnu zaostalosť a zaostávanie za tým svetom, v ktorom sú si ženy a muži rovní. Aj preto napríklad dnešné arabské spoločnosti nemajú ani najmenšiu šancu v čomkoľvek konkurovať civilizácii Západu, veď využívajú len polovicu intelektuálnej a tvorivej kapacity svojich ľudí. Jedným ťahom strácajú najmenej polovicu svojich génirov. Tá druhá, ktorá je v hlavách žien, je tupou ideológiou rodovej nadradenosti odsúdená na atrofiu z nečinnosti.

Keď už je reč o postavení žien v spoločnosti a jeho historických dôsledkoch, odskočme si nakrátko z Afriky a presuňme sa v čase aj v priestore. V škole ste sa určite stretli s rozličnými výkladmi príčin porážky hitlerovského Nemecka vo vojne proti Sovietskemu zväzu. Zložité deje majú komplexné príčiny a jednoduchý výklad dejín je spravidla zavádzajúci. Všetci sme čítali o krutej ruskej zime, nekonečných stepiach, vojne na dvoch frontoch, vlastenectve, alebo – ak chcete – fanatizme, sovietskych vojakov a iných vysvetleniach porážky Nemecka. Osobne som presvedčený, že za víťazstvo vo vojne vďačili Sovietsi predovšetkým jednému faktoru: emancipácii žien. Kým v nemeckej spoločnosti počas druhej svetovej vojny stále vládla patriarchálna filozofia troch „K“ podľa ktorej ženy patria k deťom (Kinder), do kostola (Kirche) a do kuchyne (Küche), Sovietsi z filozofických, ale aj praktických dôvodov (nevýkonnosť socialistickej ekonomiky vyžadovala veľa pracovných síl) umožnili zrovnoprávnenie a emancipáciu žien. Tým ich spoločnosť získala v stave krízy, ktorý nakoniec neodvratne nastal, dvojnásobný počet hláv, rúk a srdiec. A bola dvojnásobne odolná. Kým nemecké ženy opatrovali deti, ženy na Urale montovali tanky, kým nemecké stáli pri platniach kuchýň, tie na východ od Volgy orali a žali polia, kým sa nemecké modlili v kostoloch, ruské či ukrajinské bojovali ako dobrovoľníčky na frontoch. Je paradoxom dejín, že v čase, keď maják západnej demokracie – Spojené štáty americké – riešil otázku, či môžu čierni Američania bojovať ako

piloti v letectve,²⁰² v sovietskom letectve už bojovali tri ženské letecké pluky²⁰³ a niektoré si prebojovali celú cestu od Stalingradu až do Berlína.

A teraz späť do Afriky a k postaveniu žien v Guinei tak ako je zachytené v knihe „Zachráň ho, biely doktor!“. Tu je reflexia inej zásadnej témy života každej ženy – manželstva: „*V nosidlách bolo mladé dievča, niesli ju do ženíchovho domu... Usmievala sa. Ktovie, či ju čaká mladý ženích? Alebo ju nesú ako štvrtú či piatu manželku do domu bohatého starca? Len nech vládze rodiť deti. Keby sa ukázalo, že je neplodná, čakal by ju smutný osud. Okolie by ňou opovrhovalo, ba možno by sa s ňou manžel aj rozviedol. ...Pri dojednávani sobáša majú hlavné slovo príbuzní. Všeobecne tu možno povedať, že sa vám príbuzenstvo pchá do každej, aj tej najintímnejšej záležitosti. ...Cena neviest je odstupňovaná. Ak je mladá a pekná, ak vie po francúzsky, alebo ak dokonca chodila do školy, jej cena je až stotisíc frankov. Priemerná cena priemerne peknej dievčiny z buša je okolo desaťtisíc frankov. ...Žena v rodine má veľmi málo práv, zato však veľa povinností. Tam, kde civilizačné vplyvy prenikajú len pomaly, žijú ľudia lapaní v sieti zákazov, príkazov, nariadení, tabu a rituálnych zvyklostí.“*

Kniha doktorky Chrappovej, možno prvej a určite jednej z prvých lekárok zo Slovenska pôsobiacich v tropickej Afrike, je plná zaujímavých postrehov a komentárov o živote Guinejčanov, ale aj v Guinei pôsobiacich Francúzov, Holanďanov, Američanov a ďalších cudzincov pred polstoročím. Nie je možné ani patrične reprodukovať ich všetky, veď koho moje výňatky zaujali, iste si ešte dokáže jej útlu knihu zohnať a prečítať celú. Predsa len mi dovoľte ešte pár z jej úvah a postrehov.

Mnohí z našich lekárov ktorí sa po roku 1989 rozhodli pomáhať v Afrike, sú veriaci ľudia²⁰⁴ – doktorka Chrappová naopak píše, že vyrástla v rodine, kde sa ateizmus dedil už niekoľko generácií. Počas práce v Afrike sa nevyhnutne zoznámila s mnohými misionármi a niektorí si napriek svetonázorovému rozdielu získali jej priateľstvo a rešpekt: „*Je škoda, že ľudia ako (père) Bienvenu a abbé Barry sú duchovnými. V takomto panenskom kraji, kde ľudia žijú v podmienkach pripomínajúcich pravek, je každý inteligentný a odvážny človek*

202 Čiernych pilotov, známych ako Tuskegee airmen podľa mena segregovanej leteckej základne v Alabame, začalo americké letectvo cvičiť až po osobnej intervencii Eleanor Rooseveltovej v roku 1941. Do bojovej akcie ich pustili po prvý raz v lete 1943. Do konca vojny slúžilo v americkej armáde dohromady 992 čiernych pilotov, ktorí zostrelili spolu 261 nepriateľských lietadiel. Zápas Tuskegee airmen o rasovú emancipáciu zvečnil na filmovom páse v roku 1995 v rovnomennom filme americký režisér Robert Markowitz.

203 Len jeden z týchto plukov, pluk nočných bombardérov, ktorého príslušníčky Nemci nazvali „Nachthexen“ – Nočné bosorky, za vojny sám uskutočnil viac akcií ako všetci vyššie zmienení čierni letci z Tuskegee.

204 Snáď najvýraznejšou osobnosťou je v tomto smere na Slovensku profesor Vladimír Krčméry, lekár, vedec a neúnavný organizátor a inšpirátor vysielania našich lekárov do rozvojových krajín. Profesor Krčméry je okrem iného zakladateľom súkromnej Vysoké školy zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety. Na jej webstránke <http://www.vssvalzbety.sk/projekty> sa nám prihovára týmito slovami: „Zo 6 miliárd ľudí na svete 4,8 miliardy žijú v rozvojových krajinách. Asi jeden a pol miliardy z nich trpí hladom, dve miliardy sú nakazené tuberkulózou, 600 miliónov ľudí ročne sa nakazí maláriou a asi 50 miliónov ľudí je infikovaných HIV. Desiatky miliónov detí, ktoré by situáciu mohli zmeniť, zomrú ročne na tieto tri najčastejšie infekcie. Ďalších desať miliónov pripraví o život hlad. Je lepšie mať našich pacientov pri poslednom súde na lavici obhajcov ako na lavici žalobcov...“.

nesmierne vzácny. A oni takí boli. Cieľavedomí, pohotoví a nadovšetko lúbiaci tento kraj a jeho ľud.“ Jej pozornosti sa nevyhli ani mnohé groteskné podoby náboženských predstáv a povier, o ktorých píše s láskavým humorom. Kedže manželia Chrappovci „adoptovali“ malého šimpanza, ktorý dostal meno Johnny, dozvedeli sa napríklad túto, takpovediac „evolučnú teóriu“: „Keď sme s Johnnym hovorili za jeho prítomnosti, Abu znížil hlas do šepotu. Raz mi vysvetlil, prečo to všetko robí. Šimpanzy totiž vznikli z ľudí, presnejšie z mohamedánov, ktorí nepočúvali príkazy Allahove a nesvätíli sviatočný deň, piatok, ako sa patrí. Niektoré šimpanzy vraj vznikli z kováčov. Ale to je len klebeta.“

Náboženstvá v Afrike však majú a mali omnoho vážnejšie dôsledky ako sú svojrázne a humorne pôsobiace „evolučné teórie“. Mám na mysli fenomén brutálneho zmrzačovania ženských pohlavných orgánov, viazaný na predislamské náboženstvá a neskôr prebraný niektorými vetvami islamu alebo fanatický odpor proti antikoncepcii, propagovaný niektorými vetvami kresťanstva a prispievajúci k extrémnej pôrodnosti devastujúcej africké spoločnosti a k šíreniu vírusu HIV. V roku 1967 chýbalo ešte dlhých 10 rokov do chvíle, keď bol v Somálsku na jeseň 1977 diagnostikovaný posledný prípad kiahní, čo samozrejme vtedy ešte nikto nevedel. Chrappovci preto ešte na apokalyptické kiahne narazili. Stalo sa to počas ich poslednej cesty do hlavného mesta Guiney, kde sa s nimi stretli v tomto kontexte: „Po príchode do mesta sme sa hneď dozvedeli, že v meste sú kiahne. Oficiálne sa nič neoznámilo, takže pútnici do Mekky odlietali veselo ďalej, a po Conakry kolovali fantastické povesti o desiatich až osemdesiatich mŕtvych. Nebolo to nič príjemné. Obyvateľstvo tu nie je pravidelne prečkovávané, epidémia sa môže rozrásť do obrovských rozmerov.“ Našťastie pre svet sa kiahne podarilo vykoreniť v Guinei, Nigérii aj Somálsku skôr, než tomu stihli náboženski fanatici zabrániť. To sa žiaľ dodnes nepodarilo v prípade detskej obrny.

Ak by si niekto náhodou ešte stále myslel, že život európskych lekárov v Afrike je dlhá dovolenka v tropickej destinácii, je samozrejme „vedle jak tá jedle“. Nie je to tak ani dnes, keď mobilná komunikácia a internet predsa len výrazne znižujú pocit osamotení a izolácie. V júli 1965 v denníku doktorky Chrappovej čítame: „Všetko pokrýva pleseň, všetky veci treba denne vetrať, obuv a nábytok čistiť. Filmy a nástroje sú v hermeticky uzavretých nádobách v chladničke. Za dažďov vysoko stúpila chorobnosť. Denne mám v ambulancii sto až stopäťdesiat detí... Ťaží nás naša izolácia a ten neprestajný dážď ide človeku na nervy. Obaja sme prekonali ľahší malarický záchvat... Deväťdesiat percent obyvateľov Boké trpí maláriou. My síce preventívne berieme lieky, ale neunikli sme tomu. ...Keby som len mohla pomáhať efektívnejšie! Lieky sa zasa míňali. Museli sme úzkostlivo šetriť antibiotikami. Práškové mlieko sa minulo, nemocničný sklad i lekárňu v meste zivali prázdnotou...“ V novembri pokračuje: „Tu v Boké sme pomerne ťažko znášali aj bezvýznamnejšie ochorenia, lebo vtedy na nás doliehala naša osamotenosť. Cítili sme sa pripútaní k sebe viac ako kedykoľvek, lebo sme boli na seba odkázaní. Občas na nás padal spleen. Spomínali sme, ako u nás doma vonia les, a počítali sme mesiace, týždne a dni, ktoré nás delili od odchodu domov. Ešteže sme mali meprobamat. Vždy sme pamätali na to, aby bol v našej lekárničke meprobamat a v bare dobrá whisky...“ Na splín však nemali veľa času: na štyri nemocničné oddelenia obsluhujúce rádius 80 kilometrov okolo Boké boli dvaja lekári. Oni dvaja.

Hovorí sa, že do Afriky sa môžete buď zamilovať, alebo ju znenávidieť. Po všetkom tom počítaní mesiacov a dní do odchodu nakoniec ten deň prišiel. *„Tamtam zdola zavíril posledný raz pred spadnutím čiernej opony tmy. A ja som stála pri okne a hovorila som si s Hemingwayom: Ešte som z Afriky neodišla a už sa mi za ňou cnie.“* K jej lútosti za časom v Boké sa družilo aj čosi iné ako bežný sentiment odchádzania. Bolo to ono vedomie márnosti ľudského snaženia zoči-voči historickým silám, ktoré si človek v Afrike uvedomuje viac než kdekoľvek inde: *„Nerobila som si ilúzie, že po mojom odchode to bude fungovať aj naďalej. Chirurga musia vystriedať, ale pediatra nie. Keď odídem, moje detské oddelenie možno celkom zanikne. Nezostane tu nič. Aj stopy po mojej práci sa stratia ako kvapka vody v púšti.“*

Zaujímavý fenomén „hate-love“ vzťahu k Afrike, ktorý poznajú mnohí Európania a Američania, možno súvisí s tým, čo v závere knihy opisuje jej autorka: *„Muži pofajčievajúci na priedomiach nás pristavovali a vypytovali sa, či naozaj chceme z Boké odísť. Vraj, zostaňte tu, v Európe sú ľudia príliš vážni. Až keď nám to oni sami povedali som si uvedomila, že tu sa naozaj každý usmieva, uškŕňa, chichoce, pospevuje si a ani ten najstarší černochoch nepokladá za nedôstojné skackať od radosti.“*

Možno je to naozaj tak, že my, Európania, sme stvorili svet, v ktorom sa síce lepšie žije, ale postupne sme mnohí stratili schopnosť tešiť sa z neho. Ako to ktosi vystihol, šťastie je schopnosť človeka, nie udalosť života. Výskumy fenoménu šťastia – *happiness studies* – sú v posledných rokoch veľmi populárne a opakovane dospievajú k prekvapujúcim výsledkom, keď sa ako šťastnejší javia obyvatelia krajín ako je India či Nigéria, teda štátov s dlhodobým a extrémnym výskytom biedy, nespravodlivosti a násilia. Je celkom možné, že ich drsné prostredie vyvíja selekčný tlak, v ktorom prežívajú najlepšie tí, ktorí majú najväčšiu schopnosť tešiť sa z každodenných maličkostí. Ľudia s depresívnymi sklonmi mávajú často aj oslabený imunitný systém a vo vysoko infekčnom prostredí sa zrejme mnohí nedožijú reprodukčného veku. Iný vynikajúci obranný mechanizmus spočíva vo fatalizme a prenášaní osobnej zodpovednosti za život na niekoho iného. To v prípade Afriky s jej bežnou 100 %-nou religiozitou znamená zákonite na Boha – nech už má akékoľvek meno a podobu.

Ďalší dôvod na pocit šťastia v podmienkach extrémnej chudoby afrických krajín môže byť prízemne biologický: v rozvojových krajinách predstavujú najväčšiu časť obyvateľstva deti a mladí ľudia, teda časť populácie plná životných nádejí, nezaťažená poznaním, bremenom zodpovednosti, skepsou a cynizmom ľudí, ktorí už v živote veľa zažili. A ďalšia príčina rozdielov môže byť lingvistická – aj do slovenčiny môžeme anglické slovo „happy“ preložiť buď ako „šťastný“, alebo ako „spokojný“, čo sú, samozrejme, dosť odlišné pojmy. Tak či onak, podľa Globálneho barometra šťastia v roku 2011²⁰⁵ na otázku: „Vy osobne sa v živote cítite šťastný(á), nešťastný(á) alebo ani jedno ani druhé?“ odpovedalo „šťastný“ 89 % obyvateľov Nigérie (čo bol spolu s Fidži svetový rekord) a 82 % obyvateľov Ghany. Keď sa od počtu šťastných

205 Tlačovú správu o výsledkoch Globálneho barometra šťastia za rok 2011 s podrobnejšími údajmi a grafmi nájdete na http://www.leggermarketing.com/admin/upload/publi_pdf/Press_Release_Global_Barometer_on_Happiness_for_2011-ENG.pdf.

odráta počet nešťastných, skupina afrických štátov skórovala 66 %, západoeurópskych 50 % a – oproti Európe mimochodom omnoho religióznejších – severoamerických len 31 %.

Než skončíme túto kapitolu, položme si otázku, prečo doktorka Chrappová s takou skepsou pozerala na budúcnosť svojej detskej nemocnice v Guinei. Možno to bolo preto, že už v roku 1967 – len pár rokov potom, čo z väčšiny krajín Afriky odišli ich dovtedajší britskí a francúzski koloniálni vládcovia – mohla vidieť a cítiť, že ďalší vývoj čierneho kontinentu bude plný strastí a tragédií: *„Počúvame správy z afrického kontinentu. Sú stále rovnaké. Tam obesili troch ľudí. Prezident a viceprezident Gabonu, páni M'Bemba a M'Bonga svojvoľne posunuli o jeden rok termín prezidentských volieb. Indický fákir vykradol štátnu pokladnicu v Kamerune. Stav stanného práva je už v celej Libérii. Schôdza OAJ sa nemôže skončiť pre úplne protichodné názory delegátov. Štátne prevraty, zrada, tajné popravy.“*

S tým neurobia nič ani sebaobetavejší a najlepší lekári...

Skoro 50 rokov po guinejskej anabáze doktorky Chrappovej bola v marci 2012 do Národnej rady Slovenskej republiky po prvý raz zvolená poslankyňa so skúsenosťou terénnej práce v Afrike, lekárka prof. MUDr. Eva Horváthová, rodená Mitterpachová. Ako a či sa to v nasledujúcich rokoch prejaví na artikulácii tém rozvojovej pomoci v slovenskej „vysokej politike“ je teraz, keď vzniká táto kniha, nezodpovedaná otázka. Skúsenosť s realitou slovenského postkomunizmu aj skutočnosť, že pani profesorka je poslankyňou za opozičnú stranu, radia ostať v očakávaníach pri zemi a byť zdržanliví. Uzavríme ale túto kapitolu jej postrehmi z práce v Afrike skoro 100 rokov potom, čo do Afriky po prvý raz odišiel Albert Schweitzer a inšpiroval tak generácie lekárov.

„Moje prvé stretnutie so zakladateľom, najväčším nadšencom a otcom všetkých novovznikajúcich projektov pomoci tretiemu svetu profesorom Vladimírom Krčmérym bolo náhodné, ale o to silnejšie. V roku 1998, keď vznikal jeden z prvých projektov v Keni, nám profesor prednášal počas môjho štúdia na lekárskej fakulte. Svoju reč o leukémiách s ľahkosťou ukončil krátkou a nesmierne zaujímavou informáciou o novom projekte v Nairobi. Vtedy som sa rozhodla, že tam chcem ísť, tak by sa mala uberať moja cesta. A nebola som jediná. Niektorí to vzdali, alebo im okolnosti nedovolili ísť, ale veľa nás ostalo a skôr či neskôr sme sa stretli.

Túžba po Afrike ma sprevádzala od začiatku mojej lekárskej praxe na Pediatrickej klinike Trnavskej nemocnice. Osud rozhodol, že už po 6 mesiacoch praxe som odletela do hlavného mesta Kene Nairobi. Cieľom bola Mary Immaculate Clinic. Nemala som žiadne skúsenosti s prácou v trópech, ale túžba pomôcť tým, ktorí to potrebujú, a možno i niečo iné zažiť, ma hnala dopredu. Dnes viem, že bez mojej sladkej nevedomosti by som sa tam asi neodvážila znova ísť. Nie pre ťažkú prácu, únavné večery, keď sme sa museli vzdelávať odborne, ale i jazykovo, ale pre strašnú beznádej a prázdnotu, ktorú človek pociťoval, keď sa na vlastné oči denne stretával s ľuďmi, matkami, deťmi, ktorí nemali čo do úst, trpeli chorobami, ktorým sa dá ľahko predísť, lebo jednoducho nemali prostriedky, aby si mohli kúpiť lieky čo i len na teplotu. Stále chodíte do práce a späť a dumáte, ako to zmeniť. Nejete, nepijete, lebo máte stiahnuté hrdlo i žalúdok...

Ako sa to dá zvládnuť? Musíte mať nad sebou veľa anjelov strážnych a skvelých ľudí okolo seba. Ja som mala na takých šťastie. Na klinike pracovali skúsení lekári, ktorí pripravovali novú

misiu v Južnom Sudáne. Kým sa to všetko rozbehlo, pracovali sme spolu. Denne sme ošetrili 50 až 100 pacientov, často sme boli logistami a zabezpečovali výstavbu nových budov, starali sa o zabezpečenie pitnej vody, keď jej bol nedostatok v celej krajine či riešili neustále výpadky elektriny. Základy domorodej svahilštiny mi veľmi pomohli pri komunikácii s domácimi i počas ďalšieho obdobia. Nakoniec som zostala 9 mesiacov. A dnes viem, že táto skúsenosť mi dala najviac. Najviac z odborného lekárskeho hľadiska, ale i ľudského. Lekári a učitelia sa striedali v 3- až 6-mesačných intervaloch. Okrem lekárskej starostlivosti pre tých najbiednejších sme otvorili aj bakalárske a neskôr i magisterské štúdium verejného zdravotníctva. Bolo to detašované pracovisko Trnavskej univerzity, kde sa vzdelávali úspešní kenski študenti zo slumov a bola to pre nich jediná možnosť, keďže za vzdelanie, podobne ako za liečbu, sa v Keni platia nemalé peniaze. Postupne sa pridávali aj ďalšie projekty: prevencia prenosu HIV z matky na dieťa, sirotinec pre deti z ulice, pracoviská na ďalších predmestiach Nairobi i v ďalších mestách.

Kto raz vstúpil na africký kontinent, určite sa túži vrátiť. Vrastie vám totiž hlboko do srdca. Zmení vám život. Aspoň u mňa to tak bolo. O 2 roky som sa tam vrátila na 6 mesiacov znova a dúfam, že nie naposledy.

Keňa ako krajina má veľa problémov. Finančné dary často končia v tých nepravých, skorumpovaných rukách, a preto je podľa mňa najlepšia pomoc tá konkrétna tým najbiednejším, keď hneď vidíte výsledky svojej práce. Veľa vecí totiž človek nedokáže ovplyvniť. Snažme sa preto spraviť to, čo dokážeme.

Ateizmus, sexualita a homosexualita alebo o kultúrnych vojnách a rozdieloch

Mwanza – „najrýchlejšie rastúce mesto na juh od rovníka“. Ostrieže, tilapie a evolúcia. Problém chýbajúceho prírodovedného vzdelania. Vírusy a baktérie sa evolúciou možno menia, ale človek nie! Pozor na bozky na verejnosti. „Adam and Eve, not Adam and Steve“ – ľudské práva homosexuálov a rozvojová pomoc.

Videli ste francúzsko-rakúsky dokumentárny film z roku 2004 Darwinova nočná mora (Darwin's Nightmare)? Ak áno, obrazy z mesta Mwanza a jeho regiónu sa vám určite nezmatelne vryli do pamäte.

Ak nie, vedzte, že Mwanza je druhé najväčšie mesto Tanzánie, leží v hlbokej zátoke južného pobrežia Viktóriinho jazera v nadmorskej výške asi 1 200 metrov. Dnes v ňom žije viac ako pol milióna obyvateľov. O koľko viac, to je jedna z mnohých afrických záhad, lebo presná a spoľahlivá evidencia obyvateľov chýba v Tanzánii rovnako ako v mnohých iných krajinách Afriky. V každom prípade Mwanzania o svojom meste hrdo vyhlasujú, že je „*the fastest growing African city south of the equator*“ („najrýchlejšie rastúce mesto Afriky na juh od rovníka“). Či je to pravda, alebo len slogan vymyslený na pozdvihnutie sebavedomia, je iná otázka. Migrácia ľudí z vidieka do miest je v Afrike všeobecný fenomén, a tak o rýchlom raste počtu obyvateľov Mwanzy ťažko pochybovať. O čom ale možno vážne pochybovať je, či nekontrolovaný rast Mwanzy – vlastne ktoréhokoľvek väčšieho mesta v Afrike alebo inde na svete – je naozaj dôvod na hrdosť. Nemal by byť skôr príčinou obáv? Ľudia však potrebujú byť na niečo hrdí, a tak berme s nadhľadom aj Mwanzanov.

Mwanzu som prvýkrát navštívil dva roky potom, čo tam natočili Darwinovu nočnú moru, ale film som vtedy ešte nepoznal. Mesto som teda videl očami väčšiny *mzungu*,²⁰⁶ ktorí prídu ako turisti, alebo na krátku pracovnú návštevu – čo bol môj prípad. Nevidel som preto miesta, kde sa bedári naboso brodia v hnijúcej mase plnej červov, lariev a múch, aby

²⁰⁶ Mzungu je swahilský výraz pre belocha.

spomedzi kostier nílskych ostriežov vyberali ich hlavy, ktoré potom sušia, údia, predávajú a jedia. Kedysi som ako študent pracoval na patológii a neskôr krátko robil ako lekár súdneho lekárstva. Videl som v živote veľa obrazov, ktoré nie sú pre útlocitné povahy, ale obrazy dospelých a detí medzi rozpadajúcimi sa zvyškami rybích tiel a hemžiacimi sa červami ani stopa po ich zápachu mi z pamäte neschádzajú. Hoci ktovie – možno pre niektorých zážitkových turistov by boli tieto skládky vyhľadávanou atrakciou. Kým zmrazené telá ostriežov odleteli s ukrajinskými pilotmi do európskych reštaurácií, iní Európania možno chodia pozorovať, čo sa deje s ich zvyškami. Je to akýsi emočný bungee-jumping: na okamih sa ponoríte do najväčších hĺbín ľudskej mizérie, aby vás z nich vzápätí vytiahlo pružné lano vašej kreditnej karty.

Čo v Mwanze určite uvidí aj bežný, morbidne obrazy nevyhľadávajúci mzungu, sú krásne scenérie vodných plôch, pahorkov a rozsiatych balvanov. Z nich najznámejšia je „pohľadnicová“ Bismarck rock – členitý balvan trčiaci z jazera blízko brehu trochu pripomínajúci hrad. Bismarckova skala je vizuálny symbol mesta a turistická atrakcia, ktorá sa nedá obísť. Iný zážitok, ktorý si z Mwanzy určite odnesiete – teda pokiaľ z nej pocestujete lietadlom do Dar es Salaamu, na Zanzibar alebo do Aruše – sú veľké plastové nádoby, ktoré má so sebou ako batožinu prakticky každý domorodec. Vedrá sú natlačené tilapiami, veľmi chutnými rybami, ktoré sa lovia vo Viktóriinom jazere a ktoré sú kulinárskym symbolom Mwanzy. Ak ste Tanzánčan, cestovať z Mwanzy domov bez vedra s rybami je ako cestovať za komunizmu do Moskvy bez niekoľkých džínsov.

Práve v Mwanze sa Hotel La-Kairo stal miestom rozhovoru, na ktorý som si neskôr mnohokrát spomenul. V to nedeľné ráno po viacdňovom workshope som si pri raňajkách prisadol k Edith a Mercy, dvom tanzánijským kolegyniam. Po chvíli konverzácie padla zdvorilá otázka: „*Čo budeš dnes robiť?*“

Odpovedal som, že budem čítať a ak sa bude dať, prejdem sa k jazeru.

„*U vás nechodíte v nedeľu do kostola?*“

„*Niektorí áno, ale ja nie,*“ znela moja odpoveď. Začal som tušiť, že bude nasledovať chúlolistivá konverzácia, akú som už v Afrike párkrát predtým zažil.

„*Ako to?*“

„*Ja do kostola nechodím, som ateista...*“

Neviem či Edith a Mercy nepoznali pojem ateista, alebo nechceli veriť tomu, čo počuli. Ich nechápavé pohľady ma prinútili dodať: „*... neverím, že existuje Boh.*“

Keby ma Mercy a Edith neboli už veľakrát počuli rozprávať o zodpovednosti bohatších za slabších, o filantropii, charite a mojom presvedčení, že na svete je viac dobrých ako zlých ľudí („*...ale tí zlí sú lepšie organizovaní*“ – pokračuje ruské príslovie, ktoré nielen Afričanom často citujem), asi by nasledoval skúmový pohľad na moje temeno a hľadanie rohov satanových. Taký pohľad som nepostrehol, ale zneistenie sa dalo hmatať vo vzduchu.

„*Ked' som bol malý, tak som veril, aj chodil do kostola, ale neskôr som prestal...*“ Dodal som, aby som odľahčil situáciu.

„*Prečo?*“

„Uvedomil som si, koľko je na svete biedy, vojen, utrpenia a nespravodlivosti, umierajúcich nevinných detí... Keby Boh existoval a bol by taký, o akom rozprávajú kresťanstvo a ďalšie náboženstvá a v akého ľudia veria, museli by byť svet a ľudia iní. Lepší. Milosrdnejší. Čestnejší. U nás v Európe je veľa neveriacich ľudí, najmä od vojny a vyvraždenia Židov. Keby Boh bol, ako by mohol dopustiť takú hrôzu?“

Samozrejme, že na tieto otázky majú aj na Slovensku niektorí katolíci vysvetlenie, že zámery a cesty Božie sú pre nás nepochopiteľné. Pesničkár Jaromír Nohavica vyjadril to isté pozorovanie o ľahostajnosti Boha voči ľudskému utrpeniu v piesni v albume *Divné století* týmito slovami „...pán Bůh se opil levným balkánským likérem a teď vyspává – jinak to smysl nedává“. V Afrike by sa ten lacný, svedomie uspávajúci likér musel liať potokmi.

Naša konverzácia pokračovala nezvratným smerom.

„Ale ak by nebol Boh, ako by vznikli ľudia?“

Do rozhovoru nevyhnutne vstúpil namiesto bradatého a všadeprítomného Boha bradatý a všadeprítomný Charles Darwin.

„Ľudia aj iné zvieratá vznikli evolúciou z jednoduchších foriem života. Ako sa svet menil, zvieratá a rastliny sa mu neustále prispôbovali, niektoré vyhynuli, iné vznikali... Genetika dnes dokáže veľmi presne opísať, ako sa menia jednotlivé gény aj celé druhy.“

Na prvý pohľad bolo jasné, že som ich svojimi sofizmami nepresvedčil. Opatrne som teda pokračoval. Opatrne preto, lebo ak je pôda náboženských sporov medzi rozličnými vierami horúca a krehká, tak z pohľadu mnohých zbožných ľudí je medzi veriacimi a neveriacimi – ak niekedy v živote neveriaceho človeka vôbec stretli – hlboká priepasť. Vy ste na jej dne a evanjelizačný inštinkt mnohým veriacim káže vytriahnuť vás z pažeráka večného zatratenia. Ak sa pritom ale veľmi mecete, môže to byť pre záchrancu riskantné. A ohrozovať priateľov je to posledné, čo chcete. Ak ste teda ateistka či ateista a pôsobíte v Afrike, je lepšie nechávať si svoju nevieru pre seba. Ak sa už rozhodnete o tejto téme hovoriť, netlačte na pílu. Aj bez toho riskujete, že vaši africkí priatelia budú mať veľký problém zachovať si k vám rovnako vrelý vzťah ako pred vašim ateistickým *coming-outom*. Predstavte si, že by ste sa na slovenskej dedine pred 50 rokmi priznali k homosexualite: čosi podobné je priznať sa v dnešnej Afrike, že ste ateista.

Takže som len opatrne pokračoval: *„To, ako sa druhy vyvíjajú, vidíme dnes priamo pod nosom. Každú sezónu zmutujú nové druhy vírusu chrípky, preto sa musíme proti chrípke očkovať znovu a znovu pred každou novou sezónou. Neustále sa zjavujú nové a nové kmene baktérií rezistentných na antibiotiká, ktoré boli ešte pred pár rokmi na daný druh účinné...“*

„Ale ľudia sa nemenia!“ Priklincovala ma Mercy.

„Menia – ale omnoho pomalšie ako baktérie a vírusy,“ nedal som dopustiť na Darwina a pridala som príklad: *“Keď pred pár tisíc rokmi ľudia domestikovali kravy, kozy a ovce, nemohla väčšina dospelých piť ich mlieko, lebo z neho mali hnačky. Tí, ktorí ale mali aktívne gény na produkciu laktázy, enzýmu na štiepenie mliečneho cukru, mohli piť mlieko po celý život a mali takú obrovskú výhodu, že preživalo omnoho viac ich potomkov. Ich deti nakoniec prerástli a vytlačili potomkov tých, ktorí laktázu nemali a nemohli mlieko piť. Takže dnes v podstate všetci ľudia na celom svete kravské mlieko pijú!“*

Neviem, aký dojem zanechal môj argument, ale debatu som pomaly odviezol od mutácií, selekcie génov a evolúcie druhov na menej citlivú pôdu. Až neskôr mi napadlo, že som možno mohol použiť sugestívnejší príklad a spýtať sa ich, kde na svete sú najčernejší ľudia. Nemám to síce podpreté žiadnymi kolorimetrickými meraniami, ale pamätám si, ako ma kedysi prekvapila tmavočierna koža domorodcov z Papuy-Novej Guiney, vzdalenej od Afriky tisíce kilometrov. Až keď som neskôr študoval kolonizáciu Zeme ľuďmi po odchode našich predkov z Afriky, uvedomil som si, že migrácia *Homo sapiens* po brehoch Arábie a južnej Ázie sa odohrala tak rýchlo, že sa do tropických oblastí južnej Ázie a ďalej na Papuu a do Austrálie dostali ešte s čiernou pleťou. Na rozdiel od migračných prúdov, ktoré zamierili do chladnej Európy, strednej Ázie a cez ňu do Ameriky, nevyseletovala sa u nich svetlejšia pokožka, ale zachovali si pôvodnú tmavú, ktorú pigment melanín chráni pred účinkami silného žiarenia v trópoch. Farba kože je v Afrike, Indii a všade inde na svete, kde žijú ľudia tmavšej pleti, taký významný a emočne nabitý faktor, že tento príklad by na Mercy a Edith urobil nepochybne mocnejší dojem ako moje mäťúce reči o enzýmoch, cukroch a kravskom mlieku.

Výhodu laktázy dal všemohúci aj Afričanom – ale prečo nedal Afričanom aj obrovskú výhodu bielej kože, to je iná a veľmi páľčivá otázka. Biela koža je predsa jasným znakom bohatstva... Ale ktovie – možno by som sa dozvedel, že Božím zámerom bolo vytvoriť trh pre kozmetický priemysel a výroby bieliace pleť a narovnávané kučeravé vlasy.

V každom prípade: ak ste ateista a raz by ste pracovali v Afrike, môžem vám odporučiť značnú dávku zdržanlivosti v teologických debatách.²⁰⁷ Svet okolo vás sa totiž bude veľmi podobáť slovenskej dedine pred štyrmi-piatimi generáciami, ba možno ešte hlbšie v minulosti.

Mimochodom, podobne chúlостivé sú aj všetky témy súvisiace so sexualitou a najmä s homosexualitou. V dôsledku pôsobenia puritánskych misionárov a silnej pozície kresťanstva a islamu v afrických spoločnostiach je v dnešnej Afrike sexualita tabuizovaná. Môj priateľ Lukáš Zorád, o ktorom ešte bude reč a ktorý pôsobil v meste Nanyuki pod Mount Kenya, zažil veľmi vážne dohováranie svojich kenských partnerov potom, čo sa nič netušiac pobozkal na ulici so svojou slovenskou priateľkou. Podotýkam, že nešlo o žiadny „francuzák“ – a nešlo ani o žiadny vtip. Domáci partneri Lukáša upozornili, že pri opakovaní takéhoto nevhodného správania by s ním museli ukončiť spoluprácu. Také kazenie mládeže proste Keňa neunesie...

Olomoucký kolega Jirka Pánek pre zmenu rád spomína na konverzácie na tému homosexualita, ktoré viedol počas svojej práce v nairobskom slume Kibera. Keď v diskusii (samozrejme individuálnej – na verejnom fóre by debatu na takú tému asi neriskoval) obhajoval práva gejov a lesbičiek na erotické vzťahy s ľuďmi toho istého pohlavia, argumentoval aj tým, že sa homosexuálne správanie vyskytuje aj v živočíšnej ríši a je teda prirodzeným javom. Domáci oponent ho uzemnil jasným argumentom: Boh predsa stvoril „*Adam and Eve, not Adam and Steve*“ – teda Adama a Evu, nie Adama a Štefana. Po tomto ťažkom kalibri Jirka nemohol nič iné, než žalostne kapitulovať.

207 A určite si odpustite doma populárne poznámky typu: „Nás, ateistov, má Pán Boh aj tak najradšej, lebo ho stále neobťažujeme svojimi požiadavkami!“

Téma práv homosexuálov však z africkej spoločnosti tak ľahko nezmizne. Je dokonca celkom možné, že sa časom stane nie bez významnou súčasťou napätí a sporov medzi africkými vládami a poskytovateľmi rozvojovej pomoci. V októbri 2011 ministerský predseda Veľkej Británie James Cameron na stretnutí šéfov vlád Britského spoločenstva národov oznámil, že rozvojová pomoc Veľkej Británie bude brať do úvahy aj postoje krajín k ochrane práv homosexuálnej menšiny. Podľa Camerona by nemalo ísť o zníženie celkovej pomoci, ale o zníženie „*budget support*“, teda podpory, ktorá nejde na špecifické projekty, ale prúdi priamo do rozpočtov štátov. Práve toto je však typ podpory, ktorú majú recipientské vlády najradšej – peniaze bez obmedzení. V roku 2011 už Británia z dôvodu obáv o práva homosexuálov zmrazila časť podpory pre rozpočet Malawi a zvažovala podobný krok aj voči Ugande a Ghane.

Na reakciu afrických politikov a verejnosti nebolo treba dlho čakať. Z 54 krajín britského Commonwealthu má až 41 legislatívu zakazujúcu homosexualitu. Iróniou dejín je, že často ide o legislatívu zdedenú z britského práva z čias koloniálnej nadvlády! Ugandský žurnalista Charles Odongpho túto iniciatívu vlády jej veličenstva okomentoval slovami: „*Sú to vaše peniaze a viete, kam ich chcete dať, ale čelíme veľmi vážnym problémom korupcie, chudoby, vzdelávania a hladu. Toto sú pre nás tie najdôležitejšie veci, nie práva homosexuálov.*“ Problém takejto argumentácie je samozrejme v tom, že tak možno argumentovať voči akýmkoľvek ľudským a demokratickým právam (napríklad aj voči ženskej obriezke alebo volebnému právu žien – aj to sú oproti chudobe a hladu „malichernosti“) a že tak môže argumentovať ktorýkoľvek tyran, zvolený despota alebo vojenský diktátor. Poradca prezidenta Ugandy zašiel o kus ďalej, keď britský prístup označil za prejav „exkoloniálnej mentality“ a vyhlásil, že Uganda má po krk toho, že sa k nej správajú ako k dieťaťu. A dodal: „*Ak si musia svoje peniaze zobrať, nech si ich vezmú!*“

To sú odvážne slová v krajine, kde zahraničná pomoc predstavuje 10 až 12 % hrubého domáceho produktu ročne, kde je Veľká Británia tretím najväčším donormom (po USA a Svetovej banke) a kam v posledných rokoch posielala ročne asi 150 miliónov dolárov.²⁰⁸ Uganda je tiež krajina, kde je možné za homosexualitu dostať 14 rokov väzenia až doživotie a kde bol v parlamente už aj návrh zákona, ktorý by niektoré prejavy homosexuality trestal smrťou. Predsa keď ide o „ochranu tradičných hodnôt rodiny a budúcnosti detí“, žiadny trest pre ľudí „iných ako sme my sami“ nie je dosť prísny.²⁰⁹ Tematika ľudských práv, náboženských doktrín a rozvojovej pomoci je v každom prípade tak prepletená, že tu bude asi tak dlho ako sama rozvojová pomoc.

208 Podrobnejšie údaje nájdete v databáze DAC OECD na <http://www.oecd.org/dataoecd/12/32/1883200.gif>.

209 Pozri napríklad správu CNN z 8. februára 2012 na http://edition.cnn.com/2012/02/08/world/africa/uganda-anti-gay-bill/index.html?hpt=hp_t3.

Urobiť z mála veľa a keď je vojak v poli sám

Kde sa prikladá pod solárny varič? Kabinet fyziky na strednej škole v Aruši. Ako využiť 10 miliónov dolárov na ochranu globálnej klímy? Socolowove klíny a možnosti riešenia klimatickej krízy. Solárna energia – nevyužitý potenciál kontinentu. Tomáš Milěř, dedičstvo po babičke a poslanie v západnej Keni: úsporné piecky, pieskové filtre, solárna sterilizácia vody, dusík viažuce stromy, suché záchody a iné vhodné a lacné technológie.

Onedlho po rozhovore v Mwanze som bol v tanzánijskej Aruši svedkom situácie, ktorá ma prinútila pokračovať v premýšľaní o kvalite a obsahu vzdelávania v Afrike. Cez prestávku školenia som na slnečnom dvore hotela nainštaloval improvizovaný solárny varič a do jeho ohniska som umiestnil čierny hrniec s pokrievkou, ktorý som na tento účel priniesol zo Slovenska. Chcel som jednoduchou ukážkou vyvolať u účastníkov školenia záujem o technológiu slnečného varenia. Jej širšie uplatnenie by mohlo pre desiatky miliónov chudobných Afričanov znamenať úsporu veľkého množstva peňazí, ženám by ušetrila množstvo ťažkej práce pri zbieraní a vláčení dreva a desiatky miliónov stromov a kríkov by uchránila pred vyklčovaním.

Lúče horúceho rovníkového slnka koncentrované alobalovou fóliou môj čierny hrniec veľmi rýchlo rozpálili. Tanzánijskí kolegovia popri popíjaní čaju a kávy so záujmom sledovali prestávkový hokus-pókus a tí odvážnejší po povzbudení prikladali ruku k rozpálenému hrncu, aby ju bleskovo odtiahli. To, čo ma na ich reakcii ale zaujalo, nebolo reflexné odtiahnutie ruky. Bola to iná reakcia: viacerí si vzápätí začali solárny varič zo všetkých strán obzerať a hľadať pod ním zdroj tepla. Pochopil som, že tak ako nemajú základy na pochopenie procesov evolúcie, nedostali v škole ani elementárne vzdelanie v optike.

Kým chápanie alebo nechápanie procesov a mechanizmov evolúcie je – snád s výnimkou mutácií vírusu chrípky alebo vývoja rezistencie baktérií na antibiotiká – z hľadiska praktického života pomerne nevýznamné, (ne)chápanie základov optiky, parabolických zrkadiel a lomu lúčov je v tropických a subtropických krajinách úplne iná káva. Bez chápania princípov optiky, alebo aspoň základného povedomia o nej, sa totiž Afričania pripravujú o možnosť

využívať jeden z najväčších prírodných zdrojov, ktorý im príroda štedro nadelila – slnečnú energiu. Pri najbližšej návšteve tanzánijskej strednej školy som požiadal učiteľov, aby mi ukázali školský kabinet fyziky. Ukázali mi miestnosť o veľkosti kúpeľničky s niekoľkými polo-prázdnyimi regálmi. Na otázku, či majú zrkadlá, bola odpoveď nie. Pritom to bola škola vo významnom meste, ktorú krátko predtým vyhodnotili ako jednu z najlepších stredných škôl v Tanzánii. Je teda veľmi nepravdepodobné, že by na tom boli iné školy lepšie. Tieto skúsenosti ma o niekoľko rokov neskôr primäli napísať nasledujúcu esej a poslať ju do súťaže vyhlásenej časopisom Alliance.

Esej sa volala „**Urobiť veľa s málom**“ (v anglickom origináli „Doing a Lot with Very Little“)²¹⁰. Tu je:

„Nezmysel!“ bola moja prvá a kategorická reakcia, keď som sa v lete 2009 dočítal o súťaži esejí na tému “Keby si mal 10 miliónov dolárov, ako by si ich využil na ochranu klímy”, ktorú vypísal britský časopis Alliance. Vzhľadom na kolosálny rozmer problému klimatických zmien 10 miliónov dolárov predsa nič neznamená. Čo by sa dalo s takou smiešnou sumou urobiť!

Ale semienko záujmu sa napriek tomu v mojej hlave usadilo a pomaličky začalo klíčiť. Kočíkujúc po uliciach a parkoch vtedy dva a polročného syna Nanuka, moja myseľ blúdila a jednu za druhou hádzala do pomyselného odpadkového koša myšlienku za myšlienkou.

Najprv som v mysli preskenoval „kliny“, ktoré pred pár rokmi navrhli Robert Socolow a Steven Pacala z Princetonskej univerzity, na ktorej kedysi pôsobil aj veľký Einstein. Socolow a Pacala navrhli, že namiesto toho, aby sme sa pokúšali o jednu rozhodujúcu stratégiu na stabilizáciu globálnych emisií skleníkových plynov, treba sledovať súčasne celú škálu cieľov a cieľ dosiahneme synergiou čiastkových úspechov vo viacerých kľúčových oblastiach. Takže sa na to pozrime. Úspory energie a účinnosť. Desať miliónov dolárov zaplatí zateplenie koľkých domov? Tisícok? Obnoviteľné zdroje energie: dosť peňazí na dve, možno tri stredne veľké veterné elektrárne? Zmena paliva: koľko autobusov by sa dalo konvertovať zo spalovania nafty na stlačený plyn? Pár tisíc? Výsadba stromov: koľko vysadených stromov má porovnateľný vplyv na CO₂ ako milióny v tom istom čase vyrúbaných dospelých veľkých stromov? Kvapka v oceáne. Jedna dedina, dve veterné elektrárne, tisícka konvertovaných autobusov, pár miliónov sadeníc stromčekov – nič z toho nebude mať žiadny merateľný vplyv na klímu. Samozrejme, každý z takýchto projektov môžeme odôvodniť tým, že im pripíšeme „modelovú hodnotu“. Ale pozrime sa pravde do očí: aká je skutočná modelová hodnota niečoho, čo už bolo tisíckrát otestované a potvrdené?

Čo to má ďalej Socolow na svojom shopping liste? Aha – skladovanie uhlíka. Neotestované a extrémne drahé. A potom je tam samozrejme jadrová energia. Ale aj keď dáme bokom ďalšie faktory, 10 miliónov dolárov nepohne stavbu jednej jadrovej elektrárne viac ako o pár malých krokov. Otec teórie Gaia James Lovelock neúnavne argumentuje v prospech jadrovej energie ako nástroja, ktorý by nám mohol pomôcť spomalit

210 Pôvodná anglická verzia tejto esej bola uverejnená na www.alliancemagazine.org v novembri 2009.

oteplovanie klímy a „kúpiť nám čas“ na adaptáciu. Nanešťastie, hoci Lovelock vidí nukleárnu energiu ako jediný nástroj, ktorý nás môže uchrániť pred najhorším, hlboko zakorenené podozrenie voči jadrovej energii sa v blízkom čase nehodlá nikam vytratiť.²¹¹

Takže skutočne nie je nič, čo by som mohol urobiť s 10 miliónmi preto, aby som po sebe zanechal pre môjho malého syna a jeho generáciu obývatel'nú planétu? Budú sa on a miliardy ďalších ľudí po nás prebijať cez 'perfektnú búrku', ktorú predvída John Beddington, vedecký poradca britskej vlády?

Mnoho ľudí sa domnieva, že všetko, čo potrebujeme na zníženie našich emisií a zastavenie globálneho otepľovania, sú technológie. Nevidím to tak. S rýchlo rastúcou populáciou a jej konzumným apetítom sme na ceste k vyčerpaniu našich obmedzených zdrojov a zdevastovaniu planéty bez ohľadu na naše šikovné technológie.

Ak je to tak, možno by som mal tých desať miliónov minúť na to, aby som ľudí zobudil a vyzval ich k menšej spotrebe. Ale toľko prorokov, dávnych aj súčasných, už volalo po skromnosti alebo aspoň po „rozumnom“ zmiernení konzumu. Už pred desaťročiami kládol Erich Fromm otázku 'Mať alebo byť?'. Pre príliš veľa ľudí „byť“ znamená „mať“. Mohli by moje milióny zmeniť čokoľvek v dušiach más zhypnotizovaných všadeprítomnou reklamou na viac, viac a viac výrobkov, ktoré si musíte kúpiť, aby ste boli šťastní, aby ste boli niekto, aby ste boli? Pochybujem. Aj tie najmajstrovskéjšie urobené a šokujúce posolstvá podané superhviezdami a vysielané v primetime hlavných svetových médií by sa rýchlo utopili v hrmiacej cunami reklám na autá, mobily, kozmetiku, nápoje, jedlá, lieky, životné štýly... Utopili a boli zabudnuté.

A potom som to zrazu uvidel. Intuitívne nás to ťahá premýšľať, čo môžeme urobiť na redukcii emisií najväčších znečisťovateľov ako sú Spojené štáty alebo Čína. Ale možno je lepšie namiesto nich sústrediť pozornosť na hlavné obeť zmien klímy. To sú krajiny, kde možno aj s málom peňazí dosiahnuť omnoho viac a kde už dnes ľudia v dôsledku klimatických extrémov trpia.

Tu sa vynorila moja odpoveď na 10-milióndolarovú otázku. V mojej mysli sa vynorili obrazy afrických žien s ťažkými nákladmi dreva na hlavách – a s nimi aj spomienky na pocit tropického slnka búšiaceho na moju hlavu silou kladiva. Spomenul som si na svoje návštevy afrických škôl a ich kabinetov fyziky bez zrkadiel, s ktorými by mohli študentov učiť koncentrovať slnečné žiarenie. Bez toho mladí Afričania ťažko uveria, že ich matky by mohli variť mnohé jedlá bez vzácneho dreva alebo drahého dreveného uhlia, bez dýchania dymu, ktorý poškodzuje ich zdravie, bez ničenia stromov a kríkov v okolí, kam dokážu z deŕín a miest dokráčať, bez produkcie sadzí z miliónov ohnísk horiacich deň čo deň po celom kontinente. Tie isté čierne sadze sú dnes uznané za dôležitý faktor globálneho otepľovania.

211 Esej som napísal skoro dva roky pred haváriou jadrových reaktorov vo Fukušime (marec 2011), ktorá radikálne zhoršila šance na väčší rozvoj jadrovej energetiky. Krátko po nej sa pre budúcnosť bez jadrových elektrární rozhodli Nemecko, Švajčiarsko, Taliansko a svoje jadrové perspektívy a plány prehodnocujú aj ďalšie krajiny.

Je niekoľko dôvodov prečo solárne variče²¹² – jednoduchá a lacná technológia – nie sú v tropických a subtropických krajinách rozšírené. Nedostatok poznatkov je jeden z nich. Nedostatok solídnych, dobre vyzerajúcich a veľmi lacných modelov je iný. S mojimi desiatimi miliónmi by som sa zameral práve na tieto bariéry: v africkej krajine vybranej súťažou a v úzkej spolupráci s miestnymi iniciatívami by som postavil malú továreň na výrobu jednoduchých ale pekných, pevných a veľmi lacných solárnych varičov z odolného plastu. Napríklad z PET, ktorý sa používa na výrobu lacných, a aj v Afrike všadeprítomných plastových fliaš. Čas je vzácny a toto by sa dalo urobiť za pár mesiacov. Už do roka by sme mohli vidieť sociálne a environmentálne úžitky – aj keď, samozrejme, nie ochladzujúcu sa planétu. Dal by som si záležať na tom, aby čo najviac afrických škôl dostalo sadu solárnych varičov do svojich učební a kabinetov fyziky, aby dokázali svojich žiakov naučiť využívať bohatstvo solárnej energie, ktorou sú africké krajiny také obdarené. S desiatkami miliónov afrických rodín využívajúcich solárne variče by niektorí študenti, technici, podnikatelia a politici časom nevyhnutne začali uvažovať, ako túto energiu vyžiť aj na iné účely. Napríklad na čistú elektrifikáciu kontinentu. Tá je „conditio sine qua non“ – ak to s vyťahnutím Afriky z chudoby myslíme vážne a chceme popritom aj bojovať proti zmene klímy.

Kým moja esej hľadala odpoveď na otázku „čo keby som mal 10 miliónov“, mladý učiteľ z Brna sa rozhodol nečakať na výhru v lotérii a rozhodol sa konať. **Príbeh Tomáša Miléřa** je taký inšpirujúci, že by bola chyba nespomenúť ho.

Pred niekoľkými rokmi Tomáš zdedil po babičke majetok v sume asi 100 000 korún a rozhodol sa ho použiť nevhedným spôsobom. Už dávnejšie predtým uvažoval o dobrovoľníctve v rozvojových krajinách, ale nemal naň čas ani financie. Keď v roku 2007 ukončil štúdium učiteľstva fyziky a technickej výchovy na Masarykovej univerzite v Brne, zrazu mal čas aj peniaze, a tak sa časť z nich rozhodol použiť na svoju prvú cestu do Kene. Pred ňou na internete prehľadal ponuky dobrovoľníctva v anglicky hovoriacich krajinách Afriky a nrazil na dedinskú základnú školu v západnej Keni, ktorá hľadala učiteľov. Po príchode do Malavy učil hlavne prírodovedu a matematiku, ale keď bola občas nejaká trieda bez učiteľa, zbral si ju a začal deti učiť o úsporných technológiách – hlavne o slnečných varičoch. Jeden škatuľový slnečný varič vyrobil z lepenky a priviezol ho so sebou – bol to jeden z prvých solárnych varičov v západnej Keni. Po prilete do Nairobi viedli jeho prvé kroky do kancelárie Solar Cookers International²¹³ (SCI – Solárne variče internacionál), teda do organizácie, ktorú dovtedy poznal len z internetu. S SCI nadviazal spoluprácu a neskôr ju pozval do západnej Kene na environmentálny seminár v škole.²¹⁴

212 Nákresy, fotografie a plány mnohých druhov solárnych varičov nájdete napríklad na <http://solarcooking.org/plans/>.

213 Táto organizácia distribuovala alebo inšpirovala asi pol milióna solárnych varičov v krajinách Afriky a inde. Viac informácií o jej činnosti nájdete na <http://www.solarcookers.org/index.html>.

214 Fotografie z tohto prvého seminára a potom z ďalších aktivít Tomáša Miléřa v západnej Keni nájdete na jeho stránke <http://amper.ped.muni.cz/~miler/indi/solarcookers.php>.

Tomášov vklad do „transferu technológií“ zďaleka nezostal obmedzený na solárne variče. Spoločne s rodičmi svojich žiakov časom založil svojpomocnú skupinu Harmony Development Group (Rozvojová skupina Harmónia) a počas letných prázdnin v rokoch 2008, 2009 a 2010 jej prostredníctvom uviedol do povedomia a praxe ľudí z Malavy a jej okolia mnoho ďalších úsporných a dostupných technológií. Sú to technológie, ktoré majú potenciál zásadne zlepšiť život a zdravie stoviek miliónov Afričanov a súčasne prispieť k udržaniu stability životného prostredia a k ochrane prírody v Afrike. V anglickej terminológii sú označované ako „*appropriate technologies*“ (primerané technológie) a patria medzi ne napríklad hlinené piecky na varenie spotrebúvajúce tretinu dreva alebo dreveného uhlia oproti tradičnému africkému vareniu na troch kameňoch, ďalej jednoduché pieskové filtre zásadne zvyšujúce čistotu vody na pitie, elementárna sterilizácia vody na pitie ultrafialovým žiarením tak, že sa vystaví v PET fľašiach slnečným lúčom, výsadba stromov viazúcich atmosférický dusík, ktoré oň obohacujú chudobné africké pôdy, zakladanie škôlok na šírenie týchto drevín a viaceré iné. V roku 2010 postavili v Malave možno prvý suchý záchod²¹⁵ v západnej Keni. Ide o jednoduchú technológiu, ktorá separuje moč a fekálie a umožňuje suché fekálie kompostovať a využívať ako hnojivo. Moč je možné po zriedení s vodou v pomere asi 8 : 1 alebo viac používať ako hnojivo bohaté na dusík, fosfor a horčík.

Tomášov príbeh ilustruje viacero dôležitých vecí. V prvom rade je ukážkou toho, že nemusíme byť všetci lekári alebo zdravotníci, aby sme mohli pôsobiť v Afrike: väčšina Stredoeurópanov má vzdelanie, ktoré vysoko prevyšuje africký priemer, a to umožňuje mnohým ľuďom byť – ak chcú – užitočnými pri rozvojovej práci v Afrike. Napríklad ako učitelia, nositelia nových myšlienok a technológií, budovatelia sietí a kontaktov medzi Afričanmi navzájom (ako to urobil Tomáš Miléř, keď do Malavy priviedol ľudí z nairobskej pobočky SCI), aj medzi Afričanmi a ostatným svetom. Jeden z dôsledkov chudoby je izolácia: tak ako sa život väčšiny Európanov v stredoveku odohrával v okruhu 10 kilometrov od rodnej dediny, aj mobilita väčšiny afrického obyvateľstva je v porovnaní s našou veľmi malá. To obmedzuje ich možnosti – nielen odpozorovať nové veci z iných krajín, ale učiť sa aj z vecí, ktoré sú už známe povedzme v okresnom meste. Samozrejme, naše pomerne slušné všeobecné vzdelanie neznamená, že by sa mali našinci vyberať do afrických krajín bez prípravy. Naopak, čím lepšia a tematicky širšia príprava, tým viac dokáže dobrovoľník pomôcť, tým väčší je jeho „*development impact*“.

Príklad Tomáša Miléřa ukazuje aj to, že jednotlivec môže konať aj nezávisle od domácich rozvojových organizácií a od vonkajšej finančnej podpory. Kľúčom je nájsť si vopred vhodných miestnych partnerov, naučiť sa s nimi jednať primerane ich kultúre a dokázať im, že viete veľa vecí, ktoré pre nich môžu byť užitočné a dôležité. Samozrejme, že po návrate zo svojho prvého pobytu v Keni Tomáš začal oslovovať s prosbou o podporu rozličných

215 Čínska civilizácia recykluje ľudské fekálie od staroveku, čo je zrejme jeden z mechanizmov umožňujúcich, aby pôdy v niektorých tamojších lokalitách napriek tisícročiam ich agrárneho využívania neboli vyčerpané. Podľa literatúry sa aj dnes v Číne využívajú státisíce suchých separačných záchodov.

priateľov, známych aj organizácie doma. Ich finančná podpora mu umožnila pokračovať v práci aj potom, čo minul posledné peniaze z babičkinho dedičstva.

Konečne stojí za zmienku, že svoje skúsenosti z uplatňovania „*appropriate technologies*“ v Keni si Tomáš Milář nenechal pre seba a dnes učí predmet s rovnakým názvom študentov Katedry rozvojových štúdií na Univerzite Palackého v Olomouci.

Od angažovaných jednotlivcov k angažovaným mestám a komunitám

Za to, kde sme, vďačíme mnohým, ktorí nám pomáhali. Kultúrna zrelosť a polomer našej zodpovednosti. Veľký nevyužitý potenciál družobných miest. Sesterské komunitné nadácie Banská Bystrica, Zvolen a Aruša. Geografická izolácia a internet ako príležitosť na družbu škôl a tried. Program ALOHA.

Doteraz sme hovorili najmä o tom, ako sa jednotlivec môže stať aktérom rozvojovej pomoci či už prostredníctvom zmeny vlastného životného štýlu a spotreby, alebo ako darca finančnej pomoci či prostredníctvom poznatkov a schopností odovzdaných aspoň načas do služieb tých, ktorí ich najviac potrebujú.

Čo ale môžete urobiť, ak ste náhodou starosta obce, poslanec či primátor mesta, funkcionárka samosprávneho kraja, riaditeľka základnej či strednej školy, správca farnosti či diecézy alebo aktivistka miestnej komunitnej organizácie? Nikto z týchto ľudí nemá vo svojom popise práce starostlivosť prekračujúcu hranicu vlastného katastra, ale všetci tušíme a vieme, že na tejto hranici naša ľudskosť a kultúra nekončia. A mnohí sme zažili, že v histórii nášho spoločenstva sa nám, našej škole, komunite, mestu, a dokonca celej krajine dostalo pomoci zvonka. Podpory, ktorá nás pohla dopredu, pomoci, bez ktorej by sme dnes možno neboli tak ďaleko ako sme. Jej zdroje len za posledných 20 rokov boli rôzne: či nám už pomáhali súkromné americké, európske, dokonca japonské nadácie a mimovládne organizácie, alebo programy poskytované vládami európskych krajín, USA a Kanady alebo to boli obrovské zdroje, ktoré nám poskytla Európska únia.

Nič z tejto pomoci sme si v pravom slova zmysle nezaslúžili. Možno sme našich donorov niekedy dokázali presvedčiť o tom, že si ich pomoc vážime a že ju dokážeme dobre a poctivo využiť, ale nedostali sme ju preto. Dostali sme ju preto, lebo niekto bohatší a v lepšej situácii ako my na nás myslel a bol pripravený podeliť sa s nami o časť svojho bohatstva.

Zoči-voči Afrike sme my tí bohatší, vzdelanejší a slobodnejší a sme to my, kto by mal na tých biednejších myslieť a podeliť sa s nimi o kúsok svojho bohatstva a poznania. Práve

tak ako za nami prišli a stále prichádzajú ľudia zo západu Európy a spoza Atlantiku. Môj otec by povedal, že „je to naša psia povinnosť“. Som presvedčený, že práve rozvojová pomoc a pomoc slabším je meradlom našej osobnej, komunitnej aj národnej emancipácie. Meradlom veľkosti každého človeka je polomer kruhu, za ktorý pociťuje spoluzodpovednosť. Kým tento polomer nepresiahne Stredozemné more a nedotkne sa rovníka, budeme kultúrne nezrelým národom, ktorý uviazol vo vlastnej infantilnosti.

Keď ako lídri obcí, miest a spoločentiev dospejeme k tomuto poznaniu, vystane pred nami otázka, čo vlastne zoči-voči celému kontinentu s jeho obrovským počtom ľudí a kolosálnymi problémami môžeme urobiť. Odpoveď je ubíjajúce poznanie, že zoči-voči celému kontinentu len veľmi málo. Ale veľmi veľa môžeme urobiť, ak si Afriku rozdelíme na tisíce uchopiteľných častí – na školy, mestá, farnosti, komunitné organizácie. Tak ako si z mnohomiliónového mora sirôt a chudobných detí prostredníctvom adopcie na diaľku vyberáte jedno – dve deti, na ktoré sústredíte svoju pozornosť a malú finančnú pomoc, tak si medzi tisíckami afrických škôl, mestečiek a miest, obcí alebo farností môžeme vybrať tú „našu“.

Skoro každé slovenské alebo české mesto má niekoľko družobných miest – Bratislava ich má 5 (Perugia, Dublin, Ľubľana, Štokholm a Viedeň), Praha 24 (18 v Európe a zvyšok v USA a Ázii), Brno 12 (11 v Európe, jedno v USA), Banská Bystrica 18 (z nich 16 v Európe), Košice tiež 18 (17 v Európe, jedno v USA). Čo majú všetky tieto mestá spoločné? To, že nemajú ani jedno partnerské mesto v Afrike. Prečo?

Preto, že sa stále zo zotrvačnosti pozeráme tam, kde sa môžeme niečo naučiť, kde môžeme niečo získať sami pre seba. To samo osebe nie je zlé: zlé je, že ešte stále nepremýšľame aj o tom, kde a ako by sme mohli už aj my sami niečo odovzdať, alebo sa naučiť niečo úplne iné ako očakávame.

Ďalšia z vecí, ktoré majú tieto a ďalšie mestá spoločné je, že v každom z nich dnes už žije dosť ľudí, ktorí v Afrike a v iných rozvojových krajinách pracovali, žili alebo tam aspoň cestovali. Argument, že to tam nepoznáme, teda neobstoí. Problém je skutočne predovšetkým v tom, ako vnímame svet a ako interpretujeme našu pozíciu v ňom. My, Stredoeurópania, sa aj viac ako 20 rokov po páde komunizmu stále vnímame ako tí, čo natáčajú ruku na Západ, tí, ktorým treba pomáhať a nie ako tí, ktorí by ako zrelí a dospelí ľudia mali byť oporou slabším.

Čo s tým?

V roku 2008 nadviazala Komunitná nadácia Zdravé mesto (KNZM) pokrývajúca svojou pôsobnosťou mestá Banská Bystrica a Zvolen spoluprácu s novo založenou Komunitnou nadáciou mesta Aruša (Arusha Municipal Community Foundation – AMCF) v Tanzánii. Ako každá komunitná nadácia na svete, aj tá banskobystricko-zvolenská je odkázaná predovšetkým na domácich darcov a sponzorov, a preto sa v peniazoch práve netopí. Napriek tomu je na tom so zdrojmi podstatne lepšie ako jej sesterská organizácia sídliaca v Aruši, meste pod piatou najvyššou horou Afriky Mount Meru. Pamätajúc na pomoc a priateľstvo, ktorého sa v čase jej zrodu dostalo KNZM od viacerých amerických a kanadských komunitných nadácií, urobila jej správna rada rozhodnutie vstúpiť s AMCF do „sesterského“ vzťahu. Jeho súčasťou je aj vnútorný záväzok dlhodobej morálnej, technickej, finančnej podpory nadácie v Aruši.

Počas prvých troch rokov tohto partnerstva poskytla KNZM každý rok sesterskej nadácii v Aruši finančné dary vo výške 1000 až 1500 eur. To nie je veľká suma, ale jej význam je omnoho väčší ako si dokáže mnoho ľudí predstaviť. Má veľkú symbolickú hodnotu, pretože sú to jediné peniaze zo zahraničia, ktoré AMCF doteraz získala – všetky jej ostatné zdroje sú domáce. Peniaze z Banskej Bystrice a Zvolena sú akousi tenkou pomoci natiahnutou ponad more a pol kontinentu. Ale majú aj veľký praktický význam, pretože AMCF ich v spolupráci s KNZM využíva cielene na inovatívne projekty: peniaze teda prinášajú aj technologický posun.

Technologický posun, o ktorom hovoríme, sa môže zdať z pohľadu Európanov smiešny. Prostriedky darované KNZM sa napríklad použili na výstavbu murovaných pecí na varenie v školských kuchyniach. Keď sa v Afrike povie „školská kuchyňa“, treba si predstaviť malú zadymenú chatrč, v ktorej na troch kameňoch a na čmudiacom mokrom dreve varia stovkám školákov čaj. Viac ako čaj im školy v mnohých krajinách dať nemôžu – a niekde je aj to luxus. Aruša pritom nie je žiadny zapadákov. Je to tretie najväčšie mesto Tanzánie, ktoré je počtom obyvateľov väčšie ako Bratislava. Je tiež sídlom Východoafrického spoločenstva (East Africa Communities), regionálneho zoskupenia so 130 miliónmi obyvateľov, ktoré združuje Keňu, Tanzániu, Ugandu, Rwandu a Burundi. Teda čosi ako východoafrický Brusel.

Lenže v školách v tomto „Bruseli“ stále varia na troch kameňoch. A predsa v niektorých už nie: s podporou KNZM a tiež bratislavského Centra pre filantropiu boli doteraz v štyroch školských kuchyniach postavené murované pece (V Aruši ich s hrdoťou nazývajú „*efficient stoves*“ – „účinné pece“), nainštalované komíny (aj to je v Afrike inovácia) a zakúpené kotly na varenie. Zdá sa to drobnosť, ale pre tanzánijské školy bez investičných prostriedkov je to akoby ste na Slovensku prebudovali starú uhoľnú kotolňu na kotolňu s kondenzačným plynovým kotlom. Výsledok je, že tieto školy dnes spotrebujú o dve tretiny dreva menej ako keď varili na troch kameňoch. To pre ne znamená veľkú finančnú úsporu. A ženy, ktoré v nich varia čaj, už nedýchajú hustý dym z ohnísk a neníčia si ním priedušky, plúca a oči.

Predtým ako sa AMCF pustila do podpory stavby školských pecí, sprostredkovali KNZM a AMCF v Aruši pracovnú návštevu Tomáša Miléňa, hrdinu predošlej kapitoly. AMCF usporiadala seminár pre učiteľov, na ktorý Tomáš pricestoval z Kene a predstavil na ňom viaceré vhodné technológie, ako solárne variče alebo piecky na varenie. Nevieme presne, koľko z toho, čo sa naučili, dokážu učitelia podávať ďalej, ale inak ako cez učiteľov to nepôjde. Učiteľský stav bol motorom modernizácie európskych spoločností a ani v Afrike to asi nepôjde inak.

V roku 2011 sa vďaka spolupráci medzi KNZM a AMCF podarilo do Aruše priviesť Lukáša Zoráda – ďalšieho z našich expertov pôsobiacich v Keni. Ten pre zmenu viedol pre učiteľov školenie o progresívnych školských záhradách, ktoré Tomáš pomáha budovať v školách pod Mount Kenya. Na jar 2012 už päť arušských škôl pripravovalo v spolupráci s AMCF výstavbu školských záhrad a jedna sa chystala vybudovať systém na zachytávanie zrážkovej vody zo školských striech a používať ju na zavlažovanie záhrad v období sucha. Práve na podporu týchto projektov bola určená aj finančná pomoc KNZM Aruši v roku 2012.

Okrem tohto všetkého sa časť z banskobystricko-zvolenskej pomoci využíva na každoročné udeľovanie „Ceny Neosolium“²¹⁶ žiačkam a žiakom (áno, cena má kategórie pre dievčatá aj chlapcov, aby motivovala obe skupiny) s najlepšimi študijnými výsledkami v prírodovedných disciplínach. Zmyslom ceny je podporovať záujem detí o prírodovedné disciplíny, pretože práve cez ne vedie cesta ku zlepšeniu života v Afrike. A naviac po návšteve riaditeľky KNZM v Aruši (viezla sa popri konferencii v Nairobi, a tak KNZM cesta nič nestála), urobila KNZM zbierku na školské uniformy, topánky a školské potreby, ktoré umožnili 60 sirotám a chudobným deťom vybratým AMCF chodiť do školy.

Toto všetko sa dá urobiť vo významnom africkom meste za pár tisíc eur. Stačí len chcieť a spolupracovať so správnymi ľuďmi. Pochopiteľne, s väčšími prostriedkami by sa dalo urobiť viac – ale pointa je v tom, že darovať niekoľko tisíc eur si raz za rok môže dovoliť skoro každé slovenské mesto. Je to dokonca suma, ktorej časť by si mohlo dovoliť darovať z vlastného vrecka nemálo primátorov, viceprimátorov, poslancov a iných komunálnych činiteľov. Prečo teda zatiaľ žiadne slovenské mesto nemá sesterské vzťahy s niektorým zo stoviek afrických miest a nepodieľa sa v ňom na nejakých konkrétnych rozvojových aktivitách? Veď len miest s viac ako miliónom obyvateľov je v Afrike približne 40 a núkajú tisíce príležitostí podporiť v nich malé, ale veľmi dôležité projekty.

Odpoveďou je zrejme kombinácia ľahostajnosti a pocitu, že aj tak sa nič nedá robiť. Lenže ak môže mať sesterskú organizáciu v Afrike banskobystricko-zvolenská komunitná nadácia, prečo by svoje sesterské mestá v Afrike nemohli mať aj Banská Bystrica a Zvolen? Pokojne by to mohli byť napríklad Aruša a jej dvojča, mesto Moši, učupené pod majestátnym Kilimandžárom len 70 kilometrov od Aruše. Prečo by Nitra nemohla mať sesterský vzťah povedzme s mestom Morogoro, ktoré je tiež sídlom poľnohospodárskej univerzity? Možných liniek a spoločných tém, okolo ktorých by sa dali vzťahy rozvíjať, je pritom omnoho viac. A ak by mal byť problém najšť ich, slovenským a českým mestám by mohli pomôcť naše veľvyslanectvá a zastupiteľské úrady.

Družobné vzťahy našich a afrických miest by sa potom mohli stať katalyzátorom spojnic a vzťahov na úrovni mnohých menších štruktúr, napríklad škôl. Vytvárať sesterské vzťahy medzi banskobystrickými a zvolenskými školami a školami v Aruši sa so striedavými úspechmi pokúša Komunitná nadácia Zdravé mesto: cieľom je postupne vytvoriť husté pradio vzťahov medzi konkrétnymi ľuďmi, učiteľmi aj žiakmi tu aj tam. Moja generácia prežila viac ako polovicu života za ostnatým drôtom, odrezaná od zvyšku sveta komunistickým režimom. Možno preto máme mnohí živo vryté do podvedomia, aké dôležité boli pre nás, vtedy mladých ľudí, aspoň občasné kontakty s ľuďmi, ktorí k nám prichádzali, alebo nám písali spoza železnej opony. Afričania sú dnes odrezaní od sveta podobne ako sme vtedy boli my, len ich od sveta neizoluje politika, ale chudoba a obrovská geografická bariéra v podobe Sahary a mora. V čom je dnes oproti dobe pred rokom 1989 obrovský rozdiel, je samozrejme existencia internetu a e-mailu s možnosťami prenosu textov, obrazov aj zvuku.

²¹⁶ Neosolium je latinský názov Banskej Bystrice. Pochádza od výrazu „neo – solium“, teda „Nový Zvolen“, ale súčasníkom skôr implikuje „neo“ ako inovácie a „sol“ ako slnko – najväčší nevyužitý prírodný zdroj trópop.

Komunikovať so študentmi školy v Tanzánii alebo Keni dnes nie je neriešiteľný problém: ak aj škola nemá prístup k internetu – čo je bežný stav – vždy sa nájde niekto, cez čí počítač sa k nim naša pošta dostane lacnejšie a rýchlejšie ako to išlo v dobe, keď sme v izolácii žili my.

Našťastie je viacero ľudí, ktorí si uvedomujú potenciál obcí, miest a krajov v rozvojovej spolupráci. Zakladateľ a vedúci Katedry rozvojových štúdií Palackého Univerzity v Olomouci docent Pavel Nováček nedávno túto tému sformoval do programu, s ktorým začal oslovovať obce, mestá a kraje v Českej republike. Projekt nazval „Aliance obcí pro humanitární asistenci – ALOHA“. Samosprávy oslovuje týmto inšpirujúcim textom:

„Na světě žije přibližně pětina obyvatel v tzv. rozvinutých zemích v poměrně uspokojivých materiálních podmínkách (jídlo, přístup k nezávadné vodě, přístřeší, ošacení, základní zdravotní péče a přístup ke vzdělání). Čtyři pětiny obyvatel žijí v tzv. rozvojových zemích, kde je situace výrazně horší. Jedna miliarda lidí nemá dostatečný denní kalorický přísun potravin, 1,2 miliardy nemají přístup k nezávadné vodě, 2 miliardy žijí bez elektřiny, 2,6 miliardy nemá k dispozici sanitární zařízení atd.

Rozvinuté země se již více než půl století snaží aspoň dílčím způsobem pomáhat v rámci programů a projektů zahraniční rozvojové spolupráce. Takovou pomoc poskytuje od roku 1996 také Česká republika, nyní v objemu cca 0,1 % hrubého domácího produktu (tedy v ročním objemu přibližně čtyři miliardy korun). Kromě toho u nás i v zahraničí pomáhají jednotlivci, ať už v rámci různých humanitárních sbírek, nebo rozšířených projektů Adopce na dálku a pod.

V západní Evropě je však rozšířená pomoc nejen ze strany státu a angažovaných jednotlivců, ale také prostřednictvím samospráv, zejména na úrovni měst a obcí. Obce a města tím v rámci svých možností přispívají ke zlepšení situace příjemce pomoci, zároveň tím ale také mezi občany města šíří povědomí o životě společenství lidí, kteří žijí ve velmi odlišných geografických, kulturních, sociálních a ekonomických podmínkách.

Takováto rozvojová, resp. humanitární pomoc na úrovni samospráv je u nás zatím spíše ojedinelá (např. kraje Jihomoravský, Olomoucký a Ústecký pomáhají v Srbsku, což však není typická rozvojová země). V roce 2011 poskytlo město Olomouc dar ve výši 200 tisíc Kč na pomoc komunitám žijícím ve Rwandě, zemi dodnes postižené genocidou z poloviny 90. let 20. století. Z rozhovorů se zastupiteli několika dalších měst a obcí je zřejmé, že by také byli ochotni podílet se na podobné pomoci, byť třeba ve finančně nižším rozsahu (např. Hradec Králové a Šumperk). Nabízí se proto možnost vytvořit neformální alianci měst a obcí, které by byly ochotny sdužit svoje prostředky na realizaci několika rozvojových nebo humanitárních projektů. Výše prostředků může být odvozena z ročního rozpočtu obce (např. 0,1 % rozpočtu), nebo vypočítána jako příspěvek jednoho obyvatele města (tedy za každého obyvatele žijícího v obci se poskytnou např. dvě koruny, což byl i případ daru města Olomouce na projekty ve Rwandě). Je však možný i příspěvek stanovený ad hoc, dle možností a politické vůle představitelů obce. Tyto prostředky by pak byly poskytnuty (po vzájemné dohodě) na konkrétní projekt či projekty realizované některou věrohodnou nevládní organizací, která se poskytováním rozvojové či humanitární pomoci profesionálně a dlouhodobě zabývá.

Realizovanými projekty může být např. provozování školy, zdravotnického střediska, pojízdné zdravotní ambulance, vyhledávání a získávání zdrojů nezávadné vody (vrtání studní), podpora mimoškolních aktivit, zejména pro „děti ulice“ atd. S průběhem a výsledky rozvojové či humanitární pomoci budou pravidelně seznamováni občané zúčastněných měst a obcí prostřednictvím webových stránek, městského zpravodaje, tiskových zpráv, besed na různých typech škol, fotografických výstav a pod. Podpoří se tím tedy i vzdělávání a osvěta v tématech, které přesahují hranice nejen českého, ale také evropského geografického i kulturního prostoru.

Koordinátorem projektu může být Univerzita Palackého v Olomouci (Katedra rozvojových studií Přírodovědecké fakulty) a jí zřízená Agentura rozvojové a humanitární pomoci, o. p. s. (ARPOK), která úspěšně funguje od roku 2004 (zabývá se především oblastí rozvojového vzdělávání a globální výchovy). Nebo si zúčastněné obce a města mohou vytvořit svoji organizaci, která by se rozvojové a humanitární pomoci na úrovni samospráv věnovala. To by však bylo pravděpodobně reálné až po úspěšném rozvinutí projektu.

Pokud se alianci obcí pro rozvojovou a humanitární pomoci podaří vytvořit, přispějí tím zúčastnění k tomu, aby se tato forma spolupráce s rozvojovými zeměmi (kde žije 80 % obyvatel planety) rozvíjela nejen na vládní úrovni a na úrovni jednotlivců, ale také na úrovni samospráv, tedy obcí, měst a krajů.

ALOHA je nejen zkratka navrhovaného projektu, je to především nejtypičtější havajský pozdrav. Protože pomoc formou projektů bude nasměrována do geograficky a kulturně vzdálených regionů, jeví se nám tento název jako příhodný. Každé písmeno pozdravu má na Havaji svůj zvláštní symbolický význam, který by pro spolupráci s komunitami v rozvojových zemích měl být motivující a inspirativní.

- A** symbolizuje celé slovo Aloha, které znamená „Vítejte. Cokoliv mám, může být vaše, sdílejte to se mnou.“
- L** symbolizuje havajské slovo Loko Maika'i. To znamená „Co říkám, vychází z mého srdce a mých dobrých úmyslů.“
- O** symbolizuje havajské slovo Oio'olu, to znamená štěstí. „Je to součást našeho dědictví – šťastní Havajané, kteří rádi pomáhají druhým.“
- H** symbolizuje havajské slovo Ha'aha'a, které znamená skromnost a pokoru. „Vítáme vás, rádi uděláme, co si přejete, protože jsme šťastní, můžeme-li učinit něco dobrého pro druhé.“
- A** symbolizuje havajské slovo A'a ka Maka. Znamená, že naše oči se pozorně dívají, ale naše ústa jsou zavřená. „Pokud jsme tě nějak obdarovali, víme, proč to děláme a není třeba o tom mluvit.“

Domáca scéna mimovládnych rozvojových organizácií

Kde všade pôsobia slovenské a české rozvojové MNO? MVRO a FoRS. Nebolo by lepšie koncentrovať pomoc na niekoľko krajín? Na efektívnosti pomoci záleží. Nevyužitý potenciál spolupráce slovenských a českých MNO v Afrike.

Na poskytovanie rozvojovej a humanitárnej pomoci sa podieľa veľké množstvo medzinárodných, štátnych aj mimovládnych subjektov rozličného zamerania. V rôznych kontextoch sme na predošlých stranách narazili na Svetovú banku, Svetovú zdravotnícku organizáciu, Svetový potravinový program alebo Rozvojový program OSN, čo sú príklady najvýznamnejších medzištátnych globálnych rozvojových a humanitárnych organizácií. V istých znakoch je ich obdoba napríklad organizácia Lekári bez hraníc – takisto pôsobí globálne a pod jej značkou pracujú lekári, zdravotníci, logisti a ďalší ľudia z celého sveta. Je to však organizácia patriaca do rámca mimovládnych neziskových organizácií – jej aktivity a financovanie nepodliehajú rozhodovaniu žiadnej konkrétnej vlády na svete a ich účelom nie je generovať zisk pre zakladateľov a manažérov organizácie, ale produkovať verejné blaho.

Mimovládne neziskové organizácie (MNO) venujúce sa rozvojovej práci a humanitárnej pomoci existujú aj v strednej Európe. Väčšina z nich vznikla ako jeden z mnohých plodov slobody až po roku 1989, len niektoré, napríklad národné pobočky Červeného kríža, sú omnoho staršie a do podpory a práce v rozvojových krajinách sa aspoň okrajovo zapájali už dávnejšie. Niektoré sú čisto autochtónne a vznikli zdola ako produkt iniciatívy jednotlivcov, iné vznikli „zvonka“ ako súčasť siete podobne zameraných organizácií v zahraničí. Niektoré sú sekulárne, iné vychádzajú z prostredia rôznych cirkví, niektoré sa špecializujú na užšiu problematiku, iné pôsobia univerzalisticky podľa identifikovaných potrieb v tej-ktorej krajine, reagujú ad hoc na prírodné a ľuďmi spôsobené katastrofy, alebo svoje tematické a geografické zameranie prispôbujú finančným zdrojom, ktoré sa práve dajú získať.

Svet rozvojových MNO na Slovensku a v Česku nie je veľký, ale je dostatočne pestrý na to, aby sa o ňom dalo napísať dielo rozsahom presahujúce túto knihu. Každá z nich má svoju

históriu, úspechy, zlyhania, lídrov a výrazné osobnosti a poučenia, ktoré stoja za to, aby boli zaznamenané a vypovedané. Príbeh každej z nich si zasluhuje rešpekt a úctu, a preto by akýkoľvek pokus o ich stručný popis bol nevyhnutne povrchný. Dovoľte mi preto obmedziť sa v tejto kapitole len na ich vymenovanie, a aj to len tých, o ktorých je známe, že realizujú aspoň nejaký projekt v subsaharskej Afrike.

Na Slovensku sú všetky (alebo aspoň skoro všetky) mimovládne rozvojové organizácie zastrešené Platformou mimovládnych rozvojových organizácií (MVRO). Jej poslaním je „zastupovať spoločné záujmy svojich členských organizácií na domácej pôde i v zahraničí, ovplyvňovať rozhodovateľov pri tvorbe politik rozvojovej spolupráce a zvyšovať povedomie širokej verejnosti o otázkach rozvojovej pomoci.“²¹⁷ Na začiatku roku 2012 mala MVRO 23 riadnych členov a 7 pozorovateľov. Z prieskumu ich webových stránok vyplýva, že projekty v subsaharskej Afrike z nich robí alebo v minulosti robilo týchto desať organizácií:

- eRko – Hnutie kresťanských spoločenstiev detí – Južný Sudán, Keňa, Uganda, Etiópia
- Sila rozvoja – Keňa, Uganda
- Nadácia Integra – Etiópia, Keňa, Južný Sudán
- Združenie Albert – Keňa
- Človek v ohrození – Keňa, Južný Sudán
- Magna Deti v núdzi – Keňa, Južný Sudán, Kongo (DRC)
- Nadácia Pontis – Keňa
- Savio – Keňa, Južný Sudán, Angola
- Slovenská katolícka charita – Keňa, Južný Sudán, Uganda
- Dvojfarebný svet – Nigéria, Lesotho

Okrem organizácií, ktoré sa podieľajú priamo na terénnej práci, sú členmi MVRO aj také, ktoré pôsobia na domácej pôde, ale ich práca s rozvojovými krajinami a Afrikou súvisí. Príkladom môžu byť organizácie Partners for Democratic Change – Slovakia (www.pdcs.sk), Fairtrade Slovakia (www.fairtrade.sk) alebo Slovenský výbor pre UNICEF (www.unicef.sk).

Z geografickej distribúcie krajín, v ktorých slovenské rozvojové MNO pôsobia, je evidentné, že výrazne dominujú tie, ktoré boli alebo stále sú krajinami, ktorým poskytuje pomoc vládna agentúra SlovakAid. Je to predovšetkým Keňa, v ktorej má projekty 9 z 10 menovaných MNO a Južný Sudán, v ktorom pôsobilo alebo pôsobí 6 z 10 organizácií. Ďalšie krajiny, kde slovenské rozvojové MNO pôsobili, sú Angola, Etiópia, Kongo, Lesotho, Nigéria a Uganda.

Pozrime sa teraz podobne stručne na českú scénu. Pandantom MVRO v Českej republike je České fórum pro rozvojovou spolupráci, v skratke FoRS.²¹⁸ Fórum bolo založené v roku

217 Citát je z informačného letáka MVRO vydaného s podporou SlovakAid. Podrobnejšie artikulovanie jej cieľov a mnoho ďalších informácií o Platfome nájdete na webstránke www.mvro.sk.

218 Podrobnejšie informácie o českých rozvojových mimovládnych organizáciách nájdete na <http://www.fors.cz/>.

2002 a v súčasnosti má 37 členov a 10 pozorovateľov. Z nich v subsaharskej Afrike pôsobia, opäť v alfabetickom poradí, tieto:

- Adra, o. s. – Angola, Etiópia, Keňa
- Ambos Mundos – Guinea
- Arcidiecézní charita Praha – Republika Kongo, Uganda, Zambia
- CARE Česká republika, o. s. – Burundi, Etiópia, Uganda
- Centrum Narovinu, o. s. – Keňa
- Diakonie ČCE – Etiópia
- Humanistické centrum Dialog, o. s. – Benin, Guinea, Keňa
- Humanitas Afrika – Burkina Faso, Ghana
- Pro Contact, o. s. – Guinea
- Shine Bean – Keňa
- Siriri, o. p. s. – Stredoafriická republika
- Světlo pro svět, o. s. – Burkina Faso, Etiópia, Rwanda
- Wontanara, o. s. – Guinea
- Člověk v tísni, o. p. s. – Angola, Kongo (DCR), Etiópia, Namíbia, Zambia

Ako vidíme, české mimovládky pôsobia v omnoho väčšom počte afrických krajín ako slovenské. Identifikovaných 14 českých rozvojových MVO s projektmi v subsaharskej Afrike pôsobi až v 15 krajinách (slovenské dohromady v 8). Konkrétne ide o Angolu, Benin, Burkinu Faso, Burundi, Etiópiu, Ghanu, Guineu, Keňu, obe Kongá, Namíbiu, Rwandu, Stredoafriickú republiku, Ugandu a Zambiu. Súčasne je ale pomoc českých rozvojových organizácií omnoho roztrieštenejšia: po štyri projekty podporujú v Keni a Guinei, tri v Etiópii, po dva v Angole, Burkinu Faso, Ugande a Zambii.

Takáto fragmentácia má svoje výhody napríklad v podobe geograficky a kultúrne pestrejšieho know-how, ktorým disponujú české mimovládky vďaka pôsobeniu v mnohých krajinách. Súčasne však môže mať aj veľkú slabinu, a to v nedostatočnej koncentrácii ľudských a materiálnych zdrojov na dosiahnutie hlbšieho rozvojového impaktu. Samozrejme, nikto nemá právo určovať, kto má kde pomáhať, veď ľudí a krajín, ktoré pomoc potrebujú, je toľko, že kdekoľvek v Afrike pôsobíte, máte možnosť ovplyvniť životy mnohých. Ak nám ale ide aj o to, aby sme veľmi obmedzené zdroje, ktoré na rozvojovú pomoc poskytujeme, využili čo najefektívnejšie (a o to by nám malo ísť, pretože nie je jedno, či pomôžeme tisícke alebo tisícpäťsto deťom), potom by sme mali veľmi zodpovedne uvažovať aj o tom, ako dosiahnuť čo najväčší účinok našej pomoci. Rozvojová pomoc by sa v tomto určite mohla a mala poučiť z vojnového umenia. V ňom je koncentrácia síl na dosiahnutie prielomu jedna zo základných stratégií.

Historická, kultúrna a jazyková blízkosť Slovákov a Čechov, ako aj intenzívne väzby, ktoré existujú medzi občanmi oboch blízkych krajín, nám dávajú veľkú príležitosť na užšiu spoluprácu aj na vzdialenom africkom kontinente. Keď môžeme mať v rámci armád spoločnú česko-slovenskú európsku *battlegroup*, možno by sme si vedeli lepšie spoločne počiť aj pri

rozvojovej pomoci v Afrike, či už v rámci spolupráce mimovládnych organizácií, alebo vlád a vládnych agentúr. Jeden detail, ktorý stojí za pozornosť je, že ani MVRO, ani FoRS na svojich webových stránkach neodkazujú na svoje sesterské organizácie v Česku, resp. na Slovensku. Náprava takejto drobnosti je našťastie veľmi ľahká.

Kým sa posunieme k téme oficiálnej rozvojovej pomoci, pripomeňme si ešte, že rozvojové MNO v Česku ani na Slovensku nie sú jedinými cestami, ktorými sa slovenskí a českí občania v Afrike a vo svete angažujú. Nielenže uvedené zoznamy organizácií a krajín, v ktorých pracujú, nemusia byť vyčerpávajúce, ale nenašli by ste v nich ani aktivity sólových hráčov, ani účasť mnohých Čechov a Slovákov v medzinárodných rozvojových organizáciách, ani organizácie, pre ktoré je rozvojová pomoc len vedľajšou, aj keď dôležitou súčasťou (akou je drobná práca Komunitnej nadácie Zdravé mesto v Aruši), ani súkromných aktérov rozvojovej pomoci, akým je napríklad Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce Sv. Alžbety s jej aktivitami v Burundi, Rwande, Etiópii, Južnom Sudáne, Keni a v Ugande.

Oficiálna rozvojová pomoc

Závazok poskytovať oficiálnu rozvojovú pomoc – jeden z dôsledkov nášho členstva v OECD a EÚ. Povinná multilaterálna a dobrovoľná bilaterálna pomoc – 73 : 27. Od slov k činom je ďaleko: číselné záväzky a doterajšia realita v objeme poskytovanej pomoci. Odpustené dlhy plukovníka Kaddáfiho. Bohatým pomáhame mnohonásobne viac ako chudobným. Dobre utajené profesionálne kompetencie pracovníčok SlovakAid.

Slovenská republika sa v roku 2000 stala členom OECD – Organizácie pre ekonomickú spoluprácu a rozvoj – inak známej aj ako „klub vyspelých krajín sveta“. O niekoľko rokov neskôr sa Slovensko a Česko stali aj súčasťou Európskej únie. S členstvom v OECD a EÚ prišli aj členské povinnosti, medzi nimi aj povinnosť stať sa poskytovateľom rozvojovej pomoci. Keďže Česká republika sa stala členkou OECD už v roku 1995, tejto povinnosti sa začala zhostovať s niekoľkoročným predstihom.

Prijať potrebné zákony, vybudovať inštitúcie oficiálnej rozvojovej pomoci a pripraviť ich programy nie je úplne jednoduchá vec, a tak obom krajinám trvalo niekoľko rokov, kým z nich skutočne začali plynúť peniaze na pomoc iným krajinám. Tak ako v mnohom inom, aj v tomto sa nám dostalo pomoci zvonka – v prípade Slovenska najmä od Rozvojového programu Spojených národov (UNDP) a od Kanadskej medzinárodnej rozvojovej agentúry CIDA. Tesne pred vstupom do EÚ sa Slovenská republika v roku 2004 dobrovoľne medzinárodne zaviazala, že do roku 2010 bude na rozvojovú pomoc poskytovať 0,17 % svojho hrubého domáceho príjmu a do roku 2015 to má byť 0,33 % HDP. Aj tieto čísla sú jedným z aspektov oficiálnej rozvojovej pomoci (v medzinárodnej terminológii sa používa skratka ODA – official development assistance), na ktoré sa na nasledujúcich stranách bližšie pozrieme.

Znalca ani pozorovateľa slovenskej politickej scény neprekvapí, že zmienené ušľachtilé zámary zostali aj napriek hospodárskemu boomu prvej dekády storočia až do roku 2012 len na papieri. Ako hovorí nesor slovenského ochranárstva a občianskeho aktivizmu profesor a poslanec NRSR Mikuláš Huba, pre slovenských politikov platí, že Boh je vysoko a Brusel ďaleko, preto sa sľubmi danými v slabej chvíľke netreba vážne zaoberať. Zvlášť, keď

sú tí, ktorým boli tieto sľuby dané, slabí a bez hlasu. V číslach to znamená, že sa zdroje poskytnuté Slovenskom na rozvojovú pomoc vyvíjali takto:²¹⁹

Slovenská republika poskytla		
v roku 2004	30,2 milióna eur, teda	0,07 % HDP
v roku 2005	57,7 milióna eur	0,12 % HDP
v roku 2006	54,3 milióna eur	0,10 % HDP
v roku 2007	54,8 milióna eur	0,09 % HDP
v roku 2008	65,4 milióna eur	0,10 % HDP
v roku 2009	54,0 milióna eur	0,086 % HDP
v roku 2010	55,8 milióna eur	0,085 % HDP

Znamená to, že svoj medzinárodný záväzok plnila Slovenská republika v roku 2010 len na 50 %, pričom od roku 2008 naša pomoc svetu nestúpala, ale naopak klesla o 15 %. Trend stagnácie a zostupu pritom začal hneď rok po našom prijatí do Európskej únie, a to aj napriek tomu, že šlo o roky rýchleho hospodárskeho rastu. Veľký skok z 0,07 na 0,12 % HDP v roku 2005 a malý vzostup pomoci v roku 2008 boli len výsledkom odpúšťania dlhov (zväčša pohľadávok, ktoré Slovensko zdedilo po rozbití Československa) a začlenenía tejto položky do štatistik rozvojovej pomoci. V roku 2005 Slovenská republika odpustila dlhy Afganistanu, Sudánu, Iraku, Albánsku a Libérii a v roku 2008 znovu – a posledný možný raz – Libérii. Iróniou vylepšených čísiel o slovenskej ODA je, že v oboch rokoch Slovenská republika odpustila dlhy aj Líbyi, na ropu bohatej diktatúre pod pevnou vládou Muammara Kaddáfího.

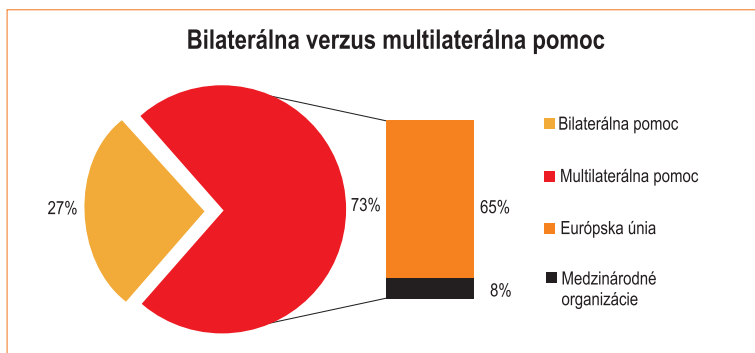
Žiaľ, aj v porovnaní s dvanástimi novými členmi EÚ je percento slovenskej ODA na chvoste. V roku 2010 dával Cyprus na rozvojovú pomoc 0,2 % svojho HDP, Slovinsko 0,13 %, Česká republika 0,12 %, Malta 0,11 %, Estónsko a Litva po 0,10 %, krízou zmietané Maďarsko 0,09 %, chudobné Bulharsko tiež 0,9 % – a teraz to príde! – Slovensko 0,085 % HDP. Za Slovenskom, ktorého politici a médiá nás tak radi vidia ako „stredoeurópskeho tigra“, zostali už len Poľsko, Rumunsko a Lotyšsko.

Keď odhliadneme od nízkeho podielu rozvojovej pomoci na našom HDP, suma skoro 56 miliónov eur, určená na oficiálnu rozvojovú pomoc v roku 2010, sa môže zdať pomerne vysoká. Veď za takú sumu by sa dal v Afrike urobiť naozaj obrovský kus práce. Tento dojem však vydrží len dovtedy, kým sa na toto číslo nepozrieme bližšie.

V štruktúre ODA každej krajiny sú dve hlavné kategórie: multilaterálna pomoc a bilaterálna pomoc. Multilaterálnu pomoc predstavujú naše príspevky do medzinárodných rozvojových inštitúcií, v podstate „členské príspevky“, ktorým sa bez straty členstva nedá vyhnúť. Ide teda o istú formu „vynútenej solidarity“. V roku 2010 pohltila multilaterálna pomoc 73 % z celej slovenskej

219 Všetky ďalšie čísla sú citované z práce Nory Beňákovéj „SlovakAid – an Unemployed Foreign Policy Tool“ (SlovakAid – nevyužitý nástroj zahraničnej politiky) uverejnenom v časopise *International Issues and Slovak Foreign Policy Affairs* č. 3/2010 a z publikácie MVRO „Slovenská rozvojová pomoc v roku 2010“ zo septembra 2010.

ODA – 65 % šlo do Európskej únie a 8 % iným medzinárodným organizáciám. Len 27 % – o niečo viac ako 15 miliónov eur – pripadlo na bilaterálnu, teda „dobrovoľnú“ rozvojovú pomoc.

Zdroj: Slovenská rozvojová pomoc v roku 2010, MVRO, september 2011.

Dostupné na <http://www.mvro.sk/sk/kniznica/category/2-publikacie>.

Ale ani tu sa problém nekončí: zo sumy 15 miliónov eur pohltili skoro 2,5 milióna eur administratívne náklady, 2,25 milióna štipendiá pre študentov z rozvojových krajín a ich výučba slovenčiny, skoro 1,7 milióna eur išlo na pomoc utečencom, viac ako pol milióna na misie ministerstva vnútra a ministerstva obrany v Bosne, Kosove, Gruzínsku, Moldavsku, Ukrajine a Afganistane a viac ako 360 tisíc na školenia, služobné cesty a odborné stáže. Keď všetky tieto peniaze odpočítame, na skutočnú pomoc z 15 miliónov eur zostáva menej ako polovica: 5,4 milióna na rozvojové projekty, 1,9 milióna na humanitárnu pomoc a necelých 350 tisíc na mikrogranty realizované prostredníctvom slovenských ambasad.

Bilaterálna rozvojová pomoc	15 203 603,7
Rozvojové projekty	5 395 501,2
Mikrogranty (realizované prostredníctvom zastupiteľských úradov)	346 299,8
Humanitárna pomoc (materiálna + finančná)	1 894 897,2
Spolufinancovanie európskych projektov	46 030,9
Projekt MZV - Transfer skúseností z prístupových procesov	24 000,0
Utečenci	1 867 777,0
Štipendiá pre študentov z rozvojových krajín, výučba slovenčiny	2 251 947,9
Misie MV SR, MO SR (Bosna, Kosovo, Afganistan, Gruzínsko, Moldavsko, Ukrajina)	529 702,0
Školenia, služobné cesty, odborné stáže	365 739,8
Administratívne náklady	2 456 043,0
Systém vykazovania ODA	25 665,0
Multilaterálna rozvojová pomoc	40 609 177,1
Príspevky do medzinárodných organizácií, medzinárodných finančných inštitúcií	4 249 177,1
EÚ	36 360 000,0
ODA	55 812 780,8
Zdroj: MZV SR	

Zdroj: Slovenská rozvojová pomoc v roku 2010, MVRO, september 2011.

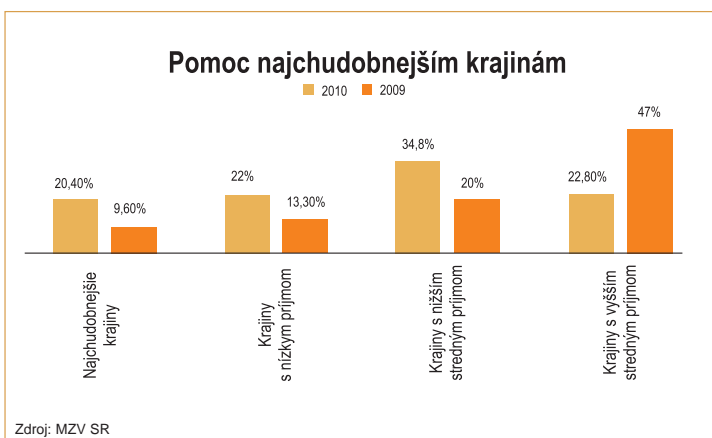
Dostupné na <http://www.mvro.sk/sk/kniznica/category/2-publikacie>.

Teraz prichádza chvíľa, keď sa môžeme pozrieť, kam konkrétne peniaze slovenskej ODA išli. Ak vás obľialo studenou vodou zistenie, že 73 % oficiálnej rozvojovej pomoci Slovenska sú povinné platby medzinárodným organizáciám a viac ako polovica zo zvyšku sú peniaze, ktoré nikdy neopustili územie Slovenska, pripravte sa na ešte trochu ľadu do kúpeľa.

V roku 2009 išli dve tretiny (presnejšie 67 %) peňazí z bilaterálnej pomoci na projekty v krajinách s vyššími strednými a strednými príjmami! Podľa údajov Ministerstva zahraničných vecí SR citovaných v správe MVRO z roku 2011 dostali najchudobnejšie krajiny sveta a krajiny s nízkymi príjmami len 23 % sumy rozdelenej agentúrou SlovakAid na podporu projektov.

Najviac pohltili krajiny so strednou úrovňou príjmov ako Srbsko, Macedónsko alebo Ukrajina. Nič proti nim – sú to krajiny, ktoré sú nám geograficky, jazykovo aj kultúrne blízke a je ušľachtilé, že sa im snažíme pomáhať. Ibaže podpora týmto krajinám proste nemá čo hľadať v rozpočtoch určených na rozvojovú pomoc. Dá sa celkom opodstatnene predpokladať, že aj pre Srbov či Ukrajincoov samotných by bolo nepríjemné, ak nie rovno urážajúce, keby vedeli, že pomoc, ktorá zo Slovenska smeruje k nim je – obrazne povedané – odtrhnutá od úst hladujúcich detí v Keni, Etiópii alebo Sudáne.

Pre objektívnosť treba uviesť aj to, že v poslednom roku, za ktorý boli v čase dokončovania tejto knihy spracované údaje, teda v roku 2010 sa pomer prostriedkov plynúcich k bohatým susedom a k chudobným ďaleko od nás v porovnaní s predošlými rokmi aspoň trochu zlepšil. Krajiny patriace do kategórie najchudobnejších krajín na svete, menovite Sudán, Etiópia, Mozambik, Afganistan a Haiti, dostali 20,4 % celkovej pomoci (spolu 1,18 milióna eur) a 22 %, čiže 1,27 milióna eur odišlo na podporu projektov v krajinách s nízkymi príjmami – do Kene, Kirgistanu, Vietnamu, Uzbekistanu, Pakistanu a Kosova. Napriek tomuto posunu stále skoro 58 % slovenskej ODA skončilo v omnoho bohatších krajinách. Viac ako 1,1 milióna eur dostalo Srbsko (krajina v kategórii „vyšší stredný príjem“), 450 tisíc išlo do Bosny, 380 tisíc do Moldavska, 360 tisíc do Gruzínska, vyše 350 tisíc do Macedónska, štvrt milióna na Ukrajinu...

Zdroj: Slovenská rozvojová pomoc v roku 2010, MVRO, september 2011.
Dostupné na <http://www.mvro.sk/sk/kniznica/category/2-publikacie>.

Tento nepomer je ešte výraznejší, keď vezmeme do úvahy počty obyvateľov krajín, o ktorých hovoríme. Srbsko s menej ako 7,2 milióna obyvateľov dostávalo od Slovenska v rámci oficiálnej rozvojovej pomoci toľko peňazí ako päť krajín z kategórie najchudobnejších, ktoré majú spolu 173 miliónov obyvateľov (Etiópia 84 + Sudán 31 + Mozambik 23 + Afganistan 25 + Haiti 10 miliónov). Výška HDP na obyvateľa v Srbsku je pritom v nominálnom vyjadrení²²⁰ 5 270 dolárov, kým podľa údajov Svetovej banky HDP piatich najchudobnejších krajín, do ktorých smerovala naša ODA, bol v rozpätí od 360 (Etiópia) do 1 420 (Sudán) dolárov v prepočte na PPP. Ak z týchto prepočtov vyjmeme Sudán a nahradíme ho Južným Sudánom, počet obyvateľov síce klesne na 150 miliónov, ale rozptyl ich nominálneho HDP na obyvateľa klesne na 360 dolárov v Etiópii až 670 dolárov v Haiti. Nechcem byť patetický, ale chce sa mi zvolať: „Zastavme sa, bratia!“ ...a začneme myslieť, pretože tieto čísla a absurdnosť v nich obsiahnutá sa samy od seba nestratia.

Nebudem sa púšťať do podobného rozboru pomoci poskytovanej Českou rozvojovou agentúrou, ale aj krátky pohľad na témy a projekty rozvojovej spolupráce, ktoré podporuje,²²¹ naznačuje, že krajiny ako sú Moldavsko, Mongolsko, Srbsko a Gruzínsko aj od nej dostávajú podobne neproporčne vysokú finančnú podporu v porovnaní so skutočne chudobnými krajinami Afriky a Ázie. Do skupiny „programových krajín“, teda tých, ktoré sa považujú za prioritné a kam má smerovať najväčšia časť českej ODA, sú zaradené Moldavsko, Mongolsko, Bosna a Hercegovina, Afganistan a Etiópia, do skupiny „projektových krajín“ Kosovo, Srbsko, Gruzínsko, palestínske územia a Kambodža a medzi „ostatné“ – teda tie, z ktorých česká rozvojová pomoc postupne odchádza – sú zaradené Angola, Jemen, Vietnam a Zambia.

Česká ODA teda postupne opúšťa štyri „*lower – middle income*“ krajiny, čo sa zdá byť do určitej miery v poriadku. Aktivity na úrovni projektov ponecháva v troch krajinách tej istej „*lower MIC*“ kategórie (Kosovo, Gruzínsko, západný breh Jordánu a Gaza), v jednej chudobnej krajine (Kambodža) a v jednej krajine s vyššími strednými príjmami (Srbsko).²²² To je v poriadku z hľadiska politických záujmov Českej republiky o postkomunistický priestor (Srbsko, Kosovo, Gruzínsko), ale s výnimkou Kambodže to nie je v poriadku z hľadiska svetového úsilia o boj s extrémnou chudobou a dosiahnutie MDGs. Konečne najvyššiu prioritu dostávajú dve chudobné krajiny – Afganistan a Etiópia, dve krajiny s nižšími strednými príjmami (Moldavsko a Mongolsko) a jedna s vyšším stredným príjmom (Bosna a Hercegovina).

Zdalo by sa, že sme tu svedkami aspoň závanu čohosi progresívneho – dve z piatich prioritných krajín sú skutočne chudobné... Z tejto ilúzie vytriezvieme, keď sa opäť pozrieme na ľudnosť týchto piatich krajín: kým vo dvoch skutočne chudobných krajinách z programovej päťky žije dohromady skoro 110 miliónov ľudí, v troch omnoho bohatších prioritných krajinách ich žije dovedna 10 miliónov (3,8 milióna v Bosne a Hercegovine, 3,5 v Moldavsku

220 Ako zdroj dát tu používame wikipédiu

[http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_\(nominal\)_per_capita](http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_(nominal)_per_capita).

221 Jej správy a programové dokumenty nájdete napríklad na <http://www.czda.cz/cra/kde-pomahame.htm>.

222 Klasifikácia ekonomickej úrovne krajín podľa Svetovej banky.

<http://data.worldbank.org/about/country-classifications/country-and-lending-groups>.

a 2,7 milióna v Mongolsku). Pokiaľ teda česká ODA rozdelí zdroje medzi päť prioritných krajín rovnomerne po 20 %, o 40 % sa podelí 110 miliónov ľudí v dvoch najbiednejších krajinách. Zvyšných 60 % sa rozdelí medzi 10 miliónov ľudí na Balkáne a v Mongolsku.

Slovenskí politici a manažéri ODA by sa mali nad týmito číslami zamyslieť, ale ani tým českým by neuškodilo pozrieť sa na svet s trochou odstupe.

Slabá podpora rozvojovej pomoci zo strany slovenských politikov aj extrémna neproporčnosť v distribúcii toho mála zdrojov, ktoré nakoniec do bilaterálnej pomoci plynú, sú výsledkom kombinácie dvoch faktorov. V prvom rade ide o nezáujem, ktorý do veľkej miery vyplýva z neznalosti rozvojových krajín a z chýbajúceho „dopytu“ voličov po tejto téme. Ten druhý je nízka kompetentnosť ľudí, ktorí o rozvojovej pomoci rozhodujú a manažujú ju. Aj tí politici, ktorí mali príležitosť vidieť otrasnú hĺbku a rozsah biedy v krajinách dolnej miliardy, po návrate domov rýchlo a ľahko rezignujú z úsilia presadiť zmenu. Spomínam si na dojmavé vystúpenie jednej z prominentných poslankyň Národnej rady Slovenskej republiky za v danom čase vládnucu politickú stranu na konferencii na pôde Ministerstva zahraničných vecí SR, ktorá rozprávala o tom, ako ňou otriasla jej pracovná návšteva v Etiópii. Na otázku, či teda navrhne v rozprave o návrhu štátneho rozpočtu zvýšenie rozpočtovej kapitoly pre rozvojovú pomoc však odpovedala vyhýbavo. „Viete aká je ekonomická situácia, je kríza...“ Žiaľ, čakanie na chvíľu, keď nebude kríza, je čakaním na Godota. Ak takto alibisticky reagovala vládna poslankyňa, ktorá mala možnosť vidieť situáciu v Etiópii, čo asi možno čakať od poslancov, pre ktorých pojem „Afrika“ znamená nanajvýš pláže v Tunisku a Egypte?

„V boji s ľudskou hlouposťou nemôžeme nikdy vyhrať, ale nikdy v ňom nesmíme ustáť,“ vravel múdry Jan Werich. Tak by sme nemali vziať ani argumentáciu v prospech zvyšovania rozpočtu pre ODA: pripomeňme si, že keď nás brali do OECD a EÚ, sľubovali sme, že v roku 2015 dosiahne jej výška 0,35 % nášho HDP. Ak by sa to malo stať, musela by sa dnešná alokácia v štátnom rozpočte vo výške okolo 0,09 % HDP dvakrát po sebe zdvojnásobiť. To je síce málo pravdepodobné, ale splniť medzinárodný záväzok len na štvrtinu by bola aj na slovenských politikov predsa len príliš veľká nehanebnosť.

Ani znásobenie rozpočtu slovenskej a českej ODA však nebude pre Afriku a pre dolnú miliardu ľudí veľa znamenať, pokiaľ sa nezmení geografická distribúcia prostriedkov vydávaných Slovenskom a Českom na rozvojovú pomoc a pokiaľ sa nezvýši efektívnosť jej využitia. To nie je možné dosiahnuť bez profesionálne kompetentných úradníkov riadiacich rozvojovú pomoc na ministerstvách zahraničných vecí a v štátnych rozvojových agentúrach. Nie je pravdepodobné, že by problematika rozvojových krajín bola práve tá oblasť, cez ktorú urobí človek v diplomacii na Slovensku alebo v Česku žiarivú kariéru: „in“ sú diplomatické misie v Európe, v USA, v medzinárodných organizáciách, možno v Rusku – skrátka v krajinách, ktoré môžu niečo dať nám a nie naopak. V súlade s tou istou logikou sa dá predpokladať, že rozvojové agentúry, ktoré u nás patria pod ministerstvá zahraničných vecí, sú skôr „odkladiskom“ ľudí, ako trampolínou vedúcou ku skvelému profesionálnemu a kariérnemu rastu. Rád by som sa mýlil – a všetka češť ľuďom, ktorí v nich robia svoju prácu s nasadením a s vedomím, že práve oni, viac ako ktokoľvek iný v rezorte zahraničných vecí, majú skutočne v rukách životy ľudí. Ale práve preto, že ide o ľudské životy, je namieste očakávať, že ju budú

robiť ľudia, ktorí sú na takúto prácu pripravení a kvalifikovaní – práve tak ako na operačnej sále očakávame, že nás bude operovať absolvent lekárskej fakulty s atestáciou z chirurgie – a nie holič, mäsiar alebo šička z fabriky.

Aby som si overil, aké kvalifikačné predpoklady majú na prácu v rozvojových krajinách pracovníci SlovakAid, pokúsil som sa na jeseň roku 2011 zistiť profesionálne predpoklady a skúsenosti jej zamestnancov. V zmysle zákona o slobodnom prístupe k informáciám som sa obrátil mailom na príslušnú e-mailovú adresu uvedenú na stránke SlovakAid:

Dobry den,

v zmysle zakona o slobodnom pristupe k informaciam Vas ziadam o poskytnutie profesionalnych zivotopisov odborneho personalu Slovenskej agentury pre medzinarodny rozvoj.

Zdoraznujem, ze neziadam o poskytnutie udajov tykajucich sa sukromia pracovníkov a chranych osobnych udajov – tie mozno zo zivotopisov vymazat. ...

*Dakujem za vybavenie mojej ziadosti,
MUDr. Juraj Mesík*

Odpoveď zo SlovakAid na seba nedala dlho čakať. Bola stručná a jasná:

Dobry den,

v zmysle zakona c. 211/2000 Z. z. o slobodnom pristupe k informaciam, resp. v zmysle § 9 odsek 3 predmetneho zakona, nie je SAMRS povinny poskytovat zivotopisy svojich zamestnancov.

*Gabriela Gašparovičová
Asistentka*

*Slovenská agentúra pre medzinárodnú rozvojovú spoluprácu
Drotárska cesta 46, 811 02 Bratislava, Slovenská republika
Web: www.slovakaid.sk*

Po porade s právnikmi z organizácie Via Iuris som v zákonom termíne požiadal o vydanie „rozhodnutia o nesprístupnení informácie“ vrátane uvedenia argumentácie a dôvodov. Pani Lucia Lacková, v tom čase poverená riadením agentúry, mi potom poslala dvojstránkový elaborát zdôvodňujúci, prečo občania Slovenskej republiky nemôžu vedieť ako sú ľudia, ktorých zo svojich daní platia, profesionálne pripravení na svoju prácu.

Pôvodne som chcel text odpovede pani poverenej riaditeľky zaradiť do knihy v plnom rozsahu ako názornú ukážku kľúčového byrokratizmu maskujúceho hlboké problémy

prepolitizovanej a odbornosti znovu a znovu zbavovanej štátnej správy na Slovensku. Neskôr som sa nechal presvedčiť, že je škoda minúť dve strany knihy. Ten, kto má záujem si môže príslušný text nájsť na mojej osobnej webovej stránke a urobiť si názor.

SlovakAid alias Slovenská agentúra pre medzinárodnú rozvojovú pomoc je maličká organizácia. Odhadujem, že má okolo desať odborných pracovníčok a pracovníkov, možno menej. Každá z nich má hotový profesionálny životopis a pani zastupujúca riaditeľka má nepochybne tieto životopisy k dispozícii. Namiesto toho, aby z nich vymazala všetky osobné údaje tak ako som o to požiadal a v podobe „Osoba číslo 1 vyštudovala toto a toto na univerzite tam a tam a v týchto obdobiach na takýchto funkciách pracovala na pracoviskách A, B a C, osoba číslo 2 vyštudovala...“ si dala neporovnateľne väčšiu prácu s tým, aby informácie o profesionálnych predpokladoch seba aj svojich kolegov pred občanmi utajila.

Neviem ako vaša, ale moja skúsenosť hovorí, že takéto veľké úsilie ľudia vynakladajú len vtedy, keď majú čo tajiť. Za najpravdepodobnejší dôvod utajenia informácií o profesionálnej kompetencii pracovníkov SlovakAid pre rozvojovú prácu považujem možnosť, že títo pracovníci nemajú s rozvojovou prácou potrebné skúsenosti, zrejme väčšina z nich nikdy v žiadnej rozvojovej krajine nepracovala a nežila a pravdepodobne nemajú na danú prácu ani potrebné vzdelanostné predpoklady. Skrátka a dobre, považujem za veľmi pravdepodobné, že pracovníci SlovakAid sú (alebo v rokoch 2011 – 2012 boli) čiastočne a možno zväčša ľudia, ktorí na prácu, na ktorú ich štát zamestnal, nie sú profesionálne kompetentní.

Pokiaľ by to tak bolo, bola by to samozrejme veľká rana povestnej slovenskej meritokracii...

Ako urobiť SlovakAid účinnejšou

Čo všetko sa skrýva pod bilaterálnou rozvojovou pomocou Slovenska. Porovnanie s inými darcami. Majú trpaslíci nárok na život? Pomoc iným ako vec sebaúcty a kultúrnej zrelosti. Ak máme splniť záväzky, musíme zvýšiť pomoc 3- až 4-násobne. Potrebujeme sa porovnávať – vstúpme do Výboru pre rozvojovú pomoc (DAC) OECD. Pomoc pre Balkán a Ukrajinu nie je rozvojová, ale predvstupová pomoc. (Česko-) Slovenské mierové zbory: namiesto štipendií vysielajme našich učiteľov učiť do Afriky. Kompetitívne výhody Slovenska a V4: východoafrická integrácia. Koncentrujme pomoc na jeden cezhraničný región, ktorý by sa mohol stať motorom rovoja a regionálnej spolupráce. Vyšehradská spolupráca ako inšpirácia EAC. Prečo robiť viac s EAC a ukončiť prácu v Južnom Sudáne.

Keď sa pozrieme na scénu svetových rozvojových programov a organizácií, ľahko dospeme k záveru, že to, čo robí v Afrike slovenská alebo česká ODA je viac-menej nerelevantné. Pozrime sa napríklad na donorskú scénu v Keni, ktorá je spomedzi skutočne chudobných krajín najväčšou cieľovou krajinou slovenskej oficiálnej rozvojovej pomoci. Z databázy Výboru pre rozvojovú pomoc (DAC – Development Assistance Committee) OECD som vybral prehľad západných donorov v Keni. Ako vieme, databáza ODA nezahrňuje aktivity Číňanov a prípadne ďalších „netradičných“ donorov a rovnako v nej nie sú započítané ani granty a dary od nadácií, mimovládnych organizácií a iných súkromných donorov. Aj tak nám poskytuje užitočný rámec na porovnávanie.

Keď sa pozrieme na čísla na obrázku, vidíme, že Keňa dostávala v rokoch 2009 a 2010 od USA v priemere 579 miliónov dolárov ročne, od Svetovej banky (respektíve od IDA) 193 miliónov dolárov, od Veľkej Británie 125 miliónov dolárov. Na spodku tabuľky je desiaty najväčší donor Kene – Dánsko, krajina veľkosťou porovnateľná so Slovenskom – ktorá dala na rozvoj Kene 64 miliónov dolárov. Teraz si pripomeňme príspevok SlovakAid: 966 tisíc eur, teda asi 1,3 milióna dolárov.

Kenya – Top Ten Donors of gross ODA (2009 – 10 average) [USD m]		
1	United States	579
2	IDA	193
3	United Kingdom	125
4	Japan	112
5	IMF (Concessional Trust Funds)	105
6	France	104
7	EU Institutions	93
8	Germany	92
9	AfDF	61
10	Denmark	64

Prijmy Kene z programov západnej rozvojovej pomoci v rokoch 2008 až 2010 vyjadrené v miliónoch dolárov a ako percento hrubého domáceho príjmu krajiny. Desať najväčších donorov ODA pre Keňu a priemerné sumy, ktoré vynaložili ročne na pomoc Keni v rokoch 2009 a 2010.

Zdroj: Databáza DAC OECD <http://www.oecd.org/dataoecd/62/54/1877992.gif>

Podobná situácia je aj v Sudáne. Keďže sa formálne rozpadol na dve krajiny až v lete 2011, OECD do vydania tejto knihy nemala špecifické údaje o Južnom Sudáne, ktorý bol cieľovým územím slovenskej ODA. Čísla ale aj tak dostatočne výstižne ilustrujú trpasličiu úlohu, ktorú slovenská rozvojová pomoc zohráva v tejto krajine. Pripomeňme si, že rozloha Južného Sudánu je 620 000 km², teda 12-násobok rozlohy Slovenska, ale bez ciest a ďalšej infraštruktúry.

Sudan – Top Ten Donors of gross ODA (2009 – 10 average) [USD m]		
1	United States	840
2	EU Institutions	255
3	United Kingdom	206
4	Japan	129
5	Canada	107
6	Norway	104
7	Netherlands	77
8	AFESD	73
9	Sweden	58
10	Germany	43

Tabuľka obsahuje tie isté údaje ako tabuľka vyššie týkajúci sa Kene.

Zdroj: Databáza DAC OECD <http://www.oecd.org/dataoecd/63/52/1878796.gif>

Nemecko – desiaty najväčší donor Sudánu – poskytlo v roku 2010 tejto africkej krajine pomoc vo výške 43 miliónov dolárov, 5-miliónové Nórsko viac ako dvojnásobok, 104 miliónov dolárov. Opäť si pripomeňme slovenskú pomoc v tom istom roku: 534 tisíc eur, čiže asi 700 tisíc dolárov. Aj pri zohľadnení toho, že časť nemeckej alebo nórskej rozvojovej pomoci smerovala do iných oblastí Sudánu – napríklad do Darfúru – niet pochýb, že aj v Južnom Sudáne zohráva rozvojová pomoc zo Slovenska trpasličiu úlohu.

Zásadná otázka potom je: majú aj trpaslíci nárok na život? Majú aj iný zmysel ako okrasný?

Odpoveď je podmienené áno. Majú ho vtedy, keď na scénu rozvojovej pomoci dokážu priniesť niečo inovatívne, efektívne, dôležité, keď dokážu obsadiť neobsadenú, ale dôležitú niku. Či už v priestore, alebo tematicky.

S týmto optimistickým predpokladom o možnej úlohe trpaslíkov vo veľkom svete sa teraz pozrime, čo by mohli a mali Slovensko, jeho elity a občania urobiť, aby sme sa stali relevantným aktérom úsilia o rozvoj tam, kde to ľudstvo najviac potrebuje. A tiež aby sme vyrástli z infantilného postoja národa, ktorý desaťročia s natrčenými rukami prijímal a stále pýta ďalšiu a ďalšiu štedrú pomoc od iných, a stali sa dospelým národom ochotným a schopným pomáhať tým, ktorí sú na tom oveľa horšie. Presnejšie tým, ktorí sú na tom najhoršie na svete.

Takáto zmena v národnej sebaúcte by, samozrejme, na politickej úrovni znamenala začať brať vážne sľuby, ktoré sme dali pri vstupe do OECD a EÚ. Je skutočne nedôstojné a nesprávne – a povieť rovno aj detinské a trápne – domnievať sa, že tieto záväzky nenápadne odkopneme pod lavicu a nikto na svete si to nevšimne.

Rovnako trápne je vyhovárať sa na hospodársku krízu alebo nedostatok financií vždy znovu v tom budúcoročnom rozpočte. Nedostatok tam totiž bude so železnou neúprosnosťou aj ďalší rok a kríza zrejme tiež. Slovensko, Česko, Poľsko aj Maďarsko sú pritom prijímateľmi niekoľkonásobne vyššej pomoci z fondov EÚ ako sami vydávajú na pomoc. Sme prijímateľmi obrovskej pomoci aj napriek tomu, že všetky vyšehradské krajiny patria do skupiny najbohatších štátov sveta. A krajiny, z ktorých k nám tieto peniaze už viac ako dvadsať rokov štedro tečú – Nemecko, Holandsko, Švédsko a ďalšie – čelia hospodárskej kríze rovnako ako menej bohaté krajiny EÚ, ktorým napriek tomu neustále pomáhajú. Je preto najvyšší čas prestať sa vyhovárať a oprášiť záväzok dávať v roku 2015 na rozvojovú pomoc 0,35 % nášho hrubého domáceho príjmu. V prípade každej z krajín V4 by to znamenalo zvýšiť ODA v troch štátnych rozpočtoch – v rokoch 2013, 2014 a 2015 – troj- až štvornásobne. V prípade Slovenska z 56 miliónov na približne 220 miliónov eur.

Pripomeňme si ďalej, že finančná rozvojová pomoc je len jednou súčasťou z balíka siedmich rozvojových intervencií, ktorými môžu vyspelé krajiny podporovať rozvoj v chudobnom svete a ktoré vyhodnocuje Centrum pre globálny rozvoj v rámci indexu nasadenia pre rozvoj (DCI). Ďalšie dôležité rozvojové intervencie sú politiky v oblasti otvorenosti trhov, prijímania imigrantov, prispievania k bezpečnosti, transferu technológií, podpory súkromných investícií v chudobných krajinách a politika ochrany životného prostredia. Kde dnes Slovensko, Česko, Poľsko či Maďarsko stoja v týchto oblastiach? Nevieme. Jedna z úloh pre našu zahraničnú

politiku je preto stať sa v rámci OECD členmi Výboru pre rozvojovú pomoc (DAC) a požiadať o naše začlenenie do každoročného hodnotenia indexu nasadenia pre rozvoj (DCI). Až potom získame komplexnejší obraz ako si v tejto oblasti počíname a súčasne sa staneme predmetom porovnávania a „peer pressure“. Ten je totiž dôležitým nástrojom na zlepšovanie vládnutia nielen v chudobných, ale aj v bohatých krajinách. Pripomeňme si, že Južná Kórea, ktorá sa stala členom OECD súčasne s väčšinou krajín Vyšehradskej štvorky je členom DAC už niekoľko rokov. Kórejskí politici a verejnosť vďaka tomu už viac rokov poznajú svoj DCI.

Akonáhle sa začneme na rozvojovú pomoc pozeráť z tejto širšej perspektívy môžeme zistiť, že zvýšenie financií pre ODA na úroveň 0,35 % HDP nemusí byť politicky tá najnáročnejšia úloha: omnoho ťažšie môže byť napríklad rozhodnutie prijímať viac imigrantov z krajín dolnej miliardy alebo posilať našich vojakov do mierotvorných misií v nebezpečných a nehostinných tropických krajinách. Napriek tomu práve rozvojový impakt účasti na takýchto intervenciách môže byť, povedzme v prípade Južného Sudánu, omnoho významnejší ako naša „trpasličia“ podpora jednotlivých rozvojových projektov.

Ďalší krok na ceste k „detrasplifikácii“ Slovenska ako rozvojového hráča vo svete sú zmeny vo vnútornej štruktúre alokácií slovenskej rozvojovej pomoci. Znamená to napríklad:

1. Vyčleniť celú pomoc pre západný Balkán a tzv. Východné partnerstvo z rozpočtu rozvojovej pomoci a z operačného priestoru SlovakAid. V roku 2010 pohltila podpora pre Srbsko a ďalšie štyri malé krajiny západného Balkánu viac ako 2 milióny eur a podpora krajín štyroch krajín Východného partnerstva – Ukrajiny, Bieloruska, Moldavska a Gruzínska – viac ako 1,1 milióna eur. Spoločne tieto dve stredne bohaté oblasti dostali viac ako polovicu slovenskej bilaterálnej rozvojovej pomoci. Nejde o to, že by Slovenská republika a ďalšie krajiny Vyšehradskej štvorky nemali svojich susedov podporovať – naopak. Treba ale otvorene a jasne povedať, že to, čo sa tu vykazuje ako „rozvojová pomoc“ je v skutočnosti *predvstupová pomoc* v rámci procesu európskej integrácie západného Balkánu a eventuálne aj Moldavska, Ukrajiny a Bieloruska. Peniaze vyčlenené na túto pomoc preto nie je prijateľné uvádzať ako rozvojovú pomoc – treba ich odčleniť od agentúr rozvojovej pomoci. Presne tak, ako predvstupové fondy EÚ nie sú súčasťou rozvojovej pomoci EÚ. Najefektívnejšie by bolo na podporu týchto krajín vytvoriť samostatné špecializované národné mechanizmy v gescii ministerstiev zahraničných vecí alebo regionálny mechanizmus podobný Vyšehradskému fondu.
2. Druhým dôležitým krokom vnútornej reštrukturalizácie SlovakAid je vylúčiť z jej aktivít podporu štipendií, výučbu slovenčiny a výdavky na utečencov. Tieto dve položky pohltili v roku 2010 viac ako 4 milióny z 15,2 miliónov eur určených na bilaterálnu rozvojovú pomoc. Je síce fajn, keď k nám prídu študovať mladí ľudia z Afriky a iných kontinentov a naučia sa po slovensky, problém je, keď po slovensky hovoria aj ich deti. A to sa stáva často. Hodnotiacia správa MVRO z roku 2011 tvrdí, že síce neexistujú žiadne štatistiky sledujúce koľkí poberatelia štipendií sa vrátia do

svojej domovskej krajiny, ale „*podľa skúseností väčšina zostáva na Slovensku, čím táto aktivita prispieva skôr k úniku mozgov z rozvojových krajín*“. Takto peniaze vykazované ako rozvojová pomoc v skutočnosti produkujú rozvojové škody. Na Slovensku pritom každoročne ministerstvo školstva vyhlasuje 40 až 50 miest pre študentov a doktorandov z rozvojových krajín.

Za dva a štvrt milióna eur, ktoré tento program stojí, by Slovensko mohlo vytvoriť program „Učítelia pre Afriku“ alebo „Slovenské mierové zbory“²²³ a vysielat' cezeň na stredno- a dlhodobé pobyty do chudobných krajín stovky slovenských vysokoškolských a stredoškolských učiteľov. Z takého programu by zvýšením kvality výučby profitovali nielen desiatky tisíc študentov v Afrike, ale v konečnom dôsledku aj študenti na Slovensku. Podľa vzoru amerických Peace Corps by každý vyslaný učiteľ mohol disponovať malým finančným grantom, ktorý by mohol využiť na podporu konkrétneho praktického projektu v škole alebo mieste svojho pôsobenia. Vplyv stoviek slovenských a českých učiteľov na vzdelanosť v cieľových rozvojových krajinách by bol nepochybne mnohonásobne vyšší ako pochybné a pre africké krajiny pravdepodobne negatívne dôsledky štúdia pár desiatok ich študentov u nás.

Rovnako 1,9 milióna eur na výdavky na utečencov nie sú výdavkami na rozvojovú pomoc, sú to výdavky na našu vlastnú bezpečnosť. Mali by teda byť integrálnou časťou rozpočtu ministerstva vnútra a v ňom by sa aj mali vykazovať. Inak týmto kreatívnym účtovníctvom len podvádzame sami seba aj ostatný svet.

Len zmeny alokácií v predošlých dvoch bodoch by zvýšili objem prostriedkov na pomoc tým krajinám, ktoré ju skutočne potrebujú – teda predovšetkým krajinám dolnej miliardy a Afriky – o asi 7 miliónov eur, teda z 1,6 milióna eur v roku 2010 na 8 až 9 miliónov eur. Pokiaľ by sme celú túto sumu skoncentrovali na jedinú krajinu – konkrétne Keňu, v ktorej je slovenská rozvojová pomoc najhlbšie ukotvená a v ktorej má Slovenská republika veľvyslanectvo – predstavovala by naša rozvojová pomoc skoro 20 % zo 64 miliónov dolárov, ktoré na pomoc Keni v roku 2010 poskytlo Dánsko.

12 miliónov dolárov už nie je trpasličia suma, napriek tomu je to v krajine s rozlohou 580 000 km² a so 42 miliónmi obyvateľov (v roku 2012) kvapka v mori. Na dosiahnutie maximálneho rozvojového účinku je preto potrebné ďalej ju koncentrovať: geograficky aj tematicky. Pri tomto koncentrovaní by malo Slovensko zobrať do úvahy Collierovu analýzu rozvojových pascií vrátane problému pasce, v ktorej sú vnútrozemské krajiny s nedostatočne rozvinutými domácimi trhmi a problematickými susedmi. Z tejto analýzy vyplýva napríklad možnosť geograficky skoncentrovať slovenskú rozvojovú pomoc na užšie ale strategicky vybrané územie Kene, a tiež vniesť do procesu tematickej oblasti, v ktorých majú Slovensko a krajiny V4 kompetitívne výhody.

223 ...prípadne v spolupráci s Českou republikou „Česko-slovenské mierové zbory“ alebo dokonca „Vyšehradské mierové zbory“. Pri vytvorení takéhoto programu by sa stredoeurópske krajiny mohli inšpirovať príkladom amerických Peace Corps, prostredníctvom ktorých v poslednom desaťročí 20. storočia pôsobili vo všetkých našich krajinách v dvojročných turnusoch stovky, možno tisícky mladých aj starších amerických dobrovoľníkov z rozličných oblastí života.

Keňa, Tanzánia, Uganda, Rwanda a Burundi sú krajiny dlhodobu usilujúce o užšiu integráciu v rámci East Africa Communities (EAC – Východoafrické spoločenstvá). Kým Keňa a Tanzánia sú prímorské krajiny, Uganda, Rwanda a Burundi sú krajiny vo vnútrozemí a ich rozvoj preto výrazne závisí od vývoja a infraštruktúry v Keni a Tanzánii. Proces východoafrickej integrácie má históriu dlhých vzletov a pádov a jeho výsledky sú doposiaľ chatrné. Jedna z vecí, ktoré integráciu piatich štátov so 130 miliónmi obyvateľov sťažujú, sú napríklad obavy ekonomicky menej rozvinutých krajín z dominancie dravého podnikateľského sektoru Kene. Iný problém je nadšenie pre veľké idey a často absencia malých krokov, onej masarykovskej drobnej práce, ktorá by priadla husté tkanivo vzťahov medzi krajinami a ich ľuďmi. V tomto kontexte by mohli byť pre partnerov vo všetkých piatich krajinách EAC užitočné a možno aj inšpirujúce naše skúsenosti s postupnými procesmi integrácie malého a ekonomicky slabého Slovenska do Európskej únie, ale napríklad aj detaily spolupráce štyroch vyšehradských krajín, fungovanie a zmysel Vyšehradského fondu a mnohé iné.

Možno v mysli namietate, že na predošlej strane hovorím o nutnosti koncentrovať limitované zdroje a vzápätí o piatich krajinách so 130 miliónmi ľudí. K čomu tým smerujem? K návrhu sústrediť – s využitím Collierovho analytického prístupu – slovenskú rozvojovú pomoc východnej Afrike na geograficky užší segment územia East Africa Communities, presnejšie na jadrové územie východoafrického integračného procesu zachytené na tomto výseku mapy.

Mapa jadrového územia východoafrického integračného procesu

Návrh spočíva v geografickom vymedzení užšieho územia podpory zo zdrojov SlovakAid na prihraničnú oblasť Kene, Tanzánie a Ugandy. Šlo by o územie vymedzené v smere východ – západ v Keni približne územím južne od cesty Mombasa – Nairobi – Eldoret, v Ugande pobrežím Viktóriinho jazera okolo cesty Jinja – Kampala – Masaka a v Tanzánii územím severne od spojnice miest Tanga – Aruša – Mwanza – Bukoba od oceánu po tanzánijské pobrežie Viktóriinho jazera. Toto územie zhruba v tvare kuracieho stehna (pre vegetariánov ponúkam obraz tenisovej rakety) zahŕňa okrem oblasti kensko–tanzánijského prihraničia aj celé pobrežie Viktóriinho jazera. Otvorená by mohla zostať aj možnosť podpory pilotných aktivít a projektov v blízkej Rwande a Burundi.

Vymedzený priestor je kľúčový z hľadiska procesu východoafrickej integrácie. Z praktického hľadiska je väčšina tohto priestoru dobre prístupná, a teda aj ľahšie a lacnejšie monitorovateľná z ambasády v Nairobi, ktorá diplomaticky a operačne pokrýva všetkých 5 krajín EAC. Súčasne do neho patrí mnoho kľúčových urbanizačných centier Kene, Tanzánie a Ugandy vrátane východoafrického „Bruselu“ – mesta Aruša, v ktorom sídlia orgány EAC. Poskytuje preto dostatočne veľký absorpčný priestor na podporu veľkého množstva malých projektov s veľkým lokálnym rozvojovým dosahom.

Ani navrhovaný 10 miliónový ročný rozpočet slovenskej rozvojovej pomoci koncentrovaný na toto územie by neumožnil podporovať veľké infraštrukturálne projekty typu železníc, ciest a mostov. Je to však už suma, ktorá by mohla prispieť napríklad k zlepšeniu dopravného využitia Viktóriinho jazera. To je dnes napriek svojmu dopravnému potenciálu v horšom stave ako bolo za čias Britského impéria.

Predpokladám, že tomuto návrhu budú – ľudsky úplne pochopiteľne – oponovať mimovládne organizácie a jednotlivci angažovaní v rozvojovej pomoci v Južnom Sudáne. Je však neúprosným faktom, že Slovensko nemá finančné, a ani ľudské kapacity na to, aby naša rozvojová pomoc v tejto rozľahlej, ťažko dostupnej a konfliktnej krajine mohla doceliť akýkoľvek významnejší rozvojový efekt. V Južnom Sudáne dokážu naši lekári, učitelia alebo poľnohospodárski odborníci zlepšiť podmienky života tisícok ľudí a určite aj zachrániť mnoho ich životov. Náklady na ich prácu a na poskytovanie a monitorovanie rozvojovej pomoci v tejto krajine sú však mimoriadne vysoké a vzhľadom na možnosti takého malého hráča akým je slovenská ODA sú neudržateľné.

Slovensko – našťastie – na rozdiel od procesov integrácie nemá s konfliktmi a postkonfliktovými intervenciami žiadne vlastné skúsenosti a nemá preto pre prácu v Južnom Sudáne žiadne komparatívne výhody oproti krajinám, ktoré si v tejto oblasti vybudovali ľudské a technické kapacity. Pozdvihnutie Južného Sudánu, ak je to vôbec reálny cieľ, bude nepochybne veľmi dlhodobý proces. S výnimkou plánov na výstavbu ropovodu cez severnú Keňu v ňom momentálne nevidno žiadne čo i len trochu hodnoverné „okno príležitosti“, v ktorom by mohla slovenská pomoc zohrať katalytickú alebo inak významnú úlohu s potenciálom posunúť krajinu vyššie. Je skoro isté, že táto krajina sa bude ešte mnoho rokov nachádzať viac-menej v stave permanentnej krízy, teda v stave, v ktorom má miesto skôr humanitárna ako rozvojová pomoc. Pre takúto pomoc by mohlo byť v rámci navýšenia programu malých grantov vytvorené špeciálne okno, administrované zo slovenskej ambasády v Nairobi.

Kým v Južnom Sudáne nemá slovenská ODA objektívne žiadnu šancu zohrať významnejšiu úlohu s pridanou hodnotou, náš potenciálny príspevok k rozvoju ľahko dostupného a vysoko urbanizovaného prihraničného trojuholníka Keňa-Tanzánia-Uganda môže byť za tie isté peniaze mnohonásobne, možno až rádovo väčší. Povedané tvrdou, ale nevyhnutnou a jedine zodpovednou matematikou, za peniaze, za ktoré by sme v Južnom Sudáne zachránili zdravie alebo kvalitnejšie vzdelali 1000 detí, môžeme v Keni, Tanzánii a Ugande zachrániť alebo lepšie vzdeliť päťtisíc detí. Prispieť k stabilizácii vývoja a k prevencii možnej eskalácie etnického a politického konfliktu v Keni je neporovnateľne dôležitejšie ako

čoľvek, čo by sme čo i len hypoteticky mohli dosiahnuť v Južnom Sudáne. Hovoríme tu o rozvojových efektoch skutočne úplne inej kategórie a mierky.

Postkomunistickým krajinám strednej Európy, ktoré v uplynulých dvoch desaťročiach prešli transformáciou svojich spoločností, sa dnes ponúka jedinečná príležitosť využiť získané skúsenosti aj v rozvojovej pomoci. V prípade Slovenska išlo o búrlivú transformáciu a politici, ktorí sú pri moci, radi a veľmi rýchlo zabúdajú, že na historickom úspechu Slovenska sa zásadným spôsobom podieľali mnohé mimovládne organizácie a nadácie podporované Západom. Dnes by sme mohli aj v rozvojovej práci v Afrike využiť skúsenosti z podpory našich neziskových organizácií zahraničnými donormi, predovšetkým americkými súkromnými nadáciami. Aj slovenská ODA by mohla efektívne využívať na zvýšenie svojej účinnosti viacročné granty – efekt 30 000 eur rozložených na trojročný program býva spravidla omnoho väčší ako efekt jednoročného grantu v tej istej výške. Nástroje ako sú „matching“ a „challenge“²²⁴ granty sú vhodné na stimulovanie aktérov ako sú obce, mestá, školy a širší okruh občianskych organizácií do rozvojovej pomoci, twinningu miest a budovania kapacít neziskových organizácií a nadácií vo východnej Afrike.

Povestný pes je zakopaný tu: inštitucionálna pamäť toho, čo sa v 90. rokoch dialo v občianskej spoločnosti na Slovensku nikdy nespočívala – a samozrejme ani dnes nespočíva – v štátnom aparáte a v politických stranách či v skupinách oligarchov, ktoré obsadzujú kľúčové posty v štátnej správe. Až na vzácne výnimky štátny aparát, vrátane rezortu zahraničných vecí, má len veľmi nejasné tušenie o nástrojoch a práci občianskych organizácií a nadácií na Slovensku, ktoré pred pár rokmi svojou mobilizačnou prácou dláždili cestu k transformačnému úspechu Slovenska – a k tomu, že sú dnes pri moci.

Oblúkom sa tak vraciame aj k problému profesionálnej (ne)kompetentnosti aparátu slovenskej ODA vrátane SlovakAid. Je nepravdepodobné, že by bolo možné niekoľkonásobne zvýšiť výkonnosť a účinnosť slovenskej rozvojovej pomoci bez kompetentných pracovníkov a pracovníčok. Bude to možné len ak ministerstvo zahraničia zmení k rozvojovej spolupráci prístup a zabezpečí personálne obsadenie SlovakAid ľuďmi s relevantným vzdelaním a hlavne s reálnymi skúsenosťami zo života a terénnej práce v najchudobnejších rozvojových krajinách. Na Slovensku je už dosť ľudí, ktorí takéto skúsenosti majú, takže posun k meritokracii a kompetentnosti by bol v prípade politickej vôle úplne reálny.

Konečne je potrebné správne zadefinovať tematické priority ODA a skvalitniť prípravu pracovníkov, ktorých s podporou grantov SlovakAid vysielajú do Afriky rozvojové organizácie. Ak majú slovenskí a českí rozvojoví pracovníci obstáť v teréne „v súťaži“ s britskými, nemeckými, dánskymi alebo nóorskymi kolegami disponujúcimi niekoľkonásobne väčšími rozpočtami, musia byť univerzalistami, ktorí okrem svojej špecifickej práce ovládajú široké spektrum iných tém, rozvojových nástrojov a techník. Medzi ne by malo jednoznačne patriť

224 Princípom týchto grantov je skladanie - „matchovanie“ – príspevkov z grantov s príspevkami od občanov alebo firiem. „Challenge“ granty vyhlasujú nadácie vtedy, keď chcú podniknúť darčovstvo v určitej oblasti. Robia to tak, že vyhlásia: „Ak do tohto termínu vyzbierate 2000 eur na podporu projektov v Keni, my k vašim 2 000 eurám pridáme rovnakú sumu“. „Technológia“ týchto grantov je v strednej Európe dokonale otestovaná.

aj praktické ovládnutie základnej sady „appropriate“ technológií, ktoré sa musí stať predpokladom na vyslanie každého rozvojového pracovníka – či už učiteľa, zdravotníka alebo logistu humanitárnej pomoci. Vysielanie úzko zameraných špecialistov bez širšieho záberu je luxus, ktorý si Slovensko nemôže dovoliť. V prostredí konkrétnej dediny, školy či organizácie, v ktorej sa učiteľ alebo rozvojová pracovníčka ocitajú, sa môže ukázať, že schopnosť naučiť matky v dedine sterilizovať vodu pre deti použitím PET fliaš a slnečného žiarenia alebo založiť v dedine škôlku stromov viažucich dusík, môže byť dlhodobejší a významnejší príspevok k budúcnosti obce a jej obyvateľov ako pol roka učenia matematiky a angličtiny v miestnej škole. Samozrejme, že je mnoho ďalších kultúrnych, zdravotných, bezpečnostných a iných kompetencií, ktoré sú pre pracovníkov vysielaných do terénu nevyhnutné.

Úplne na záver je tu ešte otázka tematického zameranie podpory SlovakAid. Mnohé z hľadiska budúcnosti Afriky a Afričanov kľúčové témy, bariéry a výzvy, ako napríklad otázky potravinovej bezpečnosti, vzdelávania pre reálny život, ochrany zdravia, zabezpečenia vody alebo adaptácie na zmeny klímy, sme naznačili v predchádzajúcich kapitolách a nebudeme ich teraz opakovať. Na niektoré z nich SlovakAid dokázala správne zareagovať, ako ilustruje napríklad spomenutý projekt zvyšovania potravinovej bezpečnosti v školách pod Mount Kenya vedený Lukášom Zoradam z Človeka v ohrození. Jedna z tém, ktorej sa SlovakAid zatiaľ vyhýba, je deideologizácia problému populačného rastu a pragmatická podpora programov reprodukčného vzdelávania, zvyšovania prístupu k antikoncepcii a zlepšovania postavenia žien v afrických spoločnostiach. Ak sa však má SlovakAid stať efektívnou rozvojovou agentúrou, týmto témam sa nebude môcť ďalej vyhýbať, pretože v konečnom dôsledku to budú ony, čo zásadným spôsobom rozhodne o ďalšom vývoji afrických spoločností.

Niekoľko slov na záver

Táto kniha vznikala od leta 2011 do leta 2012. Za toto krátke obdobie sa na africkom kontinente a v priľahlom arabskom svete udialo množstvo udalostí súvisiacich s jej obsahom. Keď som ju začínal písať, zúrilo hladomor v Somálsku a v priľahlých oblastiach Etiópie, Kene a Eritrey. Keď som ju dopisoval, začínal sa hlad v obrovskom pásme Sahelu od Senegalu na západe až po Sudán na východe: v máji 2012 tam už bolo hladom ohrozených 18 miliónov ľudí. Občianska vojna a vojenská intervencia Západu v Líbyi spôsobila migráciu Berberov a iných etník do Nigeru a Mali a viedla k vojenskému prevratu a neskôr k odtrhnutiu severnej polovice Mali. Koncom mája sa už hovorilo o riziku vzniku „západoafrického Afganistanu“ na území Mali. Líbya samotná budí dojem, že smeruje k rozpadu na dve alebo tri časti. Nigéria skoro zažila svoju vlastnú „jasmínovú revolúciu“. Protizápadná a protibritská rétorika v Ugande nadobudla nebývalé rozmery kvôli túžbe veľkej časti Ugandanov trestať homosexuálov za ich orientáciu, ktorá narazila na západný koncept rešpektovania ľudských práv. Na severe kontinentu sa pomaly ale vytrvalo zhoršovala ekonomická a sociálna situácia obyvateľov a arabské revolúcie postupne uviazli v trasovisku frustrácie, ekonomického úpadku, politických napätí a krvavých zrážok na uliciach. V Jemene hladovali milióny ľudí, v Sýrii sa naplno rozbehla občianska vojna aj hlad.

Vývoj v Afrike ani nikde inde na svete však nemožno oddeliť od toho, čo sa deje v ostatných krajinách sveta. Po celý čas tvorby tejto knihy dosahovali svetové ceny potravín rekordnú výšku. Rovnako rekordné boli aj ceny ropy. Emisie CO₂ aj jeho koncentrácia v atmosfére narastali. Finančná a hospodárska kríza v Grécku, Portugalsku, Španielsku a ďalších krajinách sa vytrvalo prehlbovala a vrhala čoraz temnejší tieň na ekonomické perspektívy sveta vrátane perspektív pomoci pre najchudobnejšie krajiny.

Pohľad väčšiny Stredoeurópanov na svet bol vždy ovplyvnený našim pohľadom na západ. V Česku, Rakúsku, Nemecku a ďalej na západe hľadáme náš porovnávací rámec, to, čo tam vidíme, považujeme za skutočný obraz „veľkého sveta“. Ak vám táto kniha pripomenula, že svet ľudí je omnoho väčší a pestrejší ako svet bohatej miliardy, ku ktorej ako Európania patríme, aspoň čiastočne splnila svoj účel. Ak vás motivovala premýšľať aj o našej

spoluzodpovednosti za životy a perpektívy tých najchudobnejších, o tom, že kto berie, mal by aj dávať a o našich možnostiach konať ako jednotlivci, komunity a krajina – tak kniha splnila svoj cieľ ešte výraznejšie.

Záver knihy je to pravé miesto na vyjadrenie vďaky ľuďom, ktorí sa pričínili o jej vznik. Patria medzi nich moji kolegovia v centrále Svetovej banky vo Washingtone, ktorí mi pomáhali lepšie pochopiť dianie v Afrike, medzi nimi zvlášť Dan Owen, Keith McLean, Steen Lau Jorgensen, Mungai N. Lenneye, Paul Francis a Jacomina de Regtová. Z mojich afrických priateľov a kolegov patrí osobitné poďakovanie Amadeovi Kamagengeovi z tanzánijského TASAF-u, Christine Delportovej z Greater Rustenburg Community Foundation a Melanie Nicolauovej z University of South Africa.

Na počiatku tejto knihy stál Dušan Ondrušek, ktorý sa ma už dávnejšie snažil postrčiť k tomu, aby som knižne spracoval postrehy z rokov mojej práce vo Svetovej banke. Dlhو som odolával, pretože som mal silný pocit, že všetko potrebné už dávno povedali iní ľudia – a lepší. Keď prišla výzva Nadácie Pontis „Napíš knihu o rozvojovej pomoci“ a Dušan ma na ňu upozornil, rozhodol som sa predsa len to skúsiť.

V Nadácii Pontis musím poďakovať najmä Ivane Raslavskej a Michalovi Cenkerovi. Môžem povedať, že keď som sa pustil do spolupráce s Pontisom na tejto knihe, nemal som ani tušenie, aký bič na seba pletiem: nebyť tohto biča, nikdy by som knihu nedopísal. Pre Pontis, ktorý sa angažuje v aktivitách za ochranu ľudských práv na Kube, môžu byť ťažko stráviteľné kapitoly, v ktorých upozorňujem na inú stránku Kuby: vedieť o nej a zamlčať ju by ale nebolo poctivé tak voči čitateľom doma, ako aj voči kubánskym lekárom, učiteľom a vojakom pôsobiacim v Afrike a inde vo svete.

Osobitné poďakovanie patrí môjmu priateľovi akademickému maliarovi Pavlovi Michaličovi za cennú pomoc pri spracovaní grafického návrhu obalu knihy a ilustrácií.

Uvedomujem si, že niektoré pasáže knihy môžu rozladiť časť z mojich veriacich priateľov, zvlášť katolíkov. Opäť: mlčať o zhubnom pôsobení náboženstiev a cirkví démonizujúcich antikoncepciu a kondómy, podporujúcich intoleranciu voči sexuálnym menšinám, brániacich svetovému úsiliu o eradikáciu detskej obrny či podporujúcich brutálnu prax FGM mrzačiacu celé generácie žien by znamenalo mlčky sa podieľať na zle. Dúfam, že príslušné kapitoly a pasáže knihy budú námetom na premýšľanie a hľadanie právd o živote, ktorý je komplexný.

Ďalší ľudia, ktorí prispeli do tejto knihy a ktorým patrí moje poďakovanie, sú Tomáš Miláč, Pavel Nováček a Jirka Pánek z Univerzity Palackého v Olomouci, Lukáš Zorád z občianskeho združenia Človek v ohrození a Eva Horváthová–Mitterpachová z Vysokej školy zdravotníctva a sociálnej práce Sv. Alžbety v Bratislave.

Za to, že vo mne vzbudila hlboký záujem o ďaleký svet, budem vždy vďačný mojej tete MUDr. Sibyle Timovej a samozrejme môjmu otcovi Elemírovi Mesíkovi.

Mojej manželke Olge Pietruchovej ďakujem za fotografie, technickú pomoc a trpezlivosť v čase, keď som na knihe pracoval.

Juraj Mesík, Banská Bystrica – Bratislava, máj 2012

Biografická poznámka

Juraj Mesík (1962) absolvoval gymnázium na Tajovského ulici v Banskej Bystrici a medicínu na Lekárskej fakulte UK v Martine. Od gymnaziálnych rokov bol aktívny v ekologickom hnutí. Počas revolúcie sa v roku 1989 stal poslancom Federálneho zhromaždenia, neskôr pôsobil ako riaditeľ odboru sociálnych súvislostí a poradca ministra vo Federálnom výbore pre životné prostredie v Prahe. Po rozbití republiky 10 rokov viedol Nadáciu Ekopolis – najväčšiu environmentálnu grantovú nadáciu na Slovensku. Od roku 2003 do roku 2008 pracoval ako starší špecialista pre sociálny rozvoj vo Svetovej banke vo Washingtone, kde neskôr pôsobil ako konzultant. V súčasnosti učí o globálnych problémoch na Palackého univerzite v Olomouci a na Univerzite Komenského v Bratislave. Je otcom troch synov.

Fotodokumentácia

Tam kde ľudia nemajú na autá pomáha vynachádzavosť. Západná Keňa 2006

Zdroje rasovej hrdosti môžu byť rôzne a dajú sa aj importovať. Tanzánia 2005

Užívajú arabský svet púšte? Líbya 2006

Deti, deti, všade deti... Keňa 2006

Sušenie rybárskych sietí, Viktóriino jazero

Nielen chlebom je človek živý: diskotéka pri Kisumu, západná Keňa

„Kultúra života“ plodí ekonomiku smrti. Vysoká pôrodnosť a vysoká úmrtnosť robia zo smrti veľký biznis. Občianske organizácie v Južnej Afrike sú čoraz menej schopné robiť cez víkendy školenia a stretnutia, pretože príliš mnohí ľudia trávajú víkendy na pohreboch.

Typická rybárska loď na Viktóriinom jazere: motorový čln je luxus vysoko prevyšujúci možnosti rybárov. Ryby živia ľudí, mračno hmyzu v pozadí zas ryby.

Chátrajúca infraštruktúra: jediný trajekt na kenskom pobreží. Viktóriiho jazera, 2007

Stretnutie hliny, slamy a plastov: interiér masajského domu, Tanzánia 2007

Masajských bojovníkov dnes stretnete kde-kade. Aj na Zanzibare.

Sny o päťhviezdičkových hoteloch sa stretávajú s realitou. Landrower, ktorý pamätá koloniálne časy stále slúži, Mt. Kenya 2006

Krajina pod vrcholmi Mt.Kenya vo výške asi 4200 m. n. m. Ľadovce Mt. Keňa miznú pred očami jedinej generácie.

A ešte jedna tvár Afriky, ktorú poznajú turisti...

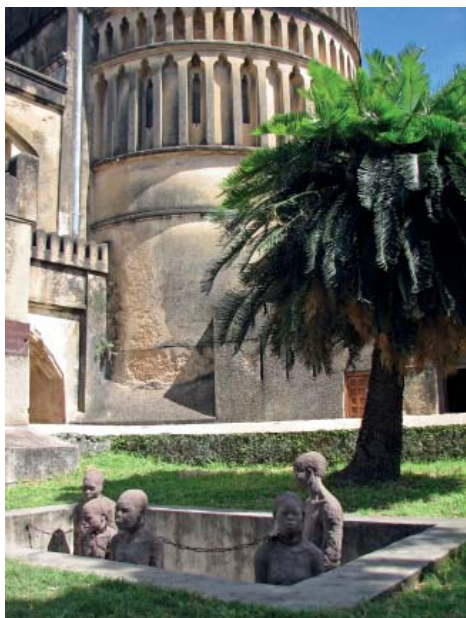
Stovky miliónov ľudí stále varia na dreve a troch kameňoch

Lacné piecky domácej výroby z pálenej hliny umožňujú pri varení ušetriť 2/3 dreva ktoré ženy znášajú z mnohokilometrových vzdialeností. Potreba paliva na varenie výrazne prispieva ku kľčovaniu stromov a lesov. Foto: Tomáš Milěř

Nová stredná škola v tanzánijskej Arushi, 2008. Všimnite si chýbajúce žľaby a odkvap: voda v období dažďov odteká, v období sucha chýba.

Zanzibar bol ešte v polovici 19. storočia najväčším prekladiskom otrokov vo východnej Afrike. Na mieste trhu dnes stojí tento pamätník.

Nanyuki, Keňa: Školská záhrada s mikroavlažovacím systémom vznikla premenou zanedbaného školského pozemku ako výsledok práce Človeka v ohrození. Foto: Lukáš Zorád

Obor a trpaslík

© Juraj Mesík

Vydala Nadácia Pontis, Bratislava 2012

Vydanie 1.

Obálka a ilustrácie:

Pavol Michalič

Jazyková úprava:

Jana Raslavská

Zodpovedný redaktor:

Michal Cenker

Grafické spracovanie a sadzba:

Slovenský skauting o. z.

Tlač:

ISBN 978-80-968229-7-3